

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ІВАНОВСЬКА АЛЛА МИКОЛАЇВНА

УДК 342; 342.9

**ДИСЕРТАЦІЯ
КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО
КОНТРОЛЮ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право,

12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право;
інформаційне право

подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ А. М. Івановська

Науковий консультант:
БУХАНЕВИЧ Олександр Миколайович
доктор юридичних наук, професор
член-кореспондент Національної
академії правових наук України
заслужений юрист України

Київ - 2021

АНОТАЦІЯ

Івановська А. М. Конституційний контроль в системі державного контролю: теоретико-правові та праксеологічні засади. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальностями: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право; 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Інститут законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2021.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню конституційного контролю в системі державного контролю, аналізу його ролі в механізмі здійснення публічної влади, розкриттю функціональних та процесуальних аспектів його реалізації, та визначенню шляхів підвищення ефективності організації та реалізації конституційного контролю в Україні.

Охарактеризовано категоріально-змістові передумови дослідження інституту конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності. Зазначається, що першоосновою теоретико-методологічних засад дослідження інституту конституційного контролю є державний контроль, який можна розглядати як функцію держави, як засіб забезпечення законності, як стадію управлінського процесу, а також у найбільш широкому значенні – як вид юридичної діяльності. Зроблено висновок, що, з одного боку, державний контроль є адміністративно-правовою категорією, яка визначає важливий напрямок діяльності органів публічної влади, а з іншого – він є однією з фундаментальних основ розвитку державності, що дозволяє говорити про нього як конституційно-правову категорію. Наголошується, що конституційний контроль є окремим видом державної контрольної діяльності, що обумовлюється особливою метою, специфічними завданнями, особливостями правового регулювання порядку формування, організації та діяльності органів конституційного контролю.

Проаналізовано історію становлення та сучасні моделі конституційного контролю. Визначено, що основними видами сучасних моделей конституційного

контролю є американська і європейська, визначено їхні характерні особливості, однак вказується, що детальний аналіз конституцій, законів та державно-правової практики дозволяє говорити про змішані моделі конституційного контролю, у яких поєднано певні риси, властиві як американській, так і європейській моделі. Наголошується, що на сучасному етапі домінантною є європейська модель у її різноманітних варіантах, що пояснюється перевагами континентальної системи права загалом та закону як джерела права зокрема, а також здатністю спеціалізованих органів більш ефективно здійснювати конституційний контроль, який є головною функцією і головним призначенням таких органів.

Визначено, що поняття конституційного контролю слід розглядати у вузькому розумінні. Відповідно в межах дослідження запропоновано визначення категорії «конституційний контроль» як специфічної діяльності державних органів, наділених спеціальною компетенцією безпосередньо в основному законі, заснованої на правозастосовних і правотворчих засадах і спрямованої на забезпечення верховенства конституції у правовій системі суспільства, яка здійснюється за суворо визначеною процедурою й полягає у перевірці, виявленні, констатації та усуненні невідповідностей конституції законів, інших нормативних актів, а також дій (бездіяльності) органів публічної влади, організацій або громадських об'єднань, здійснення офіційного тлумачення конституції та законів і прийняття на цій підставі актів, що мають загальнообов'язковий і остаточний за своїми юридичними наслідками характер. Проаналізовано характерні риси конституційного контролю, враховуючи такі ознаки державного контролю, як: правовий характер діяльності, форми здійснення державного контролю, відносини між контролюючим і підконтрольним суб'єктом, об'єкт державного контролю, право органу державного контролю скасовувати акти підконтрольного суб'єкта.

Сформульовано авторську дефініцію принципів конституційного контролю, під якими розуміються ключові ідеї, вихідні засади організації та здійснення діяльності державних органів, наділених спеціальною компетенцією щодо перевірки, виявлення, констатації та усунення невідповідностей конституції

правових актів, а також дій (бездіяльності) органів публічної влади, організацій або громадських об'єднань та здійснення інших повноважень, які забезпечують удосконалення, забезпечення ефективності та результативності такої діяльності. Доведено, що, визначаючи принципи конституційного контролю, слід спиратись на аналіз принципів державного контролю, як на категорію, враховуючи специфіку саме конституційного контролю як виду державно-правової діяльності. Тому до принципів конституційного контролю віднесено окремі загальні принципи державного контролю, тобто ті, що відтворюють засади контролю, незалежно від сфери державно-правової діяльності, (верховенство права, законність, гласність, ефективність) та спеціальні принципи, які відображають особливості конституційного контролю як виду державного контролю (принцип незалежності здійснення конституційного контролю, принцип неупередженості, принцип загальнообов'язковості й остаточності результатів конституційного контролю, принцип науковості). Наголошується, що системоутворююче значення мають принципи верховенства права та конституційної законності, які є основоположними засадами правової регламентації суспільних відносин у сфері конституційного контролю.

Доведено, що конституційний контроль не можна вважати функцією жодної з гілок влади, оскільки він визначальним чином впливає на забезпечення чіткого балансу між гілками влади і має значний вплив на всі види публічної влади, вирішуючи питання встановлення та розмежування повноважень між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади, а також між органами загальнодержавного та регіонального (місцевого) рівня. Наголошено, що ключовим моментом, який відображає унікальну роль конституційного контролю в процесі здійснення публічної влади в державі, є саме функція здійснення державного контролю на предмет відповідності актів, дій (бездіяльності) органів публічної влади та інших суб'єктів публічно-правових відносин основному закону держави.

Проведено аналіз функціональних аспектів реалізації конституційного контролю. Запропоновано авторську дефініцію конституційного нормоконтролю

як основної форми реалізації конституційного контролю, що представляє врегульовану основним законом та законодавством держави діяльність спеціально уповноважених органів державної влади з перевірки на відповідність нормам конституції, її духу та принципу конституційної законності правових актів, що здійснюється з метою забезпечення верховенства основного закону та встановлення правової державності. Наголошується, що конституційний нормоконтроль є основним призначенням інституту конституційного контролю.

На основі аналізу характерних рис офіційного тлумачення, які визначають його як окрему форму конституційного контролю, сформульовано дефініцію офіційного тлумачення як діяльності уповноваженого державою органу, яка полягає в роз'ясненні змісту норми конституції або закону, з метою заповнення прогалин у регулюванні правових відносин, усунення розбіжностей у розумінні певної правової норми різними суб'єктами правореалізації.

Стверджується, що конституційний контроль є найбільш ефективним засобом вирішення конфліктів у сфері встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади, оскільки саме він сприяє забезпеченню конституційної рівноваги між органами державної влади, узгодженню інтересів суб'єктів публічно-владних відносин. Наголошується, що саме у сфері встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади повною мірою виявляється правова природа конституційного контролю як окремого виду державної контрольної діяльності, адже, здійснюючи таке повноваження, органи конституційного контролю визначають предмети відання таких органів, що вказує на управлінський характер відносин у цій сфері.

Зроблено висновок, що механізм захисту прав та свобод за допомогою конституційного контролю залежить від моделі конституційного контролю, яка діє у відповідній державі. Обґрунтовано, що безпосередню можливість вдатися до конституційного контролю, як до форми захисту конституційних прав особи, права яких порушено, мають лише в разі конституційного та законодавчого закріплення у відповідній державі інституту конституційної скарги. Конституційну скаргу визначено як безпосереднє звернення особи приватного

права до органу конституційного контролю з вимогою перевірити конституційність певного правового акта або дії органу публічної влади чи посадової особи, якщо такий акт або дія порушує її конституційні права та свободи. Основними елементами конституційної скарги є суб'єкти та підстави її подання, предмет конституційної скарги та основні умови прийнятності конституційної скарги. Зроблено висновок, що найбільш поширеною моделлю конституційної скарги на сьогодні є модель часткової конституційної скарги, що надає можливість оскаржувати нормативно-правові акти або їхні окремі види, однак тенденцією розвитку інституту конституційної скарги можна вважати поширення моделі повної конституційної скарги, що передбачає можливість перевірки конституційності будь-яких правових актів, включаючи індивідуальні акти правозастосування.

Сформульовано дефініцію поняття процесуальних правовідносин у сфері реалізації конституційного контролю, під якими слід розуміти врегульовані конституцією, законодавством, регламентарними нормами суспільні відносини, які складаються між суб'єктами права в процесі реалізації конституційного контролю. Наголошується, що такі правовідносини мають специфічні риси, які виявляються в їхніх об'єктах, у складі суб'єктів цих відносин, у характері процесуальних прав і обов'язків цих суб'єктів. На підставі узагальненого аналізу наукових підходів до розмежування понять «конституційно-правовий спір», «конституційно-правовий конфлікт» та «конституційно-правова колізія» обґрунтовано, що об'єктом процесуальних відносин у сфері конституційного контролю варто вважати наявний чи можливий конституційно-правовий конфлікт. Суб'єкти процесуальних відносин у сфері конституційного контролю визначаються як органи влади і особи, які беруть участь у процесі реалізації конституційного контролю, а також органи влади і особи, які вступають у певні відносини з органом конституційного контролю, пов'язані з реалізацією конституційного контролю, які володіють певним процесуальним статусом та комплексом процесуальних прав та обов'язків. Виділено два види суб'єктів процесуальних відносин, залежно від ступеню участі у процесі реалізації конституційного контролю: 1) основні, до

яких слід віднести орган конституційного контролю як організатора процедури конституційного контролю; 2) другорядні – суб'єкти, пов'язані з процесом реалізації конституційного контролю, які сприяють його реалізації.

Сформульовано поняття процесу реалізації конституційного контролю, який визначено як регламентований процесуальними нормами порядок діяльності органів конституційного контролю з перевірки відповідності актів та дій (бездіяльності) органів публічної влади та їх посадових осіб приписам конституцій, а також вирішення інших питань публічно-правового характеру, спрямованої на забезпечення верховенства конституції у правовій системі суспільства та прийняття на цій підставі загальнообов'язкових та остаточних актів. Розкрито характерні риси процесу конституційного контролю, який відрізняє його від процесу здійснення судочинства в судах системи судоустрою, до яких віднесено такі: 1) регулюється, як правило, регламентами спеціалізованих органів конституційного контролю (за умов європейської моделі конституційного контролю), актами, які регламентують правила здійснення загального судочинства, або судовими прецедентами (за умов американської та змішаної моделей); 2) в основу процесу реалізації конституційного контролю покладені не всі принципи, на основі яких здійснюється судочинство в судах системи судоустрою; 3) на відміну від результатів здійснення правосуддя в судах системи судоустрою, результати процесу реалізації конституційного контролю здійснюють визначальний вплив на публічно-правові відносини, на розвиток правової системи та державності загалом.

Сформульовано дефініцію підсумкового акта органу конституційного контролю як правового акта, який прийнятий відповідним органом конституційного контролю в межах своєї компетенції й у встановленому законом процесуальному порядку, містить висновки органу конституційного контролю, постановлені ним у результаті конституційного нормоконтролю, офіційного тлумачення конституції чи законів, здійснення інших, передбачених законодавством повноважень, а також має державно-владний характер, обов'язкову силу на всій території держави й оскарженню не підлягає.

Наголошується, що підсумкові акти органів конституційного контролю мають нормативно-правову природу, здатні породжувати певні правові наслідки і спрямовані на регулювання певних суспільних відносин. Досліджено сутність правових позицій органу конституційного контролю, які визначено як систему аргументів, викладених у мотивувальній частині рішення, та підсумкові висновки, викладені в резолютивній частині рішення, прийнятого за результатами конституційного контролю, які виражають ставлення органу конституційного контролю до певного публічно-правового явища (факту, проблеми), що відображають волю всіх або більшості членів органу конституційного контролю, мають загальний характер дії, є обов'язковими на всій території держави і володіють такою ж юридичною силою, як і самі акти органу конституційного контролю, в яких вони містяться. Виділено два види правових позицій органів конституційного контролю: 1) правові позиції, сформульовані внаслідок конституційного нормоконтролю; 2) правові позиції, сформульовані внаслідок здійснення офіційного тлумачення конституції і законів.

Зосереджено увагу на основних відмінностях Конституційного Суду України від судів системи судоустрою, до яких віднесено такі: 1) спеціальна система законодавства; 2) відмінність у способах та порядку формування; 3) різна предметна компетенція; 4) відмінність суб'єктів і процесуальної форми реалізації повноважень; 5) відмінності у юридичній природі підсумкових актів. Наголошено, що визначальну роль відіграють відмінності функціонального характеру, оскільки Конституційний Суд здійснює особливу, лише йому притаманну функцію конституційного контролю, яка пронизує всі повноваження Конституційного Суду. Доведено, що Конституційний Суд України організаційно та функціонально перебуває поза межами як судової, так і інших гілок влади, діє у сфері забезпечення державної організації загалом, є вищим конституційним органом у механізмі публічної влади України, головною функцією, призначенням якого є конституційний контроль як окремий вид державної контрольної діяльності. І саме такий його статус – органу конституційного контролю – необхідно закріпити на конституційному та законодавчому рівні.

Окреслено шляхи нормативно-правового забезпечення підвищення ефективності реалізації конституційного контролю як окремого виду державного контролю в Україні: вдосконалення конкурсного порядку відбору кандидатур на посади суддів Конституційного Суду України, підвищення вимог до кандидатів на ці посади; включення до переліку повноважень Конституційного Суду України права здійснювати наступний конституційний контроль законів України про внесення змін та доповнень до Конституції України та права вирішення питань про встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади як за горизонтальним, так і за вертикальним принципом; вдосконалення національної моделі конституційної скарги на основі позитивного зарубіжного досвіду; повернення Конституційному Суду України права здійснювати офіційне тлумачення законів, з урахуванням недоліків попереднього правового регулювання здійснення ним цього повноваження; конституційне та законодавче визначення механізму виконання рішень Конституційного Суду України.

Ключові слова: державний контроль, система державного контролю, конституційний контроль, розподіл влад, органи публічної влади, конституційність, процес реалізації конституційного контролю, Конституційний Суд України, суди системи судоустрою, ефективність реалізації конституційного контролю.

SUMMARY

Ivanovska A.M. Constitutional control in the system of state control: theoretical, legal and praxeological principles. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis submitted for the degree of Doctor of Law, specialty 12.00.02 – Constitutional Law; Municipal Law; 12.00.07 – Administrative Law and Process; Financial Law; Information Law. – Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. – Kyiv, 2021.

The thesis is devoted to a comprehensive study of constitutional control in the system of state control, analysis of its role in the mechanism of public power, disclosure of functional and procedural aspects of its implementation, and determining ways to improve the effectiveness of the organization and implementation of constitutional control in Ukraine.

The category-content preconditions of the study of the Institute of Constitutional Control as a type of state control activity have been described. It is noted that the fundamental principle of theoretical and methodological elements of the study of the Institute of Constitutional Control is the state control, which can be considered as a function of the state, as a means of ensuring legitimacy, as a stage of the management process, and in the broadest sense as a type of legal activity. It is concluded that, on the one hand, the state control is an administrative and legal category that determines an important direction of activity of public authorities, and on the other hand it is one of the fundamental foundations of the development of statehood, which allows us to talk about it as a constitutional and legal category. It is emphasized that constitutional control is a separate type of state control activity, which is caused by a special purpose, specific tasks, peculiarities of legal regulation of the procedure for the formation, organization and activities of constitutional control bodies.

The history of formation and modern models of constitutional control are analyzed. It is determined that the main types of modern models of constitutional control are the American and European ones; their characteristics are defined, but it is indicated that a detailed analysis of constitutions, laws and state-legal practice allows us to speak about mixed models of constitutional control, which combine certain features inherent in both the American and European models. It is emphasized that at the present stage the European model in its various variants is dominant, which is explained by the advantages of the continental system of law in general and the law as a source of law in particular, as well as the ability of specialized bodies to exercise constitutional control more effectively that is the main function and the main purpose of such bodies.

It is determined that the concept of constitutional control should be considered in a narrow sense. Accordingly, within the framework of the study, it is proposed to define

the category of "constitutional control" as a specific activity of state bodies, provided with a special competence directly in the basic law, based on law enforcement and law-making principles and aimed at ensuring the rule of the constitution in the legal system of society. It is carried out under a strictly defined procedure and consists of the verification, detection, statement and elimination of inconsistencies of laws concerning constitution, other normative regulations, as well as actions (inaction) of public authorities, organizations or public associations, implementation of the official interpretation of the constitution and laws and the adoption of acts on this basis that have a binding and final character in its legal consequences. Having analyzed the characteristic features of constitutional control, it has been taken into account such features of the state control as the legal nature of the activity, the form of the state control, relations between the controlling subject and the controlled one, the object of the state control, the right of the state control body to cancel the acts of the entity under the control.

The author has formulated the definition of the principles of the constitutional control as the key ideas, the initial principles of the organization and implementation of the activities of state bodies provided with a special competence to verify, identify, state and eliminate the inconsistencies of legal acts towards the constitution as well as the actions (inaction) of public authorities, organizations or public associations and the exercising of other powers that ensure improvement, ensuring the effectiveness and efficiency of such activities. It has been proved that while determining the principles of the constitutional control it is necessary to rely on the analysis of the principles of the state control as a category taking into account the specifics of the constitutional control as a type of state-legal activity. Therefore, the principles of the constitutional control are separate general principles of the state control, that is, those that reproduce the principles of control regardless of the sphere of public legal activity, (rule of law, legality, publicity, efficiency) and special principles that reflect the peculiarities of the constitutional control as a type of a state control (principle of independence of constitutional control, principle of impartiality, principle of universality and finality of results of constitutional control, principle of scientific quality). It is emphasized that the

principles of the rule of law and constitutional legality, which are the fundamental principles of legal regulation of social relations in the sphere of constitutional control, are of system-forming importance.

It has been proved that constitutional control cannot be considered a function of any of the branches of government because it decisively affects the provision of a clear balance between the branches of government and has a significant impact on all types of public power while resolving the questions concerning the establishment and separation of powers between the legislative, executive and judicial branches of government, as well as between the bodies of the national and regional (local) level. It is emphasized that the key point that reflects the unique role of constitutional control in the process of public power in the state is the function of exercising the state control over the conformity of acts, actions (inaction) of public authorities and other subjects of public relations of the basic law of the state.

The analysis of functional aspects of the implementation of the constitutional control has been carried out. The author's definition of constitutional control of norms is proposed as the main form of implementation of the constitutional control, which represents the activities of specially authorized state authorities to check the conformity of constitutional norms, constitutional spirit and principle of constitutionality of legal acts, which is carried out in order to ensure the rule of the basic law and establish legal statehood. It is emphasized that the constitutional control of norms is the main purpose of the institute of constitutional control.

Having analyzed the characteristics of the official interpretation as well as specifying it as a separate form of constitutional control, it has been formulated the definition of official interpretation as the activities of the state-authorized body, i.e. to clarify the content of the norms of the constitution or law in order to fill gaps in the regulation of legal relations, to eliminate differences in the understanding of a certain legal norm by various subjects when implementing the right.

It is confirmed that constitutional control is the most effective means of resolving conflicts in the sphere of establishment and distribution of competence between bodies of public power as it contributes to ensuring constitutional balance between bodies of

public power, coordination of interests of subjects of public-power relations. It is emphasized that it is in the sphere of establishing and distribution of competence between bodies of public power that the legal nature of the constitutional control as a separate type of the state control activity is fully manifested; while exercising such powers, constitutional control bodies determine the subjects of such bodies, which indicate the managerial nature of relations in this sphere.

It has been inferred that the mechanism of protection of rights and freedoms through constitutional control depends on the model of constitutional control that operates in the relevant state. It is justified that the direct opportunity to resort to constitutional control, as a form of protection of constitutional rights of a person whose rights are violated, should be only in case of constitutional and legislative consolidation of the institute of constitutional complaint in the relevant state. The constitutional complaint is defined as a direct appeal of a person of private law to a constitutional control body with a requirement to check the constitutionality of a certain legal act or the actions of a public authority or an official if such act or action violates his constitutional rights and freedoms. The main elements of the constitutional complaint are the subjects and motives for its submission, the subject of the constitutional complaint and the basic conditions to be accepted as a constitutional complaint. The author has come to the conclusion that nowadays the most common model of constitutional complaint is the model of partial constitutional complaint. Such model provides an opportunity to challenge normative legal acts or their separate types. But the dissemination of a model of complete constitutional complaint can be considered as the tendency to develop the institution of constitutional complaint as it provides for the possibility to check the constitutionality of any legal acts including individual acts of law enforcement.

The definition of procedural legal relations in the sphere of implementation of constitutional control has been formulated. Under procedural legal relations it is necessary to understand social relations formed between the subjects of law in the process of implementation of constitutional control and regulated by constitution, legislation, and regulatory norms. It is emphasized that such legal relations have

specific features that are manifested in their objects as a part of the subjects of these relations, in the nature of procedural rights and obligations of these subjects. Based on the generalized analysis of scientific approaches to the separation of concepts of 'constitutional and legal dispute', 'constitutional and legal conflict' and 'constitutional and legal collision' it is justified that the object of procedural relations in the field of constitutional control should be considered an existing or possible constitutional and legal conflict. Subjects of procedural relations in the field of constitutional control are defined as bodies of power and persons involved in the process of implementation of constitutional control, as well as authorities and persons entering into certain relations with the constitutional control body related to the implementation of constitutional control, which have a certain procedural status and a set of procedural rights and duties. Two types of subjects of procedural relations have been distinguished. Depending on the degree of participation in the process of implementation of constitutional control they are: 1) the main subjects which should include the body of constitutional control as the organizer of the procedure of constitutional control; 2) and the secondary ones related to the process of implementation of constitutional control, which contribute to its implementation.

The author has proposed the definition to the concept of the process of constitutional control implementation. It is defined as regulated by procedural norms form of activities of constitutional control bodies to verify the compliance of acts and actions (inaction) of public authorities and their officials with the prescriptions of the constitutions, as well as the resolution of other issues of public legal nature aimed at ensuring the rule of the constitution in the legal system of society and adoption of mandatory and final acts on this basis. The author discloses features of the constitutional control process and distinguishes it from the process of judicial proceedings in the courts of the judiciary system, which include such features as: 1) it is regulated as a rule by regulations of specialized bodies of constitutional control (under the conditions of European model of constitutional control), by acts regulating the rules of general justice or court precedents (under the conditions of American model of constitutional control and mixed models); 2) the process of implementation of

constitutional control does not include all the principles according to which the judiciary is carried out in the courts of the judiciary system; 3) unlike the results of the administration of justice in the courts of the judiciary system, the results of the process of implementation of constitutional control have a decisive impact on public relations, on the development of the legal system and statehood in general.

The author has proposed the definition to the concept of the final act of the constitutional control body, i.e. it is a legal act adopted by the relevant body of constitutional control within its competence and in accordance with the procedure established by law contains the conclusions of the constitutional control body, which were adopted by this body as a result of the constitutional control of norms, official interpretation of the constitution or laws, the exercise of other powers stipulated by the legislation as well as it has a state-of-the-government nature and a binding force throughout the state and cannot be appealed. It is emphasized that the final acts of constitutional control bodies have a normative and legal nature; they are able to generate certain legal consequences and aimed at regulating certain social relations. It has been investigated the essence of the legal positions of the constitutional control body. They are defined as a system of arguments set forth in the motivating part of the decision and the final conclusions set forth in the resolution part of the decision adopted on the results of constitutional control. These conclusions express the attitude of the constitutional control body to a certain public-legal phenomenon (fact, problem) and represent the will of all or most members of the constitutional control body; they also have a general nature of action and are binding throughout the state and have the same legal force as the acts of the constitutional control body in which they are contained. Two types of legal positions of constitutional control bodies have been distinguished: 1) legal positions formulated as a result of constitutional control of norms; 2) legal positions formulated as a result of the official interpretation of the constitution and laws.

Attention is focused on the main differences of the Constitutional Court of Ukraine from the courts of the judiciary system, which include the following: 1) a special system of legislation; 2) difference in the methods and order of formation; 3) different subject competence; 4) difference between subjects and procedural form of exercising its

powers; 5) differences in the legal nature of the final acts. It is emphasized that differences of functional nature play the defining role, since the Constitutional Court carries out a special function of the constitutional control and it permeates all the powers of the Constitutional Court. It is proved that the Constitutional Court of Ukraine carries out its functions outside both the judiciary and other branches of government organizationally and functionally; it acts in the sphere of ensuring the state organization as a whole; it is the highest constitutional body in the mechanism of public power of Ukraine; its main function and assignment is constitutional control as a separate type of state control activity. And it is the status of the body of constitutional control that shall be consolidated at the constitutional and legislative level.

The ways of normative and legal support to improve the effectiveness of the implementation of constitutional control as a separate type of state control in Ukraine have been outlined: improving the competitive procedure for selection of candidates for the positions of judges of the Constitutional Court of Ukraine, increasing the requirements for candidates for these positions; including in the list of powers of the Constitutional Court of Ukraine the right to carry out the following constitutional control of the laws of Ukraine on amendments and additions to the Constitution of Ukraine and the right to resolve issues on the establishment and separation of competence between public authorities both horizontally and vertically; improving of the national model of constitutional complaint on the basis of positive foreign experience; restoring the right of the Constitutional Court of Ukraine to carry out an official interpretation of the laws, taking into account the shortcomings of the previous legal regulation of the exercise of this authority; constitutional and legislative definition of the mechanism of execution of decisions of the Constitutional Court of Ukraine.

Key words: state control, system of state control, constitutional control, distribution of powers, public authorities, constitutionality, process of implementation of constitutional control, Constitutional Court of Ukraine, courts of the judiciary system, effectiveness of implementation of constitutional control.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Івановська А. М. Правові засади функціонування Конституційного Суду України: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. 223 с.

2. Івановська А. М. Конституційний контроль: теорія та практика реалізації: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова 2020. 558 с.

Рецензія:

Биков О. М. Комплексне дослідження конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності (рецензія на монографію Івановської А. М. «Конституційний контроль: теорія та практика реалізації»). *Публічне право*. 2020. № 3 (39). С. 197-199.

3. Івановська А. М. Конституційне правосуддя і захист прав людини: позитивний зарубіжний досвід та перспективи розвитку в Україні. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 36-42.

4. Івановська А. М. Юридична природа актів Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4 (16). С. 42-50.

5. Івановська А. М. Окремі питання визначення конституційності правових актів Конституційним Судом України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1 (17). С. 23-31.

6. Білоусов Ю. В., Івановська А. М. Шляхи забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2. С. 58-68.

7. Білоусов Ю. В., Івановська А. М. До питання про причини невиконання рішень Конституційного Суду України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: збірник наукових статей Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*. 2007. Вип. 180. С. 47-55.

8. Івановська А. М. До питання про обов'язковість виконання рішень Конституційного Суду України органами державної влади. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 460-463.

9. Івановська А. М. Питання політики і права в діяльності Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4. С. 272-280.

10. Ивановская А. Н. Проблемные вопросы проверки конституционности международных договоров Конституционным Судом Украины. *Наука. Общество. Государство. Электронный научный журнал*. 2013. № 3 (3). URL: http://esj.pnzgu.ru/files/esj.pnzgu.ru/ivanovskaya_am_13_3_07.pdf.

11. Івановська А. М. Офіційне тлумачення Конституції і законів України як повноваження Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4 (48). С. 19-35.

12. Івановська А. М., Чудик-Білоусова Н. І. Захист трудових і соціальних прав у практиці Конституційного Суду України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Університетські наукові записки*. 2014. № 2 (50). С. 245-258.

13. Ивановская А. Н., Чудык-Белоусова Н. И. Роль Конституционного Суда Украины в защите трудовых прав. *Трудовое и социальное право*. 2014. № 4 (12). С. 33-40.

14. Івановська А.М. До питання про місце Конституційного Суду України в системі органів державної влади. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1 (53). С. 12-26.

15. Івановська А. М. Правові позиції Конституційного Суду України: поняття та характерні ознаки. *Університетські наукові записки*. 2015. № 2 (54). С. 27-41.

16. Івановська А. М. Проблемні питання формування Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2018. № 2 (66). С. 24-35.

17. Івановська А. М. До питання про офіційне тлумачення законів України. *Публічне право*. 2018. Спеціальний випуск. С. 75-81.

18. Івановська А. М. Конституційна скарга як ефективний засіб захисту прав і свобод людини та громадянина органами конституційного контролю: недоліки

вітчизняної моделі. *Соціологія права*. 2019. Спецвипуск, присвячений 23-ій річниці Конституції України. С. 12-15.

19. Ивановская А. Н. Отдельные вопросы правового регулирования института конституционной жалобы. *Вестник Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы*. Серыя 4. Правазнаўства. 2019. Том 9. № 2. С. 6-16.

20. Буханевич О. М., Івановська А. М. Конституційний контроль як вид державного контролю: змістовно-функціональна характеристика. *Публічне право*. 2019. № 4 (36). С. 9-18.

21. Буханевич О. М., Івановська А. М. Принципи конституційного контролю як специфічного виду державного контролю: сутнісна характеристика. *Наука і правоохорона*. 2019. № 4. С. 67-79.

22. Івановська А. М. Законність, конституційна законність та конституційність як засади здійснення конституційного контролю: до питання співвідношення понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 43-46.

23. Ivanovska A. Constitutional control in the mechanism of exercising public power. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 2. (volume 2). S. 47-52.

24. Івановська А. М. Розмежування судового та конституційного контролю: теоретико-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 234-237.

25. Буханевич О. М., Івановська А. М. Конституційний Суд України: до питання про місце в системі розподілу влад. *Публічне право*. 2020. № 3 (39). С. 16-25.

26. Ivanovska A. Theoretical and Legal Principles of the State Control System. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 3. (volume 1). S. 144-149.

27. Ивановская А. Процесс реализации конституционного контроля: отдельные теоретико-правовые вопросы. *Art and Science*. 2020. Vol. 2 (2). S. 30-50.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

28. Ивановская А. Н. Актуальные вопросы защиты прав и свобод человека Конституционным Судом Украины. *Правовое обеспечение устойчивого развития Республики Беларусь в контексте интеграционных процессов*: материалы I Республиканской научно-практической конференции (г. Гомель, 6 – 7 апреля 2006 года): в 2 ч. / ред. кол.: Е. В. Богданов, Л. А. Краснобаева, Т. Г. Кравченко, И. И. Эсмантович ; Мин-во обр. РБ. Гомель: УО «ГГУ им. Ф. Скорины», 2006. Ч. 1. С. 48-52.

29. Ивановська А. М. Поняття та значення правових позицій Конституційного Суду України. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні*: матеріали Всеукраїнської міжвузівської наукової конференції молодих вчених та аспірантів (м. Івано-Франківськ, 28 квітня 2006 року). Івано-Франківськ, 2006. С. 98-101.

30. Ивановська А. М. Засоби захисту прав і свобод людини і громадянина органами конституційної юстиції: європейський досвід. *Актуальні питання реформування правової системи України*: зб. наук. ст. за матеріалами 3-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 2 – 3 червня 2006 р.): у 2-х т. / уклад. Т. Д. Климчук, І. М. Якушев. Луцьк: Вежа, 2006. Т. 1. С. 120-123.

31. Ивановська А. М. Актуальні питання забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали 13-ї регіональної науково-практичної конференції (м. Львів, 8 – 9 лютого 2007 року). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету ім. І. Франка, 2007. С. 167-169.

32. Ивановська А. М. Конституційна скарга як засіб захисту прав та свобод людини Конституційним Судом України. *Актуальні проблеми юридичної науки*: зб. тез Міжнародної наукової конференції «Дев'яті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 12 – 13 листопада 2010 р.): у 4-х част. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2010. Частина друга. С. 39-41.

33. Ивановська А. М. Актуальні питання забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України. *Проблеми теорії і практики виконання рішень*

судів та інших органів: зб. наук. пр. за результатами Другої науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 4 березня 2011 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2011. С. 325-333.

34. Івановська А. М. Проблеми виконання рішень Конституційного Суду України. *Конституційні засади державного управління та місцевого самоврядування в Україні: зб. тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 15-й річниці прийняття Конституції України (м. Хмельницький, 17 червня 2011 р.). Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2011. С. 76-80.*

35. Івановська А. М. До питання про місце судової влади в системі розподілу влад демократичних країн світу. *Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез Міжнародної наукової конференції «Десяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 18 – 19 листопада 2011 р.): у 4-х част. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2011. Частина друга. С. 92-95.*

36. Івановська А. М. Особливості дії у часі актів Конституційного Суду України. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів: зб. наук. пр. за результатами Третьої науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 14 – 15 червня 2012 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. С. 354-359.*

37. Ивановская А. Н. Проблемы регулирования рассмотрения компетенционных споров споров Конституционным Судом Украины в контексте зарубежного опыта. *Актуальные проблемы развития правовой системы Республики Беларусь: материалы Республиканской научно-практической конференции с международным участием (Минск, 26 октября 2012 г.) / отв. ред. Г. А. Короленок. Минск: БГЭУ, 2012. С. 85-87.*

38. Івановська А. М. Перспективи визначення заходів відповідальності за невиконання рішень Конституційного Суду України. *Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез Міжнародної наукової конференції «Одинадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 – 24 листопада 2012 р.): у 4-х част.*

Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. Частина друга. С. 77-79.

39. Івановська А. М. До питання про забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів*: зб. наук. пр. за результатами Четвертої науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 18 – 19 жовтня 2013 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2014. 314 с., С. 82-95.

40. Івановська А. М. Правозахисна діяльність Конституційного Суду України у сфері кримінального судочинства України. *Правова політика в Україні: питання теорії та практики*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 24 жовтня 2014 року): в 2 т. К.: Національна академія прокуратури України, 2014. Т. 2. С. 148-153.

41. Івановська А. М. До питання про зміст правотворчої функції Конституційного Суду України. *Актуальні проблеми юридичної науки*: Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Тринадцяті осінні юридичні читання». (м. Хмельницький, 14 – 15 листопада 2014 року). Частина 2. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2014. С. 27-30.

42. Ивановская А. Н. К вопросу о правовой природе решений Конституционного Суда Украины об официальном толковании Конституции и законов. *Актуальные проблемы современного публичного и частного права*: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Минск, 9 апреля 2015 г.). Минск.: Экоперспектива, 2015. С. 33-35.

43. Івановська А. М. Щодо принципів відмінностей Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Чотирнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 – 24 жовтня 2015 року). Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2015. С. 25-27.

44. Івановська А. М. До питання про гарантії недоторканості судів Конституційного Суду. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез

Міжнародної наукової конференції «П'ятнадцять осінні юридичні читання». (21 – 22 жовтня 2016 року). Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 56-58.

45. Івановська А. М. Роль Конституційного Суду України у захисті соціальних прав особи. *Актуальні питання регулювання відносин у сфері соціального забезпечення: збірник тез доповідей круглого столу*. (м. Хмельницький, 6 листопада 2015 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 40-46.

46. Івановська А. М. Щодо питання про офіційне тлумачення законів України. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Шістнадцять осінні юридичні читання»*. (м. Хмельницький, 20 – 21 жовтня 2017 року). Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017. С. 52-54.

47. Івановська А. М. Питання місцевого самоврядування в актах Конституційного Суду України. *Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні: Збірник тез VI Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 7 грудня 2017 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017. С. 48-55.

48. Івановська А. М. До питання про формування Конституційного Суду України. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Хмельницький, 23 – 30 квітня 2018 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018, С. 48-52.

49. Івановська А. М. Предмет конституційного контролю, що здійснюється за конституційними скаргами фізичних та юридичних осіб: європейський досвід. *Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави»* (м. Хмельницький, 19 – 20 жовтня 2018 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 116-118.

50. Івановська А. М. До питання про підстави подання конституційної скарги. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Сімнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 19 – 20 жовтня 2018 року): [у 2-х част.]. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. Перша частина. С. 78-81.

51. Івановська А. М. Недоліки правового регулювання умов прийнятності конституційної скарги в Україні. *Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації»* (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 191-194.

52. Омельчук О. М., Івановська А. М. Конституційний контроль: до визначення змісту поняття. *Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції»* (Київ, 27 червня 2019 року). Київ, 2020. С. 204-212.

53. Івановська А. М. Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції: організаційно-правові та функціональні відмінності. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Чернівці, 24 – 25 жовтня 2019 року). Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2019. С. 18-21.

54. Івановська А. М. Особливості правової природи актів органів конституційного контролю. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року): Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2019. С. 123-126.

55. Івановська А. М. До питання про державно-правову природу конституційного контролю. *Правові засади взаємодії органів публічної влади з*

інституціями громадянського суспільства в Україні та зарубіжних державах»: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 29 листопада 2019 року). Київський національний університет імені Тараса Шевченка Київ, 2019. С. 113-117.

56. Буханевич О. М., Івановська А. М. До питання про правову природу державного контролю. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 28 лютого – 3 березня 2020 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 60-63.*

57. Буханевич О. М., Івановська А. М. Сутність та види принципів державного контролю. *Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 3 – 4 квітня 2020 року). Дніпро: Дніпровський гуманітарний університет, 2020. С. 130-133.*

58. Івановська А. М. До питання про сутність поняття «публічна влада». *Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 8 – 9 травня 2020 року / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. С. 138-143.*

59. Івановська А. М. До питання про доцільність віднесення конституційного контролю до окремої гілки влади. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 8 – 9 травня 2020 року). Ужгородський національний університет. Ужгород., 2020. С. 28-32.*

60. Івановська А. М. Основні підходи до розуміння сутності державного контролю. *Актуальні питання вдосконалення національного законодавства:*

матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 14 травня 2020 р.). Маріуполь: ДонДУУ, 2020. 133 с. С. 31-33.

61. Івановська А. М. Роль конституційного контролю у забезпеченні балансу державної влади: теоретико-правовий аспект. *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 1. С. 325-327.

62. Івановська А. М. Верховенство права як основоположний принцип конституційного контролю. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «*Малиновські читання*», м. Острог, 22 травня 2020 року. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2020. С. 35-36.

63. Івановська А. М. До питання розмежування понять «контроль» та «нагляд» в адміністративному праві. *Адміністративно-правова доктрина і практика в умовах сучасних викликів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Адміністративно-правова доктрина і практика в умовах сучасних викликів»*, м. Київ, 4 – 5 червня 2020 року / ред. кол. Гриценко І. С., Мельник Р. Л. та ін. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 17-20.

64. Івановська А. М. Окремі особливості функціонування змішаних моделей конституційного контролю. *Конституційна реформа в Україні: досвід країн Центральної і Східної Європи: зб. матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції*. (Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 16 жовтня 2020 р.) / упоряд. І. Д. Софінської. Львів Каменярь, 2020. С. 105-109.

65. Івановська А. М. Об'єкт процесуальних відносин у сфері реалізації конституційного контролю. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.); [редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л. Г. Бзова (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2020. С. 199-202.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

66. Івановська А. М. До питання про юридичну природу актів органів конституційної юстиції. *Актуальні проблеми конституційного права та державотворення*: зб. наук. пр., присвячений 70-ій річниці з дня народження першого голови Конституційного Суду України Л. П. Юзькова / за заг. ред. В. М. Олуйка. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2008. Частина 1. С. 157-160.

67. Ивановская А. Н. Правовые позиции Конституционного Суда Украины. *Национальная государственность и европейские интеграционные процессы*: в 2 т.: сб. науч. тр. / редкол.: С. А. Балашенко [и др.]. Мн.: Изд. центр БГУ, 2008. Т. 2. Проблемы унификации законодательства в Содружестве Независимых Государств и Европейском Союзе. С. 20-23.

68. Ивановская А. Н. Политико-правовой аспект в деятельности Конституционного Суда Украины. *Динамика правотворчества и правоприменения в новых условиях развития экономики*: сб. научн. тр. ; в 2-х ч. / Ин-т парламентаризма и предпринимательства ; под ред. А. А. Квяткович [и др.]. Мн.: ИПП, 2012. Ч. 1. С. 48-53.

69. Ивановская А. Н. Проблемные вопросы конкурсного отбора кандидатов на должность судьи Конституционного Суда Украины. *Юридическая наука и практика: наследие, состояние и перспективы развития*: сб. науч. ст. / ГрГУ им. Я. Купалы.: ред. кол. С. Е. Чебуранова (гл. ред.) [и др.]. Гродно: ГрГУ, 2018. Часть 1. С. 93-96.

70. Івановська А. М. Конституційне право зарубіжних країн: навчальний посібник. В 2-х частинах. Частина 2. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. 653 с. (Глава 11. Конституційний контроль у зарубіжних країнах). С. 446-518.

71. Ивановская А. Н. К вопросу об условиях приемлемости конституционной жалобы. *Тенденции развития юридической науки и практики совершенствования правовых институтов в условиях формирования инновационного общества*:

сб. науч. ст. В 2-х ч. Ч 1. / Гр.ГУ им. Я. Купали ; редкол.: С.Е. Чебуранова (гл. ред.) [и др.]. Гродно: Гр.ГУ, 2019. С. 19-22.

72. Івановська А. М. Місце Конституційного Суду України в системі органів державної влади. *Публічна влада в Україні: проблемні аспекти та шляхи вдосконалення*: колективна монографія / О. М. Буханевич, А. М. Івановська, І. Л. Литвиненко та ін. ; за заг. ред. доктора юридичних наук, доцента Буханевича О. М. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 108-154.

73. Івановська А. М. Конституційний Суд України як гарант місцевого самоврядування в Україні. *Муниципальне право України: навчальний посібник* / О. М. Буханевич, С. Г. Стеценко, І. Л. Самсін, А. М. Івановська та ін. ; за заг. ред. доктора юридичних наук, професора Буханевича О. М. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 375-384.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	31
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ.....	49
1.1. Категоріально-змістові передумови дослідження інституту конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності.....	49
1.2. Генеза та сучасні моделі конституційного контролю.....	71
1.3. Методологія правового дослідження державно-правової природи інституту конституційного контролю.....	92
Висновки до розділу 1.....	112
РОЗДІЛ 2. СУТНІСНО-ПРАВОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ ЯК ВИДУ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ.....	117
2.1. Поняття конституційного контролю як самостійного напрямку державно-владної діяльності.....	117
2.2. Принципи конституційного контролю.....	136
2.3. Місце конституційного контролю в механізмі здійснення публічної влади.....	158
Висновки до розділу 2.....	179
РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ.....	183
3.1. Конституційний нормоконтроль як основна форма реалізації конституційного контролю.....	183
3.2. Офіційне тлумачення як форма реалізації конституційного контролю: зміст, спрямованість, та межі здійснення.....	203
3.3. Конституційний контроль у сфері встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади.....	224

3.4. Конституційний контроль у сфері захисту прав та свобод людини і громадянина.....	241
3.5. Інші форми реалізації конституційного контролю, пов'язані з вирішенням питань публічно-правового характеру.....	261
Висновки до розділу 3.....	281
РОЗДІЛ 4. ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ.....	287
4.1. Особливості процесуальних відносин у сфері реалізації конституційного контролю.....	287
4.2. Процесуальний порядок реалізації конституційного контролю.....	307
4.3. Підсумкові акти органів конституційного контролю як результат формалізації його здійснення.....	327
Висновки до розділу 4.....	349
РОЗДІЛ 5. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ.....	354
5.1. Теоретико-правові та нормативні засади інституту конституційного контролю в Україні.....	354
5.2. Шляхи нормативно-правового забезпечення підвищення ефективності реалізації конституційного контролю як окремого виду державного контролю в Україні.....	377
Висновки до розділу 5.....	406
ВИСНОВКИ.....	411
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	420
ДОДАТКИ.....	491

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Однією з провідних тенденцій світового розвитку є побудова демократичної правової держави, важливим атрибутом якої є верховенство права, а також розподіл влад, повага до прав людини, демократичний режим, контроль влади. Потреба будь-якого суспільства у формуванні адекватного правового регулювання з метою створення демократичної, правової держави, забезпечення верховенства і прямої дії конституції на території держави викликає необхідність створення й нормативного закріплення комплексу засобів правової охорони конституційних норм.

Особливе місце серед таких засобів займає інститут конституційного контролю. Він забезпечує стабільність державного ладу та демократизацію суспільства саме через забезпечення верховенства конституції, конституціоналізацію правового порядку. У сучасних цивілізованих державах конституційний контроль як вид державної контрольної діяльності є найважливішим засобом забезпечення реального існування конституціоналізму. Його дієвість забезпечується наявністю незалежного органу конституційного контролю, ретельно регламентованою процедурою його реалізації, а також особливою правовою природою актів, які приймаються в результаті реалізації такого контролю. Ефективне здійснення конституційного контролю значною мірою залежить від місця органів конституційного контролю, яке вони займають у механізмі здійснення публічної влади, від їх авторитету в державі й суспільстві, що, у свою чергу, багато в чому залежить від рівня правової свідомості і правової культури посадових осіб органів публічної влади, громадян та суспільства в цілому.

Реформаційні процеси, які відбуваються в нашій державі, спонукають до критичного осмислення зарубіжного та вітчизняного досвіду функціонування інституту конституційного контролю, врахування об'єктивних закономірностей

його становлення та розвитку у процесі вдосконалення нормативно-правової бази в цій сфері.

Питання конституційного контролю порівняно нещодавно почали досліджуватися в межах вітчизняної юридичної науки. На сьогодні існує нагальна необхідність у вивченні інституту конституційного контролю з урахуванням його природи саме як виду державної контрольної діяльності, що обумовлено його особливою метою, специфічними завданнями, особливостями правового регулювання, порядку формування органів конституційного контролю, їх організації та діяльності. Необхідно враховувати у вітчизняній державно-правовій практиці зарубіжний досвід, досягнення юридичної науки задля визначення закономірностей інституціоналізації конституційного контролю, подальших шляхів підвищення ефективності функціонування цього інституту з метою забезпечення чіткого й неухильного дотримання конституційної законності в державі.

Тематика конституційного контролю порівняно нещодавно стала досліджуватися в межах національної правової доктрини. Водночас такі дослідження, визначаючи конституційний контроль як важливий елемент сучасного конституціоналізму, зазвичай не аналізували цей інститут як складник системи державного контролю, який спрямований на забезпечення відповідності актів та дій органів і посадових осіб органів публічної влади принципам верховенства права та конституційної законності.

Недовготривалий вітчизняний досвід функціонування інституту конституційного контролю не давав науковцям достатньо емпіричного матеріалу для визначення певних закономірностей його інституціоналізації, а значний вплив політичних чинників на діяльність вітчизняного органу конституційного контролю пояснює неможливість виокремлення науковцями тенденцій розвитку цього інституту в нашій державі. Крім того, використання зарубіжного досвіду під час формування правових засад у цій сфері характеризувалося певною обмеженістю, що можна пояснити певними побоюваннями спричинити перевантаженість органу конституційного контролю, а ще більше – можливості

занадто сильного його впливу на механізм публічної влади загалом. Звичайно, всі ці обставили значною мірою вплинули на розвиток вітчизняної юридичної доктрини в цій сфері.

Дослідженням проблем державного контролю загалом і окремих його видів займалися такі вчені-адміністративісти, як: В. Авер'янов, О. Андрійко, Ю. Битяк, О. Буханевич, С. Вітвіцький, В. Гаращук, І. Голосніченко, Н. Гришина, В. Горшен'єв, В. Кобринський, Т. Корняков, Є. Кочергін, П. Лютіков, В. Малиновський, А. Монаєнко, О. Полінець, М. Студенікіна, М. Тищенко, І. Шахов, В. Шестак, О. Шоріна.

Ключові проблеми конституційного контролю розглядалися у працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: С. Авак'ян, С. Алексєєв, О. Багрій, М. Баймуратов, О. Бориславська, Ю. Барабаш, О. Биков, М. Бжезінський, С. Братусь, О. Васильченко, М. Вітрук, В. Гергелійник, С. Головатий, О. Гріненко, І. Домбровський, В. Джунь, В. Журавський, Г. Задорожна, Н. Камінська, М. Кельман, О. Керімов, О. Клименко, В. Книш, В. Ковальчук, М. Козюбра, В. Колісник, Т. Коломoeць, Н. Колосова, В. Копейчиков, О. Копиленко, І. Костицька, А. Крусян, В. Кузьменко, І. Куян, В. Лазарєв, П. Мартиненко, О. Марцеляк, А. Мацюк, О. Мережко, І. Мишак, Т. Морщакова, Л. Наливайко, Н. Оніщенко, М. Онішук, О. Петришин, В. Погорілко, Т. Подорожна, Т. Пряхіна, Д. Руссо, М. Савенко, М. Савченко, М. Савчин, А. Селіванов, Г. Серєда, В. Скомороха, О. Скрипнюк, І. Сліденко, І. Словська, І. Сопілко, С. Стеценко, П. Стецюк, Т. Телькіненна, М. Тесленко, Ю. Ткаченко, П. Ткачук, Ю. Тодика, І. Труш, В. Федоренко, О. Фрицький, Т. Цимбалістий, В. Чиркін, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, О. Щербанюк, Л. Юзьков, А. Янчук, О. Ярмиш та ін.

Однак проблема наукового тлумачення конституційного контролю в системі державного контролю, з'ясування ключових ознак цього інституту, а також його відмінностей від інших видів державного контролю в юридичній науці потребує свого системного вирішення. Сьогодні існує потреба в наукових розробках

концептуальних проблем конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності.

Дослідження інституту конституційного контролю в контексті системи державного контролю через призму конституційно-правового та адміністративно-правового аналізу у вітчизняній юридичній науці здійснюється вперше.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, Постанови Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 року № 942 «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року», Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 роки, ухвалених рішенням НАПрН України від 24 вересня 2010 року № 14-10, Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою НАПрН України від 3 березня 2016 р. № 14-10, на виконання програми досліджень Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» (номер державної реєстрації 0108U008927).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка цілісної концепції конституційного контролю як окремого виду державної контрольної діяльності, визначення його ролі в механізмі здійснення публічної влади та вироблення пропозицій з удосконалення вітчизняного законодавства у сфері організації та реалізації конституційного контролю.

Досягнення означеної мети передбачає розв'язання таких наукових завдань:

- охарактеризувати категоріально-змістові передумови дослідження інституту конституційного контролю як виду контрольної діяльності держави;
- дослідити історію становлення інституту конституційного контролю та визначити основні моделі його реалізації;
- сформулювати методологічні засади дослідження конституційного контролю;

- визначити поняття та характерні риси конституційного контролю як виду державного контролю;
- охарактеризувати основні принципи конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності;
- визначити місце конституційного контролю в механізмі здійснення публічної влади;
- дослідити сутність конституційного нормоконтролю як основної форми реалізації конституційного контролю;
- розкрити зміст, спрямованість та межі здійснення офіційного тлумачення як форми реалізації конституційного контролю;
- з'ясувати особливості конституційного контролю у сфері встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади;
- дати характеристику форм конституційного контролю у сфері захисту прав та свобод людини і громадянина;
- виявити та дослідити інші форми реалізації конституційного контролю, пов'язані з вирішенням питань публічно-правового характеру;
- дослідити особливості процесуальних відносин у сфері реалізації конституційного контролю;
- охарактеризувати процесуальний порядок реалізації конституційного контролю;
- дослідити правову природу підсумкових актів органів конституційного контролю як результату формалізації його здійснення;
- окреслити теоретико-правові та нормативні засади інституту конституційного контролю в Україні;
- визначити шляхи нормативно-правового забезпечення підвищення ефективності реалізації конституційного контролю як окремого виду державного контролю в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері контрольної діяльності.

Предметом дослідження є теоретико-правові та праксеологічні засади конституційного контролю в системі державного контролю.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є система філософських, загальноправових і конкретно-наукових методів дослідження, які забезпечили об'єктивний аналіз предмета дослідження, сприяли правильному розумінню сутності конституційного контролю, а отже, й вирішенню важливих питань його ефективної реалізації.

Авторкою застосований *діалектичний* метод, який був використаний під час дослідження сутності конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності та визначення його ключових ознак, виходячи із характерних рис державного контролю (підрозділ 2.1), а також під час визначення місця та ролі конституційного контролю в механізмі здійснення публічної влади (підрозділ 2.3.). *Системний метод* застосовувався під час аналізу сутності та системи державного контролю, його окремих елементів, відмежування конституційного контролю від інших видів державного контролю (підрозділ 1.3.). *Метод моделювання* став основою для виокремлення моделей конституційного контролю, які сформувались в державно-правовій практиці країн світу (підрозділ 1.2.), а також під час прогнозування дії національного законодавства у досліджуваній сфері (підрозділ 5.2.). *Феноменологічний метод* використаний у процесі виявлення правової природи інституту конституційного контролю, особливостей, які відрізняють його від інших видів державного контролю (підрозділ 2.1.), а також під час характеристики визначальної ролі конституційного контролю в механізмі здійснення публічної влади (підрозділ 2.3.). *Метод формальної логіки* став основою конструювання основних категорій і понять, що стосуються досліджуваної сфери: поняття конституційного контролю (підрозділ 2.1.), принципів його реалізації (підрозділ 2.2.), основних категорій, пов'язаних із функціональними та процесуальними аспектами його реалізації (підрозділи 3.1. – 3.5., підрозділи 4.1. – 4.3.). *Формально-юридичний метод* використовувався під час аналізу та інтерпретації норм конституцій та нормативно-правових актів зарубіжних країн та України, які регулюють порядок організації та реалізації конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності, (підрозділи 1.2., 2.2., 2.3.), а також під час дослідження

особливостей юридичного закріплення повноважень органів конституційного контролю для вирішення різних питань публічно-правового характеру (підрозділи 3.1 – 3.5.). *Компаративний метод* застосований під час наукового зіставлення особливостей конституційного закріплення характерних ознак конституційного контролю як окремого виду державної контрольної діяльності в різних країнах (підрозділи 2.1., 2.2.), а також у процесі визначення відмінностей органів конституційного контролю від судів системи судоустрою (2.1., 5.1.). *Історико-правовий метод* дослідження застосований під час дослідження хронологічної послідовності виникнення та розвитку інституту конституційного контролю, виділення сучасних моделей організації та реалізації конституційного контролю (1.2.), під час аналізу становлення, розвитку та функціонування вітчизняного законодавства у сфері організації та реалізації конституційного контролю (5.1.). За допомогою *методу структурного аналізу* в роботі досліджено основні складові інституту конституційного контролю (2.1. – 2.3.). *Функціональний метод* дав можливість пізнати особливості процесуальних відносин у сфері конституційного контролю та процедуру його реалізації (4.1., 4.2.), сприяв розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення законодавства у сфері організації та реалізації конституційного контролю в Україні (5.2.). *Діяльнісний метод* сприяв визначенню феномену конституційного контролю у взаємозв'язку з його функціональною спрямованістю та процесом його реалізації (підрозділи 3.1. – 3.5., 4.2.). *Метод прогнозування* застосовувався під час виділення і аналізу основних напрямків розвитку інституту конституційного контролю в аспекті вдосконалення правового регулювання цього інституту з метою підвищення ефективності його реалізації в Україні (5.2.).

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що пропонована дисертаційна робота є першим у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням інституту конституційного контролю в системі державного контролю. У рамках дослідження одержано нові результати, на основі яких сформульовано авторські категорії, пропозиції та висновки. Основні результати такі:

уперше:

– запропоновано авторську дефініцію конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності – специфічна діяльність державних органів, наділених спеціальною компетенцією безпосередньо в основному законі, що ґрунтується на правозастосовних і правотворчих засадах, спрямована на забезпечення верховенства конституції у правовій системі суспільства, яка здійснюється за суворо визначеною процедурою і полягає в перевірці, виявленні, констатації та усуненні невідповідностей конституції правових актів, а також дій (бездіяльності) органів публічної влади, організацій або громадських об'єднань, здійснення офіційного тлумачення конституції та законів і прийняття на цій підставі актів, що мають загальнообов'язковий і остаточний за своїми юридичними наслідками характер;

– визначено характерні риси конституційного контролю відповідно до таких ознак державного контролю: 1) правовий характер діяльності; 2) форми реалізації державного контролю; 3) відносини між контролюючим і підконтрольним суб'єктом (підконтрольність); 4) об'єкт державного контролю; 5) право органу державного контролю скасовувати акти підконтрольного суб'єкта;

– доведено, що конституційний контроль не можна вважати функцією жодної з гілок влади, оскільки він визначальним чином впливає на забезпечення чіткого балансу між гілками влади і має значний вплив на всі види публічної влади, вирішуючи питання встановлення та розмежування повноважень між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади, а також між органами загальнодержавного та регіонального (місцевого) рівня;

– обґрунтовано, що ключовим моментом, який відображає унікальну роль конституційного контролю в процесі здійснення публічної влади в державі, є саме функція здійснення державного контролю на предмет відповідності актів, дій (бездіяльності) органів публічної влади та інших суб'єктів публічно-правових відносин основному закону держави;

– запропоновано авторське визначення конституційного нормоконтролю як основної форми реалізації конституційного контролю, що становить врегульовану

основним законом та законодавством держави діяльність спеціально уповноважених органів державної влади з перевірки на відповідність нормам конституції, її духу та принципу конституційної законності правових актів, що здійснюється задля забезпечення верховенства основного закону та встановлення правової державності;

– доведено, що, вирішуючи питання встановлення і розмежування компетенції між органами публічної влади, органи конституційного контролю визначають предмети відання таких органів, що вказує на управлінський характер відносин у цій сфері, і саме у цій сфері визначально виявляється правова природа конституційного контролю як окремого виду державної контрольної діяльності;

– на основі дослідження наукових поглядів щодо зіставлення понять «конституційно-правовий спір», «конституційно-правовий конфлікт» та «конституційно-правова колізія» доведено, що об'єктом процесуальних відносин у сфері конституційного контролю варто вважати наявний чи можливий конституційно-правовий конфлікт;

– визначено процес реалізації конституційного контролю як регламентований процесуальними нормами порядок діяльності органів конституційного контролю з перевірки відповідності актів та дій (бездіяльності) органів публічної влади та їх посадових осіб приписам конституцій, а також вирішення інших питань публічно-правового характеру, спрямованої на забезпечення верховенства конституції у правовій системі суспільства та прийняття на цій підставі загальнообов'язкових та остаточних актів;

– виокремлено ознаки, за якими Конституційний Суд України відрізняється від судів системи судоустрою: спеціальна система законодавства, способи та порядок формування, суб'єкти і процесуальна форма реалізації повноважень, предметна компетенція, юридична природа підсумкових актів, функції (Конституційний Суд реалізує особливу, лише йому властиву функцію конституційного контролю);

– стверджується, що Конституційний Суд України організаційно та функціонально перебуває поза межами і судової, й інших гілок влади та входить

до сфери забезпечення державної організації загалом, адже є органом, який, здійснюючи конституційний контроль, забезпечує реалізацію державної влади. Він є вищим конституційним органом у механізмі публічної влади України, який володіє правом контролю щодо всіх інших органів публічної влади;

– запропоновано зміни і доповнення до розділу XII Конституції України, зокрема: доповнити ч. 1 ст. 147 Конституції України, в якій визначити, що Конституційний Суд України є єдиним органом конституційного контролю в Україні;

удосконалено:

– позицію, що державний контроль є, з одного боку, адміністративно-правовою категорією, яка визначає важливий напрям діяльності органів публічної влади, а з іншого – однією з фундаментальних основ розвитку державності, що дає змогу розглядати його як конституційно-правову категорію;

– наукові уявлення про елементи системи державного контролю, узгоджена взаємодія яких забезпечує його дієвість та ефективне функціонування. Такими елементами є: 1) правові засади реалізації державного контролю; 2) процес реалізації державного контролю; 3) види державного контролю;

– дефініцію принципів конституційного контролю – ключові ідеї, вихідні засади організації та діяльності державних органів, наділених спеціальною компетенцією щодо перевірки, виявлення, констатації та усунення невідповідностей конституції правових актів, а також дій (бездіяльності) органів публічної влади, організацій або громадських об'єднань та здійснення інших повноважень, які забезпечують удосконалення, забезпечення ефективності та результативності такої діяльності;

– положення щодо видів принципів конституційного контролю, до яких зараховано окремі загальні принципи державного контролю, тобто ті, що відтворюють засади контролю, незалежно від сфери державно-правової діяльності (верховенство права, законність, гласність, ефективність), та спеціальні принципи, які відображають особливості конституційного контролю як виду державного контролю (принцип незалежності здійснення конституційного контролю, принцип

неупередженості, принцип загальнообов'язковості й остаточності результатів конституційного контролю, принцип науковості);

– позицію щодо характерних рис офіційного тлумачення, які визначають його як окрему форму конституційного контролю;

– дефініцію підсумкового акта органу конституційного контролю – правовий акт, який прийнятий відповідним органом конституційного контролю в межах своєї компетенції та у встановленому законом процесуальному порядку, містить висновки органу конституційного контролю, постановлені ним у результаті конституційного нормоконтролю, офіційного тлумачення конституції чи законів, здійснення інших, передбачених законодавством повноважень, а також має державно-владний характер, обов'язкову силу на всій території держави й оскарженню не підлягає;

– дефініцію правових позицій органу конституційного контролю, а саме: їх визначено як систему аргументів, викладених у мотивувальній частині рішення, та підсумкові висновки, викладені в резолютивній частині рішення, прийнятого за результатами конституційного контролю, які виражають ставлення органу конституційного контролю до певного публічно-правового явища (факту, проблеми), що відображають волю всіх або більшості членів органу конституційного контролю, мають загальний характер дії, є обов'язковими на всій території держави і володіють такою ж юридичною силою, як і самі акти органу конституційного контролю, в яких вони містяться;

– позицію про те, що Конституційний Суд України є важливим елементом політичної системи, однак політична функція цього органу може і повинна здійснюватись лише у формі конституційного контролю. Саме в цьому випадку позиція Конституційного Суду як органу, який здійснює державний контроль за станом конституційної законності, має правове значення і юридичні наслідки, обов'язкові для учасників конституційно-правових відносин;

– висновки про необхідність удосконалення правового регулювання інституту конституційного контролю в Україні на основі позитивної державно-правової практики зарубіжних країн задля підвищення ефективності

функціонування цього інституту в нашій державі, зокрема в напрямі вдосконалення конкурсного порядку формування вітчизняного органу конституційного контролю; розширення повноважень Конституційного Суду України, вдосконалення функціонування інституту конституційної скарги, вдосконалення механізму виконання рішень Конституційного Суду.

набули подальшого розвитку:

– наукові підходи щодо розуміння відмінностей контролю і нагляду в доктрині адміністративного права та визначення наслідків контрольної і наглядової діяльності як основоположної відмінності між цими явищами;

– наукові бачення сутності державного контролю як багатоаспектного явища, що має комплексний характер і розглядається як функція держави, як форма юридичної діяльності, як стадія управлінського процесу, як засіб забезпечення законності;

– наукове обґрунтування того, що в державно-правовій практиці світу домінантною є європейська модель конституційного контролю у її різноманітних варіантах, що пояснюється перевагами континентальної системи права загалом та закону як джерела права зокрема, а також здатністю спеціалізованих органів більш ефективно здійснювати конституційний контроль, який є головною функцією і головним призначенням таких органів;

– наукові підходи до розуміння сутності категорій «влада», «публічна влада», «державна влада», «компетенція органу публічної влади», в аспекті місця конституційного контролю в механізмі здійснення публічної влади;

– теоретичні положення щодо основних функціональних напрямів діяльності органів конституційного контролю, до яких віднесено: конституційний нормоконтроль, враховуючи сприяння законотворчості представницьких органів публічної влади на стадії прийняття нормативних актів; офіційне тлумачення конституції та законів; конституційний контроль у сфері вирішення спорів про компетенцію між органами публічної влади; конституційний контроль у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина; контроль за реалізацією конституційної відповідальності за порушення конституції найвищими

посадовими особами, за проведенням виборів та референдумів, за діяльністю політичних партій, конституційний контроль у випадках надзвичайних обставин у державі;

– висновок про те, що домінантними формами конституційного контролю є конституційний нормоконтроль та конституційний контроль дій органів державної влади й інших суб'єктів публічно-правових відносин, однак він може реалізовуватись у такій особливій формі, як офіційне тлумачення конституції та законів;

– наукові бачення сутності конституційної скарги як безпосереднього звернення особи приватного права до органу конституційного контролю з вимогою перевірити конституційність певного правового акта або дії органу публічної влади чи посадової особи, якщо такий акт або дія порушує її конституційні права та свободи;

– наукові підходи до поділу суб'єктів процесуальних відносин за ступенем участі у процесі реалізації конституційного контролю на дві групи: 1) основні (орган конституційного контролю як організатор відповідної процедури); 2) другорядні (суб'єкти, пов'язані з процесом реалізації конституційного контролю, які сприяють його реалізації);

– положення про те, що підсумкові акти органів конституційного контролю мають нормативний характер, здатні породжувати правові наслідки та спрямовані на регулювання суспільних відносин.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – для науково-теоретичного опрацювання питань, пов'язаних з функціонуванням інституту конституційного контролю (Акт впровадження Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України № 205/1 від 27.11. 2020 р.);

– у правотворчій діяльності – під час розробки і прийняття нових нормативних актів, вдосконалення чинного законодавства, що регламентує

порядок організації та діяльності Конституційного Суду України (Акт впровадження Комітету з питань правової політики Верховної Ради України № 04-26/17-2020/244614 (297961) від 18.12.2020 р.);

– у правозастосовчій практиці – для вдосконалення реалізації правових норм у сфері організації та реалізації конституційного контролю в Україні (Акт впровадження Конституційного Суду України № 004-004-18/5155 від 21.12.2020 р.);

– у навчальному процесі – під час підготовки розділів підручників і навчальних посібників, зокрема з курсів «Організація судових і правоохоронних органів», «Конституційне право України», «Конституційне процесуальне право», «Конституційне право зарубіжних країн», «Адміністративне право», «Порівняльне конституційне право», «Конституційний контроль в Україні», «Теорія та практика реалізації конституційного контролю», «Теорія та практика конституційного судочинства», «Проблеми конституційного права України», «Сучасна доктрина адміністративного права», «Тлумачення нормативно-правових актів», у викладанні відповідних навчальних дисциплін, науково-дослідній роботі студентів (Акти впровадження Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого № 127-0103-1391 від 31.12.2020 р. та Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова № 0702/20 від 23.11.2020 р.);

– у правовиховній сфері – в роботі, спрямованій на підвищення суспільного авторитету вітчизняного органу конституційного контролю.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані в дисертації положення, узагальнення, оцінки, висновки та пропозиції обґрунтовані на підставі особистих досліджень. Особистий внесок здобувачки в наукових статтях, опублікованих у співавторстві становить: у науковій статті «Шляхи забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України» – 55 відсотків, у науковій статті – «До питання про причини невиконання рішень Конституційного Суду України» – 45 відсотків, у науковій статті «Роль Конституционного Суда Украины в защите трудовых прав» – 50 відсотків, у науковій статті «Конституційний контроль як

вид державного контролю: змістовно-функціональна характеристика» – 80 відсотків, у науковій статті «Принципи конституційного контролю як специфічного виду державного контролю: сутнісна характеристика» – 80 відсотків, у науковій статті «Конституційний Суд України: до питання про місце в системі розподілу влад» – 80 відсотків. Ідеї та розробки, які належать співавторам, у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дисертаційного дослідження.

Основні положення і результати дисертаційної роботи обговорювалися на засіданні кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, а також доповідалися авторкою на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях та «круглих столах». Серед них: I Республіканська науково-практична конференція «Правове забезпечення устойчивого розвитку Республіки Беларусь в контексте интеграционных процессов» (г. Гомель, 6 – 7 апреля 2006 г.); Всеукраїнська міжвузівська наукова конференція молодих вчених та аспірантів «Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні» (м. Івано-Франківськ, 28 квітня 2006 р.); III Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Луцьк, 2 – 3 червня 2006 р.); XIII регіональна науково-практична конференція «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 8 – 9 лютого 2007 року); Міжнародна наукова конференція «Дев'ять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 12 – 13 листопада 2010 р.); Друга науково-практична конференція «Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів» (м. Хмельницький, 4 березня 2011 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 15-й річниці прийняття Конституції України «Конституційні засади державного управління та місцевого самоврядування в Україні» (м. Хмельницький, 17 червня 2011 р.); Міжнародна наукова конференція «Десять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 18 – 19 листопада 2011 р.); Третя науково-практична конференція «Проблеми теорії і практики виконання

рішень судів та інших органів» (м. Хмельницький, 14 – 15 червня 2012 р.); Республиканская научно-практическая конференция с международным участием «Актуальные проблемы развития правовой системы Республики Беларусь» (Минск, 26 октября 2012 г.); Міжнародна наукова конференція «Одинадцять осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 – 24 листопада 2012 р.); Четверта науково-практична конференція «Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів» (м. Хмельницький, 18 – 19 жовтня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правова політика в Україні: питання теорії та практики» (м. Київ, 24 жовтня 2014 р.); Міжнародна наукова конференція «Тринадцять осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 14 – 15 листопада 2014 р.); Международная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы современного публичного и частного права» (г. Минск, 9 апреля 2015 г.); Міжнародна наукова конференції «Чотирнадцять осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 – 24 жовтня 2015 р.); Круглий стіл «Актуальні питання регулювання відносин у сфері соціального забезпечення» (м. Хмельницький, 6 листопада 2015 р.); Міжнародна наукова конференція «П'ятнадцять осінні юридичні читання» (21 – 22 жовтня 2016 р.); Міжнародна наукова конференція «Шістнадцять осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 20 – 21 жовтня 2017 р.); VI Всеукраїнська заочна науково-практична конференція «Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні (м. Хмельницький, 7 грудня 2017 р.); Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 23 – 30 квітня 2018 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави» (м. Хмельницький, 19 – 20 жовтня 2018 р.); Міжнародна наукова конференція «Сімнадцять осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 19 – 20 жовтня 2018 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції» (Київ, 27 червня 2019 р.); III

Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 24 – 25 жовтня 2019 р.); Міжнародна наукова конференція «Вісімнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правові засади взаємодії органів публічної влади з інституціями громадянського суспільства в Україні та зарубіжних державах» (м. Київ, 29 листопада 2019 р.); III Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 28 лютого – 3 березня 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення» (м. Дніпро, 3 – 4 квітня 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень» (м. Запоріжжя, 8 – 9 травня 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії» (м. Ужгород, 8 – 9 травня 2020 року); Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання вдосконалення національного законодавства» (м. Маріуполь, 14 травня 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.); VIII Міжнародна науково-практична конференція «Малиновські читання» (м. Острог, 22 травня 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Адміністративно-правова доктрина і практика в умовах сучасних викликів» (м. Київ, 4 – 5 червня 2020 р.); Друга Міжнародна науково-практична конференція «Конституційна реформа в Україні: досвід країн Центральної і Східної Європи» (Львів, 16 жовтня 2020 р.); IV Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і практичні рекомендації дисертації опубліковані в 2 одноосібних та 1 колективній монографічних

дослідженнях, 25 наукових статтях, з яких 6 входять до наукових періодичних видань інших держав, 5 публікаціях та статтях в інших виданнях, 1 одноосібному і 1 колективному навчальних посібниках, 38 тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях, «круглих столах».

Структура дисертації обрана відповідно до мети, завдань, предмета й логіки дослідження і складається зі вступу, п'яти розділів (16-ти підрозділів), висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 511 сторінок, з них основного тексту – 389 сторінок. Список використаних джерел налічує 698 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ

1.1. Категоріально-змістові передумови дослідження інституту конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності

Первинним (початковим) положенням теоретико-методологічних засад дослідження інституту конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності вважаємо визначення змісту поняття «контроль», яке є основою для аналізу наступних змістовних категорій нашого дослідження, визначення зіставлення понять «контроль» та «нагляд», аналіз сутності поняття «державний контроль», який, безумовно, належить до базових категорій адміністративного права, а також дослідження понять «система державного контролю» та «види державного контролю», які мають ключове значення для подальшого дослідження правової природи конституційного контролю як окремого виду державного контролю та його місця в системі державного контролю.

Що стосується сутності поняття «контроль», то, з погляду різних наук (філософської, економічної, соціологічної, юридичної та ін.), під час розкриття поняття «контроль» застосовуються такі терміни, як: засіб, фактор, форма, елемент, функція, діяльність, система, зворотний зв'язок, умова, регулятор, гарант, явище, метод тощо.

Зупинимось на визначенні поняття «контроль» з погляду соціології. Так, В. М. Горшенев та І. Б. Шахов розуміли соціальний контроль як цілісну систему всіх соціальних регуляторів (державних і суспільних інститутів, права, моралі, звичаїв, традицій, настанов) [119, с. 18].

С. С. Вітвіцький визначає соціальний контроль як механізм або спосіб саморегуляції системи, що забезпечує упорядковану взаємодію та взаємозв'язок елементів, які складаються з нормативного, в тому числі правового, регулювання.

Таким чином, на думку вченого, соціальний контроль є способом підтримання цивілізаційної системи у динамічно врівноваженому стані за допомогою нормативного регулювання [95, с. 94-95].

О. Г. Данильян звертає увагу на функції соціального контролю: регулятивну (є одним з основних елементів соціальної регуляції поведінки людини); запобіжну (сприяє збереженню в загальних рисах значущих цінностей) і стабілізуючу (допомагає встановленню соціального і правового порядку) [133, с. 221].

С. А. Косінов визначає характерні риси соціального контролю, зазначаючи, що він: а) є складовою більш загальної і різноманітної системи соціального регулювання поведінки людей та суспільного життя; б) здійснюється через внутрішні та зовнішні механізми взаємодії; в) передбачає соціальну взаємодію особистості й соціального контролю; г) його характер, зміст і спрямованість визначається характером, природою, типом соціальної системи; д) підтримує порядок і стабільність у суспільстві, а також забезпечує соціальне відтворення (наступність) у напрямі, що відповідає визначеній стратегії розвитку [320, с. 24].

Однак нас, у першу чергу, цікавлять, природно, визначення, що даються поняттю «контроль» у юридичній літературі. Зупинимось на них у найзагальнішому вигляді.

Функція контролю багатогранна, оскільки охоплює виявлення та аналіз фактичного стану справ, зіставлення фактичного стану до намічених цілей, оцінку контрольованої діяльності і вжиття заходів щодо усунення виявлених недоліків.

Аналізуючи поняття «контроль», потрібно звернутися до тлумачень, які пропонують юридичні словники та енциклопедії.

Так, в Англійсько-українському словнику термінів і понять з державного управління контроль розуміється як будь-яка перевірка відповідності певного суб'єкта встановленим обмеженням та засіб впливу організації на досягнення необхідних результатів [20, с. 80].

У Великому тлумачному словнику української мови термін «контроль» має кілька значень: 1) перевірка відповідності контрольованого об'єкта встановленим вимогам; 2) перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимсь,

чимось; 3) установа чи організація, що здійснює нагляд за ким-, чим-небудь або перевіряє його; 4) збірна від слова «контролери» [81, с. 569].

У юридичній літературі контроль розглядається здебільшого як певна діяльність, основною метою якої є попередження правопорушень та стимулювання всіх зацікавлених сторін до поведінки в межах правового поля. Контроль часто пояснюється через такі синоніми, як «перевірка, нагляд, ревізія вчинків, справ» або просто «перевірка» [67, с. 11]. Як зазначає О. М. Буханевич, загалом контроль використовується для перевірки відповідності діяльності учасників суспільних відносин встановленим приписам, у рамках і межах яких вони повинні діяти [66, с. 209].

В. М. Гаращук визначає контроль як перевірку, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, виявлення, відвернення та припинення протиправної поведінки з боку кого-небудь. На його думку, контроль використовується для перевірки відповідальності діяльності учасників суспільних відносин встановленим приписам, у межах яких вони повинні діяти і які є одним із найважливіших елементів державного управління та основним засобом забезпечення законності й дисципліни в ньому [104, с. 12].

Поняття «контроль» визначається як процес забезпечення досягнення організацією своєї мети, що складається зі встановлення критеріїв, визначення фактично досягнутих результатів і здійснення корективів у тому разі, якщо досягнуті результати суттєво відрізняються від установлених критеріїв [372, с. 293]. Функція контролю не тільки забезпечує законність, дотримання обов'язкових вимог, а й передбачає проведення перевірки на предмет досягнення закладеної в правовій нормі моделі, а також аналіз фактичного стану виконання встановлених нормою правил поведінки, отриманих результатів. Після цього контрольний орган здійснює аналіз відповідності фактичного стану, зіставлення результатів певної правової норми меті [113, с. 38]. На думку В. Б. Авер'янова, контроль полягає у встановленні результатів діяльності певних суб'єктів, допущених відхилень від прийнятих вимог, принципів організації, виявленні причин цих відхилень, а також у визначенні шляхів подолання перешкод для

ефективного функціонування всієї системи [8, с. 351]. Метою контролю, на думку вченого, є встановлення результатів діяльності певних суб'єктів, допущених відхилень від прийнятих вимог, принципів організації, виявлення причин цих відхилень, а також визначення шляхів подолання перешкод для ефективного функціонування всієї системи. При цьому контроль дозволяє не тільки усунути недоліки у функціонуванні об'єктів управління, оцінювати дисципліну виконання законодавчих актів, але і судити про те, наскільки ефективно саме правове регулювання в тій чи іншій сфері управління, які зміни доцільно внести до нормативно-правових актів для покращення стану їх виконання, а також наскільки норми правових актів відповідають сутності та закономірностям регулюючих суспільних відносин [7, с. 349].

Поряд з використанням терміна «контроль» у законодавстві та практиці активно використовується термін «нагляд», в зв'язку з чим серед науковців виникають суперечки з приводу зіставлення цих понять. У науці конституційного та адміністративного права на сьогодні склалось декілька концепцій щодо зіставлення понять «контроль» та «нагляд».

Досить часто науковці ототожнюють поняття «контроль» і «нагляд»; як наслідок – в юридичному значенні вживають їх як однорідні та ідентичні.

Так, на відсутності різниці між контролем та наглядом наголошують І. П. Ільїнський та Б. В. Щетинін [192, с. 42]. В. Є. Чіркін розглядає нагляд і контроль як два близькі між собою функціональні інститути, які, однак, мають деякі відмінності. «Нагляд передбачає встановлення фактів (акти перевірок та ін.) і повідомлення компетентним органам для вжиття заходів. Сам наглядовий орган зобов'язуючі управлінські заходи не приймає. Контроль пов'язаний з прийняттям рішення по суті» [656, с. 64].

Друга концепція бере свій початок ще з радянської адміністративно-правової науки і полягає в тому, що контроль і нагляд зіставляються як загальне і часткове, відмінність їх є суто умовною [660, с. 37]. Прибічниками цієї концепції є Б. В. Росинський, М. С. Студенікіна та Р. В. Шагієва. Так, Б. В. Росинський розглядає нагляд як специфічний різновид контролю. Контроль необхідний

державним органам як канал зворотного зв'язку, за якими до них надходить інформація про поведінку суб'єктів управління. Контроль нерідко потрібен, щоб побачити порушення не букви закону, а духу закону. Інформація, що отримується в процесі здійснення нагляду, зводиться лише до відомостей про порушення законодавства, її спектр є вужчим, ніж обсяг інформації, одержуваної під час контролю [4, с. 527-528]. М. С. Студенікіна писала, що нагляд – це звужений контроль, специфіка якого виявляється в перевірці законності діяльності конкретного суб'єкта, на відміну від контролю, який не обмежений питаннями, пов'язаними з дотриманням приписів – законів та інших нормативних актів [593, с. 18]. «Нагляд, – зазначала М. С. Студенікіна, – є різновидом підвідомчого контролю, формою активного спостереження, що супроводжується застосуванням у необхідних випадках заходів адміністративного примусу» [593, с. 19]. А. П. Альохін, А. А. Кармолицький, Ю. М. Козлов зазначали: адміністративний нагляд – один з видів державного контролю, сутність якого полягає у спостереженні за виконанням чинних в управлінській сфері норм, правил, закріплених у законах і підзаконних актах [16, с. 378].

У Словнику адміністративного права державний контроль залежно від методів його здійснення й особливостей правового регулювання поділяють на перевірку, виконання і нагляд [571, с. 103].

Ю. А. Тихомиров вважає, що «контроль є перевіркою дотримання і виконання нормативно встановлених завдань, планів і рішень» [614, с. 510], а різновидом державного контролю, здійснюваного органами виконавчої влади, є також адміністративний нагляд – спеціалізоване спостереження і перевірка суворо визначених правил у діяльності юридичних і фізичних осіб [614, с. 533].

В. Г. Клочков зазначає, що за своєю юридичною природою державний нагляд є видом державного контролю із забезпечення законності, дотримання спеціальних норм, виконання загальнообов'язкових правил, що містяться у законах і підзаконних актах [263, с. 205-206]. О. Ф. Андрійко також вважає, що нагляд є похідним від контролю, і його слід розглядати як окремий вид контролю, як певну форму контролю [23, с. 10-13].

На противагу попереднім концепціям автори наступної обґрунтовують необхідність зіставлення контролю та нагляду як самостійних категорій.

Так, А. В. Мартинів стверджував, що контроль і нагляд як форми державної управлінської діяльності, які мають різний зміст і спрямованість дії. Адміністративний нагляд, на думку вченого, – це форма публічного управління, пов'язана з профілактикою, попередженням і припиненням правопорушень, виявленням і ліквідацією загроз безпеки суспільству і державі, захистом і охороною конституційних прав і свобод громадян, забезпеченням законних інтересів. За своїм характером, ця державно-управлінська діяльність має першочерговий, постійний і систематичний характер, складається в тісному взаємозв'язку з іншими формами публічного управління [381, с. 12-13].

Л. Л. Попов зазначає, що є всі підстави, щоб провести межу між контрольною і наглядовою діяльністю, відокремити ці поняття і не ототожнювати їх, визначивши специфічні риси, призначення та роль у системі засобів забезпечення дисципліни і законності в державному управлінні [5, с. 303].

Обґрунтовуючи відмінності понять «контроль» і «нагляд», Ю. Л. Шульженко вказує, що їх різниця зумовлена неоднаковим змістом і, перш за все, тими заходами, які можуть застосовувати органи нагляду і контролю під час виявлення порушень [681, с. 11-12]. Органи контролю, на відміну від органів нагляду, безпосередньо й активно втручаються в діяльність контрольованих [680, с. 8].

На думку В. М. Гаращука контроль як форма державної діяльності відрізняється від нагляду тим, що він здійснюється повсякденно і безперервно, а нагляд – періодично. Крім того, головне, на думку В. М. Гаращука, що відрізняє контроль від нагляду, – це те, що контролюючий орган на відміну від наглядового, має право втручатися в оперативну діяльність підконтрольного, а також те, що контролюючі органи (але аж ніяк не наглядові) мають право самостійно притягувати винних до правової відповідальності [105]. Аналогічної думки дотримується А. О. Собакарь [578, с. 271-272].

Висловлюючи прихильність до третього підходу, вважаємо за потрібне зазначити, що, окрім вищезазначених, основна відмінність, яка відрізняє контроль від нагляду, на нашу думку, – це наслідки відповідної діяльності. Органи контролю, як правило, наділені правом скасування незаконних актів, у результаті чого вони втрачають свою чинність, тоді як наглядові органи можуть лише вказати піднаглядним органам на їхні недоліки, але скасовувати акт може лише сам піднаглядний орган. Ця відмінність має суттєве значення в аспекті тематики нашого дослідження, адже наслідками конституційного контролю є визнання відповідних актів неконституційними і, як наслідок – втрата ними юридичної сили [207, с. 19]. Однак необхідно підкреслити, що загальною для контролю і для нагляду є мета – забезпечення утвердження законності. Способи ж досягнення цієї мети, правомочності, юридична сила рішень є різними [216, с. 16].

Поняття контролю деталізується відповідно до сфери дії контрольної функції, з її особливостями та конкретними формами і методами здійснення.

Щодо категорії «державний контроль», яка, на нашу думку, належить до визначальних у нашому дослідженні, то, як справедливо зазначає В. Б. Авер'янов, держава є одним з головних суб'єктів здійснення контрольної функції у суспільстві, адже вона наділена реальними повноваженнями для впливу на суспільство, під час здійснення якого вона покладається і на засоби контролю. Отже, державний контроль є важливим видом діяльності держави, що здійснюється уповноваженими державними органами, посадовими особами, і спрямований на забезпечення законності й дисципліни [8, с. 351]. Призначення державного контролю полягає в тому, що держава через певні організаційні форми і структури створює систему контролю, нагляду, перевірки виконання чинних норм і правил, усунення та недопущення відхилень від визначених параметрів. Контроль є елементом державної влади, а контрольні відносини мають владний характер [22, с. 30].

Звичайно, акцентування уваги на державному контролі як самостійному виді контролю не виключає тих родових характеристик, які притаманні загальному поняттю контролю, вони складають основний зміст контролю

державного: виявлення причини відхилень, попередження таких відхилень, розкриття невикористаних можливостей і резервів, активне сприяння виконанню прийнятих рішень. Тобто, як і будь-яка контрольна діяльність, державний контроль має на меті виявлення відхилень від встановлених норм і стандартів; порівняння фактичних показників з наперед встановленими значеннями; оцінку отриманої інформації; вироблення і здійснення необхідних заходів щодо забезпечення найбільш ефективного використання всіх ресурсів підконтрольних об'єктів у досягненні поставлених перед ними цілей [378, с. 34].

Водночас державний контроль має такі суттєві особливості, які виділяють його в самостійний вид контролю, який має специфічні форму і методи здійснення.

На думку К. В. Маркова, вихідними засадами виділення державного контролю як самостійного виду контролю є такі:

- контроль охоплює всі рівні державної влади, всі етапи управлінської діяльності, починаючи з перевірки законності та доцільності проєктів нормативних актів і закінчуючи оцінкою їх виконання органами державної влади;
- контроль призначений, перш за все, для створення системи превентивних заходів у рамках чинних правових норм, оперативного усунення причин відхилень від вимог цих норм;
- контроль передбачає скоординованість зусиль різних видів контрольних структур на базі використання правових механізмів;
- вдосконалення державного контролю не повинно призвести до реанімації бюрократичної централізованої системи контролю, яка існувала в минулому [378, с. 35].

Що стосується поняття «державний контроль», то в Юридичній енциклопедії за редакцією Ю. С. Шемчушенка він визначається як «діяльність державних органів щодо запобігання, виявлення та припинення дій, що суперечать встановленим державою нормам і правилам...» [688].

Якщо аналізувати доктринальні підходи до визначення цього поняття, то, наприклад, його визначають як сукупність дій, які суб'єкти контролю вживають

щодо підконтрольних об'єктів для досягнення мети контролю з метою запобігання стагнації та руйнування системи державних функцій під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників [464, с. 6], як самостійно чи зовнішньо ініційовану діяльність уповноважених на те суб'єктів, котра спрямована на встановлення фактичних даних щодо об'єктів цього контролю для визначення її відповідності/невідповідності тим правомірним оцінним критеріям, котрі передбачають застосування адекватних отриманому результатів заходів реагування в унормованому порядку [671, с. 16]; спостереження за діяльністю об'єкта і перевірка її відповідності до управлінських рішень, а також попередження та виправлення можливих помилок і неправомірних дій, що перешкоджають розвитку суспільної системи й усіх її елементів відповідно до визначених напрямів [7, с. 349; 48, с. 144].

На думку Я. М. Куцин, сутність державного контролю полягає в тому, що державний орган здійснює спостереження за об'єктом, перевірку того, як цей об'єкт виконує вимоги законодавства та органу контролю з метою забезпечення законності в державному управлінні й забезпеченні прав і свобод людини [342, с. 35].

Більш широке трактування контролю як перевірки дає В. Г. Афанасьєв, який визначає, що контроль – це спостереження і перевірка відповідності процесу функціонування об'єкта прийнятим управлінським рішенням; виявлення результатів впливу суб'єкта на об'єкт, допущених відхилень від вимог управлінських рішень, від прийнятих принципів організації і регулювання. Виявляючи відхилення та їх причини, суб'єкти контролю визначають шляхи коригування організації об'єкта управління, способи впливу на об'єкт з метою подолання відхилень, усунення перешкод на шляху оптимального функціонування системи [35, с. 33].

Таким чином, на відміну від загального поняття контролю, для державного передбачено ще й сукупність превентивних та припиняючих заходів.

Слід зауважити, що в науці адміністративного права державний контроль розуміється як багатоаспектне, багатозначне явище, що підтверджує

багатогранність та комплексний характер досліджуваної категорії. Так, державний контроль розглядається як функція держави, як форма юридичної діяльності, як стадія управлінського процесу, як засіб забезпечення законності [224, с. 32-33]. Тому, на наш погляд, кожен із запропонованих варіантів розуміння державного контролю необхідно проаналізувати.

У найбільш широкому державний контроль тлумачиться як функція держави. Так, на думку В. Б. Авер'янова, саме контроль, з одного боку, є засобом перевірки правильності діяльності держави та її політики, а з іншого – засобом верифікації кінцевого результату в управлінській діяльності на різних етапах її виконання [136, с. 224].

На думку А. О. Сокола, контроль є функцією державної діяльності, основною метою якої є підвищення ефективності діяльності шляхом аналізу, перевірки та спрямування діяльності суб'єктів правовідносин відповідно до їх завдань та встановлених правових приписів. За допомогою контролю забезпечується злагоджена, чітка робота органів державної влади, дотримання посадовими особами, всіма державними службовцями наданих їм прав та сумлінне ставлення до виконання своїх обов'язків для забезпечення добробуту населення [581, с. 15-16]. Схожої думки дотримується Д. В. Сухінін [594, с. 288].

С. А. Єрохін зазначає, що правова природа державного контролю проявляється в тому, що він здійснюється органами держави в межах правових норм, які визначають сферу діяльності й повноваження суб'єкта контролю [155, с. 268].

Будучи однією з форм юридичної діяльності, на думку С. А. Косінова, державний контроль характеризується такими ознаками:

1) є виключною компетенцією органів державної влади або спеціально уповноважених ними суб'єктів, яким такі повноваження делеговані й результат діяльності яких забезпечується державою;

2) контроль є нормативно врегульованою і такою, що спрямована на досягнення певного результату правового характеру, діяльністю. Правові приписи встановлюють компетенцію суб'єктів та юридичний статус учасників того чи

іншого виду діяльності, межі їх повноважень, перелік використовуваних засобів та прийомів, шляхи досягнення поставлених завдань, способи закріплення отриманих результатів; державний контроль завжди здійснюється на підставі норм права і в переважній більшості має юридичні наслідки. Правова природа державного контролю виявляється в тому, що органи державної влади, їх посадові особи під час здійснення контролю діють у межах, визначених правовими нормами, на підставі норм права і у відповідності з ними;

3) контроль є елементом механізму правового регулювання суспільних відносин, що спрямований на охорону різноманітних соціальних благ, забезпечення стабільності та захист суспільних відносин;

4) контроль є системою послідовно здійснюваних суб'єктами права у встановлених процесуальних формах правових дій;

5) об'єктом контролю як виду юридичної діяльності є певні суспільні відносини, на які безпосередньо він спрямований;

6) контроль має функціональну спрямованість, яка безпосередньо пов'язана із завданнями та метою, що вирішуються і стоять перед цим видом юридичної діяльності;

7) державний контроль має своє оформлення в офіційних документах, що містять визначення характеру контрольних дій, інформацію про стан справ і юридичні наслідки. За результатами контрольних дій орган, що їх здійснює, приймає відповідне рішення. Це рішення може мати рекомендаційний чи примусовий характер [321, с. 68-71].

Окрім того, як форма юридичної діяльності, на думку В. М. Горшеньова та В. С. Шестак, державний контроль характеризується ще й тим, що має вторинний щодо управління характер, адже держава завжди виконує функцію управління загальними справами суспільства, тому управління є її фундаментальною функцією, а контроль щодо управління є похідною, допоміжною функцією, оскільки управління може відбуватися без контролю, а контроль без управління втрачає об'єкт здійснення, а отже, є неможливим; вторинний, похідний характер

контролю пояснюється тим, що він здійснюється щодо діяльності, яка вже існує поза контролем і незалежно від нього [672, с. 9; 119, с. 54].

Що стосується розуміння державного контролю як стадії управлінського процесу, то, наприклад, М. С. Студенікіна вказує, що контроль є стадією управлінського циклу, якщо розглядати його стосовно кожного конкретно прийнятого рішення [593, с. 12]. Цю думку поділяє і Ю. А. Тихомиров, який підкреслює наявність специфічних особливостей контролю стосовно управлінського рішення, в ході виконання якого контроль є стадією процесу управління [614, с. 31]. На думку І. Л. Бачило, контроль є етапом циклу управління з притаманними йому функціями [43, с. 47]. В. С. Основін визначає контроль як заключну стадію управлінського циклу, метою якого можна вважати перевірку правильності виконання рішення [440, с. 162].

Ще одним підходом до визначення державного контролю є його розуміння як засобу забезпечення законності, який реалізується шляхом перевірки дотримання норм законодавства, забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина. Він здійснюється з метою «застосування заходів щодо попередження правопорушень (з правом прямого втручання в оперативну діяльність об'єкта контролю); надання допомоги підконтрольній структурі в оновленні законності й дисципліни; встановлення причин і умов, що сприяють порушенню вимог правових норм; вжиття заходів щодо притягнення до юридичної відповідальності винних осіб» [105, с. 192; 37, с. 215; 7, с. 348-349].

Виходячи з аналізу наведених підходів до визначення поняття державного контролю, вважаємо за доцільне виділити такі його основні ознаки:

- є проявом функції держави, складовою державної діяльності, яка здійснюється уповноваженими органами державної влади та їх посадовими особами;
- є діяльністю, яка врегульована правовими приписами, що визначають повноваження контролюючих суб'єктів та юридичний статус підконтрольних суб'єктів, перелік використовуваних засобів та прийомів, шляхи досягнення поставленої мети;

– включає сукупність різних за формою дій правового характеру, таких як перевірка, аналіз та спрямування діяльності підконтрольних суб'єктів відповідно до їх завдань, встановлених правовими нормами;

– передбачає оперативне втручання суб'єкта контролю у діяльність суб'єктів та можливість застосування заходів примусу, здійснення превентивних та припиняючих заходів задля запобігання порушень законодавства та актів органу контролю;

– здійснюється з метою забезпечення законності у державному управлінні, а також з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

– спрямований на досягнення певного результату правового характеру, результати державного контролю оформлюються в офіційних актах, які мають, як правило, зобов'язальний характер.

– державний контроль здійснюється від імені держави в цілому, тому, незалежно від того, якими органами реалізуються функції державного контролю, вони мають загальнодержавний характер.

Отже, державний контроль є комплексним явищем, який можна розглядати як функцію держави, як засіб забезпечення законності; як стадію управлінського процесу, а також, в найбільш широкому значенні, – як вид юридичної діяльності. На нашу думку, незалежно від того, структурується контрольна функція в рамках державного органу, для якого ця функція не є основною, або створюється спеціалізований контрольний орган, всі контрольні функції мають спільні риси, обумовлені сутністю державного контролю. По-перше, всі контрольні органи реалізують у юридичній формі особливу функцію державної влади; по-друге, функції державного контролю притаманні лише органам державної влади й управління, тому різного роду комерційні, недержавні, громадські організації та об'єднання функції державного контролю не здійснюють (за винятком випадків, коли ці функції делегуються їм державними органами); по-третє, контрольні функції є інструментом, засобом реалізації функцій держави [197, с. 114].

Таким чином, з одного боку, державний контроль є адміністративно-правовою категорією, яка визначає важливий напрямок діяльності органів

публічної влади, а з іншого – він є однією з фундаментальних основ розвитку державності, що дозволяє говорити про нього як конституційно-правову категорію [67, с. 11; 70, с. 62].

В аспекті тематики нашого дослідження важливою є проблема систематизації державного контролю, адже точні критерії систематизації будь-якого явища і процесу є запорукою їх впорядкованості.

У Словнику української мови поняття «система» має такі визначення: порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь; класифікація. Форма організації, будова чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ і т. ін.); сукупність певних елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; сукупність принципів, які є основою певного вчення; будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин [756, с. 203].

Енциклопедичний словник з державного управління визначає поняття «система» як сукупність елементів, що характеризується структурою, зв'язками та функціями, які забезпечують цілеспрямований розвиток. У сучасній науці існує кілька варіантів визначення поняття «система», залежно від того, яке базове поняття покладено в його основу. Такими поняттями можуть бути «цілісність», «сукупність», «множина». Для системи характерні кілька важливих ознак. По-перше, «система» – це сукупність елементів. По-друге, елементи поєднані один з одним зв'язками, які значно більш міцні порівняно зі зв'язками цих елементів з об'єктами навколишнього середовища. По-третє, вона характеризується організацією, яка відрізняє її від навколишнього середовища з його високою ентропією. По-четверте, для системи характерні інтегровані властивості, які не збігаються з властивостями суми елементів, а також відрізняються від властивостей окремих елементів. Тому система є цілісним утворенням. Важливими властивостями системи є структурність, взаємозалежність із навколишнім середовищем, ієрархічність, множинність описів. У найбільш

загальному вигляді «система» – це об'єднана сукупність закономірно пов'язаних один з одним елементів [152, с. 640-641].

Система державного контролю складається з певних елементів, узгоджена взаємодія яких забезпечує його дієвість та ефективне функціонування. Найважливішими серед цих елементів є такі: 1) правові засади реалізації державного контролю; 2) процес реалізації державного контролю; 3) види державного контролю [697, с. 144].

Що стосується правових засад реалізації державного контролю, то, як справедливо зазначає Є. М. Пушко-Цибуляк, здійснення державного контролю, безперечно, повинно опосередковуватися правовими нормами, мати чітке правове регулювання, і лише за таких умов здатне забезпечити досягнення мети контрольної діяльності. Правова регламентація державного контролю повинна здійснюватися переважно шляхом урегулювання в нормативно-правових актах відповідних органів державної влади [495, с. 226].

На сьогодні система контрольної діяльності будь-якої держави регулюється численними нормативно-правовими актами різних галузей права, насамперед, нормами конституційного та адміністративного права.

Слід зазначити, що правові норми, які тією чи іншою мірою регулюють питання державного контролю, можна розділити на два види. Перший вид – це норми, які встановлюють загальні вимоги до організації та здійснення державного контролю. Другий вид норм – це спеціальні норми, які стосуються питань безпосереднього здійснення державного контролю. Такі спеціальні норми мають ієрархічну структуру і охоплюють як закони, так і підзаконні нормативно-правові акти різного рівня [10, с. 68].

Що стосується загальних норм, – насамперед, слід згадати норми міжнародного права, які є складовою частиною вітчизняних правових систем демократичних країн світу. Це стосується і норм, які регулюють питання державного контролю. Серед таких норм, перш за все, слід згадати Лімську декларацію керівних принципів контролю, прийняту в м. Лімі 17.10.1977 – 26.10.1977 IX Конгресом Міжнародної організації вищих органів фінансового

контролю. Цей акт визначає контроль як невід’ємну «частину системи регулювання, метою якої є виявлення відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів, законності, ефективності й економії витрачання матеріальних ресурсів на якомога ранній стадії з тим, щоб мати можливість здійснити коригуючі заходи, в окремих випадках – притягнути винних до відповідальності, отримати компенсацію за завдані збитки або здійснити заходи щодо запобігання або скорочення таких порушень у майбутньому» [360]. Загалом, цей документ присвячений організаційним основам фінансового державного контролю, однак ті принципи, які в ньому закріплені, мають універсальний характер і можуть бути застосовані до усіх видів державного контролю.

Серед міжнародних актів у сфері державного контролю слід згадати і Конвенцію Організації Об’єднаних Націй проти корупції [287], прийняту в м. Нью-Йорку 31.10.2003 Резолюцією 58/4 на 51-му пленарному засіданні 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. Нашою державою цей акт було ратифіковано 18 жовтня 2006 року.

Серед національного законодавства, насамперед, основи окремих видів державного контролю закріплені в конституціях держав, у розділах, які регулюють правові засади організації та діяльності окремих органів державної влади – парламентів та їхніх органів (омбудсменів, рахункових палат тощо.), глав держав, урядів, судів, центральних виборчих органів.

Закони як наступний за ієрархією рівень джерел регулювання державної контрольної діяльності для системності викладу В. Б. Алексеев розділив за відповідними напрямками на закони, в тому числі конституційні, що регламентують державний контроль за законністю та якістю державної влади, та закони, які регламентують державний контроль за законністю господарської діяльності й діяльністю приватних суб’єктів [10, с. 72-73].

Щодо підзаконних нормативних актів, то їх варто також поділити на декілька видів:

1) спрямовані на встановлення правового статусу органів влади, які здійснюють функції контролю, безпосереднє керівництво якими здійснюють або глава держави або уряд;

2) спрямовані на встановлення особливостей здійснення державного контролю в окремих сферах діяльності;

3) такі, що регулюють порядок взаємодії і розмежування повноважень між органами, що здійснюють контрольні функції;

4) такі, що встановлюють загальні вимоги до розробки і прийняття нормативно-правових актів органів влади, які здійснюють контрольні функції (наприклад, своїм указом виконавчої влади, які також здійснюють державний контроль);

5) нормативно-правові акти, що встановлюють порядок здійснення функції контролю у відповідних сферах на основі та на виконання актів глав держав та урядів [10, с. 72-73].

Щодо процесу реалізації державного контролю, то аналіз державної контрольної діяльності дозволяє зробити висновок, що кожна стадія контролю спрямована на досягнення певної мети, а саме: оцінка результатів прийнятих управлінських рішень, а також їх обґрунтованості та ефективності; виявлення відхилень у функціонуванні підконтрольного об'єкта від встановлених норм або правил, а також від прийнятих раніше управлінських рішень; розробка заходів щодо подолання виявлених відхилень і коригування управлінських процесів з метою профілактики деструктивних відхилень; досягнення умов оптимального функціонування об'єкта [292, с. 11].

Найважливішою метою державного контролю є процес забезпечення досягнення державою конкретних результатів її роботи або конкретних результатів роботи органів і систем держави.

Відповідно завдання державного контролю продиктовані метою, яка стоїть перед державною управлінською діяльністю, і спрямовані на реалізацію цієї мети. Так, державний контроль дозволяє своєчасно виявити нові чинники у зовнішньому і внутрішньому середовищі держави, підготуватися до них і

своєчасно, а головне – ефективно відреагувати на них. За допомогою контролю відслідковуються приховані (неявні) тенденції в розвитку держави, їх напрямки і глибина. Це дозволяє розробляти більш обґрунтовані та надійні плани.

І ще одне надважливе завдання державного контролю – це своєчасне виявлення помилок у роботі підконтрольних об'єктів і оперативне усунення таких помилок. Саме контроль є основою для коригування поточного стану справ, а також потужним стимулом до подальшого розвитку [292, с. 12].

Щодо предмета нашого дослідження – питання процедури здійснення конституційного контролю регулюється, як правило, регламентами спеціалізованих органів конституційного контролю (за умов європейської моделі), актами, які регламентують правила здійснення загального судочинства або судовими прецедентами (за умов американської та змішаної моделей).

Складність і багатогранність державної контрольної діяльності визначає різноманіття цілей і методів контролю, що дає можливість для широкої класифікації його видів.

У юридичній літературі класифікація форм і видів будь-якого правового явища будується залежно від критеріїв. Якщо говорити про державний контроль, то в юридичній літературі наводиться значна кількість критеріїв його класифікації.

Варто зазначити, що питання видів державного контролю є достатньо дослідженим як у вітчизняній, так і у зарубіжній науці адміністративного права. Узагальнюючи думки різних науковців, вважаємо за доцільне виділити такі наявні критерії для класифікації його видів.

Залежно від наявності субординаційних відносин між суб'єктом контролю і його об'єктом виділяються контроль зовнішній (позавідомчий, надвідомчий), здійснюваний щодо непідпорядкованих об'єктів і внутрішній (внутрішньовідомчий), здійснюваний щодо підлеглих об'єктів [11, с. 1132]. В. Б. Авер'янов відмінність таких видів контролю вбачає в різних правових формах реалізації контрольних повноважень та в методах впливу. Якщо внутрішній контроль здійснюється органами однієї системи, може стосуватися широкого кола

питань діяльності системи, то зовнішній контроль, як правило, здійснюється щодо конкретної сфери чи функції і стосується якогось певного аспекта діяльності підконтрольного об'єкта [7].

Залежно від стадії прийняття нормативного акта, який підлягає контролю (часовий критерій) виділяються попередній контроль, здійснюваний до прийняття акта, поточний контроль, здійснюваний у процесі прийняття нормативного акта, і наступний контроль, здійснюваний щодо отриманих результатів від прийнятого акта [11, с. 1132]. Як зазначає О. О. Майданник, попередній контроль здійснюється задля вироблення виважених заходів та виконує запобіжну функцію, і зміст його полягає у виявленні й запобіганні можливих негативних явищ, що можуть настати за наявності обставин, що вже існують і можуть негативно проявитися у майбутньому. Завдання поточного контролю полягає в перевірці дотримання умов на конкретних стадіях виконання, виявленні можливих недоліків та завчасному запобіганню можливим негативним наслідкам неправомірних дій. Метою наступного контролю є з'ясування відповідності результату початковому рішення, оцінка досягнутого та розробка стратегії на майбутнє. Проведення такого контролю може сприяти виробленню подальших рішень та проведенню управлінських дій [368, с. 71-73].

Д. Б. Алексеев виділяє й інші критерії класифікації державного контролю. Так, за предметним критерієм вчений поділяє державний контроль на загальний, тобто такий, що здійснюється комплексно щодо всього кола питань підконтрольного об'єкта, і спеціальний контроль, що здійснюється стосовно вузького кола питань в певній сфері або конкретної спеціальної функції підконтрольного об'єкта; залежно від наявності причин проведення контрольних заходів – на абстрактний контроль, здійснюваний у плановому порядку у відсутності встановлених фактів порушень, і конкретний, який здійснюється у зв'язку з появою інформації про наявне порушення; за ступенем обов'язковості – на обов'язковий і факультативний види. Під час обов'язкового контролю контрольні заходи обов'язкового характеру здійснюються у випадках, прямо передбачених законом. Здійснення факультативного контролю ставиться в

залежність від розсуду контрольного суб'єкта; залежно від наявності проміжних ланок щодо контрольного суб'єкта та об'єкта контролю – прямий (безпосередній) контроль (наприклад, парламентський контроль) і опосередкований контроль (наприклад, президентський контроль, здійснюваний через уповноважених ним представників) [11, с. 107].

В. П. Беляєв пропонує класифікувати державний контроль за правовими наслідками на консультативний, суб'єкти якого приймають рішення рекомендаційного характеру, і попереджувачий контроль, що здійснюється суб'єктами, чії рішення мають обов'язкову юридичну силу для підконтрольного об'єкта [44, с. 90]. Однак з такою класифікацією навряд чи можна погодитись, оскільки саме розуміння сутності контролю передбачає обов'язковість його наслідків для підконтрольних суб'єктів.

Необхідно зазначити, що проаналізована нами класифікація видів державного контролю має дещо умовний характер, тобто контроль, що здійснюється конкретним державним органом, може належати одночасно до різних видів за різними критеріями класифікації (наприклад, бути одночасно зовнішнім, загальним, наступним). Така класифікація має суто теоретичний характер і, звичайно, не дозволяє говорити про уніфікацію організації і здійснення державного контролю у всіх країнах, визначати конкретні моделі такого контролю.

Однак найбільш популярною підставою класифікації державного контролю є класифікація за суб'єктами його реалізації. При цьому різні науковці називають неодинаковий перелік таких суб'єктів. Державний контроль тією чи іншою мірою здійснюють усі державні органи з предметів свого відання, які мають право здійснювати контрольні повноваження або давати обов'язкові вказівки. Особливість державного контролю як функції, що пронизує всі гілки влади і виступає засобом реалізації різнорідних гілок влади, визначає надзвичайну різноманітність його видів. По суті, державний контроль діє як єдина система, яка складається з окремих ланок, що в автономному режимі виконують властиві їм

завдання й функції, які визначаються конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами.

Окремі вчені, зокрема М. В. Махрова, вважають, що види державного контролю слід розмежовувати відповідно до конституційного принципу розподілу влад, і відповідно поділяють його на такі види: президентський контроль, парламентський контроль, контроль органів виконавчої влади, контроль органів судової влади [385, с. 214].

З вітчизняних науковців цю позицію підтримує О. Ф. Андрійко, яка до видів державного контролю відносить парламентський, президентський, адміністративний та судовий контроль [21, с. 11], а також В. А. Бондаренко та Н. А. Пустова, які виділяють такі форми державного контролю: президентський контроль, що розглядається як діяльність глави держави та заснованих ним органів контролю за виконанням органами виконавчої влади країни законів, указів, розпоряджень, доручень, послань, прийнятих до виконання державних програм, і який спрямований на виявлення різних відхилень, помилок, зловживань, недоліків в організації систем державного управління, зокрема адміністративної, фінансової, господарської діяльності, і ухвалення на цій основі необхідних рішень; парламентський контроль, що виконується органами законодавчої (представницької) влади [138, с. 26]; контроль органів виконавчої влади, здійснюваний органами та посадовими особами органів виконавчої влади всередині системи виконавчої влади; судовий контроль – перевірка конституційності чи законності правових актів органів законодавчої або виконавчої влади, яка провадиться судами в порядку, встановленому законом у разі розгляду справ, віднесених до їх компетенції [58, с. 162].

Інші вчені підходять до цього питання більш широко і визначають досить значний перелік суб'єктів, уповноважених на здійснення державного контролю. С. В. Шестак до різновидів державного контролю свого часу відносив конституційний контроль, контроль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, фінансовий контроль, прокурорський нагляд, контроль Центральної виборчої комісії, кадровий контроль Вищої ради юстиції, інформаційний

контроль Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення [674, с. 94].

Цю позицію підтримує і М. В. Ковалів, який за суб'єктами (з урахуванням особливості об'єкта контролю) розрізняє такі види державного контролю: парламентський, президентський, адміністративний, судовий, конституційний контроль, контроль омбудсмена, фінансовий, прокурорський нагляд, контроль Центральної виборчої комісії за дотриманням виборчих прав громадян, інформаційний контроль Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення [270, с. 118].

Будучи прихильниками більш широкого підходу до питання суб'єктів державного контролю, вважаємо, що, залежно від органів, які його здійснюють, державний контроль може поділятися на контроль законодавчої влади, президентський контроль, контроль виконавчої влади, конституційний контроль, судовий контроль, контроль омбудсмена, фінансовий контроль, контроль центральних виборчих органів [67, с. 12].

Особливу увагу вважаємо за потрібне приділити увагу аргументації щодо визначення як окремого виду державного контролю конституційного контролю. Справа в тому, що в юридичній науці досить часто конституційний контроль відносять до судового контролю. У діяльності судів в державно-правовому механізмі знаходить вияв судова влада, але сама ця судова влада не є за своїм обсягом повною мірою правосуддя. Власне, здійснення правосуддя – головна, найбільш значуща й найбільша частина правомочностей цих судів, іншу ж частину їх займають інші владні повноваження судової влади, які не є власне правосуддя. До них, зокрема, належить функція судового контролю щодо правовідносин, які виникають у сфері виконавчої та розпорядчої діяльності органів публічної влади [238, с. 235]. Так, В. П. Беляєв пропонує таку систему державного судового контролю: «а) судовий конституційний контроль; б) судовий контроль у сфері виконавчої влади; в) контроль у кримінальному судочинстві (за порушення кримінальної справи та її попереднього розслідування); г) внутрішньовідомчий (ієрархічний) судовий контроль, який

здійснюється вищими судами щодо нижчих, безпосередньо в системі судів загальної юрисдикції та арбітражних судів» [44, с. 136].

В. Б. Авер'янов залежно від різновиду судової юрисдикції виокремлює такі види судового контролю: 1) загальний судовий контроль, або контроль з боку загальних судів під час розгляду кримінальних, цивільних та адміністративних справ; 2) спеціалізований судовий контроль, або контроль з боку спеціалізованих (адміністративних і господарських) судів; 3) конституційний судовий контроль, або контроль з боку Конституційного Суду [1, с. 22]. Цю думку підтримують Е. А. Пронський та М. В. Колеснікова [490, с. 132].

Однак, на нашу думку, конституційний контроль слід відмежовувати від судового контролю, він є окремим за особливостями здійснення, метою та призначенням, видом державного контролю, оскільки володіє такими особливостями: по-перше, цей різновид державного контролю переважно здійснюють постійні органи держави, для яких конституційний контроль є основним видом діяльності, їхнім функціональним призначенням; по-друге, це форма діяльності держави, яка побудована на професійній основі; по-третє, порівняно із іншими видами державного контролю конституційний контроль здебільшого охоплює сферу правотворчості, хоча здійснюється і у сфері правозастосування; по-четверте, це спеціалізований механізм охорони конституції відповідної держави, який здійснюється за допомогою перевірки, виявлення, констатації та усунення невідповідностей правових актів та дій органів публічної влади та їх посадових осіб конституції, в ході якої органи конституційного контролю мають повноваження скасовувати виявлені невідповідності, офіційного тлумачення конституційних та законодавчих норм [67, с. 13].

1.2. Генеза та сучасні моделі конституційного контролю

Конституційний контроль необхідний там, де стає доцільним (або навіть вкрай бажаним) втручання спеціальних контрольних інститутів у нормотворчу діяльність, у першу чергу, вищої законодавчої влади, а також з метою

забезпечення ефективного контролю за роботою уряду як вищого державного органу виконавчої влади [262, с. 82].

Різноманіття думок щодо сутності конституційного контролю пов'язане з різними його проявами, оскільки в різних країнах цей інститут має свої особливості прояву.

Зародки інституту конституційного контролю виявлялись вченими ще за часів Стародавньої Греції. Так, М. А. Нудель вказує, що за тих часів доля законопроекту могла вирішуватись за допомогою процесу, який мав назву «графе параномон» [418, с. 16]. Сутність «графе параномон» полягала в тому, що кожен афінський громадянин мав право виступити із заявою про те, що прийнятий народними зборами закон суперечить фактично існуючому законодавству або прийнятий із порушенням встановленого порядку. Після прийняття відповідних заяв дія оскаржуваного закону призупинялась і спеціальна палата починала розслідувати скаргу. У випадку, якщо скарга визнавалась обґрунтованою, то неповноправний закон скасовувався, а його автор ніс відповідальність за те, що ввів громадян в оману. У протилежному випадку відповідальність ніс ініціатор скарги. У Афінах схвалений народними зборами законопроект поступав на розгляд гелієї – суду присяжних, і спеціальна колегія номофетів у ході процесу за участі захисників старих правил і прибічників нових остаточно вирішувала питання про долю закону, оцінюючи, чи відповідає він традиціям і попередньому законодавству [455, с. 46]. На думку В. К. Дябла, контроль за конституційністю законів в Афінській Республіці є найдавнішою відомою світу формою конституційного контролю, який полягав у перевірці відповідності законопроектів, що пропонуються народу, основним засадам існуючого державного устрою [148, с. 43].

Крім того, окремі елементи конституційного контролю існували ще за часів Священної Римської імперії німецьких націй. Так, Н. Т. Паславська у своєму дисертаційному дослідженні «Становлення та розвиток конституційної юстиції ФРН: історико-правове дослідження», зазначає, що конституційний контроль Священної Римської імперії німецької нації (нім. Heiliges Römisches Reich

Deutscher Nation) асоціюють передусім із Імперським камеральним судом (нім. Reichskammergericht) та Імперською надвірною радою (нім. Reichshofrat), утвореними 1495 р. Імперський камеральний суд приймав рішення, наприклад, з питань, щодо яких територіальні суди відмовлялись чинити судочинство. Імперська надвірна рада була змішаною формою суду та державного органу влади. Скаржники могли доволі вільно обирати між обома судами у певних видах спорів. До повноважень Імперської надвірної ради належали, до прикладу, імператорські привілеї, справи щодо позик тощо, які сьогодні можна було б порівняти з повноваженням адміністративного суду щодо розгляду спорів між державними органами влади. Імперський камеральний суд контролював також виконання імперських законів, відповідність законів територій імперським законам, що нагадує сучасне повноваження нормоконтролю. Після падіння Священної Римської імперії німецької нації 1806 року завершилось також існування її юстиції [454, с. 48].

У середньовічній Іспанії, яка на той час називалась Королівство Арагон, починаючи з 1163 року збирались кортеси, засновані на принципі станового представництва. У їх складі діяла спеціальна комісія, яка формувалась з представників усіх чотирьох палат кортесів і очолювалась верховним суддею Арагону. Головним завданням цієї комісії був контроль за тим, щоб скріплені підписом короля записи звичаїв, які розглядались як основний закон держави, не порушувались новоприйнятими законами [418, с. 16]. У середньовічній Франції конституційний контроль здійснювався парламентом, який на той час був судовим органом і мав право заносити до своїх протоколів королівські едикти та ордонанси, без чого останні не набували законної сили. Якщо у змісті ордонансів парламент вбачав порушення основних законів королівства або здійснення нерозумної політики, такі ордонанси не включались у протоколи, тобто не підтверджувались, і, як наслідок, не набували законної сили. Парламенти були скасовані Декретом 1790 року.

Традиційно прийнято вважати, що конституційний контроль у повноцінному вигляді виник у США і що саме цю країну слід вважати

батьківщиною конституційного контролю. Однак, зважаючи на те, що Сполучені Штати Америки, що здобули незалежність, були британськими володіннями, їх правова система була ідентичною правовій системі Великобританії. Виходячи із принципу застосування загального права на не освоєних цивілізованими націями територіями, у США діяли англійські закони, які були прийняті і до колонізації Америки [455, с. 46]. Відповідно застосовувалось публічне право і разом з ним англійські закони, які вносили зміни та доповнення у загальне право.

Тому варто звернути увагу на положення, що були сформульовані англійським юристом Е. Коком і які заклали основу конституційного контролю в його першопочатковому варіанті. Він визначив, що статuti, які суперечать загальному праву і розуму, а також основному закону, є недійсними.

У Великобританії доктрина Е. Кока на практиці застосовувалась у діяльності Таємної ради, яка визнавала недійсними статuti, видані законодавчими органами колоній у випадку їх невідповідності колоніальним хартіям або загальному праву [418, с. 17].

Доктрина Е. Кока та практика органів державної влади Великобританії сприяли формуванню ієрархічної системи норм, які видавались колонією та метрополією, розмежовуючи їх за юридичною силою. Як приклад М. А. Нудель наводить рішення Таємної ради по справі *Winthrop v. Lechmere*, прийняте в 1727 році. У колонії Коннектикут було прийнято закон, який скасовував принцип майорату, який був визнаний недійсним і було визначено, що провінція не має права приймати такі закони. Рішення було аргументовано тією обставиною, що закон, прийнятий колонією, суперечить праву королівства, є нерозумним і суперечить хартії самої колонії [418, с. 17]. Згодом практика Таємної ради почала застосовуватись судами колоній. Наприклад, у 1738 – 1739 рр. Високий суд Массачусетсу відмовився застосовувати наказ короля у раді, вважаючи, що він суперечить колоніальній хартії [418, с. 17].

Одним з перших прикладів судового тлумачення Основного закону задовго до того, як подібна практика утвердилась на загальнонаціональному рівні, може слугувати рішення Верховного суду штату Массачусетс 1781 року по справі

Уолкера, в результаті якого чорношкірий був звільнений від рабства. Суд розширено витлумачив ст. 1 Декларації прав Конституції 1780 року, яка проголосила, що «всі люди народженні вільними і рівними». Цим рішенням вищого регіонального судового органу в цьому штаті було ліквідовано інститут рабства. Більше того, наведений приклад є не єдиним у практиці американського конституціоналізму: до прийняття федеральної Конституції принаймні в трьох випадках акти законодавчих зборів – легістратур окремих штатів – були визнані неконституційними вищими органами регіональної судової влади.

Конституція Пенсільванії 1766 року передбачала створення так званої «ради цензорів», яка складалась з двох представників від кожного округу і збиралась кожні сім років. Подібний орган, до повноважень якого регіональним Основним законом був віднесений контроль за тим, «щоб статті Конституції в жодній своїй частині не порушувались, а законодавча і судова влада виконували свої обов'язки піклуватись про благо народу і не брали на себе, не передавали іншим і не здійснювали ніяких прав і повноважень, крім наданих їм Конституцією», збирався взимку 1783 – 1784 року і влітку 1784 року. Здійснюючи значний спектр контрольних функцій, рада цензорів, насамперед, провела порівняльний аналіз повноважень законодавчої і виконавчої влади, де-юре закріплених в Основному законі штату і того, чим володіли де-факто. Підсумки перевірки в більшості випадків були плачевними: по низці важливих напрямків спостерігались значні порушення Конституції з боку як законодавчої, так і виконавчої влади [261, с. 66-67].

Теоретичним підґрунтям для виникнення конституційного контролю у США стали публіцистичні есе, які були опубліковані в газеті «Федераліст» під псевдонімом Публій. Авторами цих есе були Олександр Гамільтон, Джеймс Меддісон і Джон Джей. Есе містили тлумачення окремих положень американської конституції, і саме в них теоретично обґрунтовувалась необхідність запровадження у державно-правову практику США інституту конституційного контролю.

Наслідком стало те, що з 1787 по 1803 роки в окремих штатах США було прийнято понад 20 рішень щодо невідповідності деяких законів штатів Конституції [418, с. 16-17].

Конституційний контроль у сучасному розумінні слова з'явився в США вже після здобуття та проголошення колоніями незалежності. Це було пов'язано із справою «*Marbury v. Madison*», яка розглядалась в 1803 р. Верховним судом США. Саме у рішенні по цій справі головний суддя Верховного Суду Джон Маршалл сформулював доктрину юридичного перегляду.

Як зазначає А. О. Клішас, без сумніву, рішення по справі «*Marbury v. Madison*» стало всього лише тимчасовою, – правда, стратегічною – перемогою судової влади. Скоріш за все, ніхто з учасників історичної колізії, в тому числі голова Верховного суду Джон Маршалл, об'єктивно були не в змозі передбачити всі конституційні наслідки рішення по справі 1803 року. Наступні роки стали підтвердженням того, що про конституційний контроль як про повноцінний, стійкий інститут говорити на початку ХІХ ст. було передчасно. Як приклад відкритого протистояння між трьома вищими органами загальнофедеральної влади, який став однією із віх на шляху визнання за Верховним судом функцій конституційного контролю, може слугувати процес по справі «*Fletcher v. Peck*» в рамках якого вперше в історії американського конституціоналізму недійсним був визнаний закон штату [261, с. 66].

Загалом, в американській науковій літературі протягом багатьох років сам факт присвоєння Верховним судом контрольних повноважень оцінювався досить позитивно і розглядався в контексті розвитку правової доктрини, в основі якої лежало особливе, винятково американське ставлення представників суддівського корпусу до Конституції як установчого акта вищої юридичної сили. Дещо подібне могло певною мірою бути обумовлено практичною реалізацією відповідних наукових теорій або логікою конституційного права. Однак у цьому випадку переважали політико-правові тенденції суто кон'юнктурно-прагматичного характеру. На чолі були поставлені потреби загальнодержавної правлячої еліти, яка представляла конкретну гілку публічної влади, що наочно проявилось в

досягненні свого роду «політичного консенсусу» в рамках чинної системи стримувань і противаг. В цілому виникнення конституційного контролю стало певною багатосторонньою угодою між Главою держави, Конгресом і Верховним судом, внаслідок якої механізм владних відносин одержав імпульс подальшого вдосконалення.

Говорячи про специфічні особливості американської моделі судового конституційного контролю, слід виділити деякі відмінні риси.

По-перше, контроль за конституційністю за американської моделі має універсальний характер. Він здійснюється не лише щодо законів, але й інших нормативних актів, які приймаються на всіх рівнях здійснення державної влади. У США таким, що суперечить Конституції Сполучених Штатів, може бути визнаний будь-який акт порушення загальноприйнятої ієрархії юридичних норм або дія, не заснована на правовій нормі і така, що порушує належну правову процедуру.

По-друге, за умов американської моделі конституційний контроль є еквівалентом поняття «judicial review» («судовий перегляд») в американському праві. Сам термін «перегляд» (а не «контроль», «нагляд», наприклад) обумовлений тим, що суди США розглядають рішення, які вже набули чинності. Тобто цей конституційний контроль за часом здійснення є наступним.

По-третє, контроль за конституційністю має казуальний характер. Його здійснення безпосередньо пов'язано із розглядом конкретної колізійної тяжби. Прикладом подібної ситуації може слугувати правова колізія, за якої «одна сторона вважає, що вимоги іншої сторони засновані на антиконституційній нормі. Суд зобов'язаний висловити свою думку з цього приводу і відповідно вирішити питання по суті заявленого позову» [53, с. 224]. Тобто питання про неконституційність того чи іншого нормативно-правового акта розглядається не в рамках окремого самостійного провадження, а безпосередньо у зв'язку зі слуханням певної справи, вирішуючи тим самим «долю закону на основі справи»; статут чи інший нормативно-правовий акт, визнаний неконституційним, втрачає юридичну силу [532, с. 31-32].

По-четверте, конституційний контроль за американською моделлю є відносним у силу того, що рішення суду є обов'язковими лише для сторін спору і не зобов'язують інших суб'єктів правозастосовної діяльності.

По-п'яте, суди тлумачать антиконституційну норму як неіснуючу і не беруть її до уваги під час винесення відповідного рішення по суті спору. Водночас будь-якого конкретного акта чи обов'язкової процедури відміни неконституційної норми за американської моделі конституційного контролю як такої немає [62, с. 31; 458, с. 56-57].

Історично в рамках умовного першого етапу світового конституційного процесу ця модель залишалась єдиною. З певними застереженнями вона знайшла своє втілення в державно-правовій практиці низки латиноамериканських держав (Аргентина, Бразилія, Болівія, Колумбія), у скандинавських країнах (Данія, Норвегія, Швеція), в окремих домініонах Великобританії (Австралія, Канада, Нова Зеландія, Південно-Африканський союз).

Конституційна регламентація конституційного контролю в країнах з американською моделлю його реалізації здійснюється по-різному. Так, наприклад, у Данії та Норвегії конституційний контроль здійснюється загальними судами за відсутності в конституціях цих країн спеціальних приписів щодо забезпечення ними такого контролю, лише на підставі судової практики або судового прецеденту. В США, Аргентині конституційний контроль лише певною мірою базується на положеннях конституцій, яким суди дали власну інтерпретацію.

У таких країнах, як Швейцарія, Болівія, Колумбія, Бразилія, Нікарагуа, Гондурас, Уругвай, Мексика, Венесуела, Сальвадор, Філіппіни, Панама, Індія, Японія, Греція, функції конституційного контролю за загальними судами досить чітко і повно закріплені в конституціях [471, с. 10].

Загалом на сьогодні американська модель конституційного контролю, два різновиди – централізований і децентралізований.

Децентралізований різновид американської моделі конституційного контролю (США, Японія, скандинавські країни) передбачає, що конституційний контроль за конституційністю може здійснюватись будь-яким судом під час

розгляду будь-якої справи, в якій зачіпається законний інтерес громадянина. Конституційний контроль може здійснювати будь-який інститут судової системи в тому випадку, «якщо він стикається з необхідністю вирішувати питання конституційного характеру і визначати тим самим долю тих чи інших правових актів [158, с. 78]. При цьому останнє слово залишається за верховними судами, чії рішення є остаточними і підлягають неухильному дотриманню судами нижчого рівня.

Централізований різновид американської моделі конституційного контролю (Естонія, Індія, Ірландія, Норвегія, Республіка Кіпр, Швейцарія та ін.) передбачає здійснення конституційного контролю верховним судом, який очолює систему національних судів. Так, відповідно до статті 26 Конституції Ірландії Президент, після консультації з Державною радою, має право передати будь-який законопроект до Верховного суду для вирішення питання, чи не суперечить він чи його окремих припис Конституції або якомусь її положенню. В усіх випадках, коли Верховний суд Ірландії вирішить, що якесь положення законопроекту суперечить Конституції, Президент країни повинен відмовитися від підписання такого законопроекту [46, с. 339-340].

Друга – європейська, або австрійська, або «кельзенівська», – модель конституційного контролю була концептуально обґрунтована австрійськими вченими Г. Кельзенем і К. Ейзенманном. Сутність цієї моделі полягає у здійсненні конституційного контролю спеціалізованими органами, організаційно виокремленими з-поміж судів загальної юрисдикції, з обмеженою винятково конституційними питаннями компетенцією.

Зародження конституційного контролю в Європі відбулось набагато пізніше, ніж на американському континенті. Вважається, що питання про створення інституту конституційного контролю постало в Австрії в період впровадження Конституції 1848 року. Саме в цей період виникла необхідність врегулювання відносин між імператорською адміністрацією і адміністраціями імперських провінцій, а саме – питання закріплення прав національних меншин і встановлення їхнього представництва в парламенті.

У Німеччині відповідно до Конституції 1848 року існував Імперський суд, який, серед іншого, виконував завдання, характерні для органу конституційного контролю. Він розглядав скарги суб'єктів німецької федерації на імперську владу, займався врегулюванням протиріч між палатами Рейхстагу, Рейхстагом та Імперським урядом щодо тлумачення конституції, вирішував питання про престолонаслідування в окремих імперських монархіях. Громадяни окремих держав могли звертатись в Імперський суд зі скаргами на порушення їхніх прав, гарантованих імперською конституцією. Крім того, Імперський суд повинен був вирішувати кримінальні справи щодо імперських міністрів, у тому числі у випадку державної зради [258, с. 169].

Наступним кроком у розвитку європейської моделі конституційного контролю стало прийняття Національними зборами Австрійської Республіки закону про Конституційний Суд Австрійської Республіки, відповідно до якого до компетенції Суду було віднесено контроль за законами, що приймалися асамблеями провінцій, і вирішення питань про їх конституційність.

У тому ж 1919 році в Веймарська конституція Німеччини також певною мірою закріпила інститут конституційного контролю. Таку функцію у Веймарській Республіці здійснював Державний суд, який мав повноваження вирішувати можливі конституційні спори, які виникали між Рейхом і землями, між окремими землями і безпосередньо у землях. Рейхстаг міг подавати скарги проти Рейхпрезидента, Рейхканслера і міністрів. Однак до компетенції Державного суду не входило вирішення спорів між конституційними органами Рейху. Крім того, він не мав повноважень щодо здійснення абстрактного контролю правових норм і не розглядав конституційні скарги [386, с. 73].

Однак виникнення конституційного контролю в сучасному розумінні цього слова більшість вчених-правників пов'язують зі створенням Конституційного Суду в Австрії відповідно до Конституції 1920 року (Федерального конституційного закону від 10 листопада 1920 року).

Передумовою створення такого суду була розробка відповідної концепції конституційного контролю видатним австрійським вченим-правознавцем Гансом

Кельзенем, якого вважають одним із теоретиків європейського конституціоналізму. Ці ознаки знаходять свій прояв у ієрархії рівнів правового регулювання, серед яких найвищий рівень, вершину ієрархії, займає конституція (основний закон). На переконання Кельзена, цілісність всієї правової системи і механізм її функціонування повинні визначатись і підтримуватись за допомогою особливого інституту конституційного контролю законів, вищою і єдиною інстанцією. Таким чином, вперше була запропонована концепція цілісного правового порядку, вся ієрархія норм якого виводилася з одного джерела, яке є вершиною піраміди – конституції [387, с. 18]. Як справедливо зазначає С. В. Пілюк, першочергово в європейській моделі до пріоритетних було віднесено три надзавдання:

а) забезпечення конституційності нормативних актів і шляхом цього збереження конституційно закріпленої функціональної рівноваги між окремими гілками влади;

б) чітке регламентування порядку вирішення спірних питань, що виникають між різними органами влади з приводу повноважень;

в) створення найбільш цілісної й надійної системи захисту конституційних прав людини [460, с. 553].

Тільки цій моделі притаманний превентивний, абстрактний і обов'язковий конституційний контроль. Завдяки такому підходу конституційний контроль набуває цілісного, комплексного характеру і може здійснюватися послідовно й ефективно [460, с. 552].

Особливістю європейської моделі є те, що для вирішення конституційно-правових питань і спорів створюється спеціальний орган конституційного контролю; конституційний контроль є його єдиною функцією; правове становище органів конституційного контролю та їх компетенція визначаються конституцією і спеціальними законами; рішення органу конституційного контролю є загальнообов'язковими. Наявність і обсяг відповідних повноважень в органів конституційного контролю залежить від багатьох факторів, у тому числі від

форми державного устрою, національних традицій, тенденцій формування та розвитку органів юстиції.

У цілому, характеризуючи європейську модель, можна виділити такі особливості, що дозволяють розглядати її як самостійну модель конституційного контролю:

1. Органи конституційного контролю, що діють за європейською моделлю, зазвичай не входять до традиційної системи судів системи судоустрою, здійснюючи свої повноваження поза межами судів системи судоустрою. Тобто можна говорити про централізований характер цієї моделі.

2. Конституційний контроль для таких органів є головною функцією, на відміну від судів системи судоустрою за умов американської моделі. Як справедливо відзначає з цього приводу М. В. Вітрук, «основна відмінна особливість європейської моделі конституційного контролю (щодо американської) полягає в тому, що конституційний контроль є єдиною (вичерпною) функцією цих органів...» [90, с. 52-53].

3. До повноважень органів конституційного контролю віднесені питання визначення відповідності конституції держави різних нормативно-правових актів органів публічної влади. Це є винятковою компетенцією, якою не володіє жоден суд системи судоустрою за умов цієї моделі.

Крім того, органи конституційного контролю мають право здійснювати і деякі інші функції, як правило, не властиві судам системи судоустрою: а) виступати як квазісудова інстанція, «політичний трибунал» щодо вищих посадових осіб держави (Австрія, Німеччина); б) вирішувати питання конституційності проведення виборів та референдумів (Франція, Італія); в) розглядати питання конституційності діяльності політичних партій і громадських рухів.

4. Специфічний статус членів органів конституційного контролю. При цьому слід особливо підкреслити: все більшого значення набувають конституційні принципи, які лежать в основі правового статусу членів органів конституційного контролю: призначуваність (рідше – виборність), незмінність,

незалежність, несумісність, імунітет і ін. Усі ці принципи тісно взаємопов'язані між собою і підпорядковані загальному завданню забезпечення незалежності й високого професійного рівня [261, с. 83].

4. За умов європейської моделі, окрім конкретного конституційного контролю (який має місце і при американській моделі, в контексті діяльності судів системи судоустрою), діє і абстрактний контроль, який характеризується можливістю вирішення питання про конституційність правових актів, дій та рішень органів публічної влади, незалежно від судового розгляду справи.

5. Особливий процесуальний порядок діяльності органів конституційного контролю, відмінний від судових процедур. На сьогодні в багатьох країнах, у яких запроваджена європейська модель конституційного контролю, процес здійснення конституційного контролю виведений за рамки трьох гілок влади. Це пояснюється специфікою функцій конституційного контролю, спрямованих на те, щоб забезпечити максимально можливий баланс усіх гілок влади, контролювати дотримання конституційних норм і загальних принципів права.

На думку О. В. Брежнева, європейська модель конституційного контролю, на відміну від американської, завжди передбачає певну дистанційованість конституційно-контрольної діяльності від звичайного правосуддя, і, як наслідок, особливі організаційні умови здійснення конституційного контролю сприяють більш кваліфікованому вирішенню цієї категорії справ [63].

6. На відміну від американської моделі, за якої рішення є обов'язковими тільки для сторін справи і для судів, за умов європейської моделі рішення органів конституційного контролю мають загальнообов'язковий характер для всіх суб'єктів права.

Недоліком європейської моделі О. В. Брежнев визначає необхідність для зацікавлених осіб, уповноважених законом (передусім для громадян), витратити додаткові зусилля (організаційні, матеріальні та інші) для звернення до органів конституційного контролю [63].

Отже, пройшовши тривалий шлях розвитку, інститут конституційного контролю склався у формі двох основних моделей – американської та

європейської. Причому в новітній історичний період перевага надається європейській моделі, яка більш ефективно долає такі недоліки американської системи конституційного контролю, як зв'язаність суду при суміщенні в діяльності функції конституційного контролю з функціями загального правосуддя, довготривалість процедури здійснення, зобов'язальний характер рішень, що приймаються, лише для сторін у конкретній справі, надання можливості оскаржувати неконституційність нормативних актів і дій тільки приватним особам [63].

Однак детальний аналіз конституцій, законів та державно-правової практики дозволяє говорити, що на сьогодні вказані моделі досить нечасто функціонують у чистому, класичному вигляді. Сучасні держави по-різному підходять до устрою, організації та діяльності своїх органів конституційного контролю. Вибір тих чи інших моделей американської чи європейської моделі в кожному конкретному випадку залежить від історичного, економічного, політичного розвитку відповідної країни, її національної специфіки. Тому сьогодні можна говорити про змішані моделі конституційного контролю, у яких поєднано певні риси, властиві як американській, так і європейській моделі [222, с. 106].

Насамперед звернути на особливості конституційного контролю у Франції. Значна кількість дослідників вважає, що у цій країні діє особлива модель конституційного контролю, яку так і називають – французька [361, с. 9]. Однак, на нашу думку, враховуючи сучасний стан правового регулювання інституту конституційного контролю у Франції, це твердження є досить спірним.

Хоча до реформування конституційного контролю у 2008 році дійсно можна було говорити про існування французької моделі конституційного контролю. Оскільки першопочатково за Конституцією 1958 року Конституційна Рада Франції наділялась досить незначними повноваженнями, зокрема вона володіла правом лише попереднього конституційного контролю законів Парламенту. Це означає, що на відповідність Конституції підлягали перевірці лише проєкти нормативно-правових актів. Таким чином, після набуття нормативно-правовим

актом чинності останній не міг підлягати конституційному контролю. Зокрема, Конституційна Рада Франції могла лише здійснювати попередній конституційний контроль на відповідність Конституції законопроектів і законопропозицій (ст. 61 Конституції Франції) [361, с. 8; 470, с. 9; 145, с. 8]. Право офіційного тлумачення Конституції за Конституційною Радою теж було не закріплено. Таким правом Конституційна Рада сама себе наділила рішенням від 16 липня 1971 року.

Реформа від 23 липня 2008 року стала багато в чому знаковою для конституційного контролю у Франції. Основні положення реформи полягають в розширенні кола суб'єктів звернення, підконтрольних актів, в отриманні права здійснювати наступний конкретний конституційний контроль.

Так, Конституційний закон від 23 липня 2008 року № 2008-724 «Про модернізацію інститутів V Республіки» доповнив VII розділ Конституції положень про діяльність Конституційної Ради.

Так, стаття 61-1 Конституції Франції визначила: «Якщо в зв'язку з розглядом будь-якого справи в суді робиться твердження про те, що те чи інше положення закону завдає шкоди гарантованим Конституцією правам і свободам, запит про це може бути переданий до Конституційної Ради Державною Радою або Касаційним Судом. Конституційна Рада виносить рішення у встановлений термін. Умови застосування цієї статті визначаються Органічним законом» [316].

Відповідно до частини 2 статті 62 Конституції, «... стан, оголошений неконституційним на підставі статті 61-1, скасовується з моменту опублікування рішення Конституційної Ради або з більш пізньої дати, встановленої в цьому рішенні. Конституційна Рада визначає умови і межі, відповідно до яких наслідки, викликані цими положеннями, можуть бути оскаржені» [316].

Аналіз змісту цих статей Конституції дозволяє зробити низку висновків.

1. Громадяни не мають права на безпосереднє звернення до Конституційної Ради, в тому числі в рамках абстрактного конституційного контролю. Звернення до Конституційної Ради направляється в рамках розгляду конкретної справи.

2. Звернення щодо неконституційності закону може бути висунуте в судовому органі, незалежно від його юрисдикції (цивільна, кримінальна, торгова) і незалежно від інстанції – перша, апеляційна чи касаційна.

3. Наявність своєрідного «фільтра». Це означає, що кожен запит попередньо розглядається Касаційним Судом чи Державною Радою Франції, які згодом вже направляють запит до Конституційної Ради. Це положення спрямоване на те, щоб звільнити Конституційну Раду від необхідності розглядати запити на предмет їх допустимості й належності.

4. Конституційна Рада здійснює перевірку конституційності лише законів. Підзаконні акти й індивідуальні акти не підпадають під такий контроль. Крім того, не підлягають контролю з боку Конституційної Ради закони, прийняті на референдумі, акти президента, пов'язані із здійсненням ним власних, а не делегованих повноважень [383, с. 104].

Як бачимо, на сьогодні конституційний контроль у Франції має дещо обмежений характер і дещо відрізняється від класичної європейської моделі. Зокрема, конституційний контроль у Франції здійснюється двома органами: Конституційною Радою та Державною Радою. Конституційна Рада вирішує питання конституційності актів Парламенту, а Державна Рада розглядає питання конституційності актів органів виконавчої влади [29, с. 31].

Крім того, органічні закони та регламенти палат Парламенту відповідно до ст.ст. 46, 61 Конституції є об'єктом обов'язкового конституційного контролю з боку Конституційної Ради, а акти урядів, які видаються ним в порядку делегованої законотворчості, законопроекти подані за ініціативи уряду (ст.ст. 37, 38, 39 Конституції) є об'єктом обов'язкового контролю з боку Державної Ради.

Однак комплексний аналіз конституційних основ конституційного контролю Франції переконливо свідчать, про його належність до європейської моделі.

Орган конституційного контролю відокремлений від судів системи судоустрою, є спеціалізованим. У Франції він навіть має назву не Суд, а Рада. Це вказує на специфіку його правової природи. Хоча, а нашу думку, усі органи

конституційного контролю за умов європейської моделі мають особливу правову природу, навіть якщо називаються судом. Це пояснюється способами їх формування, статусом їх членів, особливістю повноважень та процедури їх реалізації, яка не завжди є гласною і не повною мірою володіє рисами змагальності. Усе це дозволяє говорити про них більше не як про органи судової влади, а як про органи державної влади вищого рівня, які володіють специфічними контрольними повноваженнями щодо всіх інших органів та посадових осіб.

Так, окрім визначення конституційності законів, повноважень щодо офіційного тлумачення Конституції, Конституційна Рада відповідно до Конституції стежить за належністю (*veille a la regularite*) виборів Президента Республіки. Вона розглядає відповідні скарги й оголошує результати виборів (ст. 58); якщо оспорується результати виборів депутатів і сенаторів, Конституційна Рада визначає належність їх процедури (ст. 59); стежить за належністю проведення референдуму, передбаченого у статтях 11, 89 і розділі XV, оголошує його результати (ст. 60).

Рішення Конституційної Ради не можуть бути оскаржені. Вони є обов'язковими для публічних влад (*pouvoirs publics*), для адміністративних органів і судів (ст. 62 Конституції) [316].

Таким чином, система конституційного контролю у Франції в процесі свого реформування та розвитку набула багатьох рис, притаманних європейській моделі конституційного контролю, зберігши, однак, окремі специфічні риси, притаманні лише державно-правовій практиці Франції.

Конституційний контроль у Бельгії має багато спільних рис з конституційним контролем Франції.

Першопочатково роль органу конституційного контролю у цій державі виконував Арбітражний суд. Цей орган, незважаючи на свою назву, був не арбітражним судом (тобто не займався вирішенням комерційних справ), а вирішував питання конституційності нормативно-правових актів. Однак він мав досить обмежені повноваження, оскільки мав право визначати конституційність

нормативних актів не щодо всієї Конституції країни, а лише щодо кількох її статей, а саме: ст. 10 Конституції, яка присвячена рівності всіх бельгійців перед законом і заборони станових відмінностей, ст. 11 – відсутності дискримінації в користуванні правами та свободами, а ст. 24 – свободу навчання та організації освіти [с. 63-64]. З 2003 року повноваження Арбітражного суду було розширено і закріплено за ним право оцінювати обмеження будь-яких з основних прав, що гарантуються частиною II Конституції, а також її положеннями, що встановлюють принцип законності і рівності оподаткування (ст.ст. 170-172), а також положення, які визнають конституційні гарантії за іноземними громадянами (ст. 191) [52, с. 69].

З 10 травня 2007 року Арбітражний суд Бельгії переіменовано у Конституційний Суд. Розширення повноважень суду здійснювалось за волею законодавця, а також завдяки встановленню самим судом правил власної компетенції, як це мало місце у державно-правовій практиці Конституційної Ради Франції.

До характерних рис бельгійської моделі конституційного контролю варто віднести такі:

1. Критеріями конституційного контролю в Бельгії є не лише положення Конституції, але і загальноправові принципи її змісту і духу, а також норми та принципи міжнародного права (чи то мова йде про спір про компетенцію чи про конституційну скаргу).

2. Предметом конституційного контролю можуть бути лише закони. Контроль інших підзаконних актів (королівських указів, декретів урядів комун і регіонів, декретів міністерств, постанов та декретів провінцій і муніципалітетів, судових рішень) здійснюється Державною Радою. Така ситуація має місце у Франції, де повноваження з контролю нормативних актів чітко розділені між Конституційною та Державною Радами.

3. Як і Конституційна Рада Франції, Конституційний Суд Бельгії не здійснює наступний конституційний контроль щодо самої Конституції і поправок до неї. Встановлюючи таке правило, законодавець виходив з тієї позиції, що

конституційний законодавець є суверенним і поправки до Конституції не можуть бути предметом контролю органу, який сам запроваджений Конституцією. При цьому відкритим залишається питання, чи можуть поправки до Конституції перемагати позиції, викладені у рішеннях Конституційного суду, які є остаточними.

4. Суб'єктами звернення можуть бути як громадяни, так і іноземці; як фізичні особи, так і юридичні, включаючи юридичних осіб приватного права та корпорації публічного права. Заявник повинен продемонструвати, що оспорюване їм положення «може мати прямий негативний ефект персонально для нього» – так звана юридична зацікавленість. Прийняття до розгляду скарги, яка за своїм характером з індивідуального конституційного позову трансформується в акцію *popularis*, не відповідає задуму конституційного законодавця [52, с. 70].

5. Основні засади формування суду покликані забезпечити, з одного боку, пропорційне представництво різних сегментів бельгійського суспільства, а з іншого – вироблення справедливих (а не лише політично виправданих) рішень, що ґрунтуються на різнобічному професійному досвіді його членів. Конституційний суд складається з 12 членів, які призначаються пожиттєво Королем Бельгії з числа кандидатів, представлених палатами Федерального парламенту, з яких половина відноситься до французької мовної групи, а інша – до голландської, при цьому належність до однієї з двох груп визначається або мовою, якою захищена вчений ступінь, або входженням судді в минулому у відповідну мовну групу в Парламенті; один із суддів повинен також говорити німецькою. Таким чином, як зазначає П. Д. Блохін, реалізується ідея «великої коаліції» і принцип пропорційності, суд має збалансований склад з погляду мови, політичних уподобань та професії, що гарантує неупередженість [52, с. 70].

Швейцарський варіант конституційного контролю характеризується тим, що в державі існує один загальнофедеральний орган конституційного контролю. На рівні суб'єктів федерації таких органів не існує. Так, у напівкantonі Базельський функції конституційного контролю здійснюють адміністративні суди, а в напівкantonі Нідвальден – Верховний суд. Єдиний у Швейцарії

Конституційний Суд існує з 1978 р. в кантоні Жюра, і він має право за вимогою уряду кантону визнавати нечинними акти кантонального Парламенту [460, с. 551].

У цьому швейцарська модель збігається з європейською. Однак повноваження зі здійснення конституційного контролю у Швейцарії належать суду загальної юрисдикції – Федеральному суду, який є вищою судовою інстанцією в державі.

У цьому така модель схожа з американською. Але за умов американської моделі контроль за конституційністю має універсальний характер. Він здійснюється щодо всіх законів та нормативних актів, які приймаються на всіх рівнях здійснення державної влади. Такими, що суперечать Конституції США, може бути визнаний будь-який акт або дія, заснована на правових нормах, яка порушує «належну правову природу» [261, с. 21].

У Швейцарії ж конституційний контроль має обмежений характер, тобто він не поширюється на федеральне законодавство. Особливість швейцарської моделі полягає ще і в тому, що цей орган не здійснює контроль конституційності правових актів, а займається вирішенням спорів між Конфедерацією і кантонами у сфері публічного права, скаргами на порушення прав, міжнародних договорів, міжкантональних угод і автономії комун та інших гарантій, наданих кантонами корпораціям публічного права (ст. 189 Конституції Швейцарії) [585, с. 571].

Конституційний контроль здійснюється шляхом публічно-правових скарг. При цьому звернення може походити від приватних осіб і приватних організацій, зацікавлених у скасуванні того чи іншого кантонального нормативного акта [460, с. 551].

Крім того, в Швейцарії передбачена можливість здійснення абстрактного конституційного контролю, що властиво для європейської моделі організації конституційного контролю і не характерно для американської моделі конституційного контролю [469, с. 45].

У Португалії конституційний контроль також має риси як американської, так і європейської моделі. Першопочатково португальський конституційний контроль був суто європейським, однак згодом набув певних рис американської

моделі. На сьогодні загальні суди в Португалії також можуть відмовитися застосовувати закон, який вважають неконституційним, але їх рішення має значення тільки для конкретної справи і може бути оскаржене до Конституційного Суду. Однак якщо суди тричі констатували неконституційність певного закону, представники Генеральної прокуратури при Конституційному Суді або самі судді можуть звернутися з вимогою про прийняття загальнообов'язкового рішення про скасування такого закону. При цьому самі суди не можуть ініціювати таке провадження, однак право направлення запиту щодо конституційності закону мають сторони процесу в загальному суді [17, с. 89].

Особливості мають і повноваження Конституційного Суду Португалії. Окрім так званих «класичних» повноважень (перевірка конституційності законів, нератифікованих міжнародних договорів; попереднє затвердження конституційності референдумів), Конституційний Суд має повноваження щодо здійснення контролю за майновим становищем чиновників, відповідністю Конституції і законністю статутів політичних партій, реєстрація та перевірка банківських рахунків політичних партій.

Окрім того, Конституція Португалії передбачає обов'язковість тлумачення Конституційним Судом Португалії конституційних і законодавчих норм з позицій відповідності Загальній декларації прав людини [160]; Конституції властиве декларування багатьох прав людини «нових поколінь», не передбачених раніше прийнятими міжнародно-правовими актами, в тому числі Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод [153]. У доктрині та судовій практиці Португалії визнано, що основні права повинні тлумачитися відповідно до різних міжнародних механізмів з прав людини, з обов'язковою оцінкою «переваги норм», що встановлюють вищий рівень захисту основних прав [561, с. 159].

Отже, конституційний контроль у Португалії відноситься до «змішаної» моделі з тяжінням до європейської моделі. Конституційний суд володіє винятково широкими повноваженнями, окремі з яких не властиві органам конституційного контролю жодної з держав. На думку В. В. Слеженкова своєрідність

португальського конституційного контролю значною мірою зумовлена специфікою ідейно-історичних передумов його створення, впливом зарубіжного досвіду переходу від авторитаризму до демократії; проте ця система відрізняється низкою особливостей, поєднання яких не спостерігається більше у світовій практиці [561, с. 160].

Таким чином, історія становлення та розвитку інституту конституційного контролю показує, що інститут конституційного контролю в сучасній державно-правовій практиці має універсальний характер, оскільки є притаманним як для країн із глибокими демократичними традиціями, так і для країн, які лише у недалекому минулому стали на шлях демократичного розвитку. Наявні на сьогодні моделі конституційного контролю склалися під впливом багатьох факторів, до яких можна віднести особливості правових систем окремих держав, форма правління, політичний режим, який склався в державі, національні, історичні особливості розвитку відповідної держави, її політико-правові традиції. Якщо говорити про поширеність застосування конкретних моделей конституційного контролю, то слід зазначити, що на сучасному етапі переважаючою є європейська модель в її різноманітних варіантах. Це, на нашу думку, пояснюється перевагами континентальної системи права загалом та закону як джерела права зокрема, а також здатністю спеціалізованих органів більш ефективно здійснювати конституційний контроль, який є головною функцією і головним призначенням таких органів.

1.3. Методологія правового дослідження державно-правової природи інституту конституційного контролю

Будь-яке дослідження слід розпочинати з визначення методології. Саме в цьому криється запорака істинності або хибності результату. У цьому сенсі метод – це шлях до істини [563, с. 179]. «Методологія виконує низку функцій, які полягають у здобутті наукових знань, що відображають динамічні процеси та явища, у спрямуванні, передбаченні особливих шляхів досягнення певної

науково-дослідницької мети, у забезпеченні всебічності отриманої інформації про процеси чи явища, що вивчаються, в допомозі введення нової інформації до фонду теорії науки, у забезпеченні уточнення, збагачення, систематизації термінів і наукових понять, у створенні системи наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах і є логіко-аналітичним інструментом наукового пізнання» [668, с. 56].

Необхідно зазначити, єдиний підхід до розуміння сутності методології досліджень серед вчених відсутній, незважаючи на те, що це явище є далеко не новітнім у теорії права. Загалом, методологія (від грецького *methodos* – спосіб, метод, і *logos* – наука, знання), тобто буквально – «метод творення науки, знань».

Так, під методологією розуміється: сукупність прийомів, методів і способів наукового дослідження; вчення про методи пізнання та перетворення дійсності [80, с. 784]. Великий тлумачний словник сучасної української мови методологію розглядає як: 1) вчення про науковий метод пізнання та перетворення світу; його філософську, теоретичну основу; 2) сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [81, с. 664].

У науковій доктрині існує вузький та широкий підхід до розуміння методології досліджень.

Прихильниками широкого розуміння методології є, наприклад К. Д. Петряєв, який визначає методологію системою сутнісних аспектів світогляду й теорії (або низки теорій), якими визначені дослідницькі принципи науки [457, с. 8]. Г. П. Щедровицький розглядав методологію як теорію людської діяльності і зазначав: «... це діяльність пізнання, мислення або, якщо говорити точніше, вся діяльність людства, включаючи сюди не лише власне пізнання, але й виробництво. Можна сказати, що методологія ... є теорія людської діяльності» [683, с. 6].

Схожої позиції дотримується В. І. Загвязінський, який розглядає методологію як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження. У науковому пізнанні

істинними повинні бути не лише отримані науково обґрунтовані результати – нові знання, а й шлях до цих знань – методологія (механізм отримання нових даних) [163, с. 41].

Д. І. Голосніченко, говорячи про методологію дослідження в юридичній науці, зазначає: «... це не простий набір певних основоположних понять та категорій, не сукупність прийомів і методів. Це більш ємне поняття. Методологія є теоретичним обґрунтуванням доцільності застосування відповідних підходів і способів, які використовуються для проведення певного теоретико-юридичного дослідження, а також дібрана на науковій основі для зазначеної мети система прийомів і способів, тобто відповідних методів» [112, с. 10].

О. Л. Копиленко розуміє методологію теорії держави і права як складне утворення, дослідницький інструментарій усієї юридичної науки, передумови та принципи організації теоретико-пізнавальної й практично-перетворювальної діяльності [604, с. 36].

Д. А. Керімов вважає, що методологія є явищем інтегральним, яке об'єднує у собі низку компонентів: світосприйняття та функціональні теоретичні концепції, загальні філософські закони і категорії, загально- та приватно-наукові методи. Методологія як система не зводиться до складових її елементів, вона має власні інтегративні закономірності розвитку [256, с. 13].

Прикладом вузького тлумачення цього поняття є визначення, котре дає Р. М. Лукич, який визначав методологію як учення про методи правотворчості й правозастосування [362, с. 24]. За С. С. Алексєєвим методологія – це вчення про методи наукового пізнання [14, с. 15]. Г. Х. Попов вказував, що під методологією слід розуміти сукупність методів, прийомів, процедур наукового дослідження [467, с. 5-6]. Як зазначає А. Ф. Чарданцев, методологія – це вчення про метод, теоретичне обґрунтування методів пізнання матеріального світу, які використовуються в науці [640, с. 27]. І. В. Табарін розуміє методологію як систему прийомів, способів і засобів, що становлять методи пізнання, об'єднані в певну систему, та використовуються нерозривно в процесі конкретних наукових досліджень для отримання нових знань [600, с. 565]. Р. Е. Лівшиц, методологією

науки визначає як сукупність вихідних наукових підходів до досліджуваного предмета [356, с. 8]. В. М. Сирих вказує, що в точному значенні цього слова методологія – це вчення про методи, особлива наука, що ставить своїм безпосереднім завданням розроблення і вдосконалення системи прийомів, способів наукового пізнання, оскільки «логос» не може бути чимось іншим, ніж вченням, думкою, поняттям [598, с. 361]. На думку М. В. Костицького, методологія – це вчення, цілісна теорія з поняттями й категоріями, світогляд, через призму яких і здійснюється пізнання з допомогою методів відповідно до технології їх застосування – методикою [322, с. 6].

П. М. Рабінович, визначаючи методологію юридичної науки, розглядає її як систему підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання під час вивчення державно-правових явищ [498, с. 618]. Схожої позиції дотримується Л. О. Золотухіна, зазначаючи, що методологія юридичної науки є комплексним поєднанням системи конкретних методів дослідження (що включають у себе відповідні наукові підходи, прийоми та способи дослідницької діяльності) та теоретичного обґрунтування необхідності їх застосування для кожного окремого дослідження [180, с. 135].

Саме таке вузьке розуміння методології переважає у зарубіжній (західній) науковій літературі.

Отже складовими структури методології є методи. Термін «метод», як відповідно і поняття «методологія», за походженням є грецьким і перекладається як спосіб, шлях дослідження. У науковій діяльності метод є певним знанням, за допомогою якого можна здобути нове знання. Тобто один і той же фрагмент знання може розглядатися: а) як теорія, як розроблювальне знання; б) як метод – знання, за допомогою якого розробляється теорія [627, с. 65-67]. У будь-якому випадку метод є інструментом оволодіння знаннями про досліджуване поняття чи явище в науковій площині.

У науковій літературі існують різні погляди на поняття методу правової науки. Наприклад, М. Кельман розуміє метод як спосіб упорядкування діяльності з досягнення певної мети, а в процесах пізнання він виконує функцію способу

відтворення в мисленні досліджуваного об'єкта, необхідний шлях дослідження об'єкта [254, с. 435].

Як зазначає В. В. Ільков, метод – це спосіб пізнання та практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів та принципів, що регулює практичну та пізнавальну діяльність людей (суб'єктів). Основна функція методу полягає у внутрішній організації і регулюванні процесу пізнання або практичного перетворення того чи іншого об'єкта [245, с. 49].

В. М. Сирих вказує, що метод наукового пізнання є складовою правової науки, системою правил, принципів пізнання, які визначають раціональний шлях до достовірних знань про об'єкт та предмет правової науки [597, с. 29].

Л. А. Луць визначає методи правового дослідження як способи пізнання правових явищ, за допомогою яких виявляються їх закономірності. При цьому вчений наголошує, що саме предмет конкретної галузі науки обумовлює специфічні лише для конкретної науки методи, а їх взаємозв'язок знаходить вияв у власному поняттєво-категоріальному апараті [363, с. 24-25].

Виходячи з викладеного, методологія і метод зіставляються між собою як загальне і часткове, оскільки метод є складником методології, яка визначається як система прийомів та способів (тобто методів) наукового пізнання, що використовуються в процесі наукових досліджень.

Методологія як система методів наукового пізнання поділяється на дві взаємопов'язані і взаємодіючі частини: загальну методологію і методологію галузеву, зокрема, методологію юридичної науки. Методи, які застосовуються у юридичній науці, притаманні й іншим сферам наукового пізнання. Саме це і визначає характер методології права, яка на основі загальної методології пропонує систему дослідження правових об'єктів (вчення про ці методи), узагальнює теоретичні положення, що мають гносеологічне значення, а також включає світорозуміння, світогляд дослідника [257, с. 95].

Мета будь-якої методології, в тому числі методології, яка застосовується під час вивчення питань вдосконалення публічно-правових відносин (а конституційний контроль діє у сфері публічно-правових відносин), полягає в

тому, щоб визначити такі методи дослідження, які будуть відповідати природі досліджуваного явища, тобто об'єкту дослідження. Дійсно, для здійснення дослідження на основі конкретного об'єкта не повинні застосовуватись усі методи, передбачені юридичною наукою, а лише ті з них, які є необхідними для дослідження конкретного об'єкта. Об'єктом дослідження в нашому випадку є публічно-правові відносини у сфері реалізації конституційного контролю. Отже, і сукупність методів дослідження повинна бути відповідною цьому об'єкту.

У нашому дослідженні ми використовуватимемо відповідний методологічний інструментарій, обумовлений об'єктом дослідження, погоджуючись при цьому з позицією П. М. Рабіновича, який зазначає, що вибір методів і підходів, що входять в основу методології дослідження зумовлений, окрім об'єкта та предмета, також процесами державотворення й правотворення. При цьому слід зважати щоб методологічний плюралізм не віддаляв від положень адекватних предмету пізнання, не гальмував формування практично корисних висновків [497, с. 83].

Стосовно методології держави і права, П. М. Рабінович виділяє таку систему методології: загальні (філософські) методи (діалектичний та метафізичний методи); загальнонаукові методи (історичний, формально-логічний, системний, функціональний, синергетичний методи та метод структурного аналізу); приватно-наукові методи (конкретно-соціологічний, статистичний, прогностичний методи та метод моделювання); спеціальні методи (порівняльно-правовий, формально-догматичний (юридичний) методи та метод правового експерименту) [498, с. 618-619].

Однак необхідно зазначити, що поділ структурної організації методології юридичної науки на такі рівні підтримують не всі науковці.

Так, М. В. Костицький, вважає, що філософську методологію пізнання в юриспруденції забезпечує філософія права, загальнонаукову – теорія держави і права, конкретно-наукову – теоретична частина конкретної галузевої юридичної науки [324]. Щодо методології в юридичній науці, як зазначає М. В. Костицький, варто відмовитися від ієрархій методологій з поділом на філософську,

загальнонаукову та конкретно-наукову. На думку вченого, методології слід «розташувати» по горизонталі й використовувати їх може вчений за власним вибором. Необов'язково зашорювати себе методологією, можна використовувати методи з різних методологій (у розумних, звичайно, межах), тобто методика конкретного наукового дослідження може виглядати як мозаїка методів [322, с. 3-11].

Підтримуючи цю позицію, вважаємо за необхідне зазначити, що дослідження такого складного державно-правового інституту як конституційний контроль, який тісно пов'язаний з іншими державно-правовими інститутами, явищами та процесами, потребує застосування усього наявного в сучасній науці методологічного інструментарію пізнання загальносоціальних та державно-правових явищ, безвідносно до ієрархії методологій.

Вважаємо, що завдяки обраній методології дослідження можливо викласти авторське бачення сутності конституційного контролю, його місця в системі державного контролю, отримати науково обґрунтовані результати, зробити обґрунтовані та об'єктивні висновки, окреслити шляхи вдосконалення теоретичних та нормативно-правових засад реалізації конституційного контролю в Україні.

Незважаючи на наявність різних напрямів наукових досліджень, різних стилів наукового мислення в правознавстві, варто зазначити, що всі вони спираються на загальнометодологічні принципи. Філософські уявлення і принципи є об'єднуючим фактором, теоретичним плацдармом для усіх правових досліджень. Як зазначає Д. І. Голосніченко, акумулюючи в собі досягнення різних галузей знань, філософія забезпечує вихід за межі сформованої у правознавстві системи понять, професійних установок і уявлень [112, с. 15]. Філософський підхід дозволяє визначати категорії та сутність, незалежно від розмаїття емпірики. Саме він надає стабільності й фундаментальності будь-якому елементу структури, а також дає змогу, виділивши базис інституту у вигляді певної моделі (причому в її ідеальному варіанті) з усіма взаємозв'язками, окреслити її перспективу. Динаміка філософського підходу є не менш цінною, ніж інші його властивості.

Тому філософський підхід є мірилом, засобом верифікації певного інституту. Він здатен пояснити його дієвість чи безперспективність (що є надзвичайно актуальним для конституційного контролю) з перманентними дискусіями про його доцільність, зважаючи на прагматичні аспекти й загрози, що він несе [564, с. 26]. Саме філософський підхід до вивчення конституційного контролю, на думку І. Д. Сліденка, дає змогу уникнути прикрих помилок під час дослідження цього інституту, оскільки спрямований на пізнання сутності предмета, категорії відокремлено від їх зовнішніх ознак [564, с. 25-26].

Серед філософських методів провідна роль належить діалектичному методу. Саме він допомагає досліджувати об'єкти пізнання у взаємозв'язку один з одним, із різноманітними явищами людського існування, у тому числі із явищами державно-правового буття. Він дає змогу досліджувати державно-правові явища у процесі їх розвитку, як таких, що розвиваються внаслідок єдності їх протилежних характеристик.

Тобто діалектика є на сьогодні єдиною загальною методологією правової науки. І це справедливо, адже, як зазначає М. В. Костицький, діалектика – це логічна теорія, яка через застосування своїх категорій дає адекватне уявлення про рух, зміну в процесі буття, розкриває зв'язки предметів і явищ в об'єктивній реальності [323].

Для діалектичного методу характерним є об'єднання парних категорій, таких як «зміст – форма», «причина – наслідок», «одиничне – загальне», – які сприяють заглибленню у природу досліджуваних явищ і можуть бути використаними під час дослідження конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності.

Діалектичний метод використовується під час дослідження сутності конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності і трактуванні його як специфічної контрольної діяльності спеціально уповноважених державних органів у сфері забезпечення верховенства конституції та його ключових ознак, виходячи із характерних рис державного контролю.

Також діалектичний метод може бути застосований під час визначення місця та ролі конституційного контролю в механізмі здійснення публічної влади.

Поряд із діалектичним методом, під час дослідження правової природи та особливостей реалізації конституційного контролю як виду державного контролю варто застосовувати також системний метод. Цей метод є первинним щодо дослідження саме конституційних явищ. Відповідно до цього методу досліджуване явище розглядається як певна система, що включена до системи більш широкого порядку, виконує в ній певні функції та пов'язана з нею зв'язками різного роду [580, с. 15].

Системний метод передбачає дослідження всіх складових явищ чи процесів у єдності й взаємозв'язку, у взаємозалежності й взаємодії. Крім того, будь-яка система є цілісною, впорядкованою множиною елементів, взаємодія яких породжує нову, не властиву їм самим якість [602, с. 14].

Використання системного методу передбачає розуміння таких понять, як система, елемент, склад, структура, функція. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає систему як сукупність будь-яких елементів, одиниць, частин, об'єднувальних за спеціальною ознакою, призначенням [80, с. 1126].

С. А. Бублик з цього приводу зазначає: «...йдеться про дослідження об'єктів як систем. Система – це ціле, складене з частин, сукупність взаємопов'язаних елементів, цілісність. Звідси перший принцип (першооснова) системного аналізу – цілісність об'єкта як системи, властивості якої не зводяться до суми ознак її елементів, не виводяться з цих ознак. Система характеризується діалектичною взаємозалежністю цілого й частини, коли кожен елемент залежить від свого місця і своїх функцій у цілісній системі» [635].

Слід погодитися також з тим, що головне призначення системного підходу полягає не лише в аналізі систем і системних явищ, а в системному розгляді сукупностей елементів і зв'язків цих елементів, а також і з тим, що на підставі одного об'єкта можуть обертатися декілька варіантів системи, визначені так звані системоутворюючі фактори. Застосування системного підходу в юридичних

дослідженнях не може бути самоціллю кожної окремої розробки. Цей підхід має застосовуватися тоді, коли є необхідність розгляду юридичного явища саме з позицій як диференціації, так і інтеграції. Оскільки для кінцевого наукового висновку (результату) не так важливо, як розглядається система і зв'язки в ній – з погляду «роз'єднання» чи з погляду «поєднання» [142, с. 66].

Засоби системного підходу є важливим складником загальнометодологічної основи дослідження і сприяють глибокому усвідомленню структурно-функціонального змісту явищ, притаманних реалізації конституційного контролю, їх взаємозв'язків, дій різноманітних системоутворюючих факторів під час організації конституційного контролю, його розвитку та підвищенні ефективності реалізації.

Крім того, як зазначає В. Ф. Федоренко, системний метод має значний внутрішній потенціал, оскільки, з одного боку, забезпечує наповнення новим змістом уже існуючих правових категорій, а з іншого – сприяє утвердженню нових, позаяк створює методологічне підґрунтя для нових правових досліджень [с. 49]. Застосування системного методу передбачає дослідження конституційних явищ, статусів, режимів, процедур і процесів як взаємозумовлених систем. При цьому важливим є виокремлення структурних елементів предмета правового дослідження і з'ясування характеру зв'язків між ними [632, с. 48].

Застосування системного підходу до вивчення певного об'єкта потребує глибокого розуміння його системи чи системи, яка пов'язана із ним.

У нашому дослідженні системний метод використовується під час аналізу сутності та системи державного контролю, його окремих елементів, таких як правові засади реалізації державного контролю, процес реалізації державного контролю, види державного контролю; множинність органів, які здійснюють окремі види державного контролю; місця конституційного контролю в системі державного контролю, його відмежування від інших видів державного контролю.

Таким чином, застосування системного підходу в дослідженні конституційного контролю як елементу системи державного контролю дає

можливість забезпечити повноту уявлень про систему державного контролю загалом, а також всі її елементи.

Ще одним методом нашого дослідження є феноменологічний метод. Феноменологія права (від грец. – явище і – слово, вчення) – напрям філософії права, який вивчає право як феномен і ґрунтується на положеннях філософського методу виявлення явищ-феноменів у дійсності (в широкому розумінні) [688]. Феноменологія права виникла в середині ХХ ст. у зв'язку з процесом становлення інтегративної теорії права, і в її рамках було запропоновано новий методологічний інструментарій і сформоване розуміння соціальної реальності, засноване на принципі інтерсуб'єктивності та вченні про життєвий світ [451, с. 65]. М. І. Пантукіна визначає феноменологію права як теоретико-методологічний напрямок філософії права, що вивчає умови конституювання правових смислів і форми їх виявлення у правовій реальності. Вона зазначає: «Феноменологія є методологічною основою інтегративного праворозуміння, яка розширює межі сприйняття права, встановлювані традиційними типами праворозуміння; передбачає вихід у сферу багатовимірною опису права, в якій воно постає як дійсний світ права або правове життя, орієнтує на дослідження актуального права, пошук підстав права в людському бутті» [451, с. 325]. На думку вченої, основним завданням феноменології права є адаптація феноменологічної методології до дослідження права, оскільки саме вона дозволяє враховувати складність права, інтегрувати приватні аспекти буття права, розроблені в класичних типах праворозуміння, зосередити увагу на правовому суб'єкті тощо [450, с. 152].

М. П. Музика виділяє такі особливості феноменології права: феноменологія права – це вид некласичного праворозуміння; феноменологія права розвивається в руслі інтегративної філософсько-правової парадигми; розглядається як підстава відродження природного права; предметом феноменології права є рефлексивний опис права і його внутрішнього джерела свідомості; вивчає право як феномен, де право – істина, що пізнається не через усвідомлення її змісту, а через пізнання її обов'язковості, універсальності, імперативності, незаперечності; передбачає інтерсуб'єктивне розуміння права; право є «самоданністю», яке не залежить від

логічних умовиводів, що здійснює розум; збагачує право новою методологією дослідження, зокрема феноменологічним методом редукції; стверджує про «переживання» права як нової форми його пізнання; запропонує принцип інтенціональності, який активно формується і направляється свідомістю правового суб'єкта; правосвідомість у феноменології права утворює ті структури і сутності, які на поверхні свідомості перетворюються в морально-правові норми й цінності [401, с. 147].

Отже, феноменологія права – це вид ірраціоналістичного напрямку у філософії права, що розглядає правові явища як феномени – правові істини, які пов'язані з соціальним досвідом, закріплені в правових нормах і цінностях та утворені правосвідомістю через метод феноменологічної редукції («переживання» права) [401, с. 147].

Як зазначає І. Д. Сліденко, конституційний контроль як явище має певну парадоксальну якість. З одного боку, він є породженням практичного досвіду, а з іншого – цілої низки різнорідних і часто суперечливих, доктринальних поглядів на право, його генезис і принципи функціонування, державу, владу, її обмеження. Американський та європейські підходи є втіленням цієї властивості. Дослідження конституційного контролю – це зазвичай констатація практичного досвіду та нормативної бази з доволі слабкою прив'язкою до доктрини або взагалі без неї. Такого роду недосконалість у вивченні конституційного контролю викликана, насамперед, слабкістю методології. Саме феноменологія як система знань, що визначають зв'язки між різними явищами (феноменами) відповідно до фундаментальної теорії, проте безпосередньо не впливають з цієї теорії, здатна визначитися як із феноменами в конституційному контролі, так і з феноменом конституційного контролю загалом [564, с. 27].

Вчений звертає увагу на ту обставину, що явище конституціоналізму не є безпосередньою причиною конституційного контролю. Адже, наприклад, у Великобританії за умов розвинутого конституціоналізму інститут конституційного контролю відсутній, у Швейцарії він має досить загальний характер (на загальнодержавному рівні роль органу конституційного контролю

виконує Верховний суд (тобто суд системи судоустрою), на рівні суб'єктів федерації такі органи відсутні взагалі). Утім, як зазначає, І. Д. Сліденко, нині питання запровадження конституційного контролю як домінанти демократії та конституціоналізму є чи не найактуальнішим. Як феноменологія є посередником між теорією та практикою, так і конституційний контроль постає проміжною ланкою між теорією конституціоналізму та практикою його втілення. Саме проблему поєднання практики та недорозвиненої теорії в процесі конституційного контролю можливо розв'язати лише методом феноменології [564, с. 27-28].

У нашому дослідженні феноменологічний метод використовується у процесі виявлення правової природи цього інституту, особливостей, які відрізняють його від інших видів державного контролю, а також ід час характеристики визначальної ролі конституційного контролю в механізмі публічної влади.

Важливим методом юридичної науки, який застосовується у нашому дослідженні є формально-логічний (догматичний) метод. Використання цього методу дозволяє виявити догму права, формальну визначеність права, систематизацію законодавства. Цей метод надає можливість пізнати предмет дослідження за межами взаємозв'язків з іншими суспільними інститутами [250, с. 11].

Як зазначає В. О. Веклич, формально-логічний (догматичний) метод передусім використовується для вивчення та пояснення самого права в різних його виявах. При цьому розглядаються і зовнішня, і внутрішня форми права (або ж сама його «догма»). Формальна логіка під час застосування в контексті права набуває рис одного зі спеціальних методів вивчення державно-правової дійсності. Праву властиві такі риси, як формальна визначеність, логічна послідовність викладу приписів і норм. Це дозволяє формулювати визначення, які відповідали б правилам формальної логіки [79, с. 5].

Метод формальної логіки застосовується під час формулювання основних категорій і понять, що стосуються досліджуваної нами сфери: поняття

конституційного контролю, принципів його реалізації, основних категорій, пов'язаних із функціональними та процесуальними аспектами його реалізації.

Зважаючи на юридичну «орієнтацію» нашого дослідження, доцільно звернути увагу на формально-логічний метод, який опирається на чинні правові норми (як формалізовані державою правила поведінки) і на їхнє офіційне тлумачення уповноваженими суб'єктами (у спеціальних формалізованих актах) з урахуванням поширених знань про «типовому» зміст і структуру того чи іншого правового явища або процесу [339, с. 19].

В. В. Лазарєв зазначав, що «формально-юридичний метод означає особливу сукупність обробки і аналізу змісту чинної системи права. Його специфічною властивістю є відволікання від деяких сутнісних сторін права, пов'язаних з матеріальною та класовою обумовленістю правової системи. На перший план тут висуваються суто логічні, мовні та інші абстрактні сторони, які виражають структурні закономірності права» [348, с. 57].

Під час застосування формально-юридичного методу використовуються такі прийоми: аналіз джерел (форм) права, формальної визначеності права як його найважливішої властивості; дослідження внутрішнього змісту правових норм і права в цілому, правил юридичної техніки; методи систематизації нормативного матеріалу тощо [77, с. 126].

У нашому дослідженні формально-юридичний метод використовується під час аналізу та інтерпретації норм конституцій та нормативно-правових актів зарубіжних країн та України, які регулюють порядок організації та реалізації конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності, взаємозв'язку таких норм, а також з метою з'ясування справжнього їх змісту, мети їх прийняття, взаємозв'язку з іншими правовими нормами. Крім того, цей метод застосовується під час дослідження особливостей юридичного закріплення повноважень органів конституційного контролю для вирішення різних питань публічно-правового характеру.

У нашому дослідженні використовується і метод моделювання. У правовій доктрині метод моделювання розглядається як створення моделей державно-

правових явищ шляхом мисленевого процесу, а також процедури з такими моделями, спрямовані на пошук шляхів вирішення відповідних проблем. Тобто метод моделювання можна визначити як метод пізнання, в процесі якого використовується допоміжний об'єкт – правова модель, а об'єкт, який моделюється в результаті такої діяльності мислення – відповідно правовий прототип чи оригінал [265, с. 212-213].

Метод правового моделювання дає змогу визначити майбутні перспективні шляхи діяльності чи організаційні форми діяльності шляхом вивчення подібних правових та інших явищ і перенесення їх позитивних елементів на наявні об'єкти. Цей метод може бути використаний у разі пошуку для зазначеного об'єкта ефективних форм регулювання того чи іншого явища, що надає позитивний результат. У юридичній літературі цей метод частіше за все визначається розширено – метод державного та правового моделювання. Моделювання допомагає вивчити ті процеси і явища, що не піддаються безпосередньому вивченню [376, с. 15]. Окрім того, з використанням методу моделювання в праві моделюються правова система суспільства в цілому, механізми правового регулювання, правотворчості, правопорядку, моделюються процеси збору, обробки і використання правової інформації, які проходять у вказаних системах і механізмах [540, с. 12-35].

Отже, в процесі дослідження конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності метод моделювання може бути застосовано під час виокремлення моделей конституційного контролю, які сформувались у державно-правовій практиці країн світу і можуть узагальнити риси притаманних окремим державам і групам держав особливостей конституційного закріплення цього інституту, при прогнозуванні розвитку цього інституту, а також під час спостереження й оцінки підготовки, прийняття і прогнозування дії національного законодавства у досліджуваній сфері, визначенні тенденцій розвитку інституту конституційного контролю в світі та в Україні.

У процесі дослідження застосовується також низка спеціально-наукових методів, притаманні наукам конституційного та адміністративного права.

Першим серед них варто назвати порівняльно-правовий (компаративний) метод. Слово «компаративний» походить від лат. *comparo* – порівнюю і означає те саме, що і слово «порівняльний». Компаративний метод має два різновиди: діахронічний (або порівняльно-історичний – коли об’єкт досліджується в історичному плані, і завдяки цьому створюється уявлення про еволюцію змісту того чи іншого правового феномену, дається ключ до розшифровки сучасних понять) і синхронічний (коли порівнянню піддаються об’єкти, локалізовані в певний момент часу, з метою виявлення їх типових, загальнозначимих рис) [650, с. 391-393].

У нашому дослідженні ми схильні до використання «синхронічного» компаративного методу.

У вітчизняній доктрині права порівняння визначається як процес відображення і фіксації відношень тотожності, схожості у правових явищах різних держав, а порівнянню піддається загальне, особливе й одиничне у таких явищах [161, с. 9; 551, с. 558-561].

Компаративний метод передбачає зіставлення юридичних понять, явищ і процесів, виявлення між ними схожих та відмінних рис. Враховуючи інтеграційні та глобалізаційні процеси сьогодення, порівняльно-правові дослідження є досить перспективними в аспекті запозичення провідного досвіду, розробки рекомендацій щодо практичного застосування такого досвіду. Однак, як справедливо зазначає Ю. О. Тихомиров, під час вивчення та порівняння законодавства зарубіжних країн слід керуватися тим, що, по-перше, необхідно правильно оцінити межі збігу й розбіжності предметів їх регулювання; по-друге, чітко з’ясувати місце акта, що аналізується, у системі галузевого чи міжгалузевого регулювання та його зіставлення з іншими актами (нерідко ті ж самі питання регулюються в різних країнах неоднаковими актами); по-третє, вивчити досвід практичного застосування порівнюваного закону [615, с. 54-66].

Варто погодитись із В. Ф. Федоренком у тому, що метод компаративістики вимагає поміркованого застосування, адже не в усіх випадках механічне перенесення тих чи інших моделей зарубіжного досвіду в національну практику

дає позитивні результати [632, с. 52]. На думку науковця, негативним у цьому випадку є часовий чинник. А отже, В. Ф. Федоренко приходиться до висновку, що будь-яке запозичення є завідомо ретроспективним за своїми хронологічними показниками [632, с. 53].

Компаративний метод дає можливість провести наукове зіставлення особливостей конституційного закріплення характерних ознак конституційного контролю як окремого виду державної контрольної діяльності в різних країнах, визначити загальні тенденції розвитку конституційного контролю, спираючись на порівняльний аналіз його окремих аспектів в зарубіжних країнах.

Порівняльно-правовий метод може бути застосований також у процесі визначення відмінностей органів конституційного контролю від судів системи судоустрою. Це стосується функціональних відмінностей, відмінностей у порядку формування, у процесуальній формі реалізації своїх повноважень. Особливого значення набуває питання відмінностей у юридичній природі актів органів конституційного контролю та судів системи судоустрою, адже акти органів конституційного контролю за своїм призначенням мають значний потенціал захисту конституції. Це означає, що, на відміну від судових рішень, юридичну природу актів органів конституційного контролю не може бути проаналізовано без урахування місця таких органів у системі публічної влади конкретної держави, меж конституційного контролю, здатності органу конституційного контролю протиставити свою позицію обраним народом органам влади та інших обставин. Варто зазначити, що компаративний метод є особливо перспективним для дослідження конституційного контролю як виду державного контролю, оскільки він не лише дає змогу виявити загальні тенденції розвитку цього інституту в зарубіжних країнах та в Україні, але і сприяє виявленню особливостей розвитку цього інституту в окремих країнах. Як справедливо зазначає Н. М. Пархоменко, порівняльно-правові дослідження дуже корисні для реалізації правової реформи в державах, що перебувають на трансформаційному етапі розвитку, до яких належить Україна, оскільки є можливість вийти за межі

догматичної дискусії в межах національного права й запропонувати нові методологічні підходи з урахуванням вітчизняного досвіду [453, с. 25].

Застосування цього методу набуває важливого значення, зважаючи на перспективи реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Дому для дослідження інституту конституційного контролю дуже важливим є врахування позитивного досвіду у досліджуваній сфері в країнах-членах Європейського Союзу, що допоможе уникнути певних прорахунків у проведенні реформ у нашій державі і забезпечить ефективну реалізацію конституційного контролю, враховуючи позитивний досвід зазначених країн.

Дослідження інституту конституційного контролю не можливе без застосування історико-правового методу. Метою застосування цього методу є набуття нових знань шляхом здійснення порівняння історико-правових джерел. Д. А. Шигаль вказує, що історичний метод допомагає окреслити історичні аспекти розвитку правових явищ, до яких належить юридична відповідальність [675, с. 790]. На думку вченого, для цього потрібні три складники: 1) порівняння (здебільшого аналогія), які є стандартною загальнонауковою логічною операцією; 2) порівняння повинні характеризуватися своєю ретроспективністю, тобто бути історичними; 3) порівнюватися повинна правова матерія. Тільки поєднання цих трьох умов становить зміст головної проблеми теорії історико-правового порівняльного методу й висуває відповідні вимоги до основних підходів і принципів її реалізації [676, с. 180]. За допомогою історико-правового методу можна дослідити конституційний контроль як вид державної контрольної діяльності крізь призму його виникнення і розвитку, що характеризує його сутність у контексті сучасної науки.

У нашому дослідженні застосування цього методу дозволяє розкрити сутність конституційного контролю на підставі дослідження хронологічної послідовності виникнення і розвитку цього інституту, проведення історичних паралелей, виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та протиріч і формування широких узагальнень, що дозволяє виділити сучасні моделі організації та реалізації конституційного контролю. Також історико-

правовий метод зумовив дослідження становлення, розвитку та функціонування вітчизняного законодавства у сфері організації та реалізації конституційного контролю; визначення причин та тенденцій законодавчого регулювання окремих аспектів функціонування інституту конституційного контролю в Україні. Врахування історичних аспектів розвитку цього інституту є вкрай важливим для визначення напрямів подальшого розвитку та оптимізації реалізації конституційного контролю.

Досить вагоме значення для нашого дослідження має структурно-функціональний метод. Як справедливо зазначає В. Ф. Федоренко, структурно-функціональний метод є своєрідним симбіозом двох поширених у науці методів – функціонального аналізу та структурного аналізу [632, с. 50].

Метод структурного аналізу полягає у виділенні складників певного досліджуваного правового явища та виявлення взаємозв'язків між ними. За допомогою зазначеного методу можемо дослідити кожен складник інституту конституційного контролю, а саме: 1) сутність та характерні риси конституційного контролю як виду державного контролю; 2) принципи конституційного контролю; 3) місце конституційного контролю в механізмі здійснення публічної влади. Кожен структурний складник інституту конституційного контролю займає своє місце і відіграє свою роль у визначенні його юридичної природи.

Функціональний метод у науковому пізнанні полягає у вичленуванні досліджуваного об'єкта як цілого, поділу його на складники (елементи) і виявленні функціональної залежності як між складниками, так і між складниками і цілим [634, с. 768-769]. Використання вказаного методу дає змогу пізнати механізм і процедуру функціонування конституційного контролю, дозволяє орієнтуватися в нормативному масиві, матеріалах щодо практик їх реалізації, сприяє розробці науково обгрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення законодавства у сфері організації та реалізації конституційного контролю.

Цей метод зумовив дослідження основних функціональних напрямків реалізації конституційного контролю, особливості процесуальних відносин у

сфері конституційного контролю та процедуру його реалізації, що дозволило більш глибоко дослідити як сутнісні риси конституційного контролю, так і значення та роль цього інституту у взаємодії з іншими явищами та процесами державно-правової дійсності.

Використання структурного та функціонального методів зумовлює необхідність включення до переліку методів дослідження державно-правової природи конституційного контролю також діяльнісного методу.

Так, В. Ф. Федоренко вказує, що діяльнісний метод, будучи логічним продовженням інтегрального структурно-функціонального методу, передбачає дослідження відповідних явищ через призму їхньої дієвості [632, с. 50]. На переконання вченого, діяльнісний метод передбачає дослідження проблем теорії та практики конституційного права, виходячи з того, що саме діяльність суб'єктів конституційного права, породжує, змінює, припиняє та поновлює певні види конституційних правовідносин. ... Пізнавати конституційно-правовий статус суб'єктів конституційно-правових відносин можна лише крізь призму їх діяльності [632, с. 51].

У контексті діяльнісного підходу в роботі визначається феномен конституційного контролю, який пов'язаний не лише із його функціональною спрямованістю на забезпечення верховенства Конституції та конституційної законності в державі, але і більшою мірою – з процесом його реалізації.

В аспекті нашого дослідження варто звернути увагу також на прогностичний метод. М. І Козюбра розглядає прогнозування як дескриптивне передбачування, що здійснюється в межах наукової теорії і базується на її положеннях про закони руху (розвитку) досліджуваного об'єкта, використовує необхідний і достатній розроблений сучасною наукою методологічний інструментарій на основі творчого застосування філософських начал з метою виявлення можливого чи бажаного майбутнього стану цього (досліджуваного) об'єкта. У результаті правового прогнозування одержують імовірнісне (але з високим ступенем достовірності) науково генероване і обґрунтоване, якісно та кількісно виражене, висловлювання (чи їх сукупність) про перспективи, можливі

чи бажані стани об'єктів державно-правової дійсності (правовий прогноз) [279, с. 56]. Прогноз повинен передбачати і правильно передбачати майбутнє правових явищ. Такий рід знання можна отримати різними шляхами, в тому числі і на основі інтуїції. Однак різновидом наукових досліджень прогноз стає лише тоді, коли він базується на положеннях і висновках загальної теорії права, інших юридичних наук і складається із застосуванням спеціальних методів наукового пізнання [598, с. 498]. При цьому варто зазначити, що прогностичний метод є одним і найважливіших методів загальної теорії права, а прогнозування – однією з її найважливіших функцій, яка здійснюється шляхом проведення спеціальних досліджень.

Найбільш актуальне значення мають прогнози змін, які можуть зазнавати: система права, окремі галузі і правові інститути, предмет правового регулювання, правовий режим та ін.; ефективність дії проєктованих законів, соціальних і юридичних наслідків, викликаних прийняттям конкретного нормативно-правового акта [682, с. 53]. У нашому дослідженні метод прогнозування застосовується під час виділення і аналізу основних напрямків розвитку інституту конституційного контролю в аспекті вдосконалення правового регулювання цього інституту з метою підвищення ефективності його реалізації в Україні.

Таким чином, під час дослідження теоретико-правових та праксеологічних засад конституційного контролю в системі державного контролю доцільним є використання як вихідних методологічних основ дослідження використати як філософських, так і загальноправових та конкретно-наукових методів без прив'язки до ієрархії методологій, що сприяє правильному розумінню інституту конституційного контролю, а отже – й вирішенню важливих питань його ефективної реалізації.

Висновки до розділу 1

1. Виходячи з аналізу поняття «контроль» з позицій соціологічної та юридичної наук, функція контролю єбагатогранною, оскільки охоплює виявлення та аналіз фактичного стану справ, зіставлення фактичного стану до намічених цілей, оцінку контрольованої діяльності і вжиття заходів щодо усунення виявлених

недоліків. Визначення контролю як юридичної категорії дозволяє виділити у цьому явищі суб'єктивну і функціональну складові. Однак перевага надається функціональній складовій, оскільки у юридичній літературі контроль розглядається здебільшого як певна діяльність, основною метою якої є попередження правопорушень та стимулювання всіх зацікавлених сторін до поведінки в межах правового поля.

2. Аналіз концепцій щодо зіставлення понять «контроль» та «нагляд», що склались у науці конституційного та адміністративного права (визначення їх як однорідних та ідентичних, зіставлення контролю і нагляду як загального та часткового, зіставлення їх як самостійних категорій) дозволяє розглядати ці поняття як самостійні категорії, які відрізняються за змістом, характером заходів, які можуть застосовуватись органами контролю та нагляду, періодичністю здійснення, правом вручення в діяльність підконтрольних та піднаглядних суб'єктів. Основною відмінністю, яка відрізняє контроль від нагляду є наслідки відповідної діяльності. Органи контролю, як правило, наділені правом скасування незаконних актів, у результаті чого вони втрачають свою чинність, тоді як наглядові органи можуть лише вказати піднаглядним органам на їхні недоліки, але скасовувати акт може лише сам піднаглядний орган. Ця відмінність має суттєве значення в аспекті тематики дослідження, адже наслідками конституційного контролю є визнання відповідних актів неконституційними і, як наслідок – втрата ними юридичної сили.

3. Державний контроль є важливим самостійним видом діяльності держави, якому притаманні всі види ознак, що стосуються загального поняття контролю, вони складають основний зміст контролю державного: виявлення причини відхилень, попередження таких відхилень, розкриття невикористаних можливостей і резервів, активне сприяння виконанню прийнятих рішень. Водночас державний контроль має такі суттєві особливості, які виділяють його в самостійний вид контролю, що має специфічні форму і методи здійснення.

4. Державний контроль є багатоаспектним, багатозначним явищем, що підтверджує багатогранність та комплексний характер цього явища. Він розглядається як функція держави, як форма юридичної діяльності, як стадія управлінського процесу, як засіб забезпечення законності.

5. Незалежно від того, структурується контрольна функція в рамках державного органу, для якого ця функція не є основною, або створюється спеціалізований контрольний орган, всі контрольні функції мають спільні риси, обумовлені сутністю державного контролю. По-перше, всі контрольні органи реалізують у юридичній формі особливу функцію державної влади; по-друге, функції державного контролю притаманні лише органам державної влади й управління, тому різного роду комерційні, недержавні, громадські організації та об'єднання функції державного контролю не здійснюють (за винятком випадків, коли ці функції делегуються їм державними органами); по-третє, контрольні функції є інструментом, засобом реалізації функцій держави; по-четверте, державний контроль здійснюється від імені держави в цілому, тому, незалежно від того, якими органами реалізуються функції державного контролю, вони мають загальнодержавний характер.

Таким чином, з одного боку, державний контроль є адміністративно-правовою категорією, яка визначає важливий напрямок діяльності органів публічної влади, а з іншого – він є однією з фундаментальних основ розвитку державності, що дозволяє говорити про нього як конституційно-правову категорію.

6. На основі аналізу сутності поняття системи державного контролю та її особливостей визначено, що система державного контролю складається з певних елементів, узгоджена взаємодія яких забезпечує його дієвість та ефективне функціонування. Найважливішими серед цих елементів є такі: 1) правові засади реалізації державного контролю; 2) процес реалізації державного контролю; 3) види державного контролю.

7. Класифікація видів державного контролю здійснюється за різними критеріями, однак вона має дещо умовний характер, тобто контроль, що здійснюється конкретним державним органом, може належати одночасно до різних видів за різними критеріями класифікації. Така класифікація має суто теоретичний характер і, звичайно, не дозволяє говорити про уніфікацію організації і здійснення державного контролю у всіх країнах, визначати конкретні моделі такого контролю.

8. З урахуванням широкого підходу до питання суб'єктів державного контролю, залежно від органів, які його здійснюють, державний контроль може поділятися на контроль законодавчої влади, президентський контроль, контроль

виконавчої влади, конституційний контроль, судовий контроль, контроль омбудсмена, фінансовий контроль, контроль центральних виборчих органів.

9. Конституційний контроль слід відмежовувати від судового контролю, оскільки він є окремим за особливостями здійснення, метою та призначенням, видом державного контролю. Аналіз сутності конституційного контролю дозволяє стверджувати, що конституційний контроль має такі особливості: по-перше, цей різновид державного контролю переважно здійснюють постійні органи держави, для яких конституційний контроль є основним видом діяльності, їхнім функціональним призначенням; по-друге, це форма діяльності держави, яка побудована на професійній основі; по-третє, порівняно із іншими видами державного контролю конституційний контроль здебільшого охоплює сферу правотворчості, хоча здійснюється і у сфері правозастосування; по-четверте, це спеціалізований механізм охорони конституції відповідної держави, який здійснюється за допомогою перевірки, виявлення, констатації та усунення невідповідностей правових актів та дій органів публічної влади та їх посадових осіб конституції, в ході якої органи конституційного контролю мають повноваження скасовувати виявлені невідповідності, офіційного тлумачення конституційних та законодавчих норм.

10. Історія становлення та розвитку інституту конституційного контролю показує, що в сучасній державно-правовій практиці цей інститут має універсальний характер, оскільки є притаманним як для країн із глибокими демократичними традиціями, так і для країн, які лише у недалекому минулому стали на шлях демократичного розвитку.

11. Незважаючи на по суті схожі функції всіх органів такого характеру, цей інститут проявляється в значному різноманітті моделей, які вже не можна зводити до «класичних» – американської та європейської. Існуючі на сьогодні моделі конституційного контролю склалися під впливом багатьох факторів, до яких можна віднести особливості правових систем окремих держав, форма правління, політичний режим, який склався в державі, національні, історичні особливості розвитку відповідної держави, її політико-правові традиції. Як наслідок, в кожній державі формуються законодавчі засади та елементи статусу конкретних органів

конституційного контролю, що особливо стосується їх повноважень і вимог, що пред'являються до членів таких органів.

Різноманітність проявів факторів, що впливають на модель конституційного контролю в конкретній країні, може призводити до створення органів, які володіють специфічними особливостями, що дозволяють виділяти їх в особливі види і формувати на їх основі інші моделі конституційного контролю, які характеризуються поєднанням різних видів та форм контролю, здійсненням його як судами системи судоустрою, так і спеціалізованими органами (змішана модель).

Аналіз поширеності застосування конкретних моделей конституційного контролю дозволяє стверджувати, що на сучасному етапі переважаючою є європейська модель в її різноманітних варіантах. Це пояснюється перевагами континентальної системи права загалом, та закону як джерела права, зокрема, а також здатністю спеціалізованих органів більш ефективно здійснювати конституційний контроль, який є головною функцією і головним призначенням таких органів.

12. Методологія дослідження теоретико-правових та праксеологічних засад конституційного контролю в системі державного контролю вимагає використання в якості вихідних методологічних основ дослідження як філософських, так і загальноправових та конкретно-наукових методів без прив'язки до ієрархії методологій, враховуючи, що конституційний контроль як вид державного контролю тісно пов'язаний з іншими державно-правовими явищами та інститутами, що вимагає застосування широкого арсеналу методів дослідження. Саме такий підхід до методології сприяє правильному розумінню інституту конституційного контролю, а отже, й вирішенню важливих питань його ефективної реалізації. Завдяки обраній методології дослідження можливо викласти авторське бачення сутності конституційного контролю, його місця в системі державного контролю, отримати науково обґрунтовані результати, зробити обґрунтовані та об'єктивні висновки, окреслити шляхи вдосконалення теоретичних та нормативно-правових засад реалізації конституційного контролю в Україні.

РОЗДІЛ 2

СУТНІСНО-ПРАВОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ ЯК ВИДУ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ

2.1. Поняття конституційного контролю як самостійного напрямку державно-владної діяльності

Конституція посідає особливе місце в системі національного законодавства будь-якої демократичної країни світу, будучи основним законом суспільства і держави і слугуючи базою для всіх інших законодавчих актів держави. Усі, без винятку, закони й підзаконні акти повинні виходити з конституції і не суперечити їй. Виступаючи юридичною базою для розвитку всіх галузей права, конституція регулює і закріплює процес створення правових норм і актів, якими забезпечується проведення політичних, культурних і соціально-економічних перетворень у суспільстві. Тобто, сенс юридичного верховенства конституції зумовлений не тільки її піднесенням над правом, державою і суспільством, але і її найвищою юридичною силою, прямою дією, центральним місцем у правовому регулюванні суспільних відносин. Під конституцію вибудовується вся правова система держави, вона задає вектор майбутньому державному розвитку, закладає правову базу всього суспільного буття. Отже, конституція є правовим актом найвищого порядку [462, с. 61].

Значення конституції як ядра національного законодавства, акта, який володіє вищою юридичною силою, зумовлює вимогу до конституційності правових актів, під якою треба розуміти стан відповідності правових актів «букві» і «духу» конституційних норм. Забезпечення конституційності норм права, однозначного їх застосування всіма правозастосувачами, досягнення стійкості і стабільності правового регулювання в усіх сферах життя суспільства – це і є основна мета розвитку правової системи, що відіграє принципову роль [463, с. 41]. На практиці цієї мети можливо досягти лише за умови наявності цілісної і повноцінної системи конституційного контролю, мета якого – юридична охорона

конституції як основного закону держави, що володіє вищою юридичною силою. У сучасних цивілізованих державах конституційний контроль поряд з іншими політико-правовими інститутами є одним з найважливіших засобів забезпечення реального існування конституціоналізму. В основі функціонування інституту конституційного контролю лежить прагнення домагатися конституційної законності, побудови на території країни єдиного правового простору на чолі з конституцією держави [433, с. 204-205].

Необхідно зазначити, що в юридичній науці існує декілька підходів до розуміння сутності поняття конституційного контролю – широке розуміння і вузьке розуміння.

Що стосується широкого розуміння, то свого часу О. Бланкенагель розглядав конституційний контроль з позиції принципу поділу влади і закріплення його в основному законі країни як діяльність, яка полягає обмеженні влади та вирішенні конфліктів [51, с. 102].

Польський науковець А. Гвідж виділяв три системи конституційного контролю: 1) самоконтроль верховних представницьких органів одночасно зі створенням конституційних комісій; 2) контроль, що здійснюється вищим органом влади, наприклад, президією; 3) система конституційного судочинства [695, s. 5]. Схожої думки дотримувались І. Н. Ільїнський та В. В. Щетінін, які виділяли чотири групи систем конституційного контролю: 1) самоконтроль верховного представницького органу; 2) контроль, що здійснюється спеціально створеною з такою метою парламентом конституційною комісією; 3) контроль, який здійснюється вищим колегіальним органом; 4) система конституційного судочинства [192, с. 45]. О. В. Зімін конституційний контроль у широкому розумінні розглядає як охорону і захист конституційного порядку, перш за все, від неконституційних дій вищих органів влади (посадових осіб) [178, с. 106].

Широкого підходу до розуміння конституційного контролю дотримується і М. В. Вітрук. На його думку, конституційний контроль є специфічною функцією компетентних державних органів щодо забезпечення верховенства конституції в системі нормативних актів, її прямого, безпосереднього впливу в діяльності

суб'єктів суспільних відносин. Охорону і захист конституції заходами конституційного контролю здійснюють різні органи – глава держави, парламент, уряд, спеціалізовані органи конституційного контролю, судові органи [88, с. 48]. Аналіз поняття і сутності конституційного контролю дозволив М. В. Вітруку прийти до висновку про існування в сучасних країнах його специфічних різновидів. Залежно від суб'єктів здійснення – державно-політичний (неспеціалізований) і спеціалізований конституційний контроль. Під державно-політичним конституційним контролем вчений розуміє специфічну функцію (особливий напрямок діяльності) компетентних державних органів (глави держави, парламенту, уряду) щодо забезпечення верховенства конституційних приписів у системі нормативних актів, їх прямої і безпосередньої дії в правовому регулюванні життя суспільства. Під спеціалізованим конституційним контролем, у свою чергу, – діяльність спеціально установлених органів – конституційних судів чи конституційних рад – зі здійснення конституційного контролю, який є для них основним повноваженням [88, с. 25].

На конституційний контроль, здійснюваний главою держави, парламентом, урядом, іншими державними органами (виключаючи судові) в процесі здійснення основних функцій або поряд з іншими функціями, значний вплив здійснює політика, яка ними проводиться. Цей вид конституційного контролю М. В. Вітрук кваліфікує як загальний (загальнополітичний) конституційний контроль [88, с. 49].

В. М. Шаповал визначає конституційний контроль у широкому розумінні як діяльність парламенту, глави держави, судів або інших органів, пов'язану з вирішенням питання відповідності конституції різних нормативно-правових або тільки законодавчих актів [661, с. 245]. Схожої позиції дотримується О. Б. Дуброва [147, с. 91-94].

Цей погляд підтримує О. В. Цуркан, вказуючи, що повноваження конституційного контролю можуть перебувати у віданні різних державних органів: судів системи судоустрою, спеціальних квазісудовий органів, парламенту або президента, спеціалізованих органів конституційного контролю. Багато в

чому це залежить від приналежності до романо-германської або англосаксонській правової системи, конституційної моделі поділу влади. Однак саме на конституційний контроль покладається особлива місія підтримки конституційної законності та правопорядку [649, с. 36].

Парламент, на думку О. В. Зіміна, є вищою представницькою установою держави, яка історично була першим органом, що виконує функції конституційного контролю. Він приймає закони, причому в низці випадків – на розвиток прямих конституційних приписів (наприклад, органічні закони в Іспанії), частіше – відповідно до конституційного переліку про коло предметів закону (наприклад, у Франції), хоча в англо-саксонських країнах діє інша концепція – про необмежені повноваження парламенту (вважається, що парламент може прийняти закон з будь-якого питання). Звичайно, в процесі законодавчої діяльності парламент стежить за відповідністю прийнятих ним законів конституції. Здійснюючи, хоча і в різних формах, контроль за діяльністю уряду, його міністрів, парламент у тій або іншій формі забезпечує відповідність актів виконавчої влади як підзаконних актів, законів, а отже, і конституції [178, с. 107-108]. Тобто власне основні повноваження парламенту О. В. Зімін відносить, на нашу думку, зовсім необґрунтовано, до повноважень зі здійснення конституційного контролю.

Хоча заради справедливості варто зазначити, що науковець звертає увагу і на недоліки здійснення конституційного контролю парламентом. Він зазначає: «Винятковий парламентський контроль щодо конституційності законів забезпечує відсутність колізій, виключає негативні наслідки, які завжди бувають, якщо вже чинний закон виявляється неконституційним і виникає необхідність по-новому вирішувати питання стосовно сформованих на його основі правовідносин. Однак винятковий парламентський контроль (якщо немає інших спеціалізованих органів) має вельми вразливу сторону і може бути оцінений негативно, адже в цьому випадку парламент виступає як остаточний суддя у власній справі, порушуючи принцип, тисячоліттями сформульований у римському праві: ніхто не може бути суддею у власній справі. ... Звичайно, контроль парламенту за

конституційністю прийнятих законів необхідний, але говорити про парламентський контроль як про повноцінний конституційний контроль не видається можливим» [178, с. 108-109].

Як зазначає Ю. Л. Шульженко, парламенти здійснюють попередній конституційний контроль, у процесі підготовки, обговорення, прийняття законопроектів проводячи роботу з перевірки конституційності проектів правових актів і відхилення тих з них, які не відповідають конституції. Він також має право і скасовувати закони, здійснюючи таким шляхом і наступний конституційний контроль [680, с. 39]. Аналогічної думки дотримується М. В. Вітрук, який теж вказує на здійснення парламентом попереднього та наступного конституційного контролю. На думку вченого, парламент як орган народовладдя, втілюючи в собі народний та державний суверенітет, здійснює попередній конституційний контроль за конституційністю тих законів, які приймаються на всіх стадіях його законодавчої діяльності. Парламент здійснює і наступний контроль, оскільки наділений правом змінювати, доповнювати і відмінити закони з метою повної відповідності їх положень конституції [88, с. 49].

Проаналізуємо відповідні повноваження Парламенту на прикладі Верховної Ради України. Що стосується контролю Парламенту в процесі законотворчої роботи, то він виявляється таким чином. Ст. 11 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» від 4 квітня 1995 р. № 116/95-ВР [480] визначає, що до функцій комітетів Верховної Ради України належать: 1) законопроектна; 2) організаційна; 3) контрольна. Стаття 14 даного Закону визначає перелік повноважень комітетів Верховної Ради України, які виражають зміст контрольної функції. Слід зазначити, що повноваження з визначення конституційності проектів нормативно-правових актів серед десяти цих повноважень немає. Тобто повноваження зі здійснення попереднього конституційного контролю за комітетами Верховної Ради України не закріплено. Стаття 93 Регламенту Верховної Ради України, яка регламентує попередній розгляд законопроектів, проектів інших актів у комітетах, теж не передбачає такого повноваження комітетів.

Звичайно, в процесі здійснення законопроектної діяльності комітети Верховної Ради перевіряють зміст законопроектів на їх відповідність Конституції. Так, відповідно до п.1. ч. 2 ст. 94 Регламенту Верховної Ради України підставою для повернення законопроекту, проекту іншого акта без його включення до порядку денного та розгляду на пленарному засіданні є висновок комітету, до предмета відання якого належать питання конституційного права про те, що законопроект суперечить положенням Конституції України, крім випадків, коли він стосується внесення змін до Конституції України [486]. Окрім того, слід звернути увагу на те, що невідповідність законопроекту Конституції України – це не виняткова підстава для повернення законопроекту, їх є п'ять.

Також відповідно до п. 16 Додатку до Постанови Верховної Ради України від 29 серпня 2019 року № 19-IX «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» [485] до предметів відання Комітету з питань правової політики віднесено оцінку відповідності законопроектів та проектів інших актів Верховної Ради України Конституції України. Це є одним із п'ятнадцяти предметів відання цього комітету.

Однак, на нашу думку, таку діяльність не можна назвати попереднім конституційним контролем. По-перше, комітети Верховної Ради не є самостійними органами державної влади, наділеними владними повноваженнями. По-друге, відповідно до вимоги ч. 2 ст. 6 Конституції України, органи державної влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України [315]. Верховна Рада України, головним повноваженням якої є законотворча діяльність, через свої структурні підрозділи (комітети) забезпечує виконання вимоги Конституції України.

Стосовно глави держави як можливого суб'єкта конституційного контролю вважаємо за потрібне зазначити таке.

На думку окремих науковців, глава держави – монарх або президент, бере активну участь у здійсненні конституційного контролю. Так, О. В. Зімін до заходів конституційного контролю з боку глави держави, насамперед, відносить

право промульгації закону та можливість накладати на нього вето [178, с. 109-110]. Цієї ж позиції дотримується О. А. Приданчук, який вказує, що застосування Президентом України права вето ґрунтується на статусі Глави держави як гаранта дотримання Конституції України. Якщо в Президента України виникають зауваження до прийнятого закону, чітко сформулювавши їх, він передає закон до Верховної Ради України. Конституцією України не закріплено конкретні підстави для накладання вето, тому Президент України може застосувати його й на підставі невідповідності Основному Закону, і в разі незгоди зі змістом проєкту [475, с. 173].

У Франції Президент відповідно до ст. 5 Конституції «стежить за дотриманням конституції» і в разі сумніву в конституційності закону, до його підписання він може звернутись з цього приводу до Конституційної Ради (ст. 61 Конституції). Це повноваження президента, на думку О. В. Зіміна, є повноваженням зі здійснення попереднього конституційного контролю [178, с. 111]. Хоча з цим важко погодитись, оскільки, на нашу думку, таке повноваження лише визнає Президента одним із суб'єктів звернення до Конституційної Ради з приводу попереднього конституційного контролю, який є безпосереднім повноваженням самої Конституційної Ради.

Окрім накладення вето на законопроєкти, на думку О. В. Приданчука, Президент може здійснювати конституційний контроль і за допомогою інших засобів. Так, відповідно до ст. 118 Конституції України Президент має право скасовувати рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, відповідно до п. 16 ст. 106 – скасовує акти Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, відповідно до ст. 156 – уповноважений призначати всеукраїнський референдум щодо внесення змін до Конституції України, а також проголошувати проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою, відповідно до п. 15 ст. 106 має право призупинити дію неконституційних актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Кабінету Міністрів України, звернувшись при цьому до Конституційного Суду України для перевірки їх конституційності [315].

Усі ці заходи О. В. Приданчук відносить до заходів конституційного контролю, які уповноважений здійснювати Глава держави [475, с. 173].

Не погоджуючись із зазначеною позицією, вважаємо за потрібне зазначити, що всі вказані повноваження, на нашу думку, не визначають главу держави (монарха чи президента) як суб'єкта конституційного контролю, тим більше, що обов'язок (чи право) здійснення конституційного контролю главою держави прямо не передбачено жодною демократичною конституцією.

Що стосується визнання уряду в якості суб'єкта конституційного контролю, то цікавою, на нашу думку, є позиція Я. І. Грабчук, яка у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтовує положення про те, що Кабінет Міністрів України є суб'єктом конституційного контролю, причому як попереднього, так і наступного.

Як суб'єкт попереднього конституційного контролю Кабінет Міністрів України, на думку Я. І. Грабчук, здійснює правотворчу та нормопроектну діяльність, зокрема є суб'єктом законодавчої ініціативи у Верховній Раді України; організовує та проводить експертизу проектів актів органів державної влади; за дорученням Президента України проводить експертизу та надає свої висновки щодо проектів актів Президента України та прийнятих Верховною Радою України законів, що надходять на підпис Президенту України; звертається до Конституційного Суду України для надання висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; організовує та проводить державну реєстрацію підзаконних нормативно-правових актів; є суб'єктом реалізації інституту контрсигнатури; взаємодіє із Конституційним Судом України, Президентом України, Верховною Радою України та іншими органами державної влади з приводу заходів конституційного контролю [122, с. 125-126]. Жодне з цих повноважень, на наше переконання, не свідчить про наявність в Уряді реальних важелів для здійснення конституційного контролю.

Заходами наступного конституційного контролю Кабінету Міністрів України Я. І. Грабчук називає організацію та здійснення контролю за станом

виконання Конституції України органами виконавчої влади та іншими органами державної влади; право звертатись із поданням пропозицій до Президента України щодо скасування актів місцевих, державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, з одночасним зупиненням їх дії (відповідно до п. 3 частини другої ст. 23 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [122, с. 125-126]. Аналогічної думки дотримується і О. Б. Дуброва [147, с. 92].

Однак, на нашу думку, в цьому випадку не можна говорити про конституційний контроль, оскільки в цьому випадку мова йде про лише право подання пропозицій щодо скасування актів, які можуть бути прийняті, а можуть і не бути взяті до уваги.

До заходів наступного конституційного контролю Я. І. Грабчук відносить також право Кабінету Міністрів України на скасування актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з мотивів їх невідповідності Конституції та законам України [122, с. 127]. Автор вважає, що повноваження скасовувати акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади в межах загальної урядової компетенції спрямовувати, координувати та контролювати роботу органів державної виконавчої влади є найбільш дієвою формою реалізації Кабінетом Міністрів України наступного конституційного контролю [121, с. 11].

Однак варто зазначити, що у ч. 6 с. 21 Закону «Про Кабінет Міністрів України», яка закріплює за Кабінетом Міністрів України таке право, не вказується, яким повинен бути мотив для Кабінету Міністрів України для скасування відповідного акта міністерств та інших центральних органів виконавчої влади чи його частини, тому в цьому випадку також не може йти мова про конституційний контроль.

Окрім того, до заходів наступного конституційного контролю І. Я. Грабчук відносить виконання Закону «Про Державний бюджет України» та звітування про стан його виконання [122, с. 125-126], що, на нашу думку, є недоцільним навіть з логічного погляду, а також право звернення до Конституційного Суду України з питань про відповідність Конституції України законів України та в передбачених

Конституцією України випадках інших актів, здійснення офіційного тлумачення Конституції України тощо [123, с. 29-30], що визначає Уряд як суб'єкта звернення до Конституційного Суду, але аж ніяк не суб'єкта конституційного контролю.

Таким чином, уряд, на нашу думку, не може бути визнано повноцінним суб'єктом здійснення конституційного контролю, оскільки ті повноваження, які закріплені за урядами конституціями і законодавством, дають підстави говорити про наявність у них державних контрольних повноважень, але не свідчать про їхній реальний вплив на визначення конституційності нормативно-правових актів.

Підбиваючи підсумки аналізу широкого підходу до розуміння конституційного контролю, вважаємо за потрібне зазначити, що таке розуміння є дуже близьким до поняття більш об'ємного, а саме – поняття «правова охорона конституції», яка, як справедливо вказує Ю. М. Тодика, є сукупністю юридичних засобів, за допомогою яких досягається виконання всіх закріплених в основному законі норм та неухильне забезпечення в усіх сферах життя режиму конституційної законності [624, с. 217]. Відповідно суб'єкти, уповноважені на здійснення конституційного контролю в широкому розумінні цього поняття є тотожними з суб'єктами правової охорони конституції.

Загалом, у вітчизняній юридичній науці існує багато поглядів щодо кількості суб'єктів правової охорони конституції. За умов так званого «широко підходу» всі суб'єкти конституційно-правових відносин є суб'єктами правової охорони конституції тією чи іншою мірою. Так, О. Г. Кушніренко та Т. М. Слінько до числа таких суб'єктів відносять громадян України, не громадян, народ України, політичні партії, громадські організації та рухи, трудові колективи, Президента України, Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, органи судової влади, органи прокуратури, органи місцевої виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, центральні органи виконавчої влади, засоби масової інформації, міжнародні організації та інші [345, с. 51].

М. В. Савчин акцентує увагу на Українському народі як на суб'єкті захисту Конституції України, зазначаючи, що він наділяється правом на

самозахист (ч. 5 ст. 55 Конституції України) в контексті права на опір недемократичному правлінню. Таке право народу України впливає із конституційного положення, відповідно до якого «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її інформаційної та економічної безпеки є... справою всього Українського народу» (ч. 1 ст. 17 Конституції України) [536, с. 174]. Аналогічної позиції дотримується М. В. Тесленко, яка зазначає, що фактичним суб'єктом права на правову охорону Конституції України є весь Український народ, який делегує це право державі, внаслідок чого остання стає юридичним суб'єктом правової охорони Основного Закону [608, с. 28]. Цю позицію підтримує П. Б. Стецюк [589, с. 204].

На нашу думку, це занадто широкий підхід. Переконані, що реальними суб'єктами правової охорони конституції є вищі органи державної влади, які наділені відповідними владними повноваженнями, що дають можливість реально забезпечити верховенство конституції та стан конституційної законності в державі. Тому ми погоджуємось з позицією А. О. Селіванова, який вважає, що суб'єктами «охорони» і «захисту» Конституції є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України і в усіх випадках – Конституційний Суд України (без самостійної ініціативи визначення предмета захисту). «Захист» може здійснюватися всіма суб'єктами, на яких покладені юрисдикційні повноваження. Отже, відповідний компетентний орган приймає рішення на користь забезпечення неухильного дотримання (виконання) Конституції України, незалежно від суб'єкта реалізації її вимог [543, с. 79-80].

Тому, на нашу думку, конституційний контроль є одним з елементів правової охорони конституції, і з погляду суб'єктів здійснення його слід розглядати у більш вузькому розумінні саме як діяльність судів системи судоустрою та спеціалізованих органів конституційного контролю.

С. В. Шевчук справедливо зазначає, що конституційний контроль виник із практичної недостатності взаємного контролю між гілками влади в системі поділу влади та звертає увагу на те, що повноваження щодо здійснення конституційного контролю не можна передавати політичним гілкам влади (парламенту,

президенту, уряду), бо, ставши суддею у власній справі, вони можуть порушити існуючий баланс між гілками влади у зв'язку із великою спокусою тлумачити та застосовувати конституцію на свою користь [666, с. 228].

На думку І. Д. Сліденка, він є спеціалізованим механізмом, системою забезпечення конституції як нормативно-правового акта вищої юридичної сили, різновидом контролю як відповідної функції. При цьому вчений зазначає, що конституційний контроль – діяльність органів державної влади з реалізації принципу верховенства конституції й підтримки режиму конституційної законності за допомогою своїх специфічних методів [568, с. 74].

Поняття «конституційний контроль» з погляду різних вчених-конституціоналістів розуміється по-різному, оскільки в багатьох випадках трапляються такі терміни, як: «контроль конституційності права», «контроль відповідності права конституції», «контроль за конституційністю законів», «контроль конституційності законів», «дослідження конституційності законів», «контроль за конституційністю законодавства», «конституційне судочинство» тощо [474, с. 3].

Так, окремі вчені зводять сутність конституційного контролю лише до визначення конституційності нормативно-правових актів. Зокрема, В. С. Нерсисянц під конституційним контролем розуміє «... забезпечення конституційності і правового характеру всієї системи загальнообов'язкових актів і норм шляхом позбавлення юридичної сили тих з них, які мають антиконституційний, антиправовий характер» [406, с. 22]. В. В. Маклаков визначає конституційний контроль як владу, надану відповідному органу контролювати і в разі необхідності санкціонувати відповідність або невідповідність конституції актів, прийнятих різними органами публічної влади, особливо законів, прийнятих представницькими установами [369, с. 122]. У свою чергу, В. М. Шаповал трактує конституційний контроль у вузькому розумінні як діяльність судів загальної або конституційної юрисдикції або так званих несудових органів, спрямовану передусім на вирішення питань конституційності правових актів [662, с. 304]. Польські правознавці Марк Ф. Бжезінський та Д.

Руссо визначають конституційний контроль як діяльність лише судових органів щодо контролю за відповідністю конституції актів, прийнятих публічною владою, зокрема законів, схвалених представниками суверенного народу, позбавляти законної сили нормативно-правові акти на конституційних підставах [691, s. 154; 698, s. 11].

Окремі науковці вказують на таку функцію конституційного контролю, як усунення невідповідності конституції нормативно-правових актів. Так, Ю. Л. Шульженко визначає конституційний контроль як діяльність компетентних державних органів з перевірки, виявлення, констатації й усунення невідповідностей нормативних актів конституції, в ході чого такі органи уповноважені скасовувати виявлені невідповідності [680, с. 9].

Усі вищенаведені визначення, на наш погляд, звужують коло об'єктів конституційного контролю, адже об'єктами такого контролю можуть виступати не лише акти, а й дії органів публічної влади та громадських об'єднань (наприклад, прихильників певної політичної партії). Крім того, зауважимо, що органи конституційного контролю не завжди мають повноваження скасовувати неконституційні норми, але позбавляти їх юридичної сили – завжди.

У більш складній формі конституційний контроль визначається, наприклад, М. В. Вітруком, який включає в контрольну діяльність не тільки перевірку відповідності Конституції нормативних правових актів, а й перевірку відповідності конституційним нормам діяльності суб'єктів суспільних відносин, і розглядає конституційний контроль як функцію компетентних державних органів із забезпечення верховенства Конституції і її прямого, безпосереднього впливу [90, с. 100]. На думку А. В. Грабильнікова, конституційний контроль – це будь-яка форма перевірки на відповідність Конституції актів і дій органів публічної влади, а також громадських об'єднань, що здійснюють публічні функції, або створених (формально і/або фактично) для участі у здійсненні публічної влади [120, с. 5]. Ці визначення конституційного контролю не враховують процесу підтвердження органом конституційного контролю відповідності конституції актів, які перевіряються.

Певною мірою процесуальний аспект змісту поняття конституційного контролю враховує В. Є. Чіркін, який під конституційним контролем розуміє, насамперед, розгляд уповноваженим конституцією державним органом в особливому процесуальному порядку питання про відповідність конституції того чи іншого правового акта або (рідко) дії вищих посадових осіб і прийняття рішення, яке має обов'язкову силу [296, с. 623].

Ж. І. Овсепян деталізує процедуру конституційного контролю, зазначаючи, що конституційний контроль є засобом і можливістю забезпечення стабільності суспільства шляхом послідовного і безперервного характеру його розвитку за допомогою перевірки, виявлення, констатації та усунення невідповідностей нормативних актів конституції, в ході якої органи конституційного контролю уповноважені скасовувати виявлені невідповідності [427, с. 47]. Схожої думки дотримується польський вчений З. Чешейко-Сохацький [693, с. 53]. С. Е. Несмеянова вважає, що під конституційним контролем розуміється «... діяльність спеціально на те уповноважених державних органів, спрямована на забезпечення верховенства Конституції, на попередження видання нормативних актів, які не відповідають Конституції, на встановлення та усунення неконституційних законів, інших нормативних актів або дій і в разі необхідності застосування тлумачення Конституції і законів» [409, с. 34]. У цьому визначенні вказується на такий важливий аспект, як право органів конституційного контролю тлумачити конституцію і закони, однак, на нашу думку, воно, як і два попередні, не дає чіткого розуміння змістовної частини рішення органу конституційного контролю, тобто результату конституційного контролю (визнання акта або дії неконституційним або відповідним конституції), а також наслідків такого визнання.

У низці досліджень вчені звертають увагу на системні особливості конституційного контролю як на одну з його сутнісних характеристик. Так, О. В. Зімін пропонує розглядати конституційний контроль не лише як діяльність з перевірки на відповідність конституції правових норм, а й як комплексну систему заходів, спрямованих на реальне встановлення, підтримання, зміцнення і

відновлення конституційного порядку, тобто фактичних відносин. Дослідник визначає конституційний контроль як діяльність уповноважених органів державної влади (посадових осіб) щодо встановлення, підтримання, зміцнення і відновлення конституційного порядку, яка виражається в перевірці на відповідність конституції правових актів або дій спеціальних суб'єктів державної влади (органів держави і посадових осіб зі спеціальним конституційно правовим статусом), а за необхідності – в припиненні конституційних порушень і притягненні винних до конституційної відповідальності [178, с. 8, 13]. Наведене визначення є одночасно широким і вузьким, оскільки воно, з одного боку, охоплює такі важливі складові змісту конституційного контролю, як перевірка конституційності як актів, так і дій органів державної влади та їх посадових осіб, а з іншого – звужує коло об'єктів конституційного контролю, залишаючи за його межами перевірку конституційності актів і дій осіб, що не належать до «органів держави і посадових осіб зі спеціальним конституційно-правовим статусом», наприклад, органів місцевого самоврядування, членів і (або) прихильників політичної партії тощо [216, с. 64-65].

Н. М. Харитонова визначає конституційний контроль як системну діяльність компетентних органів держави, що здійснюється на основі передбачених законом підстав та процедур з метою захисту прав і свобод людини і громадянина, основ конституційного ладу, забезпечення верховенства і прямої дії конституції держави [642, с. 11]. На думку І. Д. Сліденка, конституційний контроль – це діяльність органів державної влади з реалізації принципу верховенства конституції й підтримки режиму конституційної законності за допомогою своїх специфічних методів. Він є спеціалізованим механізмом, системою забезпечення конституції як нормативно-правового акта вищої юридичної сили, різновидом контролю як відповідної функції [568, с. 74]. Наведені дефініції, на наш погляд, є досить нечіткими, мають загальний характер, у них відсутня конкретизація діяльності органів конституційного контролю, не відображається специфіка їх завдань і функцій, специфіка суб'єктів і об'єктів

конституційного контролю, відсутній системний зв'язок між контрольною діяльністю і суб'єктами її здійснення.

Звісно ж, що конкретні формулювання поняття конституційного контролю і наявні розбіжності в позиціях дослідників багато в чому вирішуються суспільно-політичними та історичними умовами, що склалися, в яких вони даються, особливостями нормативно-правового регулювання статусу або компетенції органів конституційного контролю, існуючих у країні проживання окремого спеціаліста або в тих країнах, дослідженням яких він займається. Різниця визначень конституційного контролю пояснюється також різноманітністю об'єктів конституційного контролю: в одних державах ними є лише закони та підзаконні акти, в інших – також міжнародні договори, інші акти, що мають загальну дію, по-третє, ще й дії посадових осіб і членів громадських об'єднань. Компетенція органів конституційного контролю в різних державах може включати оцінку відповідності актів винятково нормам Конституції чи міжнародним актам, а також оцінку відповідності підзаконних актів законам країни. За формою конституційний контроль може бути як попереднім, що здійснюється до набрання актом чинності, так і наступним, що проводиться після набрання актом чинності. Визнання акта неконституційним може спричинити різні правові наслідки (консультативний і постановляючий контроль; визнання акта недійсним з моменту його видання, з дати набуття чинності рішення суду або іншої дати, визначеної судом), що так само впливає на поняття конституційного контролю, яке дається окремими вченими [433, с. 208].

Таким чином, всі наведені нами визначення з тим або іншим ступенем деталізації відображають основні ознаки конституційного контролю як окремого виду державного контролю. Аналіз цих визначень дозволяє стверджувати, що визначальним фактором для характеристики поняття конституційного контролю є загальна ідея, що обґрунтовує необхідність існування інституту конституційного контролю і специфіку його завдань.

Першим з них є забезпечення верховенства Конституції у внутрішній правовій системі, – в рамках цього завдання відбувається утвердження

Конституції як головного джерела права, що володіє вищою юридичною силою. Діяльність органів конституційного контролю дозволяє дискваліфікувати будь-який нормативний правовий акт, щодо якого встановлено його невідповідність основному закону.

Другим завданням конституційного контролю є забезпечення безпосередньої і прямої дії Конституції. Пріоритет конституційних положень прямо передбачає безпосередню і пряму дію, але при цьому може виникати ситуація, коли прийняті нормативні правові акти не відповідають положенням основного закону. Під час встановлення розходження повинна застосовуватися конституційна норма, яка володіє вищою юридичною силою.

Третє завдання конституційного контролю полягає у забезпеченні дотримання конституції всіма органами і особами, обмеження органів державної влади в прийнятті неконституційних актів. Цим обумовлюється особливе місце спеціалізованих органів конституційного контролю в системі органів державної влади, їх роль незалежного арбітра, здатного забезпечити конституційно закріплений баланс взаємин різних органів влади, динамізм і стабільний прогрес суспільства.

І, нарешті, четвертим завданням конституційного контролю є використання контрольних повноважень з метою розвитку правового простору в рамках конституційної законності, створення правових можливостей для розвитку законодавства в рамках правового поля, основи якого закріплені в Конституції країни [445, с. 137].

Провівши аналіз поглядів вітчизняних і зарубіжних дослідників щодо визначення поняття «конституційний контроль», узагальнивши висловлені в науковій літературі позиції, взявши їх за основу, дозволимо собі доповнити їх, запропонувавши авторське визначення інституту конституційного контролю. Конституційний контроль – це специфічна діяльність державних органів, наділених спеціальною компетенцією безпосередньо в основному законі, заснована на правозастосовних і правотворчих засадах і спрямована на забезпечення верховенства конституції у правовій системі суспільства, яка

здійснюється за суворо визначеною процедурою і полягає у перевірці, виявленні, констатації та усуненні невідповідностей конституції правових актів, а також дій (бездіяльності) органів публічної влади, організацій або громадських об'єднань, здійснення офіційного тлумачення конституції та законів і прийняття на цій підставі актів, що мають загальнообов'язковий і остаточний за своїм юридичними наслідками характер.

Таким чином, поняття «конституційний контроль» безпосередньо пов'язується з конституцією, охороною конституційно закріплених норм і принципів, забезпеченням встановленого балансу повноважень різних органів влади, а також з метою гарантування захисту прав і свобод людини і громадянина. Без цього неможливо забезпечити нормальний розвиток держави, гармонізацію інтересів суспільства і його членів.

Характеризуючи конституційний контроль як вид державного контролю, варто виходити з таких основних ознак державного контролю.

1. Правовий характер діяльності. Державний контроль є діяльністю, яка врегульована правовими приписами, які визначають повноваження суб'єктів контролю та юридичний статус підконтрольних суб'єктів, перелік засобів та прийомів, які використовуються, шляхи досягнення поставленої мети. Питання організації та реалізації конституційного контролю зазвичай регулюються на рівні конституцій, актів законодавства та регламентарних актів.

2. Форми здійснення державного контролю. Державний контроль включає сукупність різних за формою дій правового характеру, таких як: перевірка, аналіз та спрямування діяльності підконтрольних об'єктів відповідно до їх завдань, встановлених правовими нормами. Під формами реалізації конституційного контролю слід розуміти певні способи практичної реалізації контрольної діяльності, яка здійснюється в межах наданих органам конституційного контролю повноважень і застосовується для досягнення поставленої мети із найвищою мірою ефективності контрольної діяльності. Переважаючою формою конституційного контролю є перевірка конституційності актів та дій органів державної влади та інших суб'єктів державно-правових відносин, однак він може

здійснюватись у такій особливій формі, як офіційне тлумачення конституції та законів.

3. Відносини між суб'єктом контролю і підконтрольним суб'єктом (підконтрольність). Державний контроль є проявом функції держави, складовою державної діяльності, здійснюється уповноваженими органами державної влади та їх посадовими особами. Конституційний контроль є владою, яка надана відповідному органу контролювати і в разі необхідності санкціонувати відповідність або невідповідність конституції актів, прийнятих різними органами публічної влади, особливо законів, прийнятих представницькими установами [369, с. 122].

4. Державний контроль здійснюється з метою забезпечення законності у державному управлінні, а також з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Об'єктом державного контролю, як правило, є законність, а також доцільність дій підконтрольного суб'єкта. Безпосереднім об'єктом конституційного контролю є відносини у сфері реалізації своїх владних повноважень, як правило, вищими органами держави або її посадовими особами, що володіють спеціальним правовим статусом. Метою конституційного контролю є припинення спроб органів публічної влади перевищити свої конституційні повноваження або здійснювати їх реалізацію у неконституційний спосіб, що також веде до порушення конституційного порядку, оскільки не можна домогтися правової мети неправовими методами. Таким чином, головною метою конституційного контролю є охорона і захист конституційного ладу шляхом реалізації (застосування) матеріальних охоронних (захисних) конституційних норм. Тобто стосовно об'єкта конституційного контролю варто говорити про конституційну законність. Не применшуючи значення різних контрольних органів, від діяльності яких значною мірою залежить стан конституційної законності, а водночас і законності взагалі, слід відзначити, що забезпечення конституційної законності нерозривно пов'язане з конституційним контролем. Більше того, конституційному контролю належить провідна роль у цьому процесі.

5. Органи державного контролю часто наділені особливим правом скасовувати рішення підконтрольного суб'єкта, тобто результати державного контролю оформлюються в офіційних рішеннях, які мають, як правило, зобов'язальний характер. Говорячи про конституційний контроль, слід зазначити, що визнання нормативного акта або окремих його положень такими, що не відповідають конституції, тягне за собою втрату чинності таким актом і повинно відповідно стати підставою відміни у встановленому порядку положень інших нормативних актів, які базуються на акті або положенні акта, визнаного неконституційним [244. с. 46; 67, с. 13-14].

Таким чином, конституційний контроль має чітко виражений державно-правовий характер. Визначальним фактором для характеристики поняття конституційного контролю є загальна ідея, що обґрунтовує необхідність існування інституту конституційного контролю як специфічного виду державної контрольної діяльності, яка спрямована на забезпечення чіткого балансу влад, верховенства конституції та режиму конституційної законності в державі.

2.2. Принципи конституційного контролю

Конституційний контроль, як і будь-яка інша процесуальна діяльність, повинен ґрунтуватись на певних вихідних засадах, на певному фундаменті ціннісних орієнтирів, які сформульовані правовою доктриною, пов'язані із рівнем розвитку суспільства, політичної системи та закріплені у чинному законодавстві відповідної держави. Такими орієнтирами є принципи.

Необхідність формування наукового підходу щодо визначення принципів конституційного контролю зумовлюється важливим теоретичним значенням принципів як засад формування та розвитку певного соціального явища матеріального або процесуального характеру.

У цьому контексті слушною є теза С. М. Кушнір про те, що принципи, які пронизують усі складові системи права, закладають загальні вектори розвитку засад правового регулювання всіх без винятку суспільних відносин, визначають

напрями галузевого законодавства [343, с. 103]. Проблема принципів багатогранна та невичерпна, у сукупності із поняттями, категоріями і законами принципи є основою будь-якої науки, в т. ч. і правової.

Тому одним із завдань юридичної науки є вироблення не тільки теоретичних моделей правових принципів будь-якої процесуальної діяльності, але й механізмів їх практичного застосування.

Принципи є однією з умов ефективності контрольної діяльності та належної спрямованості на виконання її завдань [24, с. 11]. Як зазначено у ст. 1 Лімської декларації керівних принципів контролю 1977 року, контроль – це не самоціль, а невід’ємна частина системи управління, метою якої є виявлення відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів, законності, ефективності та економії витрачання матеріальних ресурсів на можливо більш ранній стадії для того, щоб мати можливість вжити коригуючих заходів, в окремих випадках притягнути винних до відповідальності, отримати компенсацію за заподіяну шкоду або вжити заходів щодо запобігання або зменшення кількості таких порушень у майбутньому [360]. Ефективність здійснення контролю на шляху забезпечення законності можлива лише під час дотримання певних вимог щодо здійснення контролю, такими вимогами є саме принципи контролю [494, с. 117-120].

Принцип (від лат. *prīncipiūm* – «основа», «початок») у словниках та довідковій літературі визначається як: 1) основне, вихідне положення теорії, вчення, науки, системи [132, с. 439]; 2) особливість, яка лежить в основі здійснення або створення чогось [135, с. 753]; основа, початок, керівна ідея або основне правило поведінки [633, с. 382]; 3) керівне положення чи ідея, установка в будь-якій діяльності [572, с. 382]; 4) внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності; 5) основа будови, дії механізму, пристрою [572, с. 409; 574, с. 762]; основне, вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, основний закон якої-небудь точної науки; особливість, покладена в основу створення або здійснення чогось; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [575, с. 693; 417, с. 614].

У юридичній літературі міститься визначення дефініції «принципи» саме як правової категорії. Так, О. Ф. Скакун наголошує, що принципи права охоплюють світовий досвід розвитку права та цивілізації загалом [550, с. 240]. Натомість А. М. Колодій стверджує, що принципи права об'єктивно зумовлені історичними категоріями, які впливають із закономірностей суспільного життя [283, с. 21]. На думку М. Н. Марченка, принципи права – це основні ідеї, вихідні положення, які описують особливості формування, розвитку й функціонування права [425, с. 22]. С. С. Алексєєв стверджує, що принципи права являють собою керівні начала (ідеї) права, які в концентрованому вигляді характеризують його зміст [601, с. 52].

В. М. Гаращук визначає принципи права як основні засади, вихідні положення, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації [103, с. 111]. О. В. Кузьменко під принципами права розуміє вихідні керівні ідеї, що розкривають закономірності становлення та формування суспільства, права та держави, які закладають підґрунтя розвитку правової системи, визначають характер, напрями реалізації правових норм, нормотворення та регулювання правовідносин між різними суб'єктами права у державі [338, с. 46].

Що стосується саме принципів контрольної діяльності, то це питання завжди перебувало в центрі уваги вчених як щодо розгляду принципів контролю в цілому, так і щодо окремих його різновидів. Так, В. М. Горшенєва та І. Б. Шахова зазначали, що у принципі контролю закладена основна ідея, яка є «найвищою концентрацією теорії та практики, своєрідним синтезом роздумів і досвіду» [119, с. 73]. О. В. Шоріна вважає принципи контролю «організаційними та правовими основами організації та здійснення контролю, що забезпечують його результативність» [678, с. 61]. В. М. Гаращук звертає увагу на комплексний характер принципів контролю, зазначаючи, що вони поєднують у собі ознаки фундаменту, базису контрольної діяльності, правових вимог, що мають загальнообов'язковий характер, а також ознаки фундаменту форми державного

управління. Під принципами контролю вчений розуміє розроблені з урахуванням досягнень науки управління і втілені в практику організаційні та правові основи організації і здійснення контролю, що забезпечують його результативність [103, с. 99].

П. С. Лютіков, визначає принципи контролю як «вихідні, керівні, основоположні ідеї, що концентрують у собі досягнення науки та практики, виражають соціальні ідеї, виконують функцію загальнонормативного орієнтиру здійснення контрольної діяльності ... спрямовані на вдосконалення та ефективність такої діяльності» і констатує, що принцип виступає «загальнообов'язковою вимогою ..., відіграє роль регулятора суспільних відносин, є самостійним структурним елементом права» [366, с. 69].

Н. В. Гришина під принципами контролю пропонує розуміти розроблені з урахуванням досягнень науки управління і втілені в практику організаційні та правові основи організації й здійснення контролю, що забезпечують його результативність [126, с. 72].

Таким чином, узагальнивши всі позиції щодо сутності принципів державного контролю та з урахуванням специфіки об'єктів конституційного контролю, принципами конституційного контролю слід визначити ключові ідеї, вихідні засади організації та діяльності державних органів, наділених спеціальною компетенцією щодо перевірки, виявлення, констатації та усунення невідповідностей конституції правових актів, а також дій (бездіяльності) органів публічної влади, організацій або громадських об'єднань та здійснення інших повноважень, які забезпечують удосконалення, забезпечення ефективності та результативності такої діяльності.

У науці адміністративного права існують різні погляди щодо базових принципів державного контролю. Окремі науковці, такі як, наприклад, В. М. Гаращук, виділяють досить широке коло принципів: законність, коректність, централізм або субординацію у службових відносинах, планову організацію діяльності органів контролю, фахову спеціалізацію, професіоналізм, зрозумілість, науковість, відповідність заходів впливу, що застосовуються до

порушників, здійсненим правопорушенням, реальність, об'єктивність, повноту, комплексність, суттєвість, корисність (одну із сторін суттєвості), неупередженість, доброзичливість (коректність), універсальність, систематичність, дієвість, оперативність, результативність, гласність, офіційність, принцип взаємодії спеціалізованих контролюючих органів між собою та з правоохоронними органами, командний, раціонального розподілу контрольних повноважень між органами контролю, концентрації, допомоги підконтрольній структурі у виправленні помилок (наведенні порядку на об'єкті), збирання доказів, відповідальності органу контролю перед державою і підконтрольною структурою за об'єктивність контролю, раптовість [103, с. 99-105].

Інші науковці схильні виділяти лише основні базові засади, на яких повинен ґрунтуватись державний контроль. Так, Ю. П. Битяк до принципів державного контролю відносить такі: 1) універсальність; 2) систематичність; 3) безсторонність; 4) реальність; 5) дієвість, оперативність, результативність; 6) гласність [6, с. 241]. О. Ф. Андрійко, досліджуючи організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади, до принципів такого контролю відносить системність, систематичність, законність, дієвість, гласність і прозорість [24, с. 28]. На думку В. Я. Малиновського, до принципів державної контрольної діяльності слід віднести об'єктивність, дієвість, універсальність, гласність, систематичність, ефективність [371, с. 48].

Висловлюючи прихильність до другого, більш вузького підходу, вважаємо за доцільне виділити такі принципи, на яких, на нашу думку, повинен базуватись державний контроль: верховенство права, законність, гласність, ефективність [72, с. 132].

Усі принципи державного контролю перебувають у взаємозв'язку, взаємодоповнюють один одного, що і дозволяє вести розмову про їх систему.

У юридичній науці існують різні підходи і до критеріїв систематизації принципів державного контролю, хоча, враховуючи комплексний характер державного контролю, така систематизація є досить умовною.

Так, на думку О. Ф. Андрійко, існують загальні засади контролю, що є похідними від принципів управління державою, та спеціальні, пов'язані з особливостями власне контролю [24, с. 20]. С. С. Вітвицький серед принципів контролю виділяє загальні принципи, тобто ті, які характерні для контролю як соціально-правового явища і відтворюють засади контролю, незалежно від виду суспільних відносин та спеціальні принципи, що стосуються конкретного виду суспільних відносин [93, с. 164]. В. С. Шестак поділяє принципи державного контролю за критерієм їх ієрархічності на принципи юридичного процесу, загальні принципи державного ладу та принципи процесуальної діяльності, принципи діяльності контролюючих суб'єктів, принципи конкретної контрольної діяльності та загальні принципи контролю [673, с. 70]. В. Ю. Кобринський поділяє принципи державного контролю на три групи за критерієм діяльності: 1) загальні принципи діяльності суб'єкта контролю (складаються з принципів діяльності самого суб'єкта і принципів його діяльності як органу відповідної гілки влади); 2) міжгалузеві принципи державного контролю (утворюються синтезом загальних принципів права і державного управління відповідно до предметної специфіки контрольної діяльності); 3) галузеві принципи контролю [268, с. 8-10].

Визначаючи принципи конституційного контролю, слід спиратись на аналіз принципів державного контролю, як на категорію, враховуючи специфіку саме конституційного контролю, як виду державно-правової діяльності. Узагальнюючи вищезазначені позиції зазначимо, що, стосовно принципів конституційного контролю, на нашу думку, доречно буде говорити про окремі загальні принципи державного контролю, тобто ті, відтворюють засади контролю незалежно від сфери державно-правової діяльності та спеціальні принципи, що стосуються конституційного контролю як окремого виду державного контролю.

До першої групи принципів слід віднести такі принципи, як верховенство права, законність, гласність, ефективність.

Другу групу складають принципи, які відображають особливості конституційного контролю як виду державного контролю: принцип незалежності здійснення конституційного контролю, неупередженість, принцип

загальнообов'язковості і остаточності результатів конституційного контролю, принцип науковості.

Хоча необхідно зазначити, що такий поділ на групи є досить умовним, оскільки кожен із принципів має суттєвий змістовний потенціал, взаємодіє із рештою принципів, внаслідок чого забезпечується максимальна ефективність здійснення конституційного контролю [71, с. 69].

Принципи конституційного контролю, будучи закріплені у законодавстві держави, є основою правової регламентації відповідної діяльності. При цьому системоутворююче значення мають принципи верховенства права та законності, які є вихідними засадами правової регламентації суспільних відносин у сфері конституційного контролю.

Принцип верховенства права був сформований у XVII – XIX ст. Класичне обґрунтування цього принципу було здійснено відомим англійським юристом А. В. Дайсі, який у сутність цього поняття вкладав три складові: 1) відсутність свавілля держави; 2) підпорядкованість кожного звичайному законі, який застосовується звичайними судами; 3) загальні норми конституційного права як результат загального права країни [131, с. 109-110]. У XX ст. доктрина верховенства права вийшла за межі Великобританії і була сприйнята правовими системами багатьох країн Європи.

Даний принцип верховенства права є досить багатограним поняттям, яке, на думку Європейського суду з прав людини, охоплює такі категорії, як якість закону, принцип правової визначеності, судовий контроль за виконавчою гілкою влади, обов'язковість виконання рішень, збалансованість інтересів окремого індивіда з інтересами інших членів суспільства [282, с. 93].

В юридичній науці існують різні точки зору щодо змісту принципу верховенства права, але більшість з них зводиться до розуміння його як рівності всіх суб'єктів правовідносин перед законом, верховенство закону в системі актів законодавства, передбачуваність законів та дій органів державної влади, пріоритетності основних прав і свобод людини та громадянина [400, с. 112; 111, с. 85-86]. Саме невід'ємні, невідчужувані права і свободи людини, як свідчить

досвід сучасних розвинених держав, лежать в основі «стримувань і противаг» державної влади. Права людини становлять невід'ємний компонент права, його *raison d'être*; їхнє існування поза правом і без права неможливе, так само як і право немислиме без прав людини. Це явища однієї сутності. Можна погодитись із тим, що система норм не може претендувати на статус права, якщо воно не гарантує свободу і рівність за допомогою прав людини та громадянина [с. 28].

В юридичній науці виділяють цілий ряд ознак, які дозволяють визначити ступінь забезпечення і практичної реалізації принципу верховенства права, до яких належать: зв'язаність державної влади правом, поділ державної влади, відповідність закону праву, конституційне встановлення прав і свобод людини і громадянина, пряма дія конституційних норм, рівна відповідальність за порушення закону як окремими громадянами, так і органами державної влади, наявність демократичної процедури прийняття законів, взаємна відповідальність держави й особи, існування інститутів контролю за дотриманням чинного законодавства всіма суб'єктами суспільно-політичних відносин [125, с. 29]. На думку В. Б. Авер'янова, зміст принципу верховенства права розкривається через вимоги: а) підпорядкування діяльності всіх без винятку державних інститутів потребам реалізації та захисту прав людини; б) пріоритетності цих прав перед усіма іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави [669, с. 31].

Тлумачення поняття верховенства права надав вітчизняний орган конституційного контролю, який у п. 4.1 мотивувальної частини Рішення у справі про призначення більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 р. зазначив: «Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом повинні бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо» [517].

Виходячи з аналізу наукового розуміння принципу верховенства права, позиції Конституційного Суду України, викладеної у рішенні від 2 листопада 2004 р., можемо зробити висновок про провідне місце принципу верховенства права серед інших принципів державного контролю загалом і конституційного

контролю зокрема, оскільки цей принцип уособлює у собі ідеї соціальної справедливості, свободи, рівності я ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності необхідно враховувати під час здійснення контрольної діяльності [195, с. 36].

Принцип верховенства права є, безперечно, є визначальним принципом всієї системи принципів конституційного контролю, своєрідним базисом, на якому ґрунтується сукупність принципів цього виду державного контролю.

Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія) у висновку «Про конституційну ситуацію в Україні» наголосила на важливій ролі конституційних судів у реалізації на практиці демократії, верховенства права та захисту прав людини. Державні конституційні суди є органами, які можуть шляхом тлумачення положень Конституції України запобігти свавіллю влади, надаючи найкраще з можливих тлумачень конституційної норми на конкретний момент часу (п. 52) [85]. У вітчизняному законодавстві цей принцип визначений як основоположний серед засад діяльності вітчизняного органу конституційного контролю (ст. 2 Закону «Про Конституційний Суд України») [483].

Під час визначення сутності принципу верховенства права дуже важливим є питання зіставлення принципів верховенства права і законності.

М. І. Козюбра зазначає, що верховенство права передбачає законність, засновану на визнанні й беззастережному прийнятті найвищої цінності людини, її убезпеченні від свавілля владних інституцій та їх посадових осіб, тобто така законність, яка у вітчизняній літературі досить часто іменується правозаконністю [276, с. 38]. На нашу думку така позиція є досить спірною, як і доцільність застосування терміна «правозаконність», оскільки це призводить до фактичного ототожнення понять верховенство права та законності.

Цікавою є думка С. О. Андрощука, який зазначає, що принцип верховенства права є визначальним під час формування всіх інститутів держави і суспільства в цілому. У такому розумінні права людини виступають найвищою соціальною цінністю, найголовнішим суспільним орієнтиром. Саме на них повинен спиратися законодавець, закріплюючи загальнообов'язкові приписи, надаючи їм

нормативного характеру. За таких умов закон набуває ознаки правового закону [27, с. 76]. На думку О. В. Петришина, верховенство права не скасовує принципу законності, натомість розвиває його до нової якості – панування права від суто формальних вимог «дотримання закону» до інших, надпозитивних чинників права [456, с. 28]. Погоджуючись із цією позицією, зазначимо, що принцип законності є невід’ємним, ключовим елементом принципу верховенства права, який структурно та змістовно йому підпорядкований.

Що стосується принципу законності, то у юридичній енциклопедії за редакцією Ю. С. Шемчушенка законність розглядається як правовий режим у державі, за якого діяльність державних органів, юридичних і фізичних осіб здійснюється відповідно до вимог закону [688].

Відповідно до ст. 19 Конституції України органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [315].

Н. М. Оніщенко зазначає, що законність є найбільш адекватною формою закріплення правопорядку. Якщо закон означає офіційне визнання масштабу свободи, то законність є вимога дотримуватися такого масштабу, а режим законності – стан суспільних відносин, при якому цей рівний та відносно справедливий масштаб свободи може бути реально використаний суб’єктами права [434, с. 16; 435, с. 4].

Виходячи з викладеного, контрольна діяльність органів державної влади повинна здійснюватись у суворій відповідності до вимог конституції і законів, тобто на підставі, у спосіб та у межах, передбачених чинним законодавством; лише законом можуть визначатись суб’єкти, які уповноважені здійснювати державний контроль, межі їх компетенції, форми та методи діяльності, об’єкти контролю. Як слушно зазначає О. Ф. Андрійко «принцип законності щодо контролю має свій прояв у тому, щоб чинне законодавство, яким визначаються функції і повноваження контролюючих суб’єктів, було «відповідно задіяним», чітким і визначеним стосовно контрольної діяльності» [22, с. 21].

Необхідно зазначити, що досить часто у законодавстві, яке регулює процедуру здійснення конституційного контролю, принцип законності не закріплюється, що дозволяє окремим науковцям говорити про те, що цей принцип не стосується діяльності органів конституційного контролю, які, як вважає, наприклад, В. А. Кряжков, покликані не підпорядковуватись законам, а перевіряти їх на предмет відповідності конституції [294, с. 27]. Т. М. Морщакова зазначає таке: «Перевіряючи інші акти, інші закони, орган конституційного контролю не може бути ними зв'язаний» [396, с. 10-11].

Категорично не погоджуючись з такою позицією, зазначимо, що органи конституційного контролю, виконуючи функцію охорони конституційних цінностей, зобов'язані діяти відповідно до принципу законності. Тим більше, що порядок здійснення конституційного контролю базується на спеціальному законодавстві, якого повинні дотримуватись всі суб'єкти процесуальних відносин у сфері реалізації конституційного контролю.

Безумовне підпорядкування органу конституційного контролю конституції, неухильне дотримання встановлених законом процедур, які створюють необхідні гарантії для прийняття законного і справедливого рішення [41, с. 12], попереджає їх свавільні дії. Ця обставина є дуже важливою, враховуючи остаточність і неможливість оскарження підсумкових актів органів конституційного контролю.

Таким чином, принцип законності як базова засада діяльності органів конституційного контролю накладає на них особливу відповідальність перед суспільством і державою за свою діяльність.

У юридичній літературі даються різні визначення поняття «законність». Водночас, незалежно від аспекту її розуміння, форми її буття, сутність законності виявляється у суворому і неухильному дотриманні і виконанні чинних правових актів усіма суб'єктами права.

Провідне місце в регулюванні суспільних відносин у будь-якій демократичній державі належить конституції. Вона здійснює правоутворюючу роль, є своєрідним центром правової системи, і тому має вищу юридичну силу, пряму дію і застосовується на всій території держави. Приписи конституції

повинні постійно і повсюдно здійснюватися без будь-яких винятків за підтримки не тільки органів публічної влади, а й громадськості. Дотримання і беззаперечне виконання її норм в правореалізаційному процесі є найважливішою умовою підтримки загального режиму законності в країні. Водночас у самій конституції відсутній самостійний механізм реалізації. Вміщені в ній демократичні базові принципи, що відображають заборони, веління і вимоги до учасників суспільних відносин, реалізуються за допомогою всієї правової системи, всіх її елементів у взаємозв'язку і взаємодії [326, с. 113], серед яких велике значення набуває саме законодавство. Це зумовлює необхідність інтенсивної правотворчості як на загальнодержавному, так і місцевому рівні. На жаль, при цьому виникають серйозні проблеми, пов'язані з імплементацією норм основного закону в поточне законодавство, в тому числі мають місце численні приклади видання нормативно-правових актів, що суперечать базовим (первинним) приписам. Враховуючи вищевикладене, виникає потреба у зіставленні категорій «законність», «конституційність» і «конституційна законність».

Конституційність є властивістю конституції і виявляється у системі загальнолюдських цінностей, принципів демократії, ідеї правової держави, міжнародних стандартів прав і свобод людини і громадянина, закріплених в основному законі і гарантованих державою, є властивістю правових актів, сутність якої виявляється у вимозі відповідності правотворчої та правозастосовчої діяльності суб'єктів державно-правових відносин буквальному змісту конституції, певним базовим принципам, а водночас – і «духу» конституції в цілому.

Забезпечення дійсної відповідності конституції, правотворчої та правозастосовчої діяльності суб'єктів державно-правових відносин є найважливішим засобом встановлення і підтримання в державі режиму конституційної законності, яка за своєю сутністю є політико-правовим режимом, що складається в суспільстві в умовах забезпечення реального верховенства Конституції і полягає в неухильному дотриманні її основних (базових) приписів.

Як законність, так і конституційна законність, функціонують в об'єктивній реальності, незалежно від будь-яких обставин, однак мають нормативно-правову

основу. Нормативно-правовою основою законності є вся система законодавства, щодо конституційної законності – конституція відповідної держави.

Сферою прояву як законності, так і конституційної законності є практична діяльність суб'єктів права. Однак якщо для законності як категорії загального порядку має значення реалізація всіх правових приписів держави, то для конституційної законності особливу цінність має діяльність щодо дотримання та застосування виключно конституційних норм. Конституційна законність є ядром, вищим проявом законності у державному та суспільному житті.

Щодо зіставлення конституційності і законності, то слід зазначити, що обидві категорії є властивостями нормативно-правових актів та обов'язковою умовою діяльності всіх суб'єктів державно-правових відносин. Перевірку законності правотворчої та правозастосовчої діяльності суб'єктів державно-правових відносин здійснюють органи судової влади, тоді як перевірка конституційності зазначеної діяльності є винятковою компетенцією органів конституційного контролю. Необхідність виділення конституційності як окремої властивості актів, дій і рішень суб'єктів державно-правових відносин пояснюється верховенством конституції, її прямою і безпосередньою дією.

Органи конституційного контролю і органи судової влади здійснюють перевірку конституційності і законності правових актів, дій і рішень суб'єктів державно-правових відносин з метою забезпечення їх відповідності один одному і основному закону, керуючись принципом законності [210, с. 46].

Принцип гласності означає відкритий характер здійснення контрольних дій і доведення у визначених законом випадках отриманої шляхом проведення заходів державного контролю інформації до широких кіл громадськості та зацікавлених суб'єктів. Будь-який вид державного контролю не може здійснюватися у прихованих формах. Принцип відкритості та прозорості сприяє формуванню громадської думки, пошуку консенсусу між державою та суспільством [343, с. 108]. Як справедливо зазначає О. Ф. Андрійко, «при здійсненні контролю гласність сприяє формуванню громадської думки та звертає увагу ... на виявленні порушення, спонукає... до здійснення порушення, спонукає

... до здійснення відповідних заходів з попередження неправомірних дій» [26, с. 28-29].

Конституційний контроль також повинен здійснюватись відкрито. Закрита процедура конституційного контролю зазвичай може мати місце лише за умови необхідності захисту відомостей, що мають властивість державної таємниці, міркувань інших законних суспільних інтересів і інтересів сторін (Албанія, Азербайджан, Вірменія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Грузія, Італія, Литва, Сербія, Словенія, Швейцарія та ін.). Однак і в таких випадках зазвичай передбачається можливість присутності сторін, їхніх представників, а, з дозволу органів конституційного контролю, – також і інших осіб.

Реалізація принципу гласності в процесі здійснення конституційного контролю проявляється через направлення запитів, призначення експертиз, можливість учасників процедури у відкритому засіданні фіксувати хід засідання, оголошення рішень, їх опублікування, включаючи окремі думки. Можливі також прямі телевізійні та вебтрансляції і публікування протоколів слухань.

Ефективність. Поняття «ефективність» (від латинського «effectus»), тобто результат, наслідок будь-яких причин, дій. Відповідно ефективність означає дієвість, результативність, але не будь-яку, а заздалегідь намічену, цільову, яка приводить до необхідних результатів [352, с. 6]. Тобто принцип ефективності контролю означає, що будь-яка дія органу контролю має на меті досягнення певного результату – виявлення порушень, відхилень і помилок, детальний аналіз причин відхилень від встановлених стандартів і нормативів, визначення шляхів подолання наявних перешкод для функціонування об'єкта державного контролю. Саме тому як складову змістовного наповнення принципу ефективності інколи розглядають дієвість контролю (окремі науковці пропонують виокремити її як самостійний принцип) [22, с. 22-23]. Інколи ефективність контролю розглядають як синонім результативності [539, с. 22].

Результатом конституційного контролю не повинно бути лише виявлення неконституційності законів, інших нормативних актів, а також дій (бездіяльності)

органів публічної влади, організацій або громадських об'єднань. Як зазначає О. Ф. Андрійко, «контроль не повинен здійснюватися лише заради контролю» [22, с. 22]. За допомогою контролю виявляються конституційні правопорушення у вигляді прийняття нормативно-правових актів, що не відповідають основному закону держави, здійснюється коригування, зміна правових норм. Найважливіше завдання контролю, в зв'язку з цим, – попередження небажаних наслідків, формування єдиного правового простору і, як наслідок – підвищення ефективності конституційного законодавства [107, с. 67].

В основі функціонування органів конституційного контролю лежить обов'язок домагатися режиму конституційної законності, побудови на території держави єдиного правового простору на чолі з конституцією. Саме органи конституційного контролю наділені найбільшим обсягом повноважень щодо контролю за формуванням єдиного правового простору, що мають системний і всебічний характер.

Приймаючи рішення щодо конституційності актів, а також дій (бездіяльності) органів публічної влади, організацій або громадських об'єднань та здійснюючи офіційне тлумачення органи конституційного контролю самостійно і незалежно захищають конституцію держави, забезпечує її верховенство, пряму дію, подальше зміцнення й узгодженість системи конституційного законодавства, тим самим забезпечуючи досягнення основної мети правової держави – верховенство права і конституції.

Незалежність конституційного контролю є одним з ключових принципів його організації та здійснення, без дотримання якого неможливе ефективне функціонування цього інституту.

Сутність принципу незалежності полягає у відсутності будь-якого впливу на діяльність органів конституційного контролю, що забезпечує його неупередженість, безсторонність і справедливість.

Незалежність конституційного контролю забезпечується низкою гарантій, які умовно можна поділити на кілька груп.

До першої групи належать загальні гарантії організації конституційного контролю. До них можемо віднести такі: 1) статус органів конституційного контролю, їх місце в системі органів публічної влади; 2) у всіх демократичних країнах принцип незалежності органів конституційного контролю належить до конституційних принципів, а їх діяльність регламентується спеціальним законом; 3) формування органів конституційного контролю здійснюється різними гілками влади, що має на меті мінімізувати їх залежність від однієї з гілок; 4) органам конституційного контролю надається право самостійно визначати правила організації їх діяльності, роботи апарату, право розпоряджатись фінансовими ресурсами [71, с. 72-73].

Другий вид гарантій незалежності конституційного контролю – це гарантії, які стосуються правового статусу членів органів конституційного контролю:

1) для членів органів конституційного контролю конституцією і законодавством зазвичай передбачається більш тривалий термін повноважень, аніж для тих органів влади, які беруть участь у їх формуванні.

Члени органів конституційного контролю зазвичай обираються (призначаються) на один строк. Однак у деяких країнах передбачається можливість повторного призначення. Зокрема допускається повторне обрання чи призначення члена органу конституційного контролю, наприклад, Білорусі, Молдови, Польщі, Росії, Словаччини, Чехії, Естонії. На нашу думку, це не відповідає принципу незалежності конституційного контролю, адже сама загроза не бути призначеним повторно може спонукати члена органу конституційного контролю діяти в інтересах тих органів чи посадових осіб, від яких залежить його призначення, може бути способом тиску на нього.

У багатьох країнах застосовують і принцип незмінності членів органів конституційного контролю, що теж є важливою гарантією незалежного здійснення ними своєї діяльності, оскільки мінімізує ризик тиску в процесі його діяльності. З іншого боку, така процедура, на нашу думку, може викликати підвищення інтересу окремих гілок влади, окремими політичними силами на стадії призначення;

2) до членів органів конституційного контролю висуваються особливі вимоги під час обрання (призначення). Обов'язковою вимогою до кандидатів на посади членів спеціалізованих органів конституційного контролю є належність до громадянства відповідної держави, вимога щодо наявності юридичної освіти та стажу роботи, високого професійного рівня, високі моральні якості. Також до кандидатів на посади членів спеціалізованих органів конституційного контролю застосовується віковий ценз. Це може бути нижня межа віку для обрання на посаду (наприклад, Естонії – 30 років, в Словаччині – 40 років). У Конституціях деяких держав зазначено верхню межу (наприклад, у Білорусі – 60 років). Однак у більшості країн вікові межі не зазначаються (Болгарія, Литва та ін.). У багатьох країнах законодавчо закріплена вимога до суддів конституційних судів мати науковий ступінь, мати досвід наукової та викладацької роботи (Білорусь, Словенія, Італія, Іспанія та ін.). На нашу думку, така практика є позитивною, оскільки залучення до здійснення конституційного контролю науковців сприяє підвищенню якості рішень органів конституційного контролю з погляду їх наукової обґрунтованості [237, с. 28-29];

3) до членів органів конституційного контролю застосовується вимога несумісності (члену органу конституційного контролю законодавством заборонено бути членом будь-якої партії, займатися політичною діяльністю (частково також громадською діяльністю), виконувати іншу оплачувану роботу, займати місце в парламенті або в системі виконавчої влади);

4) члени органів конституційного контролю є недоторканими, законодавством передбачаються особливі умови притягнення їх до відповідальності, підстави їх звільнення. Так, відповідно до ст. 149 Конституції України без згоди Конституційного Суду України суддю Конституційного Суду України не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину; суддю Конституційного Суду України не може бути притягнуто до відповідальності за голосування у зв'язку з ухваленням Судом рішень та надання ним висновків, за

винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку; у статті 149¹ чітко передбачено підстави припинення повноважень судді Конституційного Суду України та підстави звільнення судді Конституційного Суду України з посади [315].

Світова практика притягнення до відповідальності членів органів конституційного контролю свідчить, що така процедура відбувається лише у найбільш важких випадках неправомірної поведінки. Рішення про усунення з посади приймаються або самим органом конституційного контролю, або незалежною структурою [71, с. 73].

Крім зазначених вище, є і заслужують на увагу і додаткові гарантії, які забезпечують членам органів конституційного контролю незалежність від будь-яких форм потенційного тиску. Це так звані матеріальні гарантії, пов'язані з оплатою їх праці, наданням щорічної відпустки, соціальним забезпеченням, забезпеченням житлом, соціально-побутовим обслуговуванням, обов'язковим державним страхуванням життя і здоров'я, а також належної йому і членам його сім'ї власності.

Загалом, слід зазначити, що незалежність конституційного контролю потребує постійного зміцнення і стійких гарантій. Це стосується не лише механізмів формування та функціонування органів конституційного контролю. Принципове значення мають також рівень демократизації суспільства і функціональна збалансованість окремих гілок влади, а також характер суспільного середовища і суспільна потреба в правовому забезпеченні верховенства закону.

Принцип неупередженості полягає у здійсненні контролю незацікавленими у результатах суб'єктами, що обумовлює об'єктивний результат контролю. Цей принцип, як зазначає В. М. Гаращук, є «видимим продовженням принципу законності, тісно пов'язаний із принципами об'єктивності та реальності» [103, с. 102]. О. Ф. Андрійко досить влучно зазначає, що «завдання контролю покладаються на суб'єкта, який не має підстав бути зацікавленим у певних його результатах» [22, с. 24-25].

Стосовно конституційного контролю принцип неупередженості слід пов'язувати з питанням аполітичності органів конституційного контролю.

Політичний аспект конституційного контролю заслуговує на особливу увагу, оскільки є важливим елементом політичної системи. Цей вид державного контролю покликаний забезпечувати політичну стабільність, сприяти розвитку політичних процесів у визначеному конституцією напрямку,

Ж. І. Овсепян розмежовує дві сторони у процесі політизації конституційного контролю: 1) загальну політизацію конституційного контролю порівняно з обома гілками влади разом взятими; 2) односторонню політизацію – орієнтацію конституційних судів на «стримування» або «підтримку» однієї з політичних гілок. Саме друга ситуація, на думку вченої, представляє небезпеку, оскільки створює загрозу дестабілізації влади. Загальна ж політизація конституційного контролю може бути визначена як у цілому позитивний процес підвищення ролі конституційних судів у політичній системі за умови, що ним (цим процесом) не порушується спеціалізація конституційного контролю в механізмі розподілу влади як правової гілки влади [429, с. 32].

Необхідно зазначити, що майже кожне питання щодо застосування конституційних норм є політичним, адже воно стосується основ державного та суспільного ладу. Як справедливо зазначає В. Б. Ковальчук, покликання органів конституційного контролю якраз і полягає у захисті конституційних принципів, на яких формується держава та суспільство. Тому вони не можуть не втручатися у сферу діяльності інших гілок влади, особливо якщо ними порушуються такі основоположні принципи демократичної держави, як народний суверенітет та права людини. Саме в цьому і полягає легітимуюча функція органів конституційного контролю, яка повинна бути покладена в основу доктринального розмежування права та політики у їх діяльності. Незалежність конституційного контролю від сфери політики є однією із ключових передумов забезпечення верховенства конституції і здійснення реального поділу влади [273, с. 115]. Позаполітичний статус органів конституційного контролю має принципове

значення, адже їх політична залежність автоматично робить їх неспроможним якісно виконувати свої повноваження.

Принцип загальнообов'язковості й остаточності результатів конституційного контролю. Аналізуючи законодавство зарубіжних країн про конституційний контроль, можна констатувати, що положення про обов'язковість результатів органів конституційного контролю закріплюються як на законодавчому рівні взагалі, так і у спеціальному законі. Зокрема, у Законі про Федеральний Конституційний Суд ФРН норма про обов'язковість його рішень для передбачених Основним Законом федеральних органів і органів земель, а також для судів і відомств закріплена як загальний припис для всіх видів конституційних проваджень (§ 31.1 Закону) [169; 426, с. 120].

У більшості країн конституційно і законодавчо визначено принцип остаточності результатів конституційного контролю і передбачено загальне правило про принципову недопустимість подання скарг на рішення органів конституційного контролю. Як правило, цей принцип закріплено на конституційному рівні. Однак існують певні винятки. У деяких країнах самі органи конституційного контролю в окремих випадках, передбачених законодавством, можуть переглядати свої акти або давати пояснення до них. Так, у ФРН рішення Федерального Конституційного Суду щодо позбавлення особи конституційних прав і свобод може бути переглянуто ним, якщо з моменту винесення цим органом останнього рішення пройшов рік, а також якщо повторне клопотання проти одного й того ж суб'єкта ґрунтується на нових фактах. Допускається перегляд своїх актів Конституційною Радою Республіки Казахстан і Конституційним судом Республіки Молдова. Свої акти вони можуть переглядати за власною ініціативою у випадках відкриття нових, суттєвих для предмета звернення обставин, а також у зв'язку зі зміною норми Конституції, на підставі якої було прийнято рішення [244, с. 45].

Заслуговує на увагу одна особливість рішень Конституційної Ради Республіки Казахстан. Незважаючи на їх остаточність і на те, що вони не підлягають оскарженню, правом вето щодо до рішень Ради володіє Президент

Республіки Казахстан, який є гарантом сталості Конституції, прав і свобод людини і громадянина (п. 2 ст. 40 Конституції Казахстану). Відповідно до п. 4 ст. 73 Конституції Президент Республіки Казахстан може внести свої заперечення щодо рішення Конституційної Ради, які перемагаються двома третинами голосів від загальної кількості їх членів. У випадку неперемоги заперечень Президента рішення Конституційної Ради вважається неприйнятним і конституційне провадження припиняється. Заперечення вносяться не пізніше як у десятиденний термін з дня одержання Президентом Республіки Казахстан тексту рішення Конституційної ради [300]. На нашу думку, таке положення Конституції суттєво обмежує можливість здійснення повноцінного конституційного контролю, що є неприпустимим для демократичної держави.

Принцип науковості. Сутність цього принципу полягає у використанні у контрольній діяльності досягнень сучасної науки, доктринальних розробок задля досягнення ефективного результату: «Наявність розвиненої наукової бази значно спрощує практичний бік контрольної діяльності» [366, с. 76].

У юридичній енциклопедії за редакцією Ю. С. Шемчушенка правова доктрина визначається як сукупність (система) наукових знань про певне правове явище. За відповідних умов правова доктрина може бути розвинута у правову теорію з більшою чи меншою мірою узагальнення [688].

Особливо важливе значення принцип науковості має під час реалізації органами конституційного контролю своїх повноважень щодо офіційного тлумачення конституції, адже саме тому офіційне тлумачення є винятковою прерогативою органів конституційного контролю, в результаті чого формується офіційна конституційна доктрина. На думку Голови Конституційного Суду Литви Д. Жалімаса значущість офіційної конституційної доктрини можна охарактеризувати декількома взаємопов'язаними рисами. «Вона: 1) сприяє розкриттю змісту Конституції; 2) має зобов'язуючий характер; 3) служить засобом забезпечення верховенства Конституції. Офіційна конституційна доктрина, взята разом із текстом Конституції, становить єдине, цілісне джерело конституційного права... Така доктрина є зобов'язуючою щодо всіх державних

органів, підприємств, установ, організацій, судів, посадових осіб і пересічних громадян. Усі існуючі законодавчі та виконавчі органи повинні зважати на офіційну конституційну доктрину при застосуванні Конституції. Тобто вони не можуть тлумачити її положення якимось інакше, ніж це передбачено у відповідних актах Суду. Таким чином, будь-яке тлумачення Конституції іншими державними органами або посадовими особами повинно бути підпорядкованим офіційній інтерпретації Суду» [157, с. 268].

Цей принцип застосовується і під час здійснення конституційного контролю нормативно-правових актів, дій (бездіяльності) органів публічної влади, організацій або громадських об'єднань, адже правова доктрина у багатьох випадках лягає в основу рішень органів конституційного контролю, використовується у мотивувальних частинах рішень як засіб для їх аргументації лягає в основу правових позицій органів конституційного контролю.

В окремих зарубіжних країнах необхідність обов'язковості доктринальних положень, викладених у рішеннях органів конституційного контролю закріплюється на рівні закону. Так, наприклад, частина друга статті 40 Органічного Закону Іспанії визначає: «У кожному випадку необхідно дотримуватися доктрини, що впливає з рішень та ухвал, прийнятих під час розгляду заяв та питань про неконституційність» [439, с. 58].

Вітчизняне законодавство не містить подібних положень, однак, практика діяльності Конституційного Суду України свідчить, що використання органом конституційного контролю правової доктрини для теоретичного обґрунтування своїх рішень має сталий характер і наслідки такого використання здійснюють суттєвий вплив на державотворчі процеси та реформування конституційного ладу в державі.

Крім того, виходячи із законодавчого положення про обов'язковість висновків і рішень Конституційного Суду, на нашу думку, можна стверджувати, що, незважаючи на відсутність прямої законодавчої вказівки про обов'язковість використання доктрини як джерела права, фактично це має місце, адже положення Конституції і Закону щодо обов'язковості рішень вітчизняного органу

конституційного контролю стосується всього тексту рішення, всіх позицій, які в ньому викладені [71, с. 75].

Органи конституційного контролю зобов'язані дотримуватись у своїй діяльності офіційної доктрини, встановленої ними у своїх попередніх рішеннях з метою забезпечення послідовності державотворчого процесу, уникнення розбіжностей у праворозумінні.

Підбиваючи підсумки досліджуваного питання, необхідно зазначити, що в основі функціонування органів конституційного контролю лежить обов'язок домагатися режиму конституційної законності, побудови на території держави єдиного правового простору на чолі з конституцією. Саме органи конституційного контролю наділені найбільшим обсягом повноважень щодо контролю за формуванням єдиного правового простору, що носять системний і всебічний характер. Однак для цього потрібно розробляти такі правила (принципи) функціонування інституту конституційного контролю, виконання яких призведе до підвищення його ефективності.

2.3. Місце конституційного контролю в механізмі здійснення публічної влади

Будь-яке суспільство своєю організованістю зобов'язане владі, однак основи цієї влади, її джерело, сили і засоби, що її забезпечують, можуть бути різними. Влада, джерелом якої є населення, народ, суспільство – за своїм походженням є суспільною, тобто публічною. На думку С. І. Вершиніна, публічний характер такої влади виявляється в тому, що сама здатність панувати є результатом консолідації окремих повноважень кожного члена суспільства і передачі їх новому публічному суб'єкту. Саме суспільство або його частина, створюючи публічний суб'єкт, визначають предмет його відання і передають йому частину своїх повноважень на вирішення цих питань. Отже, за своєю природою публічна влада є похідною від волевиявлення кожної людини – члена організованого співтовариства. При цьому людина є одночасно в двох аспектах: з

одного боку, вона є частиною джерела публічної влади, суб'єкт, що делегує свої повноваження; а з іншого – об'єктом, на який буде спрямована публічна влада [83, с. 8].

У Юридичній енциклопедії за редакцією Ю. С. Шемшученка публічна влада визначається як суспільно-політична влада, народовладдя, а основними її видами відповідно – влада народу як безпосереднє народовладдя, безпосередня демократія (вибори, референдуми тощо); державна влада (законодавча, виконавча, судова); місцеве самоврядування – місцева публічна влада, що здійснюється, зокрема, територіальними громадами, представницькими органами місцевого самоврядування (радами), виконавчими органами рад, сільськими, селищними і міськими головами тощо [688].

У сучасній науковій літературі також відсутнє однакове розуміння природи публічної влади. Окремі науковці дають досить узагальненні її визначення, які акцентують увагу на взаємозв'язку публічної влади із поняттям народовладдя. Так, В. Є. Чіркін вказує: «Публічна влада – це різновид соціальної влади, що виникає в «територіальних об'єднаннях людей», що має «загальний, суспільний, а не приватний характер. Це – територіальні публічні колективи ... Влада в такому колективі призначена зберігати і охороняти колектив ... » [655, с. 9]. В. Ф. Халіпов зазначає: «Публічна влада – влада (в присутності публіки), відкрита народу і його судженням, громадська за характером, не приватне, залучаються до управління широкі кола населення» [641, с. 134].

Більш точно відображає змістовну складову публічної влади визначення, наведене В. І. Савіним. На його думку, публічна влада – це суверенна влада, що представляє здатність народу, а також юридично закріплене право (можливість) осіб, що заміщають посади в державних або муніципальних органах, впливати від імені держави на його населення або населення державних або муніципальних утворень в тій чи іншій сфері суспільного життя, з метою здійснення загальнодержавної політики [535, с. 8]. Схоже, хоча і більш лаконічне визначення дає Д. О. Кузін, який під публічною владою розуміє сукупність суспільних

відносин пов'язаних з можливістю суб'єкта забезпечити підпорядкування волі об'єкта, з метою реалізації закріплених правом суспільних інтересів [334, с. 320].

О. Ю. Лялюк визначає публічну владу як різновид влади в державі, що зосереджується на управлінні всією державною інфраструктурою, реалізовується переважно через спеціально утворений апарат управління і спрямовується на задоволення потреб економічно пануючого класу з урахуванням інтересів переважної більшості населення країни [367, с. 84].

Найбільш прийнятним визначенням публічної влади, яке відображає усі найбільш суттєві її характерні риси, є, на нашу думку, визначення, наведене С. В. Ковальчук, яка розуміє публічну владу як вид суспільно-політичної, суверенної, легітимної влади, в основу якої покладено публічний інтерес та безособовий характер, що виражається в системі суспільних, публічно-політичних, вольових відносин, які виникають між органами та посадовими особами держави (наділеними владними повноваженнями), фізичними та юридичними особами, що у своїй основній масі є суб'єктами громадянського суспільства (які делегують першим свої повноваження) на основі публічного права та закону [274, с. 51].

Виходячи з цього визначення, поняття публічної влади тісно переплітається із поняттям публічного права, метою якого є задоволення публічного інтересу, який, на думку С. В. Ковальчук, полягає у спрямованості на вирішення суспільних, публічно-політичних та вольових відносин [274, с. 50].

Як зазначає О. О. Галус, державна влада і за формою, і за змістом є завжди владою публічною, однак публічна влада не завжди здійснюється тільки державою. Вона може бути здійснена й іншими елементами громадянського суспільства (народом або його частиною, територіальною громадою, політичними партіями, громадськими організаціями тощо). Отже, публічна влада є ширшим поняттям, ніж державна влада, оскільки вона здійснюється ширшим колом суб'єктів [100, с. 294; 101, с. 24]. Проаналізувавши положення ст. 5 Конституції України, в якій вживається термін «влада», а не «державна влада», розуміючи під ним публічну владу взагалі, автор доходить до висновку, що вона закріплює такі

види публічної влади, як безпосереднє народовладдя, державну та муніципальну владу [101, с. 29].

Цей погляд підтримує С. В. Ковальчук, зазначаючи, що система органів публічної влади є сукупністю органів влади народу, які мають різні форми здійснення цієї влади, зокрема це представницькі органи влади, що формуються виборами, а саме Парламент, Президент, органи місцевого самоврядування. Кожен орган публічної влади створено для реалізації заданих мети і програм, які забезпечують захист прав, свобод і законних інтересів народу, безпеку держави і суспільства, вирішення питань соціально-економічного та культурного значення. У такому розумінні державна влада є видом публічної влади, через яку реалізуються повноваження народу, нації та формально відображено в законодавстві [274, с. 48-49].

Таким чином, незважаючи на те, що державна і публічна влада мають багато спільних рис, однак у них є багато відмінностей, головним з яких, на нашу думку, є суб'єктний склад, який у публічної влади є значно ширшим, ніж у державної.

Правом реалізації державної влади володіють органи держави і посадові особи, тоді як суб'єктами публічної влади поряд з державою і її структурними підрозділами є також інші суспільні інститути, зокрема місцеве самоврядування, яке, як справедливо зазначає М. С. Бондар, є діалектичною єдністю інститутів громадянського суспільства, правового становища особи і організації публічної влади [59, с. 14].

Отже, публічна влада – це суверенна, легітимна влада, в основу якої покладено публічний інтерес, що представляє собою здатність фізичних та юридичних осіб, органів та посадових осіб держави впливати на вирішення суспільних та публічно-політичних питань і включає державну владу, безпосереднє народовладдя та місцеве самоврядування [206, с. 142].

Що стосується поняття державної влади, то в Юридичній енциклопедії державна влада визначається як різновид публічної влади, яка реалізується державою та її органами, здатність держави підпорядковувати поведінку й

діяльність людей та об'єднань, що перебувають на її території, своїй волі, тобто це влада «організації домінуючої частини населення, яка (організація), забезпечуючи цілісність і безпеку суспільства, здійснює керівництво ним в інтересах цієї його частини та організовує задоволення загальносоціальних потреб» [688].

Окремі науковці розглядають державну владу як систему державно-владних повноважень її органів та посадових осіб. Так, на думку В. Ф. Погорілка, державна влада – волевиявлення держави, її органів або посадових осіб щодо здійснення їхніх функцій і повноважень шляхом прийняття правових актів у межах і порядку, передбачених Конституцією і законами України [436, с. 9]. В. Б. Авер'янов, вказує, що державна влада є здатністю «держави приймати обов'язкові рішення та домагатися їх виконання» [2, с. 30]. Схожої думки дотримуються Ю. О. Фрицький [636] та О. В. Хоменко [645].

На нашу думку, державна влада – це реалізація волі держави, яка виражається у юридично визначених владних повноваженнях державних органів і їх посадових осіб, що спрямовані на реалізацію завдань і функцій держави, забезпечення стабільності і розвитку суспільства та захист прав та свобод людини і громадянина.

Характеризуючи державну владу необхідно вказати таку невід'ємну властивість цього явища, як розподіл влад. Державна влада лише тоді функціонує ефективно, коли існує відповідний «розподіл праці» у державному механізмі» [549, с. 124], коли здійснюється упорядкування і врегулювання відносин, розмежованих за основними напрямками діяльності, органів держави, що тягнуть за собою утворення та вдосконалення взаємозв'язків між ними [32, с. 141], коли формуються окремі гілки влади, кожна з яких має свою зону відповідальності. Однак, щоб здійснювати ефективне державне управління, всі державні органи повинні співпрацювати один з одним, іноді приймати компромісні рішення, – інакше державна влада буде паралізована.

Саме тому принцип розподілу влад є основоположним конституційним принципом організації механізму державної влади, з її поділом на законодавчу,

виконавчу та судову, де законодавчу владу репрезентує парламент, виконавчу – уряд, судову – суди загальної та спеціальної юрисдикції. Згідно із цим принципом саме ці органи складають конституційну основу державної влади.

З цього приводу В. Б. Авер'янов зазначає, що поділяється не сама влада, а організаційний механізм її здійснення. Відповідно до цього принципу організаційний механізм здійснення державної влади повинен складатися саме з органів законодавчої, виконавчої та судової влади [2, с. 30]. Такої ж позиції дотримується Є. А. Гетьман, який визначає державну владу як особливий вид влади, який у винятковому порядку вирішує загальносоціальні проблеми через систему спеціально створених державних органів, наділених відповідними повноваженнями згідно з розподілом їх на законодавчу, судову і виконавчу гілки влади [110, с. 73].

Цей принцип передбачає не тільки розподіл повноважень між державними органами, які належать до різних гілок (функціональний і організаційний аспекти), з метою не допустити концентрації всієї влади в руках одного з них, а й встановлення правил контролю та взаємодії між цими органами, спрямованих на забезпечення їх співпраці, засобів забезпечення у вигляді певних правових гарантій і механізмів. Саме такими гарантіями і таким механізмом є система стримувань і противаг. При цьому «стримування» відображають єдність правового регулювання, а «противаги» – єдність влади. Вони повинні діяти за принципом «єдність у багатоманітності». Безумовно, водночас усі гілки влади взаємообумовлені і є складовими елементами загальної системи державної влади [с. 67-68]. Мета системи стримувань і противаг полягає в максимальному скороченні небезпеки встановлення режиму необмеженої влади та створення умов для функціонування держави, яку можна було б визнати правовою [202, с. 92].

Таким чином, принцип розподілу влад є своєрідним захистом суспільства від притаманної будь-якій владі тенденції до необґрунтованого, необмеженого розширення її повноважень, від узурпації влади одним органом або посадовою особою. За таких умов управління набуває сенсу поняття конституційного контролю, яке відображає практику спостереження один за одним суб'єктів, що

здійснюють державну владу, з метою припинення порушень правил їх організації та діяльності, встановлених конституцією держави. Як вважає О. В. Зімін, така практика не лише припиняє наявні порушення, але своїм існуванням постійно підтримує волю до дотримання і вдосконалення конституції [178, с. 21].

Розподіл влад є структуроутворюючим і функціональним принципом раціональної організації конституційного контролю. Конституційний контроль витікає з ідеї розподілу влад і саме тому принцип розподілу влад є основоположною засадою організації конституційного контролю. Варто погодитись з Ю. Л. Шульженко, який стверджує, що між цими поняттями існує взаємний зв'язок. З одного боку, розподіл влад є причиною виникнення конституційного контролю, а з іншого – сам принцип розподілу влад не може реалізовуватись без ефективного конституційного контролю [680, с. 14].

Ж. І. Овсепян з цього приводу зазначає, що принцип поділу влади є не лише причиною, що викликає до життя конституційний контроль, а й основою його сутнісної характеристики [427, с. 21].

Таким чином, розподіл влад, без існування якого необхідно уявити собі існування будь-якої демократичної держави, має на меті шляхом задіяння механізму стримувань і противаг зберегти конституційно закріплений баланс взаємовідносин різних органів влади, забезпечити прогресивний розвиток суспільства і держави. Досягнення цієї мети можливе лише за умови наявності в механізмі публічної влади ефективного конституційного контролю [239, с. 325].

На практиці здійснення державної влади пов'язано із взаємодією різних структур, виникненням конфліктів і спорів між ними з приводу здійснення тих чи інших повноважень, і в кожному конкретному випадку ці конфлікти повинні бути врегульовані, і в подальшому механізм державної влади повинен функціонувати з урахуванням рішень щодо вирішення таких спорів. Особливу роль у вирішенні такого роду спорів відіграють органи конституційного контролю.

Досить часто органи конституційного контролю у розв'язанні державно-правових конфліктів сприймаються як арбітри, тобто посередники у вирішенні спорів. Так, Ю. А. Юдін, підкреслюючи, що у процесі вирішення спорів між

державними інститутами орган конституційного контролю виступає як арбітр у конфліктах між гілками влади [685, с. 200-201]. Аналогічної думки дотримується і Ю. Г. Барабаш [39, с. 19].

На нашу думку, така позиція не відображає саму сутність конституційного контролю і призначення органів конституційного контролю в механізмі здійснення публічної влади в демократичній країні, адже ключовим моментом, який відображає унікальну роль конституційного контролю в процесі здійснення публічної влади в державі є саме функція здійснення державного контролю на предмет відповідності актів, дій та рішень органів публічної влади та інших суб'єктів державно-правових відносин конституції як основному закону держави. Тут важливе значення має відповідність не лише прямим нормативним приписам конституції, але і її «духу», тобто тим загальнолюдським цінностям, які притаманні розвинутому суспільству і закладені у тексті конституції у вигляді основоположних засад [696, с. 47]. При цьому, як справедливо зазначає С. В. Сас, «ключове значення має і те, що орган, який здійснює конституційний контроль, запрограмований бути рівновіддаленим від усіх центрів влади, які представлені відповідними державними органами. Кожен з них, оскільки він здійснює конституційні повноваження і приймає рішення загальнообов'язкового значення, перебуває під дамокловим мечем конституційного контролю. з усіх можливих механізмів забезпечення дієвості системи стримувань і противаг та реалізації принципу поділу влади механізм конституційного контролю є найбільш дієвим» [542, с. 126].

Адаптація конституційного контролю у державно-правову практику конкретної країни напряду, насамперед, залежить від того, як реалізується система поділу влад і наскільки ефективно забезпечується баланс між гілками влади. Як зазначає І. Д. Сліденко, саме від того, яким чином реалізована ця модель, значною мірою залежить позиціонування органу конституційного контролю, спосіб його формування, компетенція тощо. За будь-яких умов доктрина конституційного контролю повинна творчо осмислюватись і модифікуватись під параметри національної правової системи. Адаптація цього

інституту повинна мати еволюційний характер і здійснюватись разом із адаптацією всього державного механізму [565, с. 54; с. 43].

У зв'язку зі специфікою правової природи конституційного контролю існують значні проблеми із визначенням місця цього інституту у системі поділу влади. У низці країн відповідно до конституцій органи конституційного контролю включені до судової системи (Німеччина, Туреччина, Росія, Грузія, Вірменія та ін.), В інших – виступають як окремий орган (Франція, Італія, Іспанія та ін.) [33]. Іноді такі органи відносять особливої гілки влади – контрольної [680, с. 84].

О. В. Брежнев виділив три основні підходи, які склались у державно-правовій практиці демократичних країн стосовно місця конституційного контролю в системі розподілу влад: 1) конституційний контроль є компонентом механізму особливої гілки державної влади – контрольної; 2) конституційний контроль організаційно належить до судової влади, але займає в ній відособлене автономне положення 3) конституційний контроль – це самостійний вид державної влади поряд із законодавчою, виконавчою і судовою; [64, с. 43].

Що стосується першого підходу, то слід зазначити, що ідея про необхідність конституціювання четвертої гілки влади не нова. Її родоначальником є французький політичний діяч Б. Констан (1767 – 1830), який розробив вчення про чотири влади з метою перегляду і розвитку положень про поділ влади в конституційній монархії. Суть концепції зводиться до того, що три класичні гілки влади (законодавчу, виконавчу й судову) варто доповнити ще однією, котра піклувалася б про безконфліктне, погоджене функціонування інших влад [69, с. 73].

Ця ідея набула свого поширення і в наукових колах. Зокрема, В. Є. Чиркін свого часу зазначав: «У будь-якої держави є універсальна контрольна функція, що впливає із самої сутності публічної влади. Ця функція, на думку вченого, реалізується особливою гілкою влади – контрольною» [653, с. 10]. На думку А. О. Клішаса, необхідність формування окремої самостійної контрольної гілки влади обґрунтовується недостатністю форм парламентського контролю за виконавчою владою та і главою держави (там, де глава держави не є главою виконавчої влади)

та необхідністю запровадження контролю над самими парламентами, на які активний вплив здійснюють політичні партії [261, с. 35].

Серед українських науковців також висловлювались думки про утворення компетентних органів, які б здійснювали контроль, а саме: В. Б. Авер'янов та О. Ф. Андрійко пропонували утворити Державний комітет контролю [3, с. 25], В. О. Шевчук пропонував утворити Урядову раду з питань координації контролю [664, с. 113], О. І. Сушинський дотримувався думки про доцільність утворення Комітету державного контролю як вищого органу державної влади функціональної спрямованості [596, с. 238].

Знайшла своє втілення контрольної гілки влади і в практиці окремих держав. В багатьох країнах існує система спеціальних органів державного контролю, яка, як наголошують конституції та закони Іспанії, Перу, Бангладеш, Намібії та інших країн, є незалежними від будь-якої іншої гілки влади [652, с. 16-17].

Тенденція виділення контрольної гілки влади чітко простежувалася і в первинній редакції Конституції Республіки Білорусь 1994 року. Ця редакція містила спеціальний розділ під назвою «Державний контроль і нагляд», який починався з глави «Конституційний Суд Республіки Білорусь». До системи вищих контрольних-наглядових органів, крім Конституційного Суду, Основний закон Білорусі відносив Прокуратуру і Контрольну палату [382, с. 83]. На сьогодні в Конституції Республіки Білорусь ця тенденція втілилась у розділі VI, який має назву «Прокуратура. Комітет державного контролю» [299], однак Конституційний Суд з контрольної-наглядової гілки влади виключений і його правовий статус регулюється главою 6 розділу 4, яка має назву «Суд», тобто за новою редакцією Конституції Білорусі Конституційний Суд віднесено до судової гілки влади [198, с. 29].

Аналізуючи роботи науковців, які притримуються вищезазначеної думки, слід зазначити, що позиція щодо віднесення конституційного контролю до четвертої, контрольної, гілки влади є найменш поширеною. Так, на думку О. Ф. Скаун, Конституційний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з

прав людини, прокуратура України і Рахункова палата є найбільш типовими органами державного контролю і нагляду, що дозволяють говорити про формування самостійної контрольної влади [552, с. 146]. На переконання М. С. Кельмана, саме щодо тих країн, де Конституційним Судом забезпечена незалежність функціонування кожної із влад, можна говорити про поділ влади в чотириланковому варіанті – на законодавчу, виконавчу, судову та контрольну [253, с. 7]. С. С. Вітвіцький зазначає, що Конституційний Суд України складає організаційну основу контрольної влади в Україні [94, с. 95] і посідає особливе місце у системі контролю діяльності публічної адміністрації, оскільки виступає запобіжником порушень конституційного правопорядку. Саме у цьому контексті Конституційний Суд України виступає окремим – вищим – суб'єктом контролю діяльності публічної адміністрації в ієрархії системи суб'єктів контролю [93, с. 227-228]. Схожої позиції дотримуються і такі науковці, як О. Р. Дашковська [134, с. 13], І. В. Процюк [491, с. 7] та В. С. Шестак [673, с. 167].

С. В. Шевчук вказує, що самостійність контрольної гілки влади, її рівноправність з іншими гілками влади дає змогу здійснювати контроль від імені народу за всіма органами й посадовими особами державного апарату, наголошуючи при цьому, що саме органи конституційного контролю в практиці розвинених зарубіжних країн найбільш концентрують та уособлюють у собі ознаки контрольної влади і відображають сутність контрольної влади з усіма її необхідними атрибутами. Вони є вищою формою спеціалізованої контрольної діяльності, мають спеціалізований предмет контролю та реалізують свою функцію через особливий механізм захисту конституції [666, с. 225].

Однак з такою позицією важко погодитись. Віднесення конституційного контролю до функцій окремої, контрольної гілки влади викликає цілий ряд заперечень.

По-перше, враховуючи загальнотеоретичні підходи до державної влади загалом і до принципу поділу влад, зокрема, кожна з гілок влади займає своє особливе місце в системі державної влади і знаходить своє вираження у

відповідних органах державної влади. Саме через органи державної влади реалізуються повноваження державної влади.

Виходячи з викладеного, окрема гілка державної влади повинна представляти сукупність органів державної влади, які мають спільну функціональну спрямованість і методи діяльності [407, с. 18]. Той чи інший орган може бути віднесений до відповідної гілки влади тільки в тому випадку, якщо він є незалежним і організаційно не підпорядкований структурам інших гілок державної влади [407, с. 18]. Як зазначає Н. А. Жук, слід виходити з наявності конституційних ознак гілки влади, а саме – її відокремленості від інших гілок влади та відособленості, самостійності в межах власних повноважень [159, с. 132].

Крім того, ознакою окремої гілки влади є наявність тільки їй властивого головного й певної кількості допоміжних напрямків її діяльності, пов'язаності з іншими гілками влади системою стримувань і противаг [159, с. 132].

Усі ці ознаки можуть говорити про можливість відокремлення органів конституційного контролю в окрему, контрольну гілку влади. Але це може стосуватись лише тих країн, у яких діє європейська модель конституційного контролю. Тобто там, де діє спеціалізований орган, для якого конституційний контроль є основною функцією і він відокремлений від інших гілок влади.

Але не варто забувати, що за умов американської, а інколи і змішаних моделей, конституційний контроль здійснюється судами загальної юрисдикції. А для цих органів, по-перше, функція конституційного контролю не є основною в їхній діяльності, і, по-друге, вони вже належать до окремої гілки влади, а саме – судової. Тому мова про їх відокремленість від інших гілок влади та відособленості у здійсненні конституційного контролю не йде.

Крім того, контрольні функції притаманні багатьом органам державної влади, які подекуди входять до різних гілок влади або є самостійними органами (наприклад, президент, прокуратура). Окрім того, у одній сфері може бути декілька контрольних органів.

Але і створення єдиного органу контрольної влади, який би здійснював контроль за усіма сферами державного і суспільного життя є неприпустимим,

адже, як справедливо зазначає В. Є. Чіркін, він не лише не впорається з різноманітними завданнями контролю, оскільки буде не досить фаховим, а й може стати монстром, який підминає під себе інші органи. Питання лише в ефективності такої розсосередженості [651, с. 151]. Тому говорити про виділення окремої контрольної гілки влади, і, тим більше, вважати конституційний контроль її уособленням, на нашу думку, недоцільно.

Значно більш поширеним у науковій літературі є підхід, відповідно до якого органи конституційного контролю відносять до судової гілки влади. Що стосується конституційного контролю за умов американської або змішаної моделі, коли цю функцію виконують суди загальної юрисдикції, то така позиція не викликає заперечень.

Однак така думка висловлюється дослідниками і стосовно органів конституційного контролю, що функціонують за умов європейської моделі, де діють спеціалізовані органи конституційного контролю. Так, М. В. Вітрук категорично заявляв: «конституційний суд здійснює правосуддя, є органом судової влади і займає особливе місце в судовій системі держави, яке визначається не ієрархічною підпорядкованістю йому інших видів судів, а його компетенцією, характером діяльності, що здійснює істотний вплив на правотворчість і правозастосування» [91, с. 170]. Ж. І. Овсепян зазначає, що у принципі поділу влади «конституційні суди варто віднести до судової влади, незалежно від того, де вони розміщені в текстах конституцій» [428, с. 10].

У вітчизняній юридичній науці прихильниками віднесення спеціалізованого органу конституційного контролю до судової гілки влади є, наприклад, Ю. М. Грошевий [с. 259-260], І. І. Маринів [с. 70], В. Є. Скомороха [с. 14]. Так, І. І. Маринів, досліджуючи особливості конституційного контролю в Республіці Польща, дійшла висновку, що віднесення конституційного контролю до тієї чи іншої гілки влади повинно відбуватись з урахуванням правової природи органу, що здійснює таку діяльність. На думку вченої, Конституція Республіки Польща визнає Конституційний Трибунал органом судової влади, який у межах судової влади здійснює конституційний контроль (як особливий вид контролю). Як

наслідок, інститут конституційного контролю І. І. Маринів розглядає як державно-владну контрольну діяльність судових органів, що здійснюється в межах судової влади та в деяких випадках може набувати ознак конституційного правосуддя [377, с. 70].

Окремі науковці вказують на подвійну правову природу органів конституційного контролю. Так, наприклад, В. В. Дмитрієв зазначає: «під час характеристики місця конституційного ... суду ... в системі органів державної влади ... слід виходити з його двоїстої юридичної природи: з одного боку, цьому органу належить особливе місце в системі органів державної влади ..., що не вписується в традиційне розуміння про тріади влад; з іншого боку, переважаючою для нього є саме судова діяльність» [141, с. 29]. М. В. Тесленко вважає, що Конституційний Суд України є органом конституційного контролю, але за своєю правовою природою належить до судової гілки влади. Тобто якщо зміст конституційної юрисдикції – конституційний контроль, то його форма – конституційне правосуддя [609, с. 33].

М. В. Вітрук вважає, що конституційне правосуддя є синтезом, сплавом двох начал – сутності конституційного контролю і форми правосуддя, у результаті чого маємо справу із самостійним видом державновладної контрольної діяльності у спеціалізованій формі конституційного правосуддя [90, с. 30]. Аналогічної думки дотримуються В. А. Григор'єв [124, с. 307], В. А. Кряжков [333, с. 60], Б. С. Ебзєєв [684, с. 121].

Ще один підхід до визначення місця органу конституційного контролю, передбачає його знаходження поза будь-якою гілкою державної влади. Звичайно, це стосується європейської моделі конституційного контролю. Так, французький конституціоналіст Л. Фаворо вважає: «Сьогодні в більшості країн, що прийняли кельзенівську модель, визнається, що конституційне правосуддя перебуває поза трьома гілками влади, забезпечуючи дотримання ними своїх повноважень» [587, с. 165]. А. О. Клішас вказує, що нині в державах європейської моделі конституційного контролю конституційне судочинство де-факто, а в низці випадків – де-юре, виведено за рамки трьох традиційних гілок влади [360, с. 129].

І. Г. Алексеєнко зазначає, що інститут конституційного контролю є новою якістю організаційно-правової форми здійснення державної влади [15, с. 7].

А. О. Селіванов вказує, що процес здійснення конституційного контролю, як і інші функції Конституційного Суду України у формах інтерпретаційної, правотворчої, превентивної, конституційно-правоохоронної, правозахисної тощо, здійснюється шляхом судочинства – особливого виду юрисдикційної діяльності, яку можуть здійснювати лише суб'єкти зі спеціальним статусом (судді), що характеризується високим рівнем незалежності (непідзвітності і непідпорядкованості нікому), недоторканності, професійності [544, с. 37]. При цьому науковець зазначає, що Конституційний Суд є органом спеціальної юрисдикції, який не інтегрований у жодну сферу влади. Він самостійна структура державної влади – орган держави спеціального призначення, що дає підстави стверджувати про новий механізм взаємодії влад, які не можуть бути зведені до законодавчої, виконавчої і судової влади [544, с. 30].

Слід також звернути увагу і на практику конституційного закріплення місця органів конституційного контролю за межами традиційної тріади влади. Так, в окремих державах, положення щодо функціонування інституту конституційного контролю містяться у розділах, присвячених конституційним гарантіям, або в окремих розділах, присвячених конституційному контролю. Р. С. Мартинюк звертає увагу на ту обставину, що у конституціях багатьох країн (Болгарія, Угорщина, Іспанія, Італія, Казахстан, Литва, Польща, Франція та ін.) органи спеціалізованого конституційного контролю розглядаються як цілком відокремлений елемент державного механізму. Зокрема, чітко проведено структурно-функціональне розмежування між судами системи судоустрою і органом конституційного контролю в Конституції Литви 1992 р. : розділу, присвяченому правосуддю загалом (під назвою «Суд»), тут передуює глава «Конституційний Суд» [382, с. 83].

У нашій державі основи конституційно-правового регулювання організації та діяльності органу конституційного контролю також регулюються окремим розділом Основного закону, розділом XII «Конституційний Суд України».

Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що конституційний контроль не може бути віднесений до жодної з гілок влади. Аргументів на користь такого твердження є чимало. По-перше, інститут конституційного контролю покликаний вирішувати спори, пов'язані з розмежуванням повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, а також спорів між органами загальнодержавного та регіонального (місцевого) рівня. По-друге, конституційний контроль покликаний убезпечити органи публічної влади від прийняття актів, які суперечитимуть волі та інтересам народу як єдиного джерела влади в демократичній державі.

Звичайно, особливості й реальний вплив конституційного контролю на механізм здійснення публічної влади в тій чи іншій країні багато в чому залежить від моделі його організації. Однак, незалежно від моделі функціонування конституційного контролю, він розглядається як найважливіший елемент системи стримувань і противаг: обмежуючи зловживання владою, він виступає важливою гарантією дотримання конституційно передбаченої системи стримувань і противаг [623, с. 133; 560, с. 88].

Конституційний контроль покликаний не допустити узурпації державної влади, постійно підтримувати стан, за якого можлива лише обмежена влада. Як вид державного контролю, він повинен забезпечити обмеження самої державної влади на користь принципів права. Він не відповідальний і не підзвітний владі.

Але головне те, що функція конституційного контролю є найбільш сильним фактором стримування будь-яких спроб суб'єктів владних повноважень набути повноважень, не властивих їх статусу, а отже – і досягнення прийняттого балансу різних гілок влади в державі. Як центральний елемент системи стримувань і противаг, конституційний контроль здатний забезпечити розумну рівновагу всієї системи влади (за тієї умови, що обов'язковість його рішень не піддається сумніву). Системно тлумачачи конституцію, можна підтримати таку рівновагу навіть тоді, коли конституційні норми можуть зумовити надмірно велику вагу однієї гілки влади щодо іншої [542, с. 126-127].

Набільш дієвий вплив на функціонування системи стримувань і противаг виявляється у вирішенні органами конституційного контролю питань стосовно встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади. Але вирішення питань стосовно встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади – не єдиний спосіб участі органів конституційного контролю у функціонуванні системи стримувань і противаг. Вони також здійснюють контроль відповідності конституції міжнародних договорів, дають висновки про відповідність базовим принципам і нормам конституції законопроектів про внесення доповнень і змін до неї, слідкують за дотриманням вимог основного закону при усуненні президента з посади в порядку імпічменту, здійснюють офіційне тлумачення норм конституції, що визначальним чином впливає на забезпечення принципу поділу влад і спонукає органи державної влади в межах своїх повноважень.

Органи конституційного контролю здійснюють вплив на функціонування безпосереднього народовладдя як окремого виду публічної влади. Об'єм цього впливу у різних країнах різний. Так, відповідно до статті 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» до повноважень Конституційного Суду України відноситься надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою [484]. Глава 12 Закону визначає особливості порядку здійснення конституційного такого контролю, зокрема визначаються предмет контролю, коло учасників та зміст висновку. Так ст. 82 визначає, що у резолютивній частині висновку Суд визначає, які питання, що пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, відповідають Конституції України (є конституційними), а які – не відповідають Конституції України (є неконституційними).

Окрім того, Конституційний Суд наділений повноваженням розглядати конституційні скарги фізичних та юридичних осіб приватного права, в тому числі і стосовно порушення виборчого законодавства. Станом на 17 квітня 2020 року

таких скарг подано лише чотири. Практика розгляду таких скарг відсутня. Але в перспективі така форма конституційного контролю реалізації безпосереднього народовладдя можлива. І, звичайно, конституційний контроль щодо здійснення безпосереднього народовладдя здійснюється Конституційним Судом України в межах реалізації свого повноваження конституційного нормоконтролю. Серед останніх рішень з цього приводу найбільш вагомим є рішення у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» 6-р/2019 [526].

У Франції рішення Конституційної Ради по виборчих і референдарних спорах поділяються на рішення, що приймаються у сфері парламентських виборів (AN – вибори в Національну Асамблею, SEN – вибори в Сенат), президентських виборів (PDR), референдуму (REF). Конституційна Рада наділена також повноваженням щодо публікації оглядів, в яких аналізує процедуру проведення виборів з погляду її законності (ELEC). У зазначених рішеннях Конституційна Рада дає оцінку конкретним правозастосовним ситуаціям у сфері виборів, референдумів, констатує наявність або відсутність виборчих, референдарних правопорушень [280, с. 164-165].

На відмінну від Конституційної Ради Франції до компетенції органів конституційного контролю низки країн належить вирішення спорів щодо результатів референдумів. Скарги, пов'язані з результатами референдуму, вирішують органи конституційного контролю Вірменії, Грузії, Казахстану, Словаччини, Чорногорії [272]. В окремих європейських країнах органи конституційного контролю є обов'язковими суб'єктами виборчих та референдарних правовідносин. Так, статтею 25 Конституції Республіки Хорватія передбачено, що Конституційний Суд Республіки Хорватія повинен здійснювати нагляд за конституційністю і законністю виборів та республіканських референдумів і розв'язувати ті спори щодо виборів, які не підпадають під юрисдикцію судів. Конституційний Суд Республіки Молдова підтверджує результати

республіканських референдумів, виборів Парламенту та Президента. Подібні норми містяться в Конституціях Азербайджану, Албанії, Греції, Румунії [272].

Говорячи про роль органів конституційного контролю у сфері місцевого самоврядування, слід враховувати, що в рішеннях цих органів фундаментальні конституційні положення, які існують у вигляді принципів, засад тощо, трансформуються у специфічні нормативно-правові вимоги державно-правової і соціальної дійсності, набувають для правозастосовця й законодавця характер конституційних імперативів.

З'ясування ролі конституційного контролю в цьому контексті пов'язано із загальним функціональним призначенням органів конституційного контролю. Так, Конституційний Суд України в силу покладених на нього конституційних повноважень покликаний, перш за все, здійснювати перевірку конституційності нормативних правових актів, що регламентують місцеве самоврядування в Україні, і тим самим забезпечувати відповідність законодавчих рішень у цій сфері конституційним принципам і нормам [218, с. 375-376; 229, с. 49]. Так, за станом на 17 квітня 2020 року органом конституційного контролю з питань функціонування інституту місцевого самоврядування прийнято 18 рішень (9 з них стосувались офіційного тлумачення відповідних положень Конституції та законів України, 6 – конституційності законів та підзаконних нормативно-правових актів України).

Розглянуті Конституційним Судом питання можна умовно поділити на декілька груп: сумісність виборних посад (чотири справи); особливість правового регулювання місцевого самоврядування (чотири справи); компетенція органів місцевого самоврядування (три справи); відмінності здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування в місті Києві (дві справи); проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів і строки їх повноважень (дві справи); нормотворча діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим (дві справи); інші питання (дві справи). Аналізуючи практику діяльності Конституційного Суду України у сфері місцевого самоврядування,

необхідно зазначити, що далеко не всі звернення до Суду з цього приводу завершувались розглядом справи по суті.

Найчастіше підставою для винесення ухвал про відмову у відкритті конституційного провадження була невідповідність конституційного подання, конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом «Про Конституційний Суд України». Водночас слід зазначити, що попри незначний відсоток справ стосовно місцевого самоврядування, які були розглянуті Судом по суті, саме вони здійснили визначальний вплив на забезпечення конституційності процесу формування та організації діяльності вітчизняного місцевого самоврядування.

Необхідно звернути увагу на ту обставину, що відповідно до статті 41 Закону України «Про Конституційний Суд України» попередньої редакції орган місцевого самоврядування був суб'єктом права звернення до Конституційного Суду України про надання офіційного тлумачення Конституції та законів України. Цим правом органи місцевого самоврядування досить часто користувались. Новий Закон «Про Конституційний Суд України» виключив органи місцевого самоврядування з переліку суб'єктів права на конституційне подання до Конституційного Суду з приводу офіційного тлумачення Конституції.

З іншого боку, новим Законом передбачено можливість захисту конституційних прав та свобод громадян шляхом звернення до Конституційного Суду України із конституційною скаргою щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу (ст. 55).

І хоча із зареєстрованих станом на 17 квітня 2020 року у Конституційному Суді України 1852 конституційних скарг лише декілька прямо стосуються питань місцевого самоврядування (Загоровського В. А. 18/ 4178 (18) від 16.08.2018 р. щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 26 Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28 грудня 2014 року № 79-VIII; Власова О.

Б. 18/ 4332 (18) від 23.08.2018 р. щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 59, 59-1 Закону України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР, статей 12, 12-1 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року № 2493-III та положень статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення та конституційні скарги, подані громадянином Панчишином Р. І. (18/ 4706 (18) 12.09.2018 р. та 18/5114 (18) від 02.10.2018 р.) щодо відповідності Конституції України (конституційності) проєкту Закону про внесення змін до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»), однак у перспективі громадяни України та юридичні особи мають досить широкі можливості щодо ініціювання заходів конституційного контролю, в основі яких у цьому випадку лежить питання про наявність чи відсутність порушення оспорюваної норми права громадянина і (або) населення на місцеве самоврядування. Необхідно зазначити, що в деяких зарубіжних країнах як особливі гарантії місцевого самоврядування органам місцевого самоврядування та територіальним громадам надано право на подання конституційної скарги. Подібне право гарантується у Німеччині, Австрії, Чехії, Словенії [218, с. 383;169; 212, с. 13].

Отже, конституційний контроль є одним з найважливіших інститутів захисту місцевого самоврядування та права громадян на його здійснення. Він є специфічним інструментарієм трансформації конституційної моделі місцевого самоврядування на рівень конкретних нормативно зобов'язуючих розпоряджень, внаслідок чого стає можливим його активна участь в інституційному, функціональному, навіть певною мірою в політико-правовому, вдосконаленні інституту місцевого самоврядування. Це стає, у свою чергу, основою для оцінки цього інституту з погляду його відповідності сформульованим в конституції ідеалам демократичної, правової, соціальної держави [229, с. 52].

Підбиваючи підсумки досліджуваного питання, необхідно зазначити, що, оскільки конституційний контроль перебуває у сфері забезпечення державної організації в цілому, є специфічним видом державного контролю, тому органи

конституційного контролю є вищими конституційними органами в механізмі публічної влади, які володіють правом контролю щодо всіх інших органів публічної влади, у тому числі і органів, які володіють представницькими функціями. Варто наголосити на тому, що конституційний контроль функціонально перебуває за межами будь-якої із традиційних гілок влади, однак визначальним чином впливає на забезпечення чіткого балансу між гілками влад і є важливим чинником реалізації системи стримувань і противаг у демократичних країнах світу. Він здійснює досить суттєвий вплив на усі види публічної влади: як на державну владу, так і на безпосереднє народовладдя та місцеве самоврядування.

Висновки до розділу 2

1. Правова доктрина вирізняє два підходи до поняття конституційного контролю. За умов широкого підходу суб'єктами конституційного контролю є глава держави, парламент, уряд, спеціалізовані органи конституційного контролю, судові органи, діяльність яких спрямована на забезпечення верховенства та безпосередньої дії конституції, охорону і захист конституційного порядку. Узагальнений теоретико-правовий аналіз діяльності вищих органів державної влади дозволив зробити висновок про наявність у них державних контрольних повноважень, однак ці повноваження не можна вважати саме конституційним контролем. Широке розуміння конституційного контролю є дуже близьким до поняття «правова охорона конституції», яке є сукупністю усіх юридичних заходів, спрямованих на виконання норм основного закону та дотримання режиму конституційної законності.

2. Конституційний контроль варто розглядати у вузькому розумінні як специфічну діяльність державних органів, наділених спеціальною компетенцією безпосередньо в основному законі, заснована на правозастосовних і правотворчих засадах і спрямовану на забезпечення верховенства конституції у правовій системі суспільства, що здійснюється за суворо визначеною процедурою і полягає у

перевірці, виявленні, констатації та усуненні невідповідностей конституції правових актів, а також дій (бездіяльності) органів публічної влади, організацій або громадських об'єднань, здійснення офіційного тлумачення конституції та законів і винесення на цій підставі актів, що мають загальнообов'язковий і остаточний за своїм юридичними наслідками характер.

3. Характерні риси конституційного контролю необхідно визначати, виходячи з таких ознак державного контролю: 1) правовий характер діяльності; 2) форми реалізації державного контролю; 3) відносини між контролюючим і підконтрольним суб'єктом (підконтрольність); 4) об'єкт державного контролю; 5) право органу державного контролю скасовувати рішення контролюваного. Аналіз конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності виходячи з ознак державного контролю, дає підстави стверджувати, що конституційний контроль має чітко виражений державно-правовий характер, перебуває у сфері забезпечення державної організації в цілому, тому суб'єктами конституційного контролю є лише органи держави, що забезпечують реалізацію державної влади.

4. Основними завданнями конституційного контролю як виду державного контролю є забезпечення верховенства конституції у внутрішній правовій системі; забезпечення безпосередньої і прямої дії конституції; забезпечення дотримання конституції всіма органами і особами, обмеження органів публічної влади в прийнятті неконституційних актів; використання контрольних повноважень з метою розвитку правового простору в рамках конституційної законності, створення правових можливостей для розвитку законодавства в рамках правового поля, основи якого закріплені в конституції відповідної держави, забезпечення стабільності суспільства шляхом послідовного і безперервного характеру його розвитку.

5. Принципами конституційного контролю слід визначити ключові ідеї, вихідні засади організації та діяльності державних органів, наділених спеціальною компетенцією щодо перевірки, виявлення, констатації та усунення невідповідностей конституції правових актів, а також дій (бездіяльності) органів

публічної влади, організацій або громадських об'єднань та здійснення інших повноважень, які забезпечують удосконалення, забезпечення ефективності та результативності такої діяльності.

6. Визначаючи принципи конституційного контролю, слід спиратись на аналіз принципів державного контролю, як на категорію, враховуючи специфіку саме конституційного контролю як виду державно-правової діяльності. Тому до принципів конституційного контролю слід віднести окремі загальні принципи державного контролю, тобто ті, відтворюють засади контролю, незалежно від сфери державно-правової діяльності, до яких можна віднести верховенство права, законність, гласність, ефективність та спеціальні принципи, які відображають особливості конституційного контролю як виду державного контролю: принцип незалежності здійснення конституційного контролю, принцип неупередженості, принцип загальнообов'язковості і остаточності результатів конституційного контролю, принцип науковості. Ці принципи повинні бути непорушними, оскільки вони є об'єднуючою основою конституційного контролю будь-якої демократичної країни, визначають подальші шляхи розвитку, роблять його більш досконалим. При цьому системоутворююче значення мають принципи верховенства права та законності, які є основоположними засадами правової регламентації суспільних відносин у сфері конституційного контролю.

7. Конституційний контроль витікає з ідеї розподілу влад і саме тому принцип розподілу влад є важливим чинником організації конституційного контролю. Адаптація конституційного контролю у державно-правову практику конкретної країни визначальним чином залежить від того, як реалізується система розподілу влад і наскільки ефективно забезпечується баланс між гілками влади. Ключовим моментом, який відображає унікальну роль конституційного контролю в механізмі здійснення публічної влади в державі є саме функція здійснення державного контролю на предмет відповідності актів, дій та рішень органів публічної влади та інших суб'єктів публічно-правових відносин конституції як основному закону держави.

8. Конституційний контроль не можна вважати функцією жодної з гілок влади. По-перше, інститут конституційного контролю покликаний вирішувати спори, пов'язані з розмежуванням повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, а також спорів між органами загальнодержавного та регіонального (місцевого) рівня. По-друге, конституційний контроль покликаний забезпечити органи публічної влади від прийняття актів, які суперечитимуть волі та інтересам народу як єдиного джерела влади в демократичній державі. Функціонально перебуваючи за межами будь-якої із традиційних гілок влади, конституційний контроль визначальним чином впливає на забезпечення чіткого балансу між гілками влад і є важливим чинником реалізації системи стримувань і противаг у демократичних країнах світу. Конституційний контроль покликаний не допустити узурпації державної влади, постійно підтримувати стан, за якого можлива лише обмежена влада. Як вид державного контролю, він повинен забезпечити обмеження самої державної влади на користь принципів права.

9. Конституційний контроль здійснює досить суттєвий вплив на усі види публічної влади: як на державну владу, так і на безпосереднє народовладдя та місцеве самоврядування. Особливості й реальний вплив конституційного контролю на механізм здійснення публічної влади в тій чи іншій країні багато в чому залежить від моделі його організації.

10. Оскільки конституційний контроль перебуває у сфері забезпечення державної організації в цілому, є специфічним видом державного контролю, тому суб'єктами конституційного контролю є тільки органи держави, що забезпечують реалізацію державної влади; метою конституційного контролю є припинення спроб органів публічної влади перевищити свої конституційні повноваження або здійснювати їх реалізацію у неконституційний спосіб, охорона і захист конституційного ладу шляхом реалізації (застосування) матеріальних охоронних (захисних) конституційних норм. Органи конституційного контролю є вищими конституційними органами в механізмі публічної влади, які володіють правом контролю щодо всіх інших органів, у тому числі і органів, які володіють представницькими функціями.

РОЗДІЛ 3

ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ

3.1. Конституційний нормоконтроль як основна форма реалізації конституційного контролю

Контроль за дотриманням основного закону шляхом перевірки правових актів на предмет відповідності їх конституції є основним призначенням конституційного контролю. Саме це повноваження і є сутнісною характеристикою діяльності органів конституційного контролю. Його реалізація сприяє попередженню зловживання владою, врегулюванню конфліктів між виконавчою та законодавчою владою, які досить часто виникають під час здійснення нормотворчих функцій [658, с. 85].

Термін «нормоконтроль» був запозичений з англійської мови. Буквальний переклад англійських слів «norm» і «control» означає «контроль за нормою». Запозичення англійських слів призвело до більш зручного оперування цим поняттям у юридичній науці через його стислість викладу.

На рівні теорії права немає єдиної думки щодо поняття нормоконтролю. Виходячи з морфологічного значення, Р. В. Зайцев визначає нормоконтроль як контроль за відповідністю менших за юридичною силою правових актів вищим, тобто контроль як за конституційністю, так і за законністю правових актів. На його думку, повноваження в цій процедурі як судових органів, так і інших уповноважених суб'єктів включають в першу чергу, можливість позбавлення об'єкта контролю юридичної сили, можливість призупинення його дії, визнання недійсним [165, с. 17]. Є. К. Замотаєва визначає нормоконтроль як систему правовідносин у сфері судового розгляду справ про оскарження нормативно-правових актів або у сфері перевірки відповідності правових норм, які підлягають застосуванню або застосованих (застосовуваних) з положеннями більшої

юридичної сили під час розгляду судом будь-якої справи [175, с. 11-12]. Схожу позицію висловлює П. М. Мещеряков [388].

Найбільш повне поняття нормоконтролю дає Н. І. Ярошенко, визначаючи його як «діяльність уповноважених органів державної влади (посадових осіб) щодо встановлення, підтримання, зміцнення і відновлення законності і конституційності, які виражаються в перевірці відповідності акта нормативному акту більшої юридичної сили або в перевірці спеціальних дій правового характеру, а за необхідності – в припиненні порушень законодавства та притягненні винних до конституційно-правової відповідальності [690, с. 21].

На переконання Н. І. Ярошенко, метою нормоконтролю є припинення та усунення порушень чинного законодавства в правових актах і спеціальних діях правового характеру, підвищення якості нормотворчої діяльності [690, с. 21]. Хоча, на нашу думку, таке твердження є не зовсім правильним щодо визначення як мети нормоконтролю припинення та усунення порушень чинного законодавства у спеціальних діях правового характеру. Це пояснюється тією обставиною, що дії правового характеру зазвичай пов'язуються з прийняттям індивідуальних правових актів, яким не притаманна така ознака, як нормативність. А нормативність якраз і є характерною рисою нормоконтрольної діяльності. Індивідуальні правові акти підлягають окремому виду контролю з притаманними йому прийомами і способами, який відмінний від нормоконтролю.

Тому ми більш схильні погодитись із ширшим розумінням мети нормоконтролю, яка, на думку А. І. Соколовської, полягає у забезпеченні належної реалізації принципів конституційності і законності, побудові та функціонуванні впорядкованої правової системи, вдосконаленні та збільшенні ефективності правового поля, встановленні правової державності високого рівня [582, с. 165]. Основними завданнями нормоконтролю, на думку вченої, як на стадії проектування, так і після вступу в законну силу правових актів, що мають нормативний зміст, є визначення відповідності актів встановленим вимогам, усунення виявлених правових деформацій; профілактика і недопущення повторного появу таких порушень [582, с. 29-30].

У юридичній науці поняття «відповідність нормативно-правового акта конституції» часто позначається терміном «конституційний нормоконтроль».

Конституційний нормоконтроль є вищою формою, основним призначенням інституту конституційного контролю. Він має свої об'єкти, особливий суб'єктний склад, принципи, способи і правові засоби здійснення, юридичні наслідки, що дозволяють її відмежовувати від діяльності судів у сфері реалізації нормоконтролю [427, с. 45-46].

Н. М. Харитонова розуміє конституційний нормоконтроль як різновид конституційного контролю, завданням функції органу конституційного контролю, метою реалізації якого є забезпечення верховенства Конституції в правовій системі країни [643, с. 44]. Цю думку підтримує С. Е. Несмеянова [410, с. 7].

Таким чином, конституційний нормоконтроль є основною формою реалізації конституційного контролю і представляє врегульовану основним законом та законодавством держави діяльність спеціально уповноважених органів державної влади з перевірки на відповідність нормам конституції, її духу та принципу конституційної законності правових актів, що здійснюється з метою забезпечення верховенства основного закону та забезпечення встановлення правової державності.

Існує багато різних оригінальних підстав класифікації конституційного нормоконтролю, однак розмежування абстрактного і конкретного конституційного нормоконтролю є традиційним. Окрім того, в рамках цього підрозділу ми також будемо оперувати поняттями «попередній» та «наступний» конституційний нормоконтроль.

Абстрактний конституційний нормоконтроль за своєю суттю зводиться до перевірки конституційності нормативного правового акта у зв'язку з обґрунтованим припущенням про суперечність такого акта конституції, тобто поза зв'язком з конкретною справою, в якому цей акт застосований або підлягає застосуванню. Він більш характерний для країн, у яких діє європейська модель конституційного контролю. Що стосується конкретного нормоконтролю, то він виникає з казуального (конкретного) юрисдикційного спору, конфлікту, в рамках

якого має місце порушення суб'єктивних конституційних прав особи застосуванням до нього норми закону. Такий вид нормоконтролю більш характерний для країн з американською та змішаною моделю конституційного контролю.

Як зазначає Є. А. Соболева, розмежовуючи відповідні види нормоконтролю, важливо враховувати, що абстрактний і конкретний конституційний нормоконтроль – видові вияви єдиного конституційно-правового інституту, відповідно вони об'єднуються спільністю ознак, обумовлених цільовою орієнтацією на перевірку конституційності нормативного правового акта для усунення з правової системи нормативних правових актів, не сумісних з конституційними основами правопорядку [579, с. 91-92].

Попередній конституційний контроль здійснюється щодо нормативно-правових актів, які знаходяться на стадії їх розробки та прийняття, до набуття ними юридичної сили. Наступний конституційний контроль може мати місце вже після набуття відповідним нормативно-правовим актом законної сили, наприклад, стосовно закону – після промульгації його главою держави.

Предметом конституційного нормоконтролю є перш за все закони. Так, відповідно до ст. 140 Конституції Австрії, параграфа 62 Закону «Про Конституційний Суд Республіки Австрія» має право розгляду справ про неконституційність законів як Федерації, так і земель [289]. Наприклад, у 1997 році Конституційний Суд Австрії розглянув на предмет конституційності 388 законів і 165 регламентів. Основний закон ФРН (п. 2 ч. 1 ст. 93) та Закон «Про Федеральний Конституційний Суд Німеччини (ч. 6 ст. 13) відносять до компетенції останнього вирішення справ за наявності розбіжностей або сумнівів щодо формальної і фактичної сумісності федерального права і права землі з Конституцією. Згідно з цими ж статтями, право землі може піддаватися перевірці не тільки на відповідність Основному закону, а й на відповідність праву федерації, для чого потрібно клопотання уряду землі, уряду Федерації або однієї третини Бундестагу [341, с. 97]. Тобто відповідно до законодавства конституційні суди Австрії і Німеччини можуть перевіряти конституційність законів суб'єктів федерації. Це є

логічно і природно для держав з федеративною формою правління, оскільки в країні існують два рівні державної влади – федеральний і суб'єкта федерації.

Однак подібні норми містять і конституції унітарних держав. Наприклад, Португалія не є федеративною державою, проте використовує у конституційному нормоконтролі подібний підхід, тобто здійснення перевірки конституційності актів, які видаються владою частин держави. Згідно зі ст. 6 Конституції, за запитом Міністрів Республіки Конституційний Суд Португалії встановлює конституційність будь-якого положення регіональних законодавчих актів або актів, прийнятих на підставі права Республіки, які були передані їм для підписання [309].

Аналогічно вирішується питання і в Італії, яка, теж, будучи унітарною державою, закріплює за Конституційним Судом відповідно до ст. 134 Конституції, юрисдикція Конституційного Суду (Corte Costituzionale) поширюється на визначення конституційності законів і актів держави та регіонів, що мають силу закону [306, с. 56]. Свого часу, оцінюючи діяльність Конституційного суду Італії в перше десятиліття його функціонування, В. І. Гантман відзначав: «Розглядаючи різні спірні питання, що стосуються конституційності законів та нормативних актів, Конституційний Суд має право оголосити недійсним будь-який прийнятий Парламентом закон, визнавши його таким, що суперечить конституційним нормам» [102, с. 240].

Щодо простих унітарних держав, то, наприклад, у Франції в обов'язковому порядку перевіряється відповідність Конституції органічних законів і регламентів палат Парламенту. Прості закони перевіряються факультативно: по-перше, в разі розмежування законодавчої (парламентської) і виконавчої (урядової) галузей; по-друге, в разі розбіжностей між Урядом і головами палат Парламенту. За невеликим винятком і обов'язковий, і факультативний контроль є різновидом попереднього. Наступний конституційний контроль проводиться тоді, коли переданий на розгляд Ради закон змінює раніше прийнятий і чинний акт. У цьому випадку Рада контролює конституційність і цього акта. У факультативному порядку Конституційна Рада Франції аналізує акти, що стосуються міжнародних відносин: закон про ратифікацію й сам міжнародний договір [271, с. 28].

До відання Конституційного Трибуналу Польщі Конституція (ст. 188) відносить винесення вирішень про відповідність законів Конституції [308, с. 63].

В Україні відповідно до ч. 1 ст. 150 Конституції України та п. 1. ч. 1 ст. 7 Закону «Про Конституційний Суд України» Конституційний Суд України здійснює перевірку конституційності: законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Автономної Республіки Крим [315; 484].

Таким чином, предметом розгляду в Конституційному Суді України передбачено не лише закони, але і інші правові акти Парламенту. Слід зазначити, що відповідно до ст. 91 Конституції України Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених Конституцією. Таким чином, не всі акти Верховної Ради України можуть бути об'єктом конституційно-правової перевірки, оскільки Верховна Рада України, крім законів, приймає акти, що не мають прямого юридичного значення (звернення, заяви, інші акти загальнополітичного характеру). Практика Конституційного Суду свідчить, що перегляду на відповідність Конституції України підлягають, як правило, закони та постанови, прийняті Верховною Радою України [512].

Варто зазначити, що у більшості країн конституційний нормоконтроль законів має наступний характер. Однак у деяких країнах, зокрема європейських, визначення конституційності законів може мати і попередній характер. Так, законодавство Польщі передбачає попередній конституційний нормоконтроль законів до їх підписання Президентом Республіки, на прохання останнього (ч. 3 ст. 122 Конституції). Такий попередній конституційний контроль у Польщі має виключний характер. Він був введений ще у 1989 році, а чинна Конституція перейняла цю модель, однак з певними модифікаціями [106, с. 105]. Відповідно до п. 2 ч. 1 статті 72 Конституції Республіки Казахстан Конституційна Рада розглядає до підписання Президентом прийняті Парламентом закони на їх відповідність Конституції Республіки [300].

Слід зазначити, що попередній нормоконтроль законів до підписання главою держави має досить позитивні риси. По-перше, за допомогою такого нормоконтролю попереджається порушення принципу конституційної законності, оскільки визначається конституційність законів, які ще не набули чинності. По-друге, попередній конституційний нормоконтроль законів є способом вирішення спірних ситуацій між суб'єктами законодавчого процесу, оскільки таким чином глава держави певною мірою убезпечується від підписання тих законів, які суперечать конституції.

Конституційному контролю підлягають і підзаконні правові акти. Так, у Словенії в рамках наступного конституційного контролю Конституційний Суд здійснює окрім перевірки конституційності законів, відповідності законів та інших актів ратифікованим міжнародним договорам і загально визнаним принципам міжнародного права, також вирішує питання відповідності підзаконних актів Конституції й законам, відповідності актів місцевих громад Конституції й законам, відповідності загальних актів, виданих при здійсненні публічної влади, Конституції, законам і підзаконним актам [389, с. 49].

Що стосується конституційного нормоконтролю підзаконних нормативно-правових актів в Україні, то предметом конституційного нормоконтролю є акти Глави держави, Уряду та правові акти Автономної Республіки Крим.

Під «актами Президента України» у порівняльному контексті положень ст. 150, а також ч. 3 і 4 ст. 106 Конституції України, слід розуміти не що інше, як укази і розпорядження, видані Президентом України на основі і на виконання Конституції і законів України, обов'язкові до виконання на території України. На початку діяльності Конституційного Суду України були відчутними намагання обмежитись розглядом лише нормативних актів Президента України. Однак вони наштовхувались на непохитність практики: тривало надходження звернень до Конституційного Суду з приводу неконституційності актів Президента конкретно-адресного змісту [380, с. 48]. Так, законодавець, прийнявши у 1997 році Закон України «Про громадянство України» у новій редакції, поклав саме на Конституційний Суд України розгляд на відповідність Конституції України всіх

рішень конкретно-адресного характеру з питань громадянства, прийнятих Президентом України. Новим Законом «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. це положення було змінено [512; 223, с. 24].

Під актами Кабінету Міністрів України у порівняльному контексті положень ст. 150, а також ч. 1 і 2 ст. 117 Конституції України треба розуміти постанови і розпорядження, які Кабінет Міністрів України видає в межах своєї компетенції і які є обов'язковими до виконання. Конституційний Суд України у своїй практиці дотримується того, що ці акти можуть бути оскаржені як щодо їх відповідності Конституції України, так і щодо їх відповідності закону. У першому випадку вони стають об'єктом конституційного контролю з боку Конституційного Суду України, у другому – об'єктом розгляду в загальних судах. Останнє положення Конституційний Суд України спеціально підтвердив своїми рішеннями в окремих справах [508].

Слід зауважити, що Конституція України, а також Закон України «Про Конституційний Суд України» не містять посилання на те, що Конституційний Суд України перевіряє конституційність лише нормативних актів. Однак, у своєму рішенні 23 червня 1997 року № 2-зп у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 2 пункту 3 розділу IV Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно правових актів органів Верховної Ради України (справа про акти органів Верховної Ради України) вітчизняний орган конституційного контролю сформулював позицію, відповідно до якої його юрисдикція поширюється «тільки на нормативні правові акти, враховуючи, що за своєю природою ненормативні правові акти, на відміну від нормативних, встановлюють не загальні правила поведінки, а конкретні приписи, звернені до окремого індивіда чи юридичної особи, застосовуються одноразово і після реалізації вичерпують свою дію» [507]. Аналогічну позицію Конституційний Суд висловив і в рішенні у справі за конституційними поданнями 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) низки указів Президента України стосовно діяльності Ради національної безпеки і оборони України та 50 народних депутатів України щодо відповідності

Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про склад Ради національної безпеки і оборони України» 22 квітня 2008 року № 9-рп/2008 [518].

Виходячи з наведеного, є підстави стверджувати, що Конституційний Суд України у своїй практиці обрав обмежувальний підхід у питанні щодо конституційності правових актів, поширивши свою юрисдикцію лише на акти вищих органів державної влади, що мають нормативний характер [223, с. 25]. Така практика існувала протягом тривалого часу. Однак 28 серпня 2020 року Конституційний Суд прийняв рішення у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про призначення А. Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України» [528], що свідчить про відступ органу конституційного контролю від своїх правових позицій, викладених у рішеннях від 23 червня 1997 року № 2-зп та від 22 квітня 2008 року № 9-рп/2008.

Хоча в окремих зарубіжних країнах спеціалізованим органам конституційного контролю підвідомчі питання конституційності індивідуальних актів. Так, наприклад, у порядку абстрактного контролю перевіряються на відповідність Конституції, наприклад в Азербайджанській Республіці, розпорядження Президента і Кабінету Міністрів, рішення Верховного Суду (ст. 130 Конституції Азербайджанської Республіки); в Республіці Білорусь – акти Верховного Суду, Вищого Господарського Суду, Генерального Прокурора (ст. 116 Конституції Республіки Білорусь) [с. 149]. Відповідно до ч. 1 ст. 68 Закону Республіки Вірменія «Про Конституційний Суд» у справах, передбачених пунктом 1 статті 100 Конституції Республіки Вірменія (перевірка конституційності актів Національних Зборів, Президента і Уряду Вірменії), може оскаржуватися конституційність зазначених у цьому пункті нормативних актів і правових актів, що мають індивідуальний характер [293] .

Підставами для визнання правових актів неконституційними зазвичай є невідповідність конституції відповідної держави, тобто сам зміст норми;

порушення встановленої конституцією процедури прийняття відповідного правового акта, прийняття чи набуття ним чинності; перевищення конституційних повноважень під час його прийняття. Так, А. О. Селіванов, досліджуючи питання питання визначення конституційності правових актів Конституційним Судом України, наголошує, що в процесі нормоконтролю необхідно з'ясувати такі аспекти: 1) чи присутнє порушення частини другої статті 19 Конституції України, яка передбачає, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; 2) наскільки виходить за межі конституційного статусу компетенція певного виду органів державної влади і чи присутні в ній ознаки компетенції протилежної влади; 3) чи притаманні конкретному виду органів державної влади юрисдикційна компетенція і повноваження управлінської діяльності, зокрема єдиному законодавчому органу, Уряду та Президенту України у сферах владно-розпорядчої діяльності [548, с. 87]?

За змістом закон чи інший правовий акт повинен відповідати букві і духу основного закону держави, іншого нормативного акта, що має більш високу юридичну силу, ніж положення норм акта, який перевіряється, тобто не суперечити буквальному змісту відповідних норм, відповідати конституційним принципам і меті правового регулювання, критеріям та обсягу такого регулювання (предмет, час, коло осіб).

О. А. Селіванов підкреслює, що, здійснюючи конституційний контроль, Конституційний Суд, як правило, обирає за критерій «відповідності» принципи і цінності, які закладені у Конституції України, щоб закон або нормативне положення знаходились у межах ціннісно-нормативної системи, яка є універсальною для виявлення властивостей позитивного чи негативного регулювання тих чи інших суспільних відносин. При цьому розуміння «цінності» в судовому дослідженні пов'язано також, крім власне юридичних значень акта, який перевіряється, ще й з практичним застосуванням у сфері життєдіяльності окремих соціальних груп, осіб та інтересів суспільства. Отже, науковий підхід щодо виявлення характерних ознак статусу цінностей у Конституції набувають

особливого значення, оскільки вони дозволяють розширити пізнавальний обсяг судового контролю через розкриття дихотомії «конституційна цінність в праві» та «конституційна цінність права» [548, с. 67-68].

Що стосується процедури розгляду, прийняття і набуття чинності, то це означає, що відповідний суб'єкт повинен бути наділений правом законодавчої ініціативи, проходження всіх стадій законодавчих слухань, забезпечено кворум, дотримується одноосібний або колегіальний порядок розгляду і прийняття, дотримується встановлений порядок накладення вето і його подолання, здійснюється своєчасне опублікування правового акта в офіційному джерелі.

Необхідно також, щоб цей правовий акт відповідав юридичній формі, відповідно до змісту залежно від предмета і сфери правового регулювання, а також мав належне юридичне оформлення (беручи до уваги і такі технічні моменти, як підписання, реєстрація і тощо.).

Що стосується критеріїв оцінки конституційності закону чи іншого правового акта з погляду повноважень під час їх прийняття, то орган конституційного контролю, вирішуючи питання про конституційність, використовує, в першу чергу, критерії, передбачені конституцією розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову, здійснення повноважень органами влади у встановлених конституцією межах і відповідності до законів певної держави. Насамперед орган конституційного контролю відповідає на питання, чи належить до повноважень певної гілки влади прийняття правового акта, який є предметом розгляду. У випадку відсутності чітких приписів орган конституційного контролю, як правило, виходить із функціональних повноважень (оскільки, як відомо, повноваження є похідним від функції). Таким чином, беруться до уваги критерії функціонального (по горизонталі) і ієрархічного (по вертикалі) розподілу компетенції, тобто на рівнях загальнодержавному і регіональному [223, с. 25-26].

Окрему увагу слід приділити дослідженню правового регулювання конституційного нормоконтролю змін та доповнень до конституцій.

Порівняльний аналіз правового регулювання повноважень органів конституційного контролю у цій сфері дозволяє поділити держави, в яких здійснюється такий нормоконтроль на три групи.

До першої групи слід віднести держави, в яких конституційний нормоконтроль змін до конституції не проводиться. Така ситуація має місце, наприклад, у Бельгії та у Франції.

До другої групи слід віднести країни, в яких законодавством прямо не передбачено можливість конституційного нормоконтролю змін до конституції, однак це повноваження реалізовується органами конституційного контролю за допомогою інших процедур: вирішення референдумних спорів у тих країнах, де зміни до конституції вносяться за допомогою референдуму, а на органи конституційного контролю покладено повноваження з конституційного контролю ініціативи референдуму (п. і. ст. 131, ст. 152, ч. 4, 5 ст. 177 Конституції Республіки Албанія); вирішення питання про перевірку конституційності закону про поправку до конституції як різновиду закону, прийнятого парламентом (п. 2 ч. 1 ст. 72 Конституції Республіки Казахстан); право вирішення питання про конституційність поправок до конституції обгрунтовано в ході тлумачення органами конституційного контролю норм конституції (Австрія, Болгарія, Литва, ФРН та ін.).

До третьої групи слід віднести країни, в яких конституційний нормоконтроль змін і доповнень до основного закону передбачено у вигляді окремого повноваження органу конституційного контролю в конституції і законодавстві (Молдова, Румунія, Туреччина, Україна). Наприклад, згідно з п. а ст. 146 Конституції Румунії Конституційний Суд Румунії уповноважений приймати рішення за ініціативами щодо перегляду Конституції [311].

Конституційний Суд Молдови згідно з Конституцією наділений правом висловлюватися за пропозиціями про перегляд Конституції (п. «3» ч. 1 ст. 135 Конституції Республіки Молдова). Проекти конституційних законів (якими вносяться зміни до Конституції) представляються Парламенту тільки разом з

висновком Конституційного Суду, прийнятим не менш як чотирма суддями (ч. 1 ст. 141 Конституції Республіки Молдова) [302].

В Україні відповідно до ст. 159 Конституції та п. 4 ч. 1 ст. 53 Закону України «Про Конституційний Суд України» вітчизняний орган конституційного контролю здійснює перевірку відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Відповідно до статті 159 Конституції законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам цих статей [315].

Необхідно зазначити, що органи конституційного контролю Молдови та України своїми рішеннями розширили власні повноваження стосовно конституційного контролю конституційних змін, обґрунтувавши можливість наступного конституційного контролю змін до конституції, хоча конституціями і законодавством цих країн передбачений лише попередній контроль таких змін.

Постановою від 4 березня 2016 року Конституційний Суд Республіки Молдова визнав таким, що не відповідає Конституції Закон № 1115-XIV про внесення змін і доповнень до Конституції 2000 року, який вже вступив у силу, а текст поправок став текстом Конституції. Причиною, що спонукала Конституційний Суд прийняти таке рішення, стало порушення процедури розгляду і прийняття Закону про внесення змін і доповнень до Конституції. Справа в тому, що відповідно до конституційних положень проект закону був внесений до Парламенту разом з висновком Конституційного Суду, але в процесі розгляду він зазнав істотних текстуальних змін, які в корені змінили зміст тексту поправок. На думку Конституційного Суду, така зміна мало потягти за собою повторне звернення до Конституційного Суду, чого не сталося. При цьому Конституційний Суд Республіки Молдова зазначив: «Висновки Конституційного Суду щодо законопроектів про перегляд Конституції покликані захищати фундаментальні конституційні цінності від неправомірних дій політичних, соціальних та інституціональних суб'єктів», додавши, що «виходячи з п. «3» ч. 1 ст. 135 в поєднанні з ч. 2 ст. 142 Конституції, після внесення висновку Конституційного

Суду не допускаються зміни в проєкт закону про перегляд Конституції, а ігнорування або перевищення меж укладення можуть стати підставою для скасування внесених змін» [422; 413, с. 155].

Аналогічна ситуація мала місце в Україні у зв'язку з прийняттям Конституційним Судом України Рішення у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30.09.2010 р. Це Рішення викликало широку дискусію у наукових колах, особливо у зв'язку з тим, що в Конституції і законодавстві за Конституційним Судом прямо не закріплено повноваження здійснювати наступний конституційний контроль змін до Конституції.

Аналіз державно-правової практики показує, що конституційний контроль змін до конституції є ефективним інструментом забезпечення її верховенства і стабільності, навіть у тих випадках, коли за органами конституційного контролю таке повноваження прямо не закріплено. Однак, як справедливо зазначає А. В. Нікітіна, такий контроль може набувати політичні «відтінки», оскільки орган конституційного контролю може втягуватись у політичні конфлікти, а контроль поправок до конституції може стати або інструментом вирішення подібних конфліктів [413, с. 160].

Особливу увагу під час дослідження проблем конституційного нормоконтролю слід приділити питанням, пов'язаним з повноваженням органів конституційного контролю щодо державних міжнародних угод. Як правило, під час укладання міжнародних договорів воля сторін спрямована на досягнення міжнародного співробітництва у певних сферах суспільного життя, реформування суспільних та державних інститутів, створення нових форм інтегративних міждержавних чи регіональних утворень [529, с. 20]. Пізнання юридичної обов'язковості міжнародних актів у внутрішньому праві відбувається шляхом ратифікації, затвердження, приєднання, підписання міжнародних договорів та

інших документів [189]. Традиційно відповідним чином укладені міжнародні договори є частиною внутрішнього законодавства держави.

У зв'язку з цим, органи конституційного контролю вирішують питання конституційності міжнародних договорів. Якщо бути більш точним, то ці повноваження слід іменувати як повноваження, «пов'язані з міжнародними договорами», оскільки в конституціях і спеціальних законах вони виявляються в двох варіантах: по-перше, органи конституційного контролю вирішують питання про відповідність самих міжнародних договорів конституції країни, по-друге, приймають рішення щодо відповідності внутрішнього права міжнародним угодам держави.

Що стосується першого виду повноважень, тобто щодо конституційності міжнародних договорів, то слід зазначити, що законодавством країн світу передбачено як попередній, так і наступний конституційний нормоконтроль у цій сфері.

Попередній нормоконтроль конституційності міжнародних договорів є однією з найбільш поширених категорій справ у цій сфері. Подібним повноваженням володіє більшість спеціалізованих органів конституційного контролю, у тому числі країн, у конституціях яких прямо таке повноваження за ними не закріплено (наприклад, у ст. 105 Конституції Литовської Республіки, в п. «А» ч. 1 ст. 135 Конституції Республіки Молдова) [413, с. 162]. Подібні конституційні положення конкретизовані або в законах про конституційні суди, або в поточній практиці органів конституційного контролю. Що стосується Республіки Молдова, то здійснення попереднього нормоконтролю міжнародних договорів обґрунтовується самим органом конституційного контролю цієї держави [413, с. 162-163]. Так, тлумачення конституційних положень ст. 135 Конституції Республіки Молдова дав у низці своїх рішень Конституційний Суд Республіки Молдови. Посилаючись на принцип міжнародного права про сумлінне виконання державою взятих на себе міжнародних зобов'язань (*pacta sunt servanda*), в Ухвалі від 24 вересня 2002 року Суд зазначив, що здійснення контролю конституційності договору, який набрав чинності, суперечить цим принципам, що може поставити

під сумнів довіру до Республіки Молдова як партнера в стосунках, встановлених міжнародними договорами, уповільнити або навіть заблокувати розвиток міждержавних і міжурядових відносин країни [423]. Пізніше в Ухвалі від 7 листопада 2013 року орган конституційного контролю зробив важливе уточнення: «Суб'єкти, наділені правом звернення до Конституційного Суду, можуть запитувати здійснення контролю конституційності міжнародних договорів, однією зі сторін яких є Республіка Молдова, в період з моменту вираження Республікою Молдова згоди на обов'язковість для неї договору і до моменту вступу договору в силу в результаті виконання внутрішньодержавних процедур, встановлених законом» [424]. У Словенії згідно зі ст. 160 Конституції, за пропозицією Президента Республіки, Уряду або 1/3 депутатів Державних зборів Суд у процесі ратифікації міжнародної угоди дає висновок про його відповідність Конституції. Подібні положення містять Конституції Словенії (ст. 160) [313] та Конституція Португалії (стаття 278) [309].

Наступному конституційному нормоконтролю підлягають чинні міжнародні договори. Так, ст. 25 Основного Закону Німеччини встановлює, що загальновизнані норми міжнародного права є складовою частиною права Федерації, маючи перевагу перед законами і безпосередньо породжуючи права та обов'язки для жителів федеральної території. Опіраючись на цю норму, ч. 2 ст. 100 Конституції Німеччини закріплює за Федеральним Конституційним Судом, який отримав запит суду загальної юрисдикції, що розглядав певний юридичний спір, повноваження виносити рішення про те, чи є норма міжнародного права частиною федерального права і відповідно породжує права і обов'язки для індивіда [443].

На думку В. І. Розвадовського, повноваження органів конституційного контролю щодо наступного конституційного нормоконтролю міжнародних договорів, як правило, тлумачиться обмежено [529, с. 20]. Аналізуючи повноваження вітчизняного органу конституційного контролю щодо наступного конституційного контролю міжнародних договорів, він вважає сумнівним положення ч. 2 ст. 89 Закону України «Про Конституційний Суд» про допустимість розгляду конституційності міжнародного договору, що набрав чинності [529, с. 20].

На його переконання, питання про недійсність чинних міжнародних договорів вирішується тільки згідно з нормами міжнародного права (зокрема згідно зі ст. 27, 46, 65, 66 та ін. Віденської конвенції про право міжнародних договорів). Конституційний Суд України уповноважений розглядати такі справи тільки в межах визначення конституційності укладення міжнародного договору відповідно до компетенції органу державної влади. Тому предметом контролю в цьому випадку буде не міжнародний договір, а правовий акт компетентного органу держави, відповідно до якого набуває чинності міжнародний договір у законодавстві України [с. 37]. Прикладом цього може бути Рішення № 9-рп/2000 від 12 липня 2000 року по справі про ратифікації Хартії про мови (1992 року), в якому визнав таким, що не відповідає Конституції, Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992» № 1350-14 від 24 грудня 1999 року [513].

Схожу позицію висловлює О. В. Драчов, який, досліджуючи питання конституційного нормоконтролю міжнародних договорів Конституційним Трибуналом Польщі, звертає увагу на те, що міжнародні договори підлягають контролю з боку Конституційного Трибуналу щодо відповідності їх Конституції, який може мати характер як попереднього контролю, так і мати місце після укладення договору. У першому випадку держава діє згідно із засадами «*pacta sunt servanda*» (договори повинні виконуватися), що є критерієм так званої «договірної передбачуваності» держави, що у свою чергу, повинно стати чинним конституційним стандартом. Проте цю передбачуваність підриває контроль, що може відбутися після укладення договору і набуття ним чинності, в результаті якого Суд дає висновок щодо невідповідності такого договору Конституції. Така невідповідність у світлі міжнародного права не виправдує невиконання міжнародних зобов'язань. Зважаючи на практичні складнощі, пов'язані з усуненням такої невідповідності, потрібно значно підвищити попередній контроль міжнародних договорів щодо відповідності їх Конституції [144, с. 331].

Інші ж науковці, навпаки, переконані в необхідності здійснення конституційного нормоконтролю щодо чинних міжнародних договорів. Так, наприклад, А. В. Барбук вважає, що такий вид нормоконтролю є додатковою гарантією захисту інтересів держав – конституційне законодавство може змінюватися

всупереч існуючим міжнародним зобов'язанням держави, у зв'язку з чим не виняток, що питання про конституційність окремих положень міжнародних договорів може виникнути і тоді, коли договір є чинним для держави [40, с. 7]. Так, ч. 5 ст. 23 Органічного закону Грузії «Про Конституційний Суд Грузії» встановлює: «Визнання неконституційним міжнародного договору, або угоди, чи окремих його частин на підставі конституційного позову тягне за собою визнання недійсним міжнародного договору, або угоди, чи окремих їх частин, щодо Грузії» [437].

Вітчизняне законодавство про конституційний контроль прямо не закріплює норми про правові наслідки визнання неконституційним чинного міжнародного договору, однак вважаємо за необхідне висловити свою позицію з приводу такої регламентації наслідків визнання неконституційними міжнародних договорів у порядку наступного конституційного нормоконтролю.

Стаття 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. передбачає, що учасник договору не може посилається на положення свого внутрішнього права як виправдання для невиконання ним договору, а відповідно до ст. 46 – держава не має права посилається на ту обставину, що її згода на обов'язковість для неї договору була виражена на порушення того чи іншого положення її внутрішнього права, яке стосується компетенції укладати договори, як на підставу недійсності її згоди, якщо тільки це порушення не було явним і не стосувалося норми її внутрішнього права особливо важливого значення. Порушення є явним, якщо воно буде об'єктивно очевидним для будь-якої держави, що діє в цьому питанні добросовісно і відповідно до звичайної практики [92]. Таким чином, як справедливо зазначає А. В. Нікітіна, перевірка конституційності чинних міжнародних договорів можлива лише за дотримання цих норм міжнародного права. Міжнародний договір повинен виконуватися державою до припинення його дії відповідно до умов самого договору за нормами не національного, а міжнародного права [413, с. 167]. Тому, якщо відповідний орган конституційного контролю наділений повноваженням щодо здійснення наступного конституційного нормоконтролю чинних міжнародних договорів, які ратифіковані відповідною державою, то в такому випадку законодавством держави повинен бути передбачений відповідний механізм для недопущення невиконання державою міжнародних зобов'язань. Таким механізмом

може бути конституційно і законодавчо закріплений обов'язок відповідних органів державної влади здійснення заходів по виходу із міжнародного договору, визнаного неконституційним.

Водночас, варто зазначити, що положення конституційного законодавства деяких країн прямо виключають подібні питання з компетенції органів конституційного контролю (Люксембург) або певним чином обмежують повноваження органів конституційного контролю з перевірки зазначених актів. Наприклад, відповідно до частини 2 ст. 68 Закону Республіки Вірменія «Про Конституційний Суд» конституційність постанов Національних Зборів щодо ратифікації міжнародних договорів Республіки Вірменія може оскаржуватися лише з погляду дотримання передбачених Конституцією вимог для прийняття цієї постанови [293].

Другий вид конституційного нормоконтролю, пов'язаного з міжнародними договорами, – це вирішення питання про відповідність внутрішнього права міжнародним угодам держави.

Загалом, повноваження органів конституційного контролю з перевірки внутрішньодержавного законодавства на відповідність нормам та принципам міжнародного права є схожими. Однак існують певні відмінності.

По-перше, відрізняється форма міжнародних зобов'язань, на відповідність яким перевіряються внутрішньодержавні норми. Такими є загальновизнані норми міжнародного права і міжнародні договори (Болгарія і Словенія), загальноприйняті норми міжнародного права і ратифіковані міжнародні угоди (Сербія), ратифіковані міжнародні договори (Польща, Білорусь), будь-які міжнародні договори і угоди (Албанія, Угорщини, Словаччина), лише договори про права людини (будь-які – в Чехії або конкретні, наприклад, Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р. – в Боснії і Герцеговині).

По-друге, відмінності виявляються і в тому, які правові акти перевіряються на відповідність міжнародним зобов'язанням. Об'єктами такого контролю є, перш за все, закони держави. Однак в окремих країнах можуть перевірятися також інші акти, які видаються центральними державними органами (Албанія, Сербія, Польща, Словаччина), включаючи акти вищих судів (Білорусь), нормативні акти місцевих

органів влади (Албанія і Сербія, Словаччина), будь-які інші правові акти (Словенія, Чехія, Угорщина). У Латвійській Республіці як об'єкт конвенційного контролю названі національні правові норми [413, с. 172].

Цей вид конституційного нормоконтролю притаманний державам з різними моделями організації конституційного контролю.

За умов американської моделі перевірка внутрішньодержавного законодавства на відповідність нормам та принципам міжнародного права здійснюється судами загальної та спеціальної юрисдикції в процесі розгляду справ. Особливістю такого виду конституційного нормоконтролю є те, що у разі виявленої судом у процесі розгляду справи колізії між нормами національного законодавства та міжнародного договору, враховуючи принцип пріоритету норм міжнародного права над правом внутрідержавним, який застосовується у демократичних країнах світу, суд повинен використовувати під час вирішення справи норми міжнародного договору. У результаті такого нормоконтролю норма національного права, визнана судом такою, що не відповідає міжнародному договору, не скасовується і не припиняє свою чинність загалом. Вона не застосовується щодо конкретних суб'єктів правового спору, який розглядається конкретним судом.

Варто погодитись з А. В. Нікітіною, що такий конституційний нормоконтроль має низку недоліків. По-перше, він не дозволяє повністю усунути національні нормативні правові акти з правової системи в разі їх суперечності міжнародним зобов'язанням, а лише точково «розкриває» колізії; по-друге, в силу множинності судів, які мають право приймати рішення з подібних питань, відбувається якась «розірваність» контролю, що призводить часом до його суперечливості. Під час здійснення конвенційного контролю суди діють ізольовано один від одного, тому можливі різні підходи до вирішення колізій між внутрішнім і міжнародним правом, що на практиці може спричинити порушення принципів рівноправності і верховенства права [413, с. 169].

Перевагою цього виду конституційного нормоконтролю за умов європейської моделі конституційного контролю, на відміну від американської, є те, що за її умов наслідки визнання нормативно-правового акта таким, що суперечить міжнародному договору, є ідентичними визнанню такого акта, що не відповідає конституції, тобто

він втрачає юридичну силу. Таким чином, у країні забезпечується єдність судової практики та політики в питанні усунення конкретних колізій між нормами національного і міжнародного права.

Практика конституційного контролю з визначення відповідності норм національного законодавства міжнародним договорам і угодам, а також загальним принципам міжнародного права є досить поширеною. Таке повноваження закріплено за органами конституційного контролю багатьох європейських країн (Албанія, Болгарія, Словенія, Сербія, Словаччина, Чехія, Польща, Угорщина), а також у країнах пострадянського простору (Білорусь, Латвія).

Отже, зростання ролі міжнародного права надає особливої важливості конституційному нормоконтролю за відповідністю внутрішньодержавного права нормам та принципам міжнародного права. Повноваження органів конституційного контролю зі здійснення перевірки відповідності норм національного права нормам та принципам міжнародного права сприяє приведенню внутрішньодержавного законодавства у відповідність до міжнародних актів і утвердження принципу пріоритету норм міжнародного права над національним правом.

Таким чином, конституційний нормоконтроль є основним видом діяльності для органів конституційного контролю, тому їхня компетенція у цій сфері регламентується в конституціях і законодавстві всіх демократичних країн, у яких функціонує інститут конституційного контролю. Мета такої діяльності полягає у тому, щоб виявити, чи дотримуються органами публічної влади при здійсненні правотворчої діяльності закріплених в основному законі принципів, а при виявленні таких порушень здійснити передбачені законодавством заходи щодо їх усунення.

3.2. Офіційне тлумачення як форма реалізації конституційного контролю: зміст, спрямованість, та межі здійснення

Для чіткого й ефективного функціонування механізму правового регулювання суспільних відносин необхідно правильне розуміння норм права. Тлумачення правових норм допомагає всім суб'єктам права усвідомити сенс і зрозуміти зміст норми. Знання офіційних роз'яснень змісту чинного законодавства дозволяє глибоко

зрозуміти істинний сенс правових норм, значно підвищує якість правового регулювання суспільного життя. Займаючи відособлене місце в механізмі правового регулювання, офіційне тлумачення є одним з найбільш ефективних важелів впливу на суспільні відносини та передбачає не тільки правильне усвідомлення меж правового регулювання, а й використання з цією метою найбільш дієвих правових засобів. Очевидним стає і те, що найбільш значуще становище у світі цього займає офіційне тлумачення Конституції та законів органами конституційного контролю.

Свого часу Є. В. Васьковський відзначав, що «закони є мертвими словесними формулами, що існують тільки на папері й отримують застосування в житті за допомогою органів судової та адміністративної влади. Для того, щоб закони застосовувалися саме в тому сенсі, який мав на увазі законодавець, і для забезпечення рівності всіх громадян перед законом, необхідно, щоб судді й органи адміністрації розуміли закони правильно і притому однаково» [78, с. 7]. За твердженням науковця, метою тлумачення є розкриття істинного сенсу законодавчих норм. Кожна така норма виражена в словах думка законодавця [78, с. 8].

Інститут тлумачення ще недостатньо розроблений юридичною наукою. Зокрема, існують суперечності щодо сутності тлумачення в цілому, його елементів, зіставлення з юридичною практикою, змісту, спрямованості та меж здійснення, а також багатьох інших проблемних питань теорії тлумачення.

Словник української мови тлумачення визначає як дію, яка означає визначати зміст, роз'яснити, з'ясувати суть чого-небудь; давати якесь пояснення; висвітлювати певним чином, розуміючи так чи інакше що-небудь; трактувати; перекладати з однієї мови на іншу. А також як текст, який містить пояснення, трактування чого-небудь [с. 155].

У юридичній літературі термін «тлумачення» також трактується по-різному, однак здебільшого вчені визначають його як певну діяльність. Так, у Юридичній енциклопедії під тлумаченням норм права розуміють «інтелектуально-вольову

діяльність, спрямовану на з'ясування і роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої у нормі права, а також результати цієї діяльності» [688].

С. С. Алексєєв зазначав, що інтерпретація (тлумачення) є діяльністю із встановлення точного змісту правового акта для його практичної реалізації [13, с. 290].

На думку О. Ф. Скакун, норми права (інтерпретація) – це розумова інтелектуальна діяльність суб'єкта, що пов'язана зі встановленням їх точного значення (змісту) [553, с. 404]. Аналогічної думки дотримуються Н. М. Крестовська та Л. Г. Матвєєва, які визначають тлумачення норм права як інтелектуальну діяльність, що направлена на розкриття значущого змісту правових норм [329, с. 253], та Ю. М. Тодика, який зазначає, що тлумачення права – це процес мислення, спрямований на з'ясування змісту норм права [622, с. 52].

П. М. Рабінович визначає тлумачення норм права як «діяльність щодо з'ясування або роз'яснення (інтерпретації) змісту юридичної норми з метою правильного її застосування та реалізації» [499, с. 153].

На думку Т. С. Богданевич, тлумачення права служить інтелектуальною базою, основою для практичного оволодіння різноманітними методами, способами, прийомами встановлення точного змісту законів, інших нормативно-правових актів, адже, здійснюючи тлумачення, у тому числі й тлумачення Конституції, уповноважені суб'єкти виконують низку розумових операцій, у рамках яких вони мислять, аналізують, зіставляють, узагальнюють особливості правотлумачної норми [55, с. 7-8]. Як вважає вчена, тлумачення в цілому, у тому числі і тлумачення Конституції України, є інтелектуально-пізнавальною діяльністю уповноважених суб'єктів [55, с. 19].

Г. О. Василевич вказує, що за юридичною обов'язковістю тлумачення актів поділяється на: а) офіційне (несе владний характер, воно є обов'язковим для виконання); б) неофіційне (не має обов'язкової юридичної сили, приклад – доктринальне джерело, тобто позиція вченого). Таким чином, офіційний і неофіційний характер тлумачення залежить від суб'єкта, що дає тлумачення [75, с. 8].

На суб'єктний склад тлумачення звертають увагу і інші вчені. Так, Л. І. Чулінда зазначає, що діяльність з тлумачення нормативно-правових актів може здійснювати суб'єкт, наділений відповідною правосуб'єктністю [659, с. 7]. С. Л. Лисенков визначає тлумачення норм права як «діяльність суб'єктів щодо усвідомлення і роз'яснення дійсного змісту правових норм з метою забезпечення обґрунтованої і повної реалізації їх приписів» [358, с. 200].

Вперше поняття «офіційне тлумачення» в юридичній літературі свого часу було вжито П. О. Недбайлом, який першим назвав акти офіційного тлумачення правових норм інтерпретаційними актами. На його думку, такі акти існують поряд із нормативними та індивідуальними, однак вони є окремим різновидом правових актів, юридичним засобом правильного та ефективного застосування правових норм [404, с. 488].

Г. О. Василевич визначає офіційне тлумачення як роз'яснення справжнього змісту норм права, що дається уповноваженими на те державними органами [75, с. 8].

І. Д. Сліденко під офіційним тлумаченням конституції пропонує розуміти діяльність уповноваженого органу держави із роз'яснення змісту норм Основного закону шляхом усунення неясностей у їх розумінні, з'ясування таким чином сенсу норми з метою реалізації конституції та пристосування норм останньої до потреб держави й суспільства [567, с. 14-15].

На нашу думку, ці визначення є дещо узагальненими і не повною мірою відображають сутність офіційного тлумачення, зокрема не вказують на такі важливі його ознаки, як законодавча визначеність підстав, способів, порядку здійснення та правових наслідків офіційного тлумачення.

Більш широке визначення офіційного тлумачення дав В. П. Тихий (на той час Конституційний Суд України ще мав повноваження зі здійснення офіційного тлумачення законів), який розглядав офіційне тлумачення як діяльність Конституційного Суду в рамках законодавчо встановлених процедур за допомогою апробованих наукою і практикою прийомів і способів з усунення невизначеності розуміння Конституції і законів України у формі нормативної або

казуальної інтерпретації з метою забезпечення законності й конституційного правопорядку [612, с. 42].

Виходячи з положень теорії держави і права, за характером та юридичними наслідками офіційне тлумачення поділяється на казуальне і нормативне. Казуальне офіційне тлумачення – це тлумачення правової норми щодо її застосування в конкретному випадку. Його особливістю є те, що воно є обов'язковим лише для тих осіб, стосовно яких воно дається [638, с. 81]. Нормативне тлумачення – офіційне роз'яснення, що дається з метою усунення помилок у розумінні акта й забезпечення його однакового застосування, яке, як і норма права, володіє загальною дією, тобто поширюється на невизначене коло осіб і на необмежену кількість випадків, характеризується державною обов'язковістю [227, с. 21].

Для правозастосування значимість має лише офіційне (нормативне) тлумачення, тобто тлумачення, яке дається органами, спеціально уповноваженими на це державою, і є обов'язковим для інших суб'єктів (насамперед для правозастосовців). Власне призначенням офіційного тлумачення є роз'яснення змісту правових текстів цим суб'єктам, задля їх застосування відповідності до волі законодавця. Інститут тлумачення правових норм своєю першоосновою має положення Конституції.

Слід зазначити, що термін «офіційне тлумачення» не є загальноновизнаним. Він відсутній у теорії та практиці країн англо-саксонської правової системи, де сутність права сприймається через застосування норм законів і тлумачення їх судами. Така судова оцінка правових норм вважається самодостатньою як за змістом, так і за наслідками. Однак на практиці офіційне тлумачення здійснюється.

Якщо говорити про практику офіційного тлумачення в країнах з американською моделлю конституційного контролю, то, наприклад, у США, незважаючи на те, що до Верховного суду не можна звернутися з клопотанням дати офіційне тлумачення певних положень Конституції, Суд сам може формувати загальні правові положення, тобто доктрини. Слід зазначити також

тривалий термін розгляду справ у Верховному суді США. Під час прийняття судових рішень виникають серйозні розбіжності, і багато правові доктрини були сформульовані в США п'ятьма голосами проти чотирьох суддів [455, с. 120].

С. В. Поленіна виділяє три правила, які застосовуються судами США, під час здійснення функції конституційного контролю, в тому числі й під час здійснення тлумачення правових норм: 1. Plain Meaning Rule – суди не повинні змінювати сутність законодавчого акту під виглядом його інтерпретації; 2. The Mischief Rule – тлумачення сприяє з'ясуванню і роз'ясненню дійсної волі законодавця; 3. The Golden Rule – суд зобов'язаний застосовувати закон, щоб уникнути прийняття абсурдного рішення. Три зазначені положення орієнтують американську систему конституційного контролю на неможливість зміни змісту самого закону, зберігаючи тим самим «негативні» засади [449, с. 47-48].

Щоб уникнути зловживань з боку суддівської влади під час здійснення конституційного контролю, велике значення мають чіткість і ясність формулювань положень Конституції. Варто погодитись з М. М. Петіною стосовно того, що переважна частина положень Основного закону США сформульована досить конкретно і чітко (порядок формування вищих органів влади, терміни дії парламентських мандатів, принцип ротації складу державних органів, тощо). Однак деякі поняття, які використовуються в її тексті, такі як: належна правова процедура, справедливий судовий розгляд тощо – є неоднозначними й оціночними, що підтверджується неоднорідною судовою практикою з їх тлумачення. Роль суддів у реалізації повноважень з конституційного контролю особливо яскраво виявилася в середині ХХ століття під час здійснення повноважень щодо тлумачення Конституції США. Таким чином, виходячи з аналізу діяльності Верховного суду США, М. М. Петіна відзначає, що Суд є одним з важелів «пристосування» конституційних основ США до національних і геополітичних інтересів виконавчої влади США. Так, повноваження Президента США і всієї системи виконавчої влади слід оцінювати на підставі тексту Конституції США і тлумачення Верховного суду США [455, с. 125]. Для здійснення права конституційного контролю Верховний суд США використовує

тлумачення Конституції, в якій не містяться положення щодо органу, який повинен його здійснювати і порядку здійснення тлумачення. У Конституції США не міститься також самого терміна «тлумачення». Однак, виходячи із закріпленого в Конституції принципу поділу влади, Конгрес і Президент не мають повноважень давати такі вказівки. Сформована конституційна практика свідчить про те, що Верховний суд здійснює діяльність з тлумачення Конституції [455, с. 122].

Досить рідко використовується термін «офіційне тлумачення» і в країнах романо-германської правової системи, навіть у тих, у яких діє інститут конституційного контролю. Повноваження органу конституційного контролю тлумачити конституцію в багатьох державах або відсутнє, або обмежене.

Приклад обмеженого тлумачення можна бачити, скажімо, в Основному законі ФРН, який допускає тлумачення Федеральним конституційним судом лише «у зв'язку із суперечками про обсяг прав і обов'язків вищого федерального органу або інших сторін, наділених власними правами ... » (ст. 93) [169].

Як самостійне повноваження, що реалізується шляхом прийняття в особливому порядку рішення про тлумачення конституційної норми поза зв'язком із розглядом конкретної справи, за запитом суб'єктів, визначених конституцією або законом про спеціальний орган конституційного контролю офіційне тлумачення конституційно та законодавчо закріплено у двадцяти трьох країнах світу, а ще у дванадцяти країнах такими органами здійснюється тлумачення законів та інших нормативних актів.

Так, в окремих державах повноваження з тлумачення основного закону держави надані саме спеціалізованим органам конституційного контролю (Азербайджан, Албанія, Болгарія, Іран, Казахстан, Молдова, Німеччина, Росія, Словаччина, Угорщина, Узбекистан, Україна).

Конституціями Казахстану й України тлумачення, що здійснюється спеціальним органом конституційного контролю, прямо кваліфікується як офіційне. Так, відповідно до п. 4 ч. 1 статті 72 Конституції Республіки Казахстан Конституційна Рада за зверненням Президента Республіки Казахстан, Голови

Сенату, Голови Мажилісу, не менше однієї п'ятої частини від загальної кількості депутатів Парламенту, Прем'єр-Міністра дає офіційне тлумачення норм Конституції [300]. Офіційне тлумачення Конституції України здійснюється Конституційним Судом за конституційним поданням Президента України, щонайменше сорок п'яти народних депутатів України, Верховного Суду, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховної Ради Автономної Республіки Крим (ст. 52 Закону «Про Конституційний Суд України») [484]. Офіційним воно визнається й Федеральним конституційним законом «Про Конституційний Суд Російської Федерації» (ст. 106). Незважаючи на те, що прямо за органами конституційного контролю Азербайджану, Молдови, Узбекистану повноваження офіційного тлумачення не закріплено, однак, виходячи із принципу обов'язковості їх рішень, таке повноваження ними здійснюється.

В окремих країнах (Азербайджан, Узбекистан, Словаччина та ін.) органам конституційного контролю надано право здійснювати офіційне тлумачення не лише конституції, але й законів. Так, згідно з ч. 4 ст. 130 Конституції Азербайджанської Республіки її Конституційний Суд надає тлумачення законів на підставі запитів Президента, Міллі Меджлісу, Кабінету Міністрів, Верховного Суду, Прокуратури Азербайджану та Алі Меджлісу Нахічеванської Автономної Республіки [295]. Конституційний Суд Словаччини у спірних випадках надає офіційне тлумачення Конституції та конституційних законів (ст. 128 Конституції) [314].

Однак, варто зазначити, що повноваженнями по здійсненню офіційного тлумачення законів наділені органи спеціалізованого конституційного контролю в небагатьох державах. Окремі науковці вказують, що таке повноваження не є характерним для органів конституційного контролю європейських країн і збереглося, здебільшого, тільки в країнах пострадянського простору, зазначаючи при цьому, що заміником права органу конституційного контролю тлумачити закони можна вважати діючий зарубіжній конституційно-правовій практиці і нещодавно втілений у вітчизняне законодавство інститут конституційної скарги [590, с. 98; 500, с. 107].

Однак з такою точкою зору не можна погодитись, адже конституційна скарга в жодному разі не може вважатись повноцінним замінником офіційного тлумачення. Вирішуючи питання конституційності закону за конституційною скаргою, орган конституційного контролю здійснює тлумачення закону. Однак таке тлумачення має казуальний характер, і тому його результати, на відміну від акта офіційного тлумачення, можуть міститись лише у мотивувальній частині акта органу конституційного контролю.

Таким чином, повноваження зі здійснення офіційного тлумачення конституції і, тим більше, законів притаманне далеко не всім державам. На пострадянському просторі не володіють таким повноваженням органи конституційного контролю Білорусі, Вірменії, Грузії, Естонії, Латвії, Литви, Киргизстану, Таджикистану. У цих країнах офіційне тлумачення конституції, а іноді – і законів, здійснюють парламенти. Інколи тлумачення здійснюється у формі закону, як це має місце у Бельгії (ст. 84 Конституції).

Як зазначав М. В. Цвік, у теоретичному аспекті автентичне тлумачення Конституції і законів іманентно притаманне органу, який приймає названі правові форми, тому відсутність у законодавця права офіційно тлумачити зміст прийнятих ним законів не може позитивно впливати на правозастосовчу практику. Ще у римському праві підкреслювалось, що право тлумачити закон має лише той, хто наділений правом його приймати [647, с. 59; 227, с. 20]. Така аргументація надання права офіційного тлумачення парламенту є недоречною. Як справедливо зазначає Т. С. Богданевич, безперечно, римське право здійснило значний вплив на розвиток права у цілому в багатьох країнах, однак, цей історичний факт ще не є підставою запроваджувати саме парламентарне тлумачення Конституції [54, с. 63]. Наприклад, якщо у парламенту виникають сумніви щодо правильності розуміння ним того чи іншого положення конституції чи закону, то невизначеність повинна бути подолана іншими правовими засобами. Крім того, у випадках, коли конституція чи закон приймається на всенародному референдумі, то в такій ситуації право парламенту щодо їх тлумачення викликає великі сумніви.

Крім того, існує низка інших причин, через які здійснення тлумачення конституції і законів самим законодавчим органом є недоцільним, а подекуди і небезпечним. Мова йде про політичний характер парламенту.

Хоча окремі науковці, навпаки, наголошують на тому, що саме орган конституційного контролю під час здійснення офіційного тлумачення може бути необ'єктивним з мотивів політичної заангажованості. Так, на думку М. О. Краснова, зокрема, отримуючи право тлумачити конституційний текст, Суд неминуче втягується в політичні і навіть світоглядні протистояння, що не може пройти безслідно для його діяльності. Звичайно, і під час здійснення інших повноважень Конституційний Суд вирішує політичні питання. Однак, на переконання вченого, справи про тлумачення набагато швидше і явно втягують Суд у політичну боротьбу [328, с. 79-80]. Тому, на його думку, тлумачення конституційних норм повинно здійснюватись Парламентом, оформлюватись у вигляді постанов, з обов'язковою перевіркою цих постанов органом конституційного контролю [328, с. 79-80].

Однак така позиція, на наше переконання, є абсолютно необґрунтованою. У цьому випадку ми погоджуємось з думкою, яку свого часу висловив М. В. Цвік. Зокрема, вчений зазначав, що офіційне тлумачення повинно бути суто юридичним, а не політичним. Тому воно, як правило, не повинно змінюватись з плином часу, виходити з міркувань політичної доцільності. Як перевагою органу конституційного контролю перед парламентом вчений називав порядок його формування, професійний склад, термін повноважень, законодавчу врегульованість порядку здійснення офіційного тлумачення, заборону членам органу конституційного контролю як належати до політичних партій, так і займатись політичною діяльністю (що, звичайно, не є абсолютною гарантією від окремих проявів політичних симпатій членів органу конституційного контролю) [647, с. 60]. Цю думку підтримує В. Тихий [612, с. 38].

Саме тому, на нашу думку, повноваженням зі здійснення офіційного тлумачення конституції і законів повинен володіти компетентний, самостійний, незалежний і об'єктивний спеціалізований орган, рішення якого мають

загальнообов'язковий і остаточний характер. Саме таке тлумачення сприятиме утвердженню в державі верховенства права та конституційної законності, точному і неухильному дотриманню конституційних та інших правових норм всіма органами публічної влади, політичними партіями, громадськими організаціями, іншими елементами громадянського суспільства та громадянами у всіх сферах державного та суспільного життя.

Варто погодитись із твердженням, що офіційний характер тлумачення полягає в тому, що воно «надається спеціально уповноваженим конституцією органом, міститься у спеціальному акті й є обов'язковим для всіх суб'єктів права» [631, с. 325], в результаті чого положення офіційного тлумачення стають невід'ємною частиною інтерпретованих положень основного закону.

Тлумачення конституційних та законодавчих норм має місце під час здійснення усіх повноважень органів конституційного контролю, особливо під час здійснення ними конституційного нормоконтролю. Однак особливістю казуального тлумачення органу конституційного контролю є його офіційна загальнообов'язковість. Під час здійснення конституційного нормоконтролю орган конституційного контролю здійснює тлумачення як закону, конституційність якого перевіряється, так і відповідних положень конституції, визначається їх відповідність букві і духу основного закону, основним принципам, закладеним у ньому. Тому правові позиції, які визначають ставлення органу конституційного контролю до певного правового явища, викладені у мотивувальній частині акта конституційного нормоконтролю, є загальнообов'язковими і повинні застосовуватись не лише у конкретному випадку, а враховуватись усіма правозастосовцями для правильного розуміння відповідних правових норм. Таким чином, виражена правова позиція щодо конституційності конкретного акта або норми є правилом, яким повинні керуватись парламент, президент, судові та інші органи, посадові особи під час вирішення питань у рамках своєї компетенції [227, с. 21-22]. Аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних правознавців з тих країн, де існує офіційне тлумачення конституції, дає підстави стверджувати, що офіційне казуальне тлумачення

конституції спеціалізованими органами конституційного контролю завжди має юридичне значення для всіх відносин, аналогічних тим, що стали приводом для відповідних роз'яснень у конкретній ситуації [612, с. 41; 625, с. 32-33; 638, с. 28].

Причинами звернення до органу конституційного контролю з питань тлумачення конституції або закону є наявність внутрішніх протиріч і юридичних колізій, неясність окремих положень, пробіли, недостатня врегульованість окремих правових інститутів. С. С. Алексєєв підкреслював, що необхідність у тлумаченні виникає передусім тому, що будь-який акт не може застосовуватися автоматично, спочатку його суть повинна бути з'ясована правозастосовцями, а також особами, на яких він поширює свою дію. Однак слідом за з'ясуванням, як першим і обов'язковим елементом інтерпретації, впливає роз'яснення змісту закону з метою вирішення цієї двозначності [13, с. 290]. В. Тихий, аналізуючи повноваження вітчизняного органу конституційного контролю у цій сфері, вказував: «Неоднозначність застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади полягає в тому, що за юридично однакових обставин у справах однієї і тієї ж категорії положення Конституції України або законів України застосовуються по-різному у правозастосовчій загальній практиці. Конституційний Суд України повинен дійти однозначного і правильного висновку щодо змісту норми права» [612, с. 40]. На думку В. В. Копейчикова, метою тлумачення є виявити, що саме хотів затвердити законодавець, а також з'ясувати виключно зміст, сутність цього закону, того, що він передбачає у дійсності [318, с. 67].

М. В. Савчин вважає, що мета тлумачення полягає у переведенні смислу норми права на більш доступну і зрозумілу мову, розкритті, розвитку її змісту в деталізації існуючих положень, наближені до конкретних ситуацій, щоб вони не викликали сумніву щодо їх врегулювання відповідною нормою і забезпечували її правильне розуміння та реалізацію [538, с. 118]. Тому при застосуванні правових норм необхідно враховувати реальну дійсність і відповідно до належної правової процедури застосувати нормативні положення Конституції і законів України [411, с. 63].

Отже, мета офіційного тлумачення полягає у з'ясуванні і роз'ясненні волі законодавця, виявленні справжнього сенсу конституційних та законодавчих нормативних положень, які інтерпретуються органом конституційного контролю.

У випадку, коли мова йде про тлумачення конституції, причиною звернення може бути також надмірна лаконічність конституційних норм. Стислість, лаконічність конституції викликає необхідність розкрити неочевидний, прихований зміст. Це дозволяє пристосовувати конституцію до нових політичних і соціально-економічних релій без зміни конституційного тексту [333, с. 140].

Як свідчить державно-правова практика багатьох країн, підставою для тлумачення конституції органом конституційного контролю повинна бути реально існуюча (а не надумана) невизначеність у розумінні положень конституції. Положення конституції мають абстрактний характер, який у зіставленні з конкретними життєвими ситуаціями може породжувати певну невизначеність в істинному розумінні змісту конституційних норм і, як наслідок, суперечливу практику їх застосування. В окремих випадках необхідність тлумачення конституції може бути викликана колізіями у самому тексті Основного закону, запровадженням нових категорій і понять, недостатньою конкретизацією конституційних положень у галузевому законодавстві. Як справедливо зазначає німецький правознавець К. Штарк, «конституція зв'язує законодавця, конституційні норми мають фрагментарний характер за їх нормативно-змістовним наповненням порівняно з поточним законодавством» [679, с. 315-318].

Під час дослідження питання офіційного тлумачення органами конституційного контролю варто також зупинитись на способах такого тлумачення. Основним способом офіційного тлумачення, на нашу думку, можна вважати системний спосіб тлумачення. Основними принципами системного тлумачення є з'ясування змісту норми через розкриття зв'язків норми, що тлумачиться, з іншими нормами, а також принципами самої конституції, серед яких основними є принципи, що впливають із загально визнані вищої цінності прав і свобод людини і громадянина, їх невідчужуваності, а також принципи, які

закріплюють основи конституційного ладу (народовладдя, суверенітету, поділу влади, верховенства права, пріоритету норм міжнародного права, безпосередньої дії конституції).

Варто погодитись з думкою С. В. Шевчука, який зазначає, що, на відміну від тлумачення інших нормативно-правових актів, під час тлумачення Конституції застосовується дуалістичний підхід: основний закон може тлумачитися як нормативно-правовий позитивний акт, коли способи тлумачення не відрізняються від способів тлумачення законів та інших нормативно-правових актів (просто тлумачення), а також коли відбувається вихід за межі писаного тексту Конституції й застосовуються норми та принципи, яких немає в писаному документі, але які відображають незмінні й фундаментальні цінності суспільства та його політичної системи, органічно пов'язані з цим текстом (розширене тлумачення). Ці принципи, які «виводяться» з тексту Конституції, накладають певні обмеження на здійснення державної влади [667, с. 34-35].

Звичайно, способи тлумачення багато у чому залежать і від моделі конституційного контролю, прийнятій в тій чи іншій країні. Що стосується особливостей способів офіційного тлумачення за умов американської моделі конституційного контролю, то варто зазначити, що вони характеризуються широкою різноманітністю. В. І. Лафітський зазначає, що Верховний суд США суворо не дотримується будь-яких єдиних правил і прийомів конституційного тлумачення. Його форми змінюються і залежать не лише від характеру конституційних приписів. Йдеться про обсяги інтерпретаційного поля конституційних норм. Так, зокрема, не викликає питань у практиці Верховного суду США справжнє значення положення Конституції про заборону займати пост Президента більше двох термінів поспіль, про терміни депутатських мандатів та інше. У той же час конституційні норми, що закріплюють права і свободи людини і громадянина, норми, які визначають статус та повноваження Конгресу і Президента, на думку В. І. Лафітського, можуть піддаватися різним формам тлумачення, які уточнюють, розширюють або обмежують сферу їх застосування. Чимале значення мають соціально-економічні та політичні чинники, що

визначають загальну орієнтацію Верховного суду. Нарешті, слід врахувати ті правові і психологічні установки, якими керуються судді, по-різному оцінюють не тільки юридичні властивості Конституції, але і свою власну роль в її тлумачення [353, с. 124-125].

З іншого боку, варто звернути увагу на те, що Конгрес США має свої важелі впливу на Верховний Суд в таких ситуаціях. Насамперед, важливо те, що Верховний Суд США, здійснюючи тлумачення, зв'язаний основними правилами і звичаями. У свою чергу, Верховний суд США передбачає, що Конгрес США під час здійснення законотворчої враховує базові принципи і методи тлумачення, які застосовуються судом. Крім того, на думку М. С. Малютіна, значимим є і той факт, що Верховний суд намагається уникати використання таких принципів тлумачення, які будуть породжувати серйозні сумніви в конституційності інтерпретованого акта, оскільки в подібній ситуації Конгрес має досить значимим повноваженням щодо подолання такого тлумачення за допомогою так званої ординарної правотворчості [375, с. 185].

Важливою особливістю тлумачення, що здійснюється органами конституційного контролю, є його наближеність до правотворчості. В. М. Шаповал з цього приводу зазначає: «Відповідні акти органів конституційного контролю здійснюють вплив на сферу правотворчості» [663, с. 29].

Орган конституційного контролю тлумачить значну кількість норм. Це свідчить про ту обставину, що сам він не зв'язаний з жодною із цих норм. Тобто в певному розумінні орган конституційного контролю сам визначає свої повноваження. Однак, він завжди обмежений інтерпретаційними полями конституційних чи законодавчих норм, які ним тлумачаться. Тому доцільно буде визначити межі офіційного тлумачення органів конституційного контролю.

Правові норми, встановлюючи принципи та межі взаємовідносин держави і суспільства, покликані надати таким відносинам легітимності. Здійснюючи офіційне тлумачення (розширене чи обмежене), орган конституційного контролю може порушити межі, визначені правом, і тим викликати зміни усієї

конституційної системи держави. Тому питання меж офіційного тлумачення стоїть досить гостро.

Межі офіційного тлумачення – це певні межі з'ясування і роз'яснення положень конституції чи закону, які ґрунтуються на принципах тлумачення таких положень. Органи конституційного контролю не можуть виходити за встановлену межу, не ставлячи при цьому під загрозу легітимність влади і конституційну законність.

Е. В. Колесников та Ю. В. Степанова до меж тлумачення основних норм органами конституційного контролю відносять: 1) забезпечення верховенства конституції у правовій системі; 2) непорушність основ конституційного ладу, визначених встановленими фундаментальними нормами; 3) гарантування прав людини і громадянина, які визначають зміст, зміст, застосування законів і роботу інститутів публічної влади; 4) визнання пріоритету загально визначених норм і принципів міжнародного права над актами внутрішнього законодавства [281, с. 35]. Тлумачення не допускається у разі, коли конкретизація положень конституції фактично вимагає від суду створення нових правових норм, а також якщо воно зводиться до роз'яснення конституційних положень, уже конкретизованих у чинних нормативних актах [97, с. 8].

Як зазначає В. Є. Скомороха, «під час тлумачення правових норм конституційний суд не може вийти за межі об'єктивованої волі законодавця – нормативного акта» [555, с. 369]. Такої ж позиції дотримується Ю. М. Тодика, який наголошує на тому, що отримані в процесі конкретизації окремої конституційної норми результати не повинні суперечити змісту інших конституційних норм або Конституції України в цілому. Вчений зазначає, що Конституція України є єдиним документом і всі її положення мають тлумачитися системно, у взаємозв'язку [622, с. 55-56].

Звичайно, в процесі здійснення офіційного тлумачення орган конституційного контролю має право враховувати ті зміни, які відбулись у суспільстві, однак лише в межах того змісту, який вклав у відповідний акт

законодавець, жодних змін до правових норм, які ним тлумачаться, орган конституційного контролю вносити не може.

Таким чином, органи конституційного контролю у своїй діяльності щодо офіційного тлумачення повинні дотримуватися суворо визначених вимог, оскільки питання про межі і якість тлумачення здійснює суттєвий вплив на конституційно-правове регулювання і може мати не тільки правові наслідки.

Однак бувають випадки, коли органи конституційного контролю виходять за законодавчо визначені межі тлумачення. С. В. Пілюк як приклад наводить практику органу конституційного контролю Казахстану. Так, Конституційна Рада Казахстану у справі про офіційне тлумачення пп. 2 ст. 53 Конституції Республіки Казахстан надала роз'яснення вже конкретизованому в Законі «Про бюджетну систему» конституційному положенню про затвердження Парламентом республіканського бюджету і звітів Уряду та Рахункового комітету з контролю за виконанням бюджету щодо його виконання в частині періодичності затвердження бюджету і надання звіту про його виконання [459, с. 64].

Державно-правова практика показує, що органи конституційного контролю здебільшого притримуються меж тлумачення. Так, Конституційний Суд Болгарії, тлумачачи приписи п. 3 ст. 158 Конституції щодо «змін у формі державного устрою і державного правління» зазначив, що «у своєму тлумаченні він ґрунтується на волі творців Конституції і їхній рішучості, проголошеній у преамбулі, створити демократичну, правову і соціальну державу. Крім того, він враховує час переходу і особливу політичну обстановку, коли працює Велике Народне Зібрання 7 скликання...» [504, с. 62-65; 459, с. 64].

У цьому аспекті варто погодитись А. О. Селівановим, який, досліджуючи актуальні питання офіційного тлумачення, яке здійснюється вітчизняним органом конституційного контролю, стверджує, що Конституційний Суд України в процесі правотлумачення жодним чином не підміняє український Парламент. Основною перевагою тлумачення як предмета діяльності Конституційного Суду є осягнення смислу, основ і логіки права щодо конкретних юридичних формул та проблем. Таким чином, тлумачення правових норм, категорій, понять, яке

здійснюється Конституційним Судом, практично продовжує функцію Верховної Ради України у забезпеченні правопорядку в державі, але лише як збагачення фактичної правової основи суспільного життя [547, с. 37].

Отже, роль спеціалізованих органів конституційного контролю, як таких, що володіють винятковим правом офіційного тлумачення полягає в тому, що вони, не підміняючи законодавця, можуть шляхом інтерпретаційної діяльності конкретизувати положення конституції і законів з метою зняття їх невизначеності, заповнювати прогалини, викликані правотворчими помилками, і виробляти, таким чином, рекомендації законодавцю про те, в якому напрямку він повинен вдосконалювати правове регулювання, визначаючи правові позиції щодо принципів законотворчості.

Окремі науковці ставлять під сумнів доцільність тлумачення норм конституції за допомогою спеціальної процедури. Так, на думку М. Краснова, справи про тлумачення відкривають (навіть чисто психологічно) перед органом конституційного контролю набагато ширші можливості для такої інтерпретації, яка може спотворити дух конституції. І при цьому Конституційний Суд є останньою інстанцією, думку якої можна нейтралізувати, тільки змінивши відповідні конституційні норми. При цьому презумпція вищої юридичної кваліфікації і повної об'єктивності суддів мало заснована на реальному житті [328, с. 79]. Тому, на переконання М. Краснова, для забезпечення однозначного розуміння норм конституції достатньо тлумачення, яке успішно здійснюється в рамках абстрактного або конкретного нормоконтролю, розгляду спорів про компетенцію чи конституційної скарги [328, с. 79].

Однак ми з такою позицією категорично не погоджуємось. По-перше, за умов чіткого конституційного та законодавчого врегулювання підстав, порядку здійснення, а також меж офіційного тлумачення, небезпека зловживання таким повноваженням з боку органу конституційного контролю усувається. По-друге, порядок формування органів конституційного контролю і високі вимоги, які висуваються до кандидатів на посади їх членів, здатні забезпечити високий рівень офіційного тлумачення, як з наукового, так і з практичного погляду. І

найголовніше, – офіційне тлумачення, що здійснюється органами конституційного контролю, є важливим проявом державної контрольної діяльності, яка полягає у забезпеченні однакового розуміння і застосування конституційних і законодавчих норм всіма органами публічної влади, їх посадовими особами і сприяє утвердженню конституційного правопорядку в державі.

Існує ще один важливий аспект, який характеризує офіційне тлумачення, яке здійснюється органами конституційного контролю, – це цього результат. Хоча питання правової природи актів органів конституційного контролю буде детально проаналізоване в окремому підрозділі нашого дослідження, однак в рамках дослідження питання особливостей офіційного тлумачення як повноваження органів конституційного контролю вважаємо за необхідне звернути увагу на правову природу актів тлумачення, оскільки їх характер визначальним чином впливає на об'єктивну характеристику правової природи самого офіційного тлумачення.

Серед науковців відсутня єдність щодо розуміння правової природи таких актів. Не вдаючись до детального аналізу наукових поглядів щодо цього питання, зазначимо, що ми є прихильниками позиції, відповідно до якої акти органів конституційного контролю, які містять тлумачення норм конституції і законів, є нормативними актами і мають юридичну силу джерел права. Місце акта офіційного тлумачення в ієрархії правових актів визначається рівнем того акта, який ним тлумачиться. Однак, на відміну від актів, які приймаються за результатами конституційного нормоконтролю, правотлумачні акти не призводять до втрати юридичної сили певних нормативних актів. Вони діють синхронно із нормою, яку тлумачать. Внаслідок такої взаємодії норма, що тлумачиться, набуває більш високої якості, при цьому орган конституційного контролю не може виходити за межі того концептуально-текстового простору, яке визначене нормою конституції чи закону.

Варто звернути увагу також на такі особливості актів тлумачення конституційних норм, як їх найбільша юридична сила, значимість наслідків для

правотворчих і правозастосовних органів. Тлумачення конституційних норм покликане забезпечити і стабільність, і динамізм у системі конституційної регламентації суспільних відносин. Винесені в результаті конституційного провадження постанови про тлумачення основних норм мають вирішальне значення для правозастосовчої практики. Особливу роль і найвищу юридичну силу мають акти органів конституційного контролю щодо тлумачення Основного закону.

На цьому аспекті акцентує увагу і В. Є. Скомороха, визначаючи, що офіційне тлумачення – це діяльність уповноваженого конституцією органу, що полягає у з'ясуванні та роз'ясненні, офіційній інтерпретації її положень, понять, формулювань, а також результат цієї діяльності, викладений в акті тлумачення [555, с. 420-421]. Такі рішення перешкоджають прийняттю в майбутньому органами публічної влади актів, що суперечать офіційному тлумаченню конституції та законів, зобов'язують привести вже видані ними акти у відповідність до того розуміння правових норм, що викладене в актах органів конституційного контролю, а також можуть виступати підставою для оскарження заінтересованими суб'єктами правозастосовчих рішень, які ґрунтувалися на інтерпретації конституційних або законодавчих норм, що не відповідає офіційній [459, с. 63].

Інтерпретація конституційних норм органами конституційного контролю сприяє їх реалізації та конкретизації. Реалізація конституційних норм є втіленням динамічної, активної частини механізму конституційно-правового регулювання [541, с. 7]. Орган конституційного контролю може стимулювати діяльність органів держави з реалізації конституції, зокрема в установчих, правотворчих процедурах.

Особливу важливість має конкретизація норм конституції і законів, яка здійснюється органом конституційного контролю під час тлумачення норм щодо повноважень органів публічної влади. Таке тлумачення має характер владної вказівки суб'єктам публічно-правових відносин щодо форм та способів реалізації ними своїх правомочностей [395, с. 114], що свідчить про те, що офіційне

тлумачення є важливою складовою конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що офіційне тлумачення слід розуміти як діяльність уповноваженого державою органу, яка полягає в роз'ясненні змісту норми конституції або закону, з метою заповнення прогалів у регулюванні правових відносин, усунення розбіжностей у розумінні певної правової норми різними суб'єктами правореалізації. Закріплене законодавцем за органом конституційного контролю право давати офіційне тлумачення передбачає, що воно вже само по собі є нормативним, здійснюється незалежним органом державної влади, набуває юридичної форми, є загальнообов'язковим [227, с. 21-22].

Офіційне тлумачення має наступні характерні риси, які визначають його як окрему форму конституційного контролю: 1) право здійснення офіційного тлумачення конституції і законів мають право здійснювати лише спеціально уповноважені державою органи; 2) підставами для здійснення офіційного тлумачення є розбіжність у розумінні певної правової норми різними суб'єктами правореалізації; 3) метою офіційного тлумачення є заповнення прогалів у регулюванні правових відносин, а також усунення неузгодженостей, які існують між положеннями конституції та законодавчих актів; 4) підстави, основні принципи та порядок здійснення офіційного тлумачення встановлюється конституцією та законами; 5) правотлумачна діяльність органу конституційного контролю не призводить до зміни правових норм, які ним тлумачиться, до створення нових правових норм, і полягає у з'ясуванні та роз'ясненні змісту волі законодавців, вираженої у конституції чи законі; 6) офіційне тлумачення органів конституційного контролю здійснюється у формі нормативної або казуальної інтерпретації конституційних або законодавчих норм; 7) результатом офіційного тлумачення є прийняття відповідного акта тлумачення; 8) тлумачення, яке здійснюється органами конституційного контролю, є обов'язковим для всіх суб'єктів правових відносин у державі, тобто має нормативний характер.

Варто наголосити, що навіть враховуючи те, що не у всіх країнах офіційне тлумачення є виключною прерогативою органів конституційного контролю, однак у порівнянні із іншими органами влади, функціонально тлумачення переважає і навіть визначає глибинну сутність нормоконтролю та інших форм реалізації цього правового інституту, сприяючи його ефективному функціонуванню в механізмі публічної влади.

3.3. Конституційний контроль у сфері встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади

Проблеми встановлення та розмежування компетенції між органами і посадовими особами публічної влади є досить поширеним явищем у демократичних державах, функціонування яких будується на принципах поділу влади, розмежування повноважень між державою та її складовими частинами, самостійності місцевого самоврядування.

На сьогодні існує багато протиріч у сфері розмежування компетенції, коли органи влади виходять за межі своїх повноважень, втручаються у сфери, які належать до предметів відання інших органів. Конфлікти у даній сфері досить також часто виникають через розходження інтересів центру і місць, коли присутнє намагання створити норми, які відображають інтереси окремих політичних груп, корпорацій. Особливо це стосується сфери законотворчої діяльності, коли закон, замість того, щоб відображати загальносуспільний інтерес, містить норми, які є зручними для окремих фінансових та регіональних еліт або окремих владних структур.

Зрозуміло, що такі проблеми негативно впливають на авторитет державних інститутів, на ефективність здійснення державно-владних повноважень, якість рішень органів публічної влади, а також тягнуть за собою порушення прав, свобод та законних інтересів місцевих громад, громадян та їх об'єднань, знижують рівень державної діяльності в цілому. Саме тому чітке законодавче закріплення підстав і порядку вирішення проблемних питань у сфері визначення і розподілу

компетенції є важливим питанням публічного права будь-якої демократичної країни.

Більшість проблем у сфері встановлення і розмежування компетенції виникає в процесі застосування принципу розподілу влад. Цим принципом обумовлено, що всі державні органи як структурні форми здійснення державної влади володіють самостійністю під час здійснення повноважень. Однак, з іншого боку, вони можуть володіти так званою «свободою розсуду», тобто володіти дискреційними повноваженнями. При цьому вони виконують спільні завдання державного або суспільного значення і тому не можуть діяти відокремлено, ізольовано один від одного. Тому однією з основних проблем у цьому випадку стає пошук міри співставлення їх самостійних і узгоджених дій. При цьому, як зазначає Д. А. Кобзар, існуючі протиріччя в системі поділу влади, що ведуть до законодавчого встановлення процедур дозволу подібних конфліктів, є однією з причин виникнення проблем визначення компетенції навіть у рамках окремої гілки влади [267, с. 23]. Аналогічної позиції дотримується О. В. Брежнєв [61]. У зв'язку з цим, виникає питання балансу, самостійності й узгодженості дій органів публічної влади на основі конституційно і законодавчо визначеної компетенції.

Поняття «компетенція» є основоположним як для юридичної науки, так і для науки публічного управління, оскільки відіграє визначальну роль для функціональної характеристики органів публічної влади, визначення предметів їх відання, відносин із державними структурами, інститутами громадянського суспільства.

Слово «компетенція» походить від латинського «competentia», що в перекладі означає досягати, відповідати, прагнути.

У науковій літературі спостерігається різноманітність підходів до даного поняття. Так, у вітчизняних тлумачних словниках термін «компетенція» визначається як: 1) добра обізнаність із чим-небудь; коло повноважень певної організації, особи й т. ін. [570, с. 235]; 2) обізнаність, досвідченість у певній галузі, якомусь питанні; наявність повноважень, повновладність [620, с. 460]; 3) який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обі-

знаний; тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований; який має певні повноваження; повноправний, повновладний [417, с. 874].

Окремі словники визначають досліджуване поняття з урахуванням державної управлінської діяльності. Так, Великий юридичний словник пов'язує компетенцію із діяльністю органів державної влади і визначає це поняття наступним чином: «компетенція – сукупність юридично встановлених повноважень, прав і обов'язків конкретного державного органу або посадової особи, що визначають його правові можливості, місце в системі державних органів» [56, с. 293].

Міжнародна поліцейська енциклопедія визначає, що компетенція є однією з основних властивостей органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб та відіграє значну роль у встановленні місця конкретного органу серед інших органів державної влади [393, с. 266].

Словники з державного управління визначають компетенцію таким чином: межі відання, обов'язок виконання певних завдань і функцій органу державної влади; владні повноваження, той чи інший обсяг державної діяльності, покладений на цей орган, або коло передбачених правовим актом питань, що може вирішувати цей орган [137, с. 156]; сукупність встановлених в офіційній (юридичній чи неюридичній) формі прав і обов'язків, тобто повноважень будь-якого органу чи посадової особи, які визначають можливості цього органу або посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організувати та контролювати їх виконання, вживати в необхідних випадках заходи відповідальності [351, с. 90].

Теоретики права та державного управління також по-різному підходять до розуміння сутності компетенції. Так, А. В. Міцкевич свого часу визначав компетенцію державного органу як закріплене за державним органом коло завдань державного управління, виконання яких становить обов'язок органу, а також коло владних прав, необхідних для здійснення покладених на нього завдань [391, с. 120].

С. С. Алексеев вказує, що «компетенція – це зміст, обсяг владних повноважень, які має державний орган, а також та чи інша посадова особа, і які фіксуються у відповідному юридичному документі» [12, с. 40].

В. С. Нерсеянц визначає компетенцію державного органу (установи, посадової особи) як сукупність його державно-владних повноважень, тобто його права і обов'язки. Причому права державного органу (установи, посадової особи) – це, разом з тим, і його обов'язок діяти відповідно до наданих йому прав, здійснювати відповідні державно-владні дії [405, с. 70-71]. Тобто обов'язки, покладені в установленому порядку на державний орган (установу, посадова особа), означають і його право здійснювати відповідні дії державно-владного характеру. Схожу думку висловлює і Г. В. Атаманчук, який визначає компетенцію органу держави як сукупність функцій і повноважень з управління певними об'єктами (процесами), відносинами, явищами, поведінкою і діяльністю людей» [34, с. 247].

З погляду державного управління, поняття компетенції зазвичай визначається як головна складова змісту правового статусу кожного органу, яка складається із сукупності предметів відання та повноважень (прав і обов'язків), що надаються суб'єкту управління (органу або посадовій особі) для виконання відповідних завдань і функцій та визначають його місце в апараті державного управління, встановлюють обсяг і зміст діяльності суб'єкта державного управління, його завдання, функції, характер взаємозв'язків з іншими органами як по вертикалі, так і по горизонталі управлінської системи [373, с. 547; 84, с. 547].

На думку Б. М. Лазарева, компетенція органу управління – це система його повноважень, тобто суб'єктивних прав і обов'язків особливого роду, яка охоплює обов'язок (перед державою) і право (щодо керованих об'єктів) виконувати певні функції (планування, регулювання, контроль тощо) [347, с. 27]. З погляду повноважень відповідних органів компетенцію визначає також М. М. Потіп [473, с. 32-35].

Заслуговує на увагу дефініція компетенції, сформульована Ю. О. Тихомировим, який визначає компетенцію як покладений законно на уповноважений суб'єкт об'єм публічних справ. До власне компетенційних елементів вчений відносить: а) нормативно встановлені цілі; б) предмети відання як юридично визначені сфери та об'єкти впливу; в) владні повноваження як гарантована законом міра прийняття рішення і здійснення дій. Супутнім елементом є відповідальність за їх виконання. Без них компетенція втрачає публічно-правову забезпеченість [616, с. 55-56].

Таким чином, компетенція органу публічної влади – це сукупність прав та обов'язків, які складають його повноваження, що зумовлені метою діяльності відповідного органу, його завданнями та функціями.

Переходячи безпосередньо до аналізу проблем розмежування компетенції органів публічної влади, вважаємо за необхідне зазначити, що в юридичній науці цьому питанню не приділяється достатньо уваги. У наукових доробках з конституційного та адміністративного права питання компетенції органів публічної влади зазвичай розглядається в аспекті аналізу норм про компетенцію конкретних органів, однак для аналізу досліджуваної проблеми важливе значення мають не лише повноваження цих органів, але і питання їх чіткого розмежування та ефективної взаємодії відповідних органів.

Проблеми розмежування компетенції є природним явищем, характерним для будь-якої державної системи, вони мають системний характер і представляють форму взаємодії органів публічної влади, посадових осіб. Тому конфлікти, що виникають в процесі такої взаємодії, дозволяють відстежити і проаналізувати наявні протиріччя, оперативно їх усунути, що, безперечно, сприяє адаптації та підвищенню ефективності функціонування всієї системи органів публічної влади [216, с. 275].

Д. О. Кобзар виділяє дві групи таких конфліктів:

1) конфлікти органів державної влади, викликані суперечливістю, неточністю формулювань норм конституції, невизначеностями в розумінні її тексту, тобто помилками юридико-технічного характеру;

2) конфлікти, які виникають у зв'язку з принциповими ідеями, пов'язаними з системою поділу влади (яка розуміється в максимально широкому сенсі), закладеними в Конституції. Йдеться про ті випадки, коли в конституції фактично закріплюється явний пріоритет однієї гілки влади перед іншою, або статус окремих органів врегульовано недостатньо чітко, або занадто багато віддається «на відкуп» чинному законодавству. Такого роду диспропорції в конституційно-правовій сфері тягнуть за собою серйозні конфлікти. Їх небезпека суттєво зростає при відсутності належних процедур вирішення подібних конфліктів [267, с. 33].

Виникнення конфліктів, пов'язаних із розмежуванням компетенції між органами публічної влади, обумовлено низкою причин об'єктивного та суб'єктивного характеру. Ю. А. Тихомиров визначає фактори, які негативно впливають на розмежування компетенції між органами публічної влади, зміщуючи її від нормативної моделі, умовно розділяючи їх на дві групи. До першої входять фактори, що проявляють себе на стадії формування і нормативного визначення компетенції, несприятливі наслідки яких можна було передбачити заздалегідь, тобто в процесі здійснення компетенції потрібно відразу ж робити подібні поправки і стежити, щоб плутані нормативні характеристики не приводили до серйозних колізій і помилок. До другої групи чинників належать ті, які постійно або періодично породжують небажані відхилення фактичної діяльності суб'єктів від їх нормативної компетенційної моделі [617, с. 317-318].

О. В. Брежнев як основну причину конфліктів, пов'язаних із розмежуванням компетенції між органами публічної влади, визначає недосконалість конституційних і законодавчих норм про компетенцію публічних органів. Ця причина, на думку науковця, має такі форми прояву: 1) неузгодженість у змісті норм, що визначають компетенцію (протиріччя між конституційними і законодавчими нормами, між різними законодавчими положеннями, між законодавчими і підзаконними нормами); 2) дублювання норм про предмети відання і повноваження, тобто одночасне віднесення повноважень до компетенції різних органів державної влади (наприклад, до предмета відання загальнодержавних органів та органів суб'єктів федерації); 3) невизначеність

змісту компетенційних норм, що тягне за собою їх суперечливе тлумачення і застосування. У державних органів виникає широка «свобода» в реалізації правових положень, у результаті чого порушується конституційний принцип рівності всіх перед законом і судом; 4) неправильне застосування компетенційних норм, що обумовлено низьким рівнем правових знань та правової культури, відсутністю системності і іншими дефектами в офіційному та доктринальному тлумаченні конституційних норм, наприклад визнанням повноважень державних органів, які не отримали нормативного закріплення, виходячи при цьому нібито з їх загального конституційно-правового статусу [61].

Варто зазначити, що розглянуті причини конфліктів у сфері встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади взаємообумовлені та взаємопов'язані. Їх наявність, насамперед низька якість нормотворчої діяльності призводить до зниження ефективності органів публічної влади, і, як наслідок, до інших негативних наслідків в економічній, соціальній, політичній сферах.

Л. І. Ніковська конфлікти у сфері державного управління розглядає через призму юридичного конфлікту і зазначає, що такі конфлікти виникають через відмінності інтересів, суперництва і боротьби різних інститутів і державних структур з приводу перерозподілу і реалізації політико-державної влади, оволодіння провідними позиціями у сфері політичної влади і державного управління. Таким чином, на думку вченої, об'єктом конфліктів у сфері державного управління є розпорядження владою, а їх зміст складає перетин політичних, юридичних, організаційно-адміністративних аспектів [415, с. 139]. При цьому Л. І. Ніковська як специфічні риси конфлікту у сфері державного управління вказує на ознаки, властиві юридичному конфлікту (у вузькому сенсі), зазначаючи, що «не зважаючи на багатоаспектність (включаючи політичний аспект) і складну природу конфліктів у сфері державного управління, однак «лідерство» нормативно-юридичних основ у цих конфліктах є очевидним [415, с. 139].

З цією позицією варто погодитись, оскільки політичний і правовий аспект такого виду конфліктів є взаємопов'язаними. Досить часто конфлікти, які

починаються як політичні, мають своїм наслідком застосування конституційно-правових процедур, і навпаки, конституційно-правовий конфлікт закінчується застосуванням заходів політичної відповідальності. Але у такі заходи політичної відповідальності в будь-якому випадку повинні бути передбачені конституцією, тобто вони мають правовий характер.

На нашу думку, специфіка таких конфліктів полягає у наступному:

- особливі суб'єкти конфліктів, якими є органи публічної влади;
- особливий предмет таких конфліктів, ним є відносини у сфері здійснення публічної влади;
- особлива форма об'єктивації конфліктів. Зазвичай вони виражаються у вигляді прийняття різного роду нормативних та ненормативних актів, зміст яких дає підстави стверджувати про порушення конституційних та законодавчих приписів у сфері визначення і розмежування компетенції між органами публічної влади;
- особливий результат вирішення конфліктів. Таким результатом зазвичай є видання відповідного нормативного акта, який вирішує спірні питання щодо встановлення або розмежування компетенції між органами публічної влади (внесення змін до конституції, прийняття закону, видання акта органу конституційного контролю).

Важливе значення як у виникненні, так і у вирішенні подібних конфліктів належить конституції держави, яка закріплює компетенційні норми і основні принципи взаємовідносин між органами публічної влади, адже саме конституція є не лише основою публічно-владної діяльності з вирішення наявних у суспільстві конфліктів, але конституційні інститути мають досить визначне аксіологічне (ціннісне) значення як нормативна база для вирішення правотворчих і правозастосовчих проблем у відповідних сферах державного і суспільного життя.

Провідну роль у вирішенні публічно-владних конфліктів відіграє інститут конституційного контролю. Саме він, як справедливо зазначає О. Г. Кушніренко, в умовах недотримання принципу верховенства права в публічно-владній діяльності, є головною інституціональною гарантією [344, с. 40], сприяє

реалізації як «горизонтального», так і «вертикального» розподілу влад, визначенню і підтримці меж цього принципу, вирішенню політико-правових протиріч і конфліктів.

Т. Я. Хабрієва з цього приводу слушно зазначає, що органи конституційного контролю створюються зі спеціальною метою – обмежувати всі інші органи у довільному розширенні, або звуженні своєї компетенції, встановленої нормами законодавства [640, с. 227]. С. В. Шевчук також наголошує, що органи конституційного контролю самим своїм існуванням доводять функціонування системи стримувань і противаг до найвищого рівня ефективності, відіграючи найголовнішу функцію в цій системі. Вони є вищою формою спеціалізованої контрольної діяльності, мають спеціалізований предмет контролю та реалізують свою функцію через особливий механізм захисту конституції [666, с. 225]. Конституційний контроль покликаний підтверджувати або лімітувати встановлені конституцією повноваження, усувати невизначеність у розумінні меж компетенції органів публічної влади. Тобто органи конституційного контролю наділені особливими державно-владними повноваженнями, які дозволяють їм приймати загальнообов'язкові рішення, що можуть мати нормативний характер.

Реалізація конституційного контролю у сфері встановлення та розмежування компетенції органів публічної влади здійснюється або шляхом конституційного нормоконтролю, або шляхом вирішення так званих спорів про компетенцію.

Спір про компетенцію можна розглядати як наслідок конфлікту, який виникає у зв'язку із прийняттям органами публічної влади нормативно-правових актів, або вчинення правових дій, які мають спірний характер.

У науці конституційного й адміністративного права існують різні підходи до класифікації спорів про компетенцію. Так, І. О. Кравець виділяє два види інтересів, які захищаються за допомогою вирішення спорів про компетенцію: 1) конституційно-правовий інтерес окремого органу державної влади, який ініціює розгляд справи, вважаючи порушеною свою конституційну компетенцію; 2) загальний конституційно-правовий інтерес [327, с. 318].

М. В. Вітрук класифікує спори про компетенцію за змістом і поділяє їх на три групи: 1) спори про визнання компетенції; 2) спори про заперечення компетенції; 3) спори про присвоєння органом державної влади повноваження, яке не належить йому [91, с. 293-294].

О. В. Брежнев також класифікує спори про компетенцію за змістом, однак застосовує при цьому дещо інший підхід, беручи до уваги принцип розподілу влад, особливості державного устрою та взаємовідносини між центральною та місцевою владою. Виходячи з цих позицій, вчений виділяє такі види спорів про компетенцію: спори про компетенцію, що виникають у сфері реалізації конституційного принципу поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову; спори про компетенції у сфері федеративних відносин; спори про компетенцію у сфері зіставлення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування [61].

Д. О. Кобзарь залежно від сфери виникнення спорів про компетенцію, виділяє такі їх види:

1) оскарження підзаконних нормативних актів на предмет їх відповідності актам вищої юридичної сили (в тому числі Конституції) з погляду встановленої цими актами компетенції відповідного органу (органів);

2) власне спори про компетенцію між вищими органами державної влади, між федеральними органами й органами суб'єктів федерації, між федеральними органами і органами суб'єктів федерації, між вищими органами суб'єктів федерації [266, с. 13-14].

На нашу думку, найбільшій уваги заслуговує класифікація залежно від характеру взаємовідносин між суб'єктами конфлікту щодо компетенції на:

1) горизонтальні юрисдикційні спори – спори про компетенцію, що виникають між органами публічної влади, які представляють різні її гілки;

2) вертикальні юрисдикційні спори – спори про компетенцію, що виникають між органами публічної влади центрального та місцевого рівня [390, с. 48-49].

Що стосується способу правового регулювання повноважень органів конституційного контролю у сфері встановлення та розмежування компетенції

органів публічної влади, то слід виділити такі: 1) закріплення повноваження про вирішення питань компетенції носить непрямий характер, витікаючи з інших повноважень, наданих органу конституційного контролю; 2) конституція і законодавство безпосередньо відносить питання встановлення та розмежування компетенції органів публічної до відання органу конституційного контролю.

Як приклад непрямого закріплення повноважень органів конституційного контролю у сфері встановлення та розмежування компетенції органів публічної влади, насамперед, варто проаналізувати державно-правову практику Австрійської Республіки. Законодавство цієї держави приділяє повноваженням органу конституційного контролю у сфері вирішення питань компетенції органів публічної влади значну увагу і закріплює їх у різноманітних формах. Особливістю австрійського законодавства є те, що регламентація вирішення питань компетенції здійснюється не лише в загальному вигляді (тобто щодо певного рівня влади), але і стосовно конкретних органів. Так, наприклад, стаття 126а Закону про Конституційний Суд встановлює, що Конституційний Суд здійснює тлумачення положень закону, що регулює компетенцію Рахункової палати, якщо у неї виникають розбіжності з Федеральним урядом, федеральним міністром або з урядом землі. Подібна норма міститься у ст. 148е Федерального конституційного закону, де сказано, що Конституційний Суд розглядає спори про тлумачення закону, що регулює компетенцію Колегії народного правозахисту, з тією лише різницею, що ініціатива даного розгляду не належить федеральним міністрам і урядам земель, а здійснюється за заявою Колегії народного правозахисту і Федерального уряду [289; 46, с. 158].

Федеральний конституційний закон Австрії компетенцію Конституційного Суду в галузі вирішення спорів про компетенцію закріплює двома способами. Насамперед, частина 1 статті 138 встановлює загальне правило про вирішення Конституційним Судом спорів між публічної влади органами, тобто побічно відносить до цієї сфери і компетенцію останніх. Так, Конституційний Суд розглядає спори між судами та органами управління, між Адміністративним

судом і всіма іншими судами, між Конституційним Судом і Адміністративним судом, між звичайними і іншими судами, а також між землею і Федерацією.

Крім того, відповідно до частини 2 ст. 138 за Конституційним Судом закріплюється право встановлювати, чи відноситься видання законодавчого акта або акта виконавчої влади до компетенції Федерації або земель [289].

Ще одним цікавим прикладом непрямого наділення повноваженнями у сфері компетенції органів публічної влади Австрії є ст. 138а Федерального конституційного закону. Норма цієї статті спрямована на забезпечення застосування статті 15а, на яку в ній є пряме посилання. Стаття 15а встановлює, що федерація та землі можуть укласти між собою угоди з питань своєї компетенції, а також подібні угоди з приводу питань, що стосуються їхньої власної компетенції, можуть укласти землі між собою. У зв'язку з цим стаття 138а закріплює, що Конституційний Суд встановлює, чи існує така угода, і чи виконані зобов'язання, які випливають з такої угоди, у випадках, коли це не стосується майново-правових вимог [46, с. 158-160].

У ФРН повноваження органу конституційного контролю у сфері визначення і розмежування компетенції органів публічної влади в Основному Законі закріплюється також непрямым чином. Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 93 Основного закону Федеральний конституційний суд здійснює тлумачення Основного закону з приводу спорів про обсяг прав і обов'язків вищого федерального органу або інших учасників, які Основним законом або регламентом вищого державного органу наділяються власними правами. Пункт 3 ч. 1 ст. 93 встановлює, що Федеральний конституційний суд правомочний виносити рішення за наявності розбіжностей щодо прав і обов'язків Федерації і земель, зокрема під час виконання землями федерального права і здійснення федерального нагляду [443]. Тобто в цьому випадку здійснюється регулювання компетенційних відносин у вертикальній площині.

У нашій країні конституційний контроль у сфері встановлення та розмежування повноважень органів публічної влади також здійснюється

опосередковано, а саме – шляхом конституційного нормоконтролю та офіційного тлумачення.

За змістом конституційного подання до Конституційного Суду України вважаємо за доцільне виділити такі різновиди спорів про компетенцію:

1. Коли суб'єкт звернення вважає, що прийняття іншим органом державної влади правового акта входить до компетенції заявника. Прикладом може бути Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/98 від 6 червня 1998 р. по справі про відповідність Конституції України (конституційність) Указу Президента України № 371 від 24 квітня 1997 р. «Про Національне бюро розслідувань України» за конституційним поданням народних депутатів України [510]. Заявник у своєму зверненні оспорював Указ Президента України, який був виданий з перевищенням повноважень, оскільки організація і діяльність таких формувань, на думку суб'єкта звернення, відповідно до ст. 92 Конституції України визначається виключно законами України. Відповідно ініціювання цього питання було викликане наміром Верховної Ради України визнати за собою компетенцію зі створення правової основи для організації Національного бюро розслідувань України [223, с. 27].

2. Коли суб'єкт звернення вважає, що спірні повноваження повинні здійснюватись іншими органами державної влади. Прикладом може бути Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/99 від 2 березня 1999 р. по справі про відповідність Конституції України (конституційність) Закону України «Про тимчасову заборону підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги і послуги громадського транспорту, які надаються громадянам України» за конституційним поданням Президента України [511]. Таке звернення Президента України обумовлювалось перевищенням повноважень Верховної Ради України, що порушило принцип розподілу влади в Україні (ст. 6 Конституції України), оскільки регулювання таких питань, як тимчасова заборона підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги і послуги громадського транспорту, Конституція України покладає на органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування, зокрема на Кабінет Міністрів України [223, с. 27]. До цієї ж

категорії спорів про компетенцію належить і рішення № 2-рп/2009 від 15 січня 2009 року у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про деякі питання керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави» [523].

3. Спир про компетенцію може виникнути у зв'язку із прийняттям Автономною Республікою Крим нормативно-правового акта, що суперечить Конституції і законам України. Прикладом може бути Рішення Конституційного Суду України №2-рп/98 від 3 березня 1998 року по справі про відповідність Конституції України (конституційність) Закону Автономної Республіки Крим «Про об'єднання громадян» за конституційним поданням Президента України. Президент України, посилаючись на ст. 102 і ч. 2 ст. 137 Конституції України, Указом «Про призупинення дії Закону Автономної Республіки Крим «Про об'єднання громадян» від 16 квітня 1997 р. № 328 призупинив дію цього Закону і одночасно звернувся до Конституційного Суду України з поданням щодо його неконституційності. Свої дії суб'єкт звернення мотивував тим, що відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 92 Конституції України основи створення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян визначаються виключно законами України, тобто лише законами із всеукраїнським статусом, і підлягають обов'язковій реєстрації Міністерством юстиції України. Враховуючи особливий статус Автономної Республіки Крим, самостійному нормативному регулюванню Верховною Радою АРК підлягають питання, віднесені до її відання, і такі, що не суперечать Конституції і законам України [223, с. 28].

До країн, у яких конституція і законодавство за органом конституційного контролю безпосередньо закріплює повноваження щодо встановлення та розмежування компетенції органів публічної влади належать Болгарія, Боснія і Герцеговина, Італія, Іспанія, Польща та ін.

Так, Конституційний суд Боснії і Герцеговини розглядає спори про компетенцію, які виникають між будь-якими державними органами (інститутами) Боснії і Герцеговини, і в Конституції не обумовлюється, що сторони суперечки

повинні належати до різних гілок влади [390, с. 49]. В інших державах законодавством прямо передбачено, що органи конституційного контролю вирішують спори, які виникають між органами законодавчої, виконавчої чи судової влади (Македонія, Хорватія) або між судовими та іншими органами влади (Сербія, Словенія, Чорногорія), а також між парламентом, президентом і урядом (Словенія) [390, с. 49].

Так, відповідно до п.п.1-4 частини 2 статті 167 Конституції Республіки Сербія Конституційний Суд: 1. Вирішує конфлікти юрисдикції між судами та іншими державними органами; 2. Вирішує конфлікти юрисдикції між республіканськими органами та провінційними органами або органами підрозділів місцевого самоврядування; 3. Вирішує конфлікти компетенцій між провінційними органами та органами підрозділів місцевого самоврядування; 4. Вирішує конфлікти компетенцій між органами різних автономних провінцій або різними підрозділами місцевого самоврядування [312].

Досить ґрунтовно це питання врегульовано в Болгарії. Згідно з п. 3. ч. 1 ст. 149 Конституції Конституційний Суд вирішує спори про компетенцію між Народними Зборами, Президентом і Радою Міністрів, як і між органами місцевого самоврядування та центральними виконавчими органами. Тобто можливості щодо вирішення питань розмежування компетенції у Конституційного Суду Республіки Болгарія досить широкі, що дозволяє йому забезпечувати принцип розподілу влад і баланс політичних сил в державі. К.О. Закоморна звертає увагу на досить цікаву норму законодавства Болгарії, згідно з якою вирішення справи по суті можливе лише після попереднього обговорення предмета спору між зацікавленими сторонами (п. 3 ст. 17 Закону «Про Конституційний Суд»). Причому сторони зобов'язані надати Суду письмові докази пошуків примирення (п. 4 ст. 18 вказаного Закону). Це дуже важливе положення, безумовно, сприяє налагодженню плідної співпраці органів публічної влади, дозволяє їм відшукати компроміс, згортаючи потенційний правовий конфлікт, та, тим самим, гарантує стабільність конституційного розвитку [166, с. 102-103].

Відповідно до абз. 2 ст. 134 Конституції Італійської Республіки, однією зі сфер діяльності Конституційного Суду є винесення рішень по спорах про розмежування компетенції між різними владами держави, між державою і регіонами, а також між різними регіонами [306, с. 56]. Зокрема, здійснюючи контроль за нормотворчою діяльністю обласних органів, відповідно до ч. 1 ст. 127 Конституції, якщо Уряд вирішить, що закон регіону прийнято поза сферою компетенції регіону, він може порушити перед Конституційним Судом питання про конституційність цього закону протягом шістдесяти днів після його опублікування. Якщо регіон вирішить, що закон держави або акт, який має силу такого закону, прийнято з втручанням у сферу його компетенції, він може порушити перед Конституційним Судом питання про конституційність протягом шістдесяти днів після опублікування цього закону або акта (ч. 2 ст. 127) [306, с. 55]. Ця норма у дещо зміненому вигляді відтворюється і в статутах областей.

Схожим чином це питання регулюється і в Іспанії. Пункт з ч. 1 ст. 161 Конституції Іспанії закріплює за Конституційним судом повноваження вирішувати конфлікти про компетенцію між державою і автономними співтовариствами або між останніми [307]. Пункт d) ч. 1 ст. 2 Закону про Конституційний Суд доповнює его компетенцію, уповноважуючи Конституційний суд вирішувати конфлікти між конституційними органами держави, таким чином, задіюючи останній і в горизонтальній площині взаємовідносин державних органів [46, с. 156-157].

Варто звернути на особливість правового регулювання конституційного контролю за розмежуванням компетенції в Республіці Польща. Так, згідно зі ст. 189 Конституції Польщі Конституційний Суд виносить рішення по спорах про компетенцію між центральними конституційними органами держави [308, с. 63]. Тобто мова йде про розмежування компетенції лише в горизонтальній площині одного рівня влади. Зрозуміло, що, на відміну від вищезазначених держав (Італії та Іспанії), Польща є унітарною державою без автономних утворень, однак, на відміну від багатьох інших країн, повноваження Конституційного Трибуналу у досліджуваній сфері є дещо звуженими, він не вирішує питання розмежування

компетенції між державними органами й органами місцевого самоврядування [46, с. 156].

Відповідно до ст. 126 Конституції Словацької Республіки Конституційний Суд приймає рішення щодо юрисдикційних спорів між центральними органами державної влади, якщо в законі не визначено, що такі спори вирішуються іншим державним органом. Також Конституційний Суд у суперечливих випадках вирішує, чи надається контрольна компетенція Вищій аудиторській службі Словацької Республіки [314]. Схожа ситуація має місце в Азербайджані. Відповідно до п. 8. ч. III ст. 130 Конституції Азербайджанської Республіки Конституційний Суд вирішує спори, пов'язані із розмежуванням повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади [295].

Варто зазначити, що в окремих країнах це повноваження органи конституційного контролю реалізують не досить активно. Наприклад, у Польщі після закріплення цього повноваження у Конституції 1997 року Конституційний Трибунал протягом десяти років його не використовував, у зв'язку із відсутністю потреби вирішення конфліктів між органами публічної влади подібним чином.

Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що недоліки конституційного та законодавчого регулювання компетенції органів публічної влади часто призводять до виникнення конфліктів між зазначеними органами з приводу розмежування повноважень і предметів відання. Конституційний контроль є найбільш ефективним засобом вирішення таких конфліктів, оскільки саме він сприяє забезпеченню конституційної рівноваги між органами державної влади, узгодженню інтересів суб'єктів публічно-владних відносин.

Такий конституційний контроль здійснюється у формі конституційного нормоконтролю або у формі вирішення конституційно-правових спорів. Незважаючи на різноманітність підходів до класифікації компетенційних спорів, найбільш точно відображає особливості цього виду публічно-правових конфліктів їх поділ залежно від взаємовідносин суб'єктів спорів на горизонтальні (які виникають між суб'єктами публічно-владних повноважень одного рівня). Горизонтальні спори, які вирішують органи конституційного контролю,

поділяються на спори між вищими органами державної влади, між органами державної влади на рівні суб'єктів федерації у федеративних державах, а також між органами державної влади та органами місцевого самоврядування різних адміністративно-територіальних утворень в унітарних державах) та вертикальні (які виникають між суб'єктами публічно-владних повноважень різного ієрархічного рівня, тобто між загальнодержавними органами з одного боку та органами публічної влади її складників – з іншого).

Вирішуючи питання встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади, органи конституційного контролю визначають предмети відання таких органів, що, на нашу думку, вказує на управлінський характер відносин у цій сфері, адже саме у цій сфері органи конституційного контролю прямо взаємодіють з органами публічної влади. Вирішуючи спори про компетенцію, органи конституційного контролю відіграють принципову роль у розподілі влади і виступають як особливий елемент системи стримувань і противаг. Саме у сфері встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади виявляється правова природа конституційного контролю як окремого виду державної контрольної діяльності.

3.4. Конституційний контроль у сфері захисту прав та свобод людини і громадянина

Реальне забезпечення прав і свобод людини і громадянина має велике значення. Але щоб домогтись цього, держава повинна дати певні гарантії, за допомогою яких кожна людина могла б здійснювати право користуватись своїми правами і свободами [96, с. 72]. Державні гарантії прав та свобод є важливим чинником реалізації конкретних прав і свобод, забезпечення їх правового захисту, утвердження людської гідності [214, с. 36-37]. Світова практика конституціоналізму свідчить, що переважна більшість країн, проголошуючи себе демократичними, соціальними, правовими державами, декларує, насамперед, прихильність загальнолюдському, гуманітарному виміру у здійсненні влади,

забезпеченні прав і свобод людини і громадянина [с. 62; 182, 559, с. 48]. Це впливає зі змісту Конвенції про захист прав людини і основних свобод, відповідно до якої «Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» (ст. 13) [288].

У рамках досліджуваного питання набуває важливого значення наявний у теорії конституційного права поділ прав та свобод на конституційні (основні) та галузеві (похідні), оскільки перша група прав підлягає захисту шляхом здійснення конституційного контролю, а друга – може захищатись у рамках загального судового провадження.

Однак проблема полягає в тому, що нормативне визначення конституційних прав та свобод зазвичай відсутнє. Практика виходить з того, що конституційні права повинні бути закріплені у конституції відповідної держави, а галузеві – відповідно в інших нормативних правових актах. Органи конституційного контролю досить широко підходять до тлумачення прав і свобод людини і громадянина, закріплених у конституції, що багато в чому виправдовується абстрактним змістом самих конституційних положень, а також тією обставиною, що перелік конституційних прав та свобод зазвичай є відкритим. Тому вирішення цієї проблеми багато в чому покладається на розсуд органу конституційного контролю.

Конституційний контроль є ефективним і багато в чому універсальним юридичним засобом захисту прав та свобод в рамках національної правової системи. Особливістю захисту суб'єктивних прав за допомогою процедури конституційного контролю є те, що особа, чий право потенційно порушене, має можливість оскаржити будь-які нормативно-правові акти, які за юридичною силою поступаються лише конституції відповідно держави. Наділення органів конституційного контролю спеціальними повноваженнями із захисту гарантованих конституціями основних прав і свобод покликано підвищити рівень правової захищеності громадян. У багатьох країнах вона прямо передбачена в

конституціях і законах. Там, де немає подібних прямих конституційно-законодавчих установок, такий захист здійснюється за допомогою інших процедур, наприклад, у процедурі конституційного нормоконтролю [214, с. 37; 191, с. 34; 241, с. 246; 240, с. 40].

Підтримуємо позицією В. О. Лучіна та О. М. Дороніної, які стверджують, що звернення громадян або їх об'єднань з індивідуальною чи колективною скаргою до органів конституційного контролю – це один із видів звернень громадян у державні органи [365, с. 13], який є важливим конституційно-правовим засобом захисту та однією з гарантій дотримання прав і свобод громадян, ефективним способом відновлення порушеного права громадянина через подання до органів державної влади скарг, заяв і клопотань [648, с. 149].

У теорії управління звернення громадян традиційно розглядається як одна з форм зворотного зв'язку між державними органами і громадянами як членами суспільства [592, с. 12]. На думку Ю. Лагутова, звернення громадян можна розглядати можна розглядати в таких аспектах: як засіб захисту від порушень своїх прав, свобод і законних інтересів з боку органів виконавчої влади; як можливість реального впливу на діяльність органів виконавчої влади та посадових осіб; як можливість отримати позитивний для громадянина результат без застосування спеціальних юридичних знань для оформлення певних документів; як показник становлення громадянського суспільства [346].

Таким чином, з одного боку звернення громадян, у тому числі й до органів конституційного контролю, є ефективним засобом захисту прав та свобод, а з іншого – це одна з форм впливу на діяльність органів публічної влади.

Вплинути на діяльність органів публічної влади та захистити свої порушені права фізичні та юридичні особи можуть і шляхом звернення до суду з метою оскарження актів та дій органів публічної влади та їх посадових осіб. Однак, на відміну від звернень з приводу захисту прав і свобод до судів системи судоустрою, звернення громадян за захистом своїх конституційних прав та свобод у порядку конституційного контролю має свої особливості.

Механізм захисту прав та свобод за допомогою конституційного контролю залежить від моделі конституційного контролю, яка діє у відповідній державі. Так, за умов американської моделі, значення, яке має інститут конституційного контролю для захисту конституційних прав та свобод, наприклад, у США, обумовлюється зазначеними нижче обставинами.

По-перше, слід зазначити, що тільки на підставі XIV поправки до Конституції США з використанням доктрин про належну правову процедуру, рівний захист прав, «привілеїв та імунітетів» було затверджено безліч додаткових положень, що стосуються гарантій учасників кримінального процесу, що безпосередньо вплинуло на можливість реалізації їх конституційного права на захист.

По-друге, використовуючи доктрину «належної правової процедури» Верховний суд захистив права, закріплені в Конституції США і поправках до неї, а також інші права, що впливають з IX поправки до Конституції США (перелічення окремих прав в Конституції не применшує і не заперечує існування інших прав), від незаконних посягань з боку штатів. Таким чином, було виключено застосування безлічі законів штатів, які зазіхали на основні права і свободи, внаслідок чого побічно було забезпечено захист таких основних прав.

По-третє, використовуючи інститут конституційного контролю, суди сформували певні стандарти рівноправ'я шляхом розвитку практики застосування XIV поправки до Конституції США [108, с. 133-134].

О. Є. Герасимова зазначає, що подібно до вищих судових інстанцій інших держав Верховний суд США істотно обмежений у своїх можливостях розглядати всю ту масу справ, яка виникає внаслідок суперечності окремих актів або дій органів публічної влади і приватних осіб конституції держави у зв'язку з його невеликим кількісним складом (9 суддів), особливим статусом в рамках системи поділу влади. Відповідно Верховний суд просто фізично не може захистити конституційні права всіх осіб, які звернулися з подібною скаргою. Водночас це вирішується за рахунок наділення функцією конституційного контролю всіх судів, за винятком низки судів по дрібних позовах. За рахунок розгляду більшості

таких скарг іншими судами, Верховний суд США розвантажений від надмірної кількості рутинних справ. Його діяльність повністю спрямована на вирішення справ, які порушують певні актуальні і значимі правові або суспільно-політичні питання, в той час як основне навантаження щодо скасування неконституційних законів, які порушують права і свободи, лежить на інших судах [108, с. 134].

На думку вченої, така особливість американської моделі конституційного контролю, як відсутність спеціального органу конституційного контролю, надання функції конституційного контролю всім державним судам і судам штатів (за рідкісним винятком, зокрема, він стосується низки нижчих судів), здійснює позитивний вплив на реалізацію права на захист конституційних прав та свобод у США [108, с. 135].

Не погоджуючись з цією позицією, вважаємо за необхідне вказати на негативні аспекти конституційного контролю захисту прав та свобод за умов американської моделі. Зокрема, це наявність великої кількості прецедентів з одного і того ж питання, які можуть суперечити один одному, можливість перегляду прецеденту, що вносить у правове поле певну нестабільність. Звертаючись за судовим захистом, особа не може бути впевненою, що її справа буде вирішена таким же чином, як у знайденому нею прецеденті, на якому така особа будує свою позицію.

Крім того, у США суди мають можливість ухилятися від необхідності вирішення «незручних питань» шляхом використання так званої доктрини «політичного питання», згідно з якою суд може відмовити особі в розгляді її справи, якщо така справа зачіпає політичне питання. Зокрема, якщо вирішення справи спричинить втручання суду в питання, які стосуються компетенції інших гілок влади або компетенції штатів.

З цього приводу суддя Х. Блек справедливо зазначає, що «народу не повинно бути відмовлено в необхідності захисту свободи шляхом використання доктрини, так званого судового самообмеження. Коли на розгляд суддів представлено конституційне питання і громадські інтереси вимагають того, щоб це питання було вирішене, відмова його вирішувати по суті може розцінюватись

як відхід від принципу відповідальності» [414, с. 78]. Цю позицію підтримує А. О. Мішин, вказуючи: «доктрина «політичного питання» є ... певною фікцією, способом, що дозволяє уникнути розгляду того чи іншого питання, з якого в силу певних обставин Верховний суд не хоче висловлювати свою думку» [392, с. 132].

Не применшуючи ролі американської моделі конституційного контролю у становленні інституту захисту прав та свобод у світі, зазначимо, однак, що, на нашу думку, наявність спеціального органу, який може цілеспрямовано зосередитися на вирішенні таких питань, позитивно впливає на розвиток всієї правової системи, забезпечення конституційного ладу в державі і суспільстві в цілому, адже тільки за існування в державі конституційного ладу і конституційних законів повною мірою можлива реалізація права на захист своїх прав. У той час як прийняття судами рішень, заснованих на неконституційних законах, підтримка судами неконституційних дій органів державної влади, заснованих виключно на формальному тлумаченні законів, що суперечить їх змістом і духом, не може бути реалізацією права на судовий захист, навіть за формальної наявності факту розгляду справи і прийняття у ній рішення [108, с. 135-136].

Повертаючись до практики конституційного контролю судами загальної юрисдикції, вважаємо за необхідне звернути увагу на досвід окремих країн. Так, наприклад, в Ірландії та Ісландії, функція конституційного контролю покладається на верховні суди цих країн, що загалом характерно для країн із значним впливом прецедентного права. У цих державах фізичні особи можуть звернутись за захистом своїх порушених прав до верховного суду лише з апеляційними або касаційними скаргами. Тобто в цьому випадку з приводу неконституційності актів органів публічної влади фізичні особи до верховного суду звернутись не можуть.

Однак безпосередню можливість вдатись до конституційного контролю, як до форми захисту конституційного права, особи, права яких порушено, мають лише в разі конституційного та законодавчого закріплення у відповідній державі інституту конституційної скарги. Конституційна скарга є багатоаспектним

правовим явищем і кожен її аспектів активно впливає на формування правової системи сучасної правової та демократичної держави [129, с. 95].

У монографічному дослідженні за загальною редакцією М. М. Гецько, Ю. М. Бисаги, Д. М. Белова конституційна скарга визначається як звернення громадянина або іншої особи в органи конституційного правосуддя з приводу закону чи дії, що порушує, на думку заявника, його конституційні права і свободи, захист та відновлення яких можливе лише за допомогою конституційного судочинства [246, с. 63].

А. Р. Крусян визначає конституційну скаргу як конституційно визначене право фізичної та (або) юридичної особи ініціювати розгляд органом конституційного контролю питання щодо відповідності конституції держави (конституційності) правових актів, які порушують конституційні права і свободи [331, с. 32].

Л. Гарлицький під конституційною скаргою розуміє особливий правовий засіб, що дозволяє суб'єкту (фізичній або юридичній особі) звертатися до органу конституційного контролю з проханням перевірити прийняте щодо нього остаточне рішення публічних властей, якщо воно порушує його конституційні свободи і права [694, s. 365].

На нашу думку, конституційна скарга представляє безпосереднє звернення особи приватного права до органу конституційного контролю з вимогою перевірити конституційність певного правового акта або дії органу публічної влади чи посадової особи, якщо такий акт або дія порушує її конституційні права та свободи.

Як справедливо зазначають О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, С. Г. Серьогіна та І. І. Бодрова, індивідуальна конституційна скарга виступає не лише як гарантія захисту основних прав людини і громадянина від свавілля влади, але й як важливий засіб забезпечення й розвитку конституційної демократії, основу якої становлять права людини; сприяє реалізації одного з головних принципів правової держави – принципу зв'язаності всіх гілок влади Конституцією і Законом, що гарантують права людини. Крім того, на думку науковців, конституційна скарга,

будучи специфічним інструментом захисту конституційних прав особи, надає громадянину право як сторони вступати у правовий спір з державою та її органами, навіть із самим законодавцем, тим самим сприяючи інтеграції громадян у процес управління державою і суспільством [689, с. 31].

Так, за допомогою конституційної скарги захищається публічний інтерес, оскільки вона надає можливість контролю за дотриманням основного закону всіма державними органами. Інститут конституційної скарги відіграє важливу роль у запобіганні та вирішенні суспільних конфліктів. Тим самим він сприяє інтеграції суспільства навколо конституційних цінностей. Будучи важливою процесуальною гарантією прав і свобод приватних осіб, конституційна скарга служить одночасно засобом захисту публічних інтересів та конституційного правопорядку в цілому [246, с. 62-63].

Становлення інституту індивідуальної конституційної скарги є загальною тенденцією сучасного європейського конституціоналізму. Ширша або вузча модель конституційної скарги існує в Албанії, Андоррі, Австрії, Іспанії, Косово, Латвії, Ліхтенштейні, Північній Македонії, Німеччині, Польщі, Сербії, Словаччині, Словенії, Угорщині, Хорватії, Чеській Республіці, Чорногорії, Швейцарія, на Кіпрі і Мальті. Можна припустити, що активне запровадження механізму конституційної скарги може розглядатися у правовій думці майбутнього як певний етап еволюції конституціоналізму [157, с. 127].

Вважаємо, за необхідне зупинитись на таких елементах конституційно скарги, як суб'єкти та підстави її подання, предмет конституційної скарги та основні умови прийнятності конституційної скарги.

Невід'ємним елементом інституту конституційно скарги є праволві норми, які встановлюють коло суб'єктів, наділених правом подання конституційної скарги. Такими суб'єктами можуть бути, як правило, громадяни й іноземці та особи без громадянства щодо їх прав людини, гарантованих конституцією, тобто всі фізичні особи, які перебувають у межах юрисдикції держави.

Отже, правом звернення з конституційною скаргою, як правило, наділяються фізичні особи, які вважають, що мало місце порушення їх

конституційного права чи свободи. Однак, цим правом можуть володіти і юридичні особи, що має місце в низці країн: Австрії, Німеччині, Іспанії, Швейцарії, Югославії, Словаччині [с. 40]. Крім того, інколи право на звернення з конституційною скаргою в конституційний суд здійснюється через народного омбудсмена, народного захисника або прокурора (Словенія, Португалія) [214, с. 40].

Європейська доктрина визнає юридичних осіб носіями основоположних прав і свобод тією мірою, якою вони сумісні з їх статусом та відповідають їх природі [130, с. 48-49]. Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 34) [288] правом звернення до Європейського суду з прав людини наділені, крім фізичних осіб, і неурядові організації. Тобто Конвенція захищає також права і юридичних осіб, а отже, юридичні особи можуть безпосередньо звертатись за захистом своїх прав і до органів конституційного контролю. Як правило, це стосується лише юридичних осіб приватного права, оскільки звернення юридичних осіб публічного права до органів конституційного контролю розглядаються в рамках вирішення спорів про компетенцію, що стосується інших повноважень органів конституційного контролю [185, с. 7].

Проблема в тому, що під час подання конституційно скарги обов'язковою умовою є наявність законного інтересу в суб'єкта подання конституційної скарги, який за своєю природою є приватним. Якщо визначення законного інтересу під час розгляду конституційної скарги фізичної особи або юридичної особи приватного права є досить простим, то стосовно юридичних осіб публічного права визначити законний інтерес досить складно. Будучи критерієм допустимості скарги, названа умова пояснюється функціонуванням інституту конституційної скарги в рамках конкретного конституційного контролю.

Однак, наприклад, у ФРН існують виключення щодо заборони на подання конституційної скарги юридичними особами публічного права, До таких винятків можна віднести як вищі навчальні заклади, політичні партії і державні радіомовні корпорації щодо порушення свободи слова [177, с. 63]. Крім того, як уже зазначалось у попередньому розділі нашого дослідження, у § 91 Закону «Про

Федеральний Конституційний Суд» 1951 р. закріплено право громад та об'єднань громад подавати конституційну скаргу на порушення ст. 28 Основного закону федеральним законом або законом землі, як особлива гарантія місцевого самоврядування [169].

Важливим елементом конституційної скарги є підстава її подання, тобто ті фактичні обставини та норми законодавства, на яких скаржник обґрунтовує свої вимоги, права та свободи, на порушення яких скаржиться особа.

Підстави подання конституційної скарги різні: в одних країнах захисту шляхом подання конституційної скарги підлягають всі права і свободи, закріплені в конституції, в інших – їх окремі категорії, зазвичай це громадянські і політичні права [214, с. 40].

Так, у ФРН відповідно до пункту 4а частини першої статті 93 Основного Закону ФРН, який був введений в дію Законом від 29 січня 1969 року, конституційна скарга може бути подана будь-якою особою, яка стверджує, що державна влада порушила одне із основних прав або одне з прав, вказаних в абзаці четвертому статті 20, статтях 33, 38, 101, 103 і 104 [169]. Сюди належать усі визнані Основним Законом ФРН права, а також права державних службовців, принцип рівності.

Згідно з пунктом 1 статті 127 Конституції Словацької Республіки Конституційний Суд приймає рішення про скарги фізичних чи юридичних осіб, якщо вони заперечують проти порушення їх основних прав чи свобод, або прав людини та основних свобод, що випливають із міжнародного договору, ратифікованого та оголошеного Словацькою Республікою, якщо захист цих прав та свобод не вирішує інший суд [314].

Зі змісту статті 79 Конституції Республіки Польща випливає, що підставою конституційної скарги є порушення конституційних прав і свобод. Більшість цих прав викладено в розділі II «Свободи, права та обов'язки людини і громадянина» Конституції, однак конституційна скарга може стосуватися прав, свобод чи обов'язків, що містяться в інших розділах Основного Закону [130, с. 101].

У Чеській Республіці згідно із § 72 Закону «Про Конституційний Суд» конституційна скарга в може бути подана фізичною особою або юридичною особою, якщо вона стверджує, що остаточне рішення у судовому процесі, в якому вона є стороною, втручання з боку публічних властей порушили її основоположне право або свободу, яке гарантується конституційним ладом.

Відповідно до Федеральної Конституції Австрійської Республіки підставою конституційної скарги є порушення «прав, гарантованих конституційним законодавством» (ст. 144). На відміну від більшості європейських країн, конституційні законодавчі акти Австрії не вказують на вимогу щодо порушення саме тих прав і свобод, що передбачені Федеральною Конституцією, як передумову подання конституційної скарги і не визначають їх закритий перелік [130, с. 85].

Таким чином, якщо звернутися до законодавства і практики зарубіжних країн, у яких діє інститут конституційної скарги, то слід зазначити, що здебільшого захисту шляхом подання конституційної скарги підлягають основоположні права та свободи людини і громадянина, передбачені конституцією відповідної держави [205, с. 80].

В Україні цей інститут було запроваджено Законом від 02.06.2016 року «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» Цим Законом статтю 55 Конституції було доповнено частиною 4 такого змісту: «Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією, та у порядку, визначеному законом». Окрім того, з'явилася ще одна ст. 151¹, відповідно до якої Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано [315]. З метою узгодження із Конституцією України законодавства, що регулює

діяльність Конституційного Суду України, 13.07.2017 р. було прийнято Закон «Про Конституційний Суд України».

Частина 1 статті 55 цього Закону визначає конституційну скаргу як подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу [484].

І хоча в наведеному визначенні конституційної скарги не міститься її обумовленість захистом основних (конституційних) прав і свобод людини, однак тлумачення цієї норми повинно здійснюватись саме таким чином. Тим більше, що п. 6 ч. 2 цієї статті визначає, що, серед іншого, у конституційній скарзі повинно бути зазначено обґрунтування тверджень щодо неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення внаслідок застосування закону [484].

Предметом конституційно скарги, як правило, є нормативно-правові акти (закони, міжнародні договори, акти глав держав, урядів, інколи – акти органів місцевого самоврядування). У Німеччині особа може оскаржити у Федеральний Конституційний Суд будь-які акти державної влади, які порушують, як вона вважає, її основні права – закони, інші нормативні акти, правозастосовчі (індивідуальні) адміністративні акти і судові рішення; в Чехії, Іспанії – розпорядження, правові акти і дії публічних властей, включаючи суд; в Австрії – рішення органів управління, в Швейцарії – лише акти кантонів; в Бельгії, Угорщині – нормативні акти; в Албанії – акти і дії судових органів тощо [214, с. 41; 211, с. 122].

Варто зазначити, що тенденцією розвитку конституційного контролю європейських держав є розширення предмета конституційного оскарження будь-яких нормативно-правових актів, а в деяких випадках – індивідуальних правових актів (адміністративних актів, ухвалених адміністративними органами у конкретних справах, а також остаточних судових рішень).

Для європейських держав, у яких ефективно функціонує інститут конституційно скарги, характерними є декілька моделей функціонування цього інституту.

Перша модель характеризується наявністю нормативної конституційної скарги, коли оскарженню підлягає лише нормативний акт, який покладений в основу ухвалення індивідуального акта (з можливістю оскарження конституційності виключно законів або всіх нормативно-правових актів). Наприклад, у Польщі відповідно до статті 79 Конституції кожен, чий конституційні свободи або права виявилися порушеними, має право згідно з принципами, визначеними в законі, звернутися зі скаргою до Конституційного Трибуналу з питанням про відповідність Конституції закону або іншого нормативного акта, на підставі якого суд або орган публічної адміністрації ухвалив остаточне рішення про його свободи або права чи про його обов'язки, визначені в Конституції [308, с. 33].

Для другої моделі характерною є повна конституційна скарга, яка передбачає можливість оскарження конституційності нормативно-правових актів і в певних випадках індивідуальних актів правозастосування (ФРН, Австрія) [233, с. 116-117].

У ФРН, як уже зазначалось, предметом оскарження можуть виступати закони та інші акти парламенту, адміністративні акти, а також судові рішення, тобто будь-які акти, дії чи бездіяльність органів державної влади [130, с. 50].

Конституційний Суд Австрії уповноважений Федеральною Конституцією розглядати конституційні скарги від осіб не лише щодо конституційності законів, а й щодо законності підзаконних нормативно-правових актів, які безпосередньо стосуються прав і свобод, незалежно від їх застосування в конкретній справі [289].

У частинах першій, другій, третій статті 144 Федерального конституційного закону Австрії зазначається, що Конституційний Суд розглядає скарги на рішення органів управління, в тому числі незалежних адміністративних трибуналів, якщо особа, яка подала скаргу, стверджує, що таким рішенням порушено її право,

гарантоване конституційним законом, або що порушення її прав пов'язане із застосуванням протизаконної постанови, неконституційного закону або протиправного державного договору [176]. За таких самих умов Конституційний Суд розглядає скарги на пряме здійснення органом управління наказу або примусового впливу, спрямованого проти певної особи. Скарга може бути подана лише після того, як справу розглянуто у всіх інших інстанціях, до відання яких вона належить [127, с. 133].

В Україні відповідно до частини 1 статті 55 Закону «Про Конституційний Суд України» предметом конституційного контролю за конституційною скаргою є закон України (його окремі положення), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу [484]. Тобто, як бачимо, в нашій державі діє модель нормативної конституційної скарги. Причому обмеженої нормативної конституційної скарги, оскільки ця модель надає особі мінімальний обсяг можливостей щодо захисту прав людини в рамках цього інституту [212, с. 13].

На окрему увагу заслуговує питання прийнятності конституційної скарги і тих фільтрів, які використовуються для відсікання конституційних скарг, які є недопустимими. У країнах, де функціонує інститут конституційної скарги, основними умовами їх прийнятності є такі: використання всіх інших правових можливостей для захисту порушених прав і свобод, наявність остаточного судового рішення у справі, встановлення строків звернення з конституційною скаргою, відсутність зловживання правом на конституційну скаргу.

Зазвичай як попередню умову подачі конституційної скарги потрібно вичерпання всіх інших національних засобів юридичного захисту. Зокрема, така умова передбачена конституціями та законодавством ФРН [169], Вірменії [298], Польщі [308], Австрії [289].

Умова використання всіх національних можливостей охоплює звернення до національних судів та органів державної влади, які уповноважені вирішувати питання, пов'язані з реалізацією, додержанням та забезпеченням прав і свобод людини. Вона є найважливішою і, як свідчить практика зарубіжних країн, досить

складною для виконання суб'єктами звернення до конституційного суду. Недотримання цієї умови є головною причиною, через яку переважна більшість конституційних скарг відхиляється. Про це свідчить, наприклад, практика Німеччини. Так, у Німеччині 95% всіх справ у пов'язані з індивідуальними скаргами, протягом року до Федерального Конституційного Суду надходить близько 5 – 8 тисяч скарг, і лише щодо 2 – 2,5 % з них відкриваються провадження, інші повертаються скаргникам [128, с. 118]. Однак існує категорія справ, які підлягають розгляду в обов'язковому порядку. Це справи за скаргами з приводу ув'язнення та справи з приводу безвідповідальної судової практики. У таких випадках навіть у незначних справах приймається рішення [214, с. 42]. Законодавством ФРН створені умови, які дозволяють уникнути перевантаження суду і визначити правомірність і обґрунтованість подання конституційної скарги. По-перше, Федеральний Конституційний Суд Німеччини складається з двох сенатів, до складу кожного з яких входять по вісім суддів. Один із сенатів займається переважно спорами і конфліктами, які стосуються прав і свобод громадян і тому іменується в побуті «сенатом основних прав». По-друге, встановлена спеціальна процедура досудового розгляду скарг. Приблизно три чверті скарг, перш ніж потрапити на розгляд сенату Федерального Конституційного Суду, розглядаються спеціальним «комітетом з попередньої перевірки скарг» і частіше за все далі не йдуть. У Німеччині вважають, що позитивно вплинути на судову практику і змусити органи державної влади з повагою ставитись до конституційних прав і свобод громадян вдалось багато в чому саме завдяки інституту конституційної скарги. Рішення Федерального Конституційного Суду стали ефективним засобом контролю за діяльністю органів державної влади [359, с. 1].

Вимога використання всіх інших національних засобів юридичного захисту є обґрунтованою. По-перше, вона розвантажує органи конституційного контролю від надмірної кількості скарг, які можуть бути вирішені в інших судах. По-друге, ця вимога підкреслює відповідальність судів системи судоустрою за охорону та захист конституційних цінностей при розгляді судових справ за чинним

законодавством. По-третє, вимога щодо вичерпання всіх засобів правового захисту дозволяє суттєво зменшити велику кількість конституційних скарг та надає можливість сконцентруватися на конституційних питаннях.

Правило вичерпання всіх національних засобів правового захисту порушеного права, на думку В. В. Остапенка, передбачає, що заявник повинен використовувати всі звичайні методи, є адекватними й ефективними щодо можливого порушення. Ефективним визнається такий засіб захисту, який був би доступний заявнику в теорії і на практиці, здатний реалізувати компенсацію збитку за порушене право і мав би розумні шанси на успіх [444, с. 247].

У той же час законодавство деяких зарубіжних країн передбачає виняток із вимоги щодо вичерпання всіх засобів правового захисту. Так, Закон «Про Федеральний Конституційний Суд» ФРН в пункті 2 статті 90 допускає винятки з вимоги щодо вичерпання всіх засобів правового захисту, у випадку загальної доцільності або якщо попереднє звернення до інших судових інстанцій потягне за собою серйозну та невідворотну шкоду для скажника [169]. Згідно зі ст. 51 Закону Словенії «Про Конституційний Суд Республіки Словенія» у виняткових випадках Суд може розглянути справу, яка не пройшла всі судові інстанції, якщо передбачуване порушення є явно очевидним і якщо реалізація індивідуального акта призведе до непоправних наслідків для заявника Конституційна апеляція подається протягом 60 днів з дня вручення індивідуального акта, проти якого можливе конституційне оскарження. Однак у спеціально обґрунтованих випадках Конституційний Суд може виключно приймати рішення про конституційну скаргу, подану після закінчення встановленого строку (ч. 3 ст. 52 Закону) [168].

Наступна умова прийнятності конституційно скарги – це термін її подання. Конституційна скарга повинна бути подана в строк, який повинен бути чітко визначений у законі, з моменту прийняття акта або вчинення дії (бездіяльності) органів державної влади, що, на думку скажника, порушує його фундаментальні права. У різних країнах такий термін різний. Так, у Німеччині термін подачі конституційної скарги становить один місяць якщо мова йде про судові рішення або адміністративний акт виконавчої влади, та один рік – якщо конституційна

скарга стосується закону. В Австрії конституційна скарга може бути подана протягом шести тижнів з моменту вручення рішення, прийнятого останньою інстанцією, в Польщі – протягом трьох місяців. Причому цей термін не підлягає відновленню. У Латвії, Азербайджані законодавством передбачено шестимісячний термін для подачі конституційної скарги [183, с. 20].

На нашу думку, в Україні термін подачі конституційної скарги є оптимальним – протягом трьох місяців з дня набрання законної сили остаточного судового рішення. Крім того, вітчизняне законодавство передбачає виняток з цього правила. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 77 Закону провадження у конституційну скаргу після закінчення тримісячного терміну можливе в тому випадку, коли з її змісту вбачається наявність суспільного інтересу [220, с. 193].

Як умову прийнятності конституційної скарги законодавством багатьох країн передбачено необхідність обґрунтованості конституційної скарги. Наприклад, в Австрії заявник зобов'язаний довести у зверненні до Конституційного Суду пряму дійсну шкоду, яка завдається або може бути завдана йому від прямої дії закону чи іншого нормативного акта органу публічної влади. За законодавством Словенії, скарга вважається недопустимою у разі, якщо порушення основних прав і свобод, про які йде мова у конституційній скарзі, не привело до серйозних наслідків для заявника [220, с. 193].

Показовим у цьому є положення ст. 93а Закону ФРН «Про Федеральний Конституційний Суд», який чітко передбачає допустимість конституційної скарги і зазначає умови такої допустимості: 1) принципове конституційне значення (§ 93а Abs. 2а); 2) захист основних прав (ст. 90 Abs. 1), зазначених у ч. 4 ст. 20, ст.ст. 33, 38, 101, 103 та 104 Основного Закону, і скаржник зазнає особливо тяжкої шкоди в разі відмови в розгляді конституційної скарги (ст. 93а Abs. 2b) [454, с. 163].

Свої особливості інститут конституційної скарги має в тих країнах, де він здійснюється в порядку процедури ампаро, що має місце в окремих країнах Європи та Латинської Америки (Аргентина, Венесуела, Іспанія, Мексика, Перу, Угугвай).

Найбільш розгорнуте визначення інституту ампаро дає А. О. Клішас: «Процедура ампаро є механізмом конституційного контролю, який спрямований на захист основ конституційного правопорядку, а саме – конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян і юридичних осіб, компетенції федеральних органів влади від посягань з боку владних органів штатів, повноважень органів суб'єктів федерації від посягань з боку федеральних органів влади, що здійснюється за допомогою самостійного провадження, що порушується з ініціативи потерпілої сторони, і винесення рішення про конституційність чи неконституційність оскаржуваного нормативного акта, яке тягне за собою встановлені законодавством правові наслідки тільки для сторін справи, що розглядається» [261, с. 258].

Слід зазначити, що у науковій літературі цей інститут позначають терміном «процедура ампаро». Мова йде, зрозуміло, не про окрему процедуру, а про інститут захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. Іспанський законодавець використовував для цього інституту термін «*recurso de amparo*», який перекладається дослівно як «засіб ампаро», а також як «скарга ампаро» [591, с. 2736].

Процедура ампаро з'явилась у Мексиці наприкінці XIX ст. Термін «ампаро» походить від іспанського слова «*amparar*» – охороняти, захищати – і був закріплений у проекті конституції для штату Юкатан у 1840 р. його розробником Мануелем Рехоном. У цьому проекті термін «*amparar*» означав право верховного суду країни охороняти людей, права яких порушені законом або актами влади. Фактично в Конституції штату Юкатан запроваджено судовий конституційний контроль – процедуру ампаро, пізніше втілену у федеральній Конституції 1857 р., у чинній Політичній Конституції 1917 р., а також в Органічному законі про ампаро 1936 р. зі змінами та доповненнями, який регулює порядок здійснення конституційного судочинства в межах процедури ампаро на сучасному етапі [261, с. 104]. Процедура ампаро в Мексиці дає особам змогу захистити свої права в судах, якщо їх порушено адміністративним або судовим актом. Конституційний контроль, що здійснюється в режимі процедури ампаро,

характерний для багатьох латиноамериканських країн, однак у класичному варіанті він сформувався саме в Мексиці [665, с. 148].

Особливості процедури ампаро детально визначені у монографічному дослідженні О. В. Петришина, Ю. Г. Барабаша, С. Г. Серьогіної та І. І. Бодрової. До таких особливостей вчені відносять такі. Процедура ампаро здійснюється за ініціативою потерпілої сторони і винесення рішення щодо конституційності чи неконституційності оскаржуваного нормативного акта, рішення, що тягне за собою встановлені законодавством правові наслідки тільки для сторін справи, що розглядається. Ця процедура може здійснюватись паралельно з оскарженням у кримінальному, цивільному чи адміністративному порядку. Метою процедури ампаро є поновлення порушеного права у тому вигляді, у якому воно було до порушення. До принципів процедури ампаро вищезазначені науковці відносять такі: ініціатива потерпілої сторони, наявність особистої і прямої шкоди, завданої потерпілій стороні, здійснення процедури ампаро лише судом, відносності, остаточності [489, с. 34].

У цілому погоджуємось із цією позицією, однак вважаємо за потрібне звернути увагу, що не завжди процедура ампаро здійснюється судами. Іноді ці повноваження надаються спеціалізованим органам конституційного контролю (Іспанія), які, на нашу думку, не є судовими органами у загальноприйнятому розумінні. Крім того, на нашу думку, до характерних особливостей процедури ампаро слід віднести також її наслідки, оскільки рішення за цією процедурою не призводить до анулювання оскаржуваного акта внаслідок визнання його неконституційним.

Загалом, вважаємо, що, незважаючи на ту обставину, що процедура ампаро здійснюється як судами загальної юрисдикції, так і спеціалізованими органами конституційного контролю, однак більше спільного вона має із механізмом захисту прав та свобод, який притаманний європейській моделі конституційного контролю, аніж американській. Зокрема за допомогою цієї процедури захищаються лише конституційні права. Тоді як за умов американської моделі можливе звернення до суду з приводу прав, закріплених як у конституції, так і у

інших нормативно-правових актах. Окрім того, процедура ампаро передбачає можливість оскарження будь-якого акта публічної влади. Тому ми вважаємо обґрунтованим віднесення процедури ампаро до різновиду конституційної скарги.

Варто зазначити, що, не зважаючи на те, що конституційна скарга є дієвим та ефективним засобом захисту основних прав і свобод громадян, однак, як справедливо зазначає А. Л. Деркач, попри поширення в правових системах низки європейських країн механізмів захисту прав особи конституційними судами через механізми конституційної скарги, багато держав із тривалою конституційною традицією наразі або не застосовують таку модель, або передбачають лише опосередковані чи обмежені можливості звернення індивідів до органів конституційної юстиції [139, с. 129]. Як приклад, вчений наводить, насамперед, Францію. У цій державі орган конституційного контролю (Конституційна Рада) має повноваження як у сфері дотримання конституційності процедур парламентських і президентських виборів, так і щодо конституційності нормативних актів. Водночас порушення нормативними актами гарантованих Конституцією прав і свобод людини може бути підставою для перевірки конституційності такого акта Конституційною Радою лише за умови звернення до неї Касаційного суду або Державної Ради (вищого державного органу Франції з адміністративних питань) на підставі судового провадження, де було виявлено таке порушення конституційних прав (ст. 61-1 Конституції 1958 р.) [316]. Таким чином, сторони у справі позбавлені права звертатися до Конституційної Ради безпосередньо. Водночас практично особи, чиї конституційні права були ймовірно порушені нормативним актом, можуть ставити питання щодо його конституційності до Касаційного суду або Державної Ради в рамках судового провадження [139, с. 130]. В окремих країнах, не зважаючи на наявність у державно-правовому механізмі органів конституційного контролю, закріплення на конституційному рівні права громадян на звернення, відсутній інститут конституційної скарги як засіб захисту прав та свобод (Латвія, Молдова).

Таким чином, аналіз державно-правової практики зарубіжних країн дозволяє зробити висновок про те, що інститут конституційної скарги сприяє

розвитку конституційних основ демократії. Можливість її подання забезпечує можливість впливу громадян та їх об'єднань на органи публічної влади у випадках порушення ними правових норм, слугує застережним чинником від прийняття неконституційних рішень органами державної влади, сприяє захисту публічних інтересів та конституційного правопорядку в цілому, утвердженню верховенства права у правовій системі та верховенство суспільства щодо держави.

Можливість подання конституційної скарги багато в чому залежить від моделі, за якою побудований цей інститут. Найбільш поширеною моделлю конституційної скарги на сьогодні є модель часткової конституційної скарги, що надає можливість оскаржувати нормативно-правові акти або їх окремі види. За умови функціонування в державі інституту конституційної скарги, побудованого за моделлю нормативної скарги, цей інститут відіграє самостійну роль в правозахисному механізмі, має власний предмет і загалом дозволяє громадянам і юридичним особам приватного права захищати конституційні права, порушені у результаті застосування неконституційних нормативних правових актів, насамперед, законів. Однак тенденцією розвитку інституту конституційної скарги у країнах Європи цілком обгрунтовано можна вважати поширення моделі повної конституційної скарги, яка передбачає можливість перевірки конституційності будь-яких правових актів, включаючи індивідуальні акти правозастосування. І це, на нашу думку, цілком справедливо. Оскільки саме повна конституційна скарга сприяє найбільш повному та ефективному забезпеченню захисту конституційних прав та свобод від неправомірних актів та дій публічної влади шляхом конституційного контролю.

3.5. Інші форми реалізації конституційного контролю, пов'язані з вирішенням питань публічно-правового характеру

Повноваження органів конституційного контролю відповідають їх основним функціям, найважливіші з яких ми розглянули у попередніх підрозділах нашого

дослідження. Безперечно, ці функції є визначальними для органів конституційного контролю. У той же час велика різноманітність повноважень органів конституційного контролю в різних країнах не обмежується лише сферою конституційного нормоконтролю, офіційного тлумачення норм конституцій та законів, вирішення спорів про компетенцію між органами публічної влади, забезпеченням захисту прав і свобод людини і громадянина. Як свідчить аналіз нормативно-правової бази та державно-правової практики демократичних країн світу, сфера предметної компетенції органів конституційного контролю в багатьох країнах є набагато ширшою. Більшість держав відносять до відання органів конституційного контролю вирішення багатьох питань, безпосередньо пов'язаних із внутрішньополітичним життям країни. Законодавство країн світу у цій сфері наділяє органи конституційного контролю різним обсягом повноважень, які свідчать про те, що конституційний контроль є видом державної контрольної діяльності.

У низці країн до повноважень органів конституційного контролю віднесене повноваження з вирішення питань, пов'язаних з переслідуванням посадових осіб за порушення конституції (глава держави, члени уряду, судді), але, головним чином, мова йде про процедуру імпічменту, яка застосовується стосовно глави держави: «Необхідність такої процедури особливо очевидна й тоді, коли відсутні досить ефективні процедури звільнення з посади політичним шляхом, наприклад, щодо посади президента країни, який обирається безпосередньо народом ...» [680, с. 111].

Необхідно вказати на різну роль, яку в цій процедурі відіграють органи конституційного контролю в окремих країнах.

В одній групі країн орган конституційного контролю безпосередньо вирішує питання про усунення глави держави з посади, тобто по суті обвинувачення, висунутого парламентом (Австрія, Угорщина, Італія, Словаччина, Словенія, Чехія, Хорватія й ін.). При цьому в окремих країнах, наприклад, в Австрії, органи конституційного контролю можуть винести рішення не лише про усунення відповідних посадових осіб з посади, але й про їх кримінальну

відповідальність. Так, відповідно до ст. 142 Федерального конституційного закону Австрії Конституційний Суд розглядає справи у зв'язку з обвинуваченнями, які тягнуть передбачену Конституцією відповідальність верховних органів Федерації і земель за допущені ними в ході їх офіційної діяльності винні правопорушення [289].

Конституційний Суд Словенії здійснює повноваження щодо притягнення до відповідальності Президента Республіки, передбаченні у статті 109 Конституції Словенії [313] йдеться про відповідальність глави держави за порушення не тільки Конституції Словенії, а й за порушення закону. При цьому, на відміну, наприклад, від законодавства Македонії, відповідальність Президента Республіки Словенія встановлена не за будь-яке, але виключно за тяжке порушення закону. Таким чином, на відміну від ряду держав (Болгарії, Румунії, Росії, Словаччини, Чехії), словенський конституційний законодавець не передбачив зраду як підставу для висунення звинувачення проти глави держави [465, с. 98-99].

К. А. Половченко звертає увагу на таку особливість інституту імпичменту в Словенії, як можливість притягнення до відповідальності Конституційним Судом не лише Глави держави, але і інших вищих посадових осіб [465, с. 98]. Згідно зі статтею 119 Конституції Словенії йдеться про Прем'єр-міністра і міністрів, які можуть бути притягнуті до відповідальності в разі порушення Конституції та законів, допущені під час здійснення ними своїх повноважень. Однак на відміну від глави держави, щодо якої провадження про усунення від посади може бути порушено в Конституційному Суді у зв'язку з тяжким порушенням закону, підстави для притягнення до відповідальності Прем'єр-міністра і міністрів представлені в Конституції ширше, оскільки вони можуть бути притягнуті до відповідальності Конституційним судом за будь-яке, в тому числі і за «звичайне» порушення закону. Причому, якщо Конституційний Суд встановить, що голова Уряду або міністр під час здійснення своїх повноважень порушили Конституцію або закон, то вони так само, як і Президент Республіки, відмовляються від посади. При цьому слід врахувати те, що за відмови від посади голови Уряду у відставку йде весь склад Уряду [313].

Таке положення словенської Конституції стало предметом критики місцевих і іноземних дослідників, які вказують на те, що на відміну від Президента Республіки, що обирається прямими виборами, повноваження Конституційного Суду щодо притягнення до відповідальності Прем'єр-міністра і міністрів є зайвим, оскільки член Уряду може бути звільнений з посади і самим Державними зборами, які його і обрали, і без участі Конституційного Суду [465, с. 99].

Таким чином, Конституційний Суд Словенії володіє досить вагомими повноваженням щодо усунення від посад вищих посадових осіб. На думку К. А. Половченка, незважаючи на те, що подібним повноваженням володіє більшість держав Центральної та Південно-Східної Європи, проте подібне повноваження Конституційного суду Словенії відрізняється як обсягом, оскільки Конституційний Суд уповноважений усувати з посади, крім Глави держави, також Глави Уряду і міністрів, так і змістом, оскільки Суд самостійно приймає рішення про відмову від посади вищих посадових осіб [465, с. 100].

Що стосується практики реалізації цього повноваження, то слід зазначити, що за весь час існування процедури імпічменту в словенському конституційному законодавстві з початку 90-х років була зроблена одна спроба порушити провадження щодо притягнення до відповідальності Президента Республіки за порушення Конституції і законів. Стосовно ж членів Уряду Словенії справу щодо усунення з посади в порядку імпічменту жодного разу не було порушено [465, с. 100].

В Італії Конституційний Суд самостійно приймає рішення щодо звинувачень, що висувуються проти Президента Республіки (ст. 134 Конституції, ст.ст. 12 – 15 Конституційного закону № 1 від 11.03.53). Відповідно до ч. 7 ст. 135 Конституції, у розгляді обвинувачення, висунутого проти Президента Республіки, крім ординарних суддів Конституційного Суду, беруть участь шістнадцять членів, визначених жеребкуванням зі списку громадян, які мають право балотуватися на виборах сенаторів [306, с. 57].

Федеральний конституційний суд ФРН уповноважений вирішувати питання про звинувачення Федерального президента в умисному порушенні Основного закону або іншого федерального закону й оголошувати його позбавленим посади. Крім цього, Федеральний конституційний суд після пред'явлення обвинувачення має право тимчасовим наказом постановити, що Федеральний президент не може виконувати свої посадові функції (ст. 61 Основного закону) [46, с. 153].

Відповідно до ч. 5 ст. 129 Конституції Словаччини Конституційний Суд приймає рішення про обвинувальний акт Національної ради Словацької Республіки проти Президента Словацької Республіки у справі про навмисне порушення Конституції чи державну зраду [314].

У другій групі країн органи конституційного контролю дають лише висновок з питань, пов'язаних із процедурою імпічменту (Болгарія, Киргизстан, Казахстан, Вірменія, Литва, Румунія, Україна). У Румунії відповідне повноваження Конституційного Суду досить обмежене – він дає «консультативну пораду» за пропозицією про усунення Президента (ст. 144 Конституції) [311; 215, с. 508]. У Литві відповідно до ст. 105 Конституційний Суд надає висновки стосовно конституційності конкретних дій членів Сейму та державних чиновників, проти яких порушено справу про імпічмент [310]. Тобто в даному випадку мова йде про оцінку органом конституційного контролю власне дій відповідних посадових осіб, які є підставою імпічменту.

В окремих державах органи конституційного контролю уповноважені визначати конституційність не самих дій посадових осіб, які стали підставою для імпічменту, а лише здійснювати контроль за конституційністю процедури імпічменту. Так, до повноважень Конституційного Суду України належить надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту (ст. 150 Конституції) [315]. Аналогічним чином регулюється це питання в Казахстані. Відповідно до ст. 47 та ст. 72 Конституції Республіки Казахстан Конституційна Рада дає висновок про

дотримання конституційних процедур під час усунення Президента з посади в порядку імпічменту [300].

У цілому можна сказати, що притягнення президента до відповідальності для органів конституційного контролю є типовим повноваженням, проте серед них є деякі винятки. По-перше, можна виділити низку країн, де сама по собі відповідальність глави держави передбачається, але покладається на інші державні органи. Така ситуація має місце у Франції, де Президент Республіки в разі зради несе відповідальність перед Високою палатою правосуддя (ст. 68 Конституції) [316]. Аналогічна ситуація має місце у Польщі, де, незважаючи на те, що, у Конституційного Трибуналу є повноваження, що стосуються Президента Республіки, останній несе відповідальність за свої дії перед Державним Трибуналом (ст. 145 Конституції Польщі) [308, с. 63]. У Португалії питанням відповідальності Президента Республіки також займається інший орган – Верховний суд, але при цьому до ведення Конституційного Суду віднесено посвідчення того, що Президент Республіки після відповідної процедури покинув свій пост (ст. 223 Конституції) [309].

Специфічним повноваженням для органів конституційного контролю деяких країн є надання висновку про неможливість виконання президентом своїх повноважень з поважних причин. Стаття 135 Конституції Республіки Молдова передбачає вирішення Конституційним Судом питання щодо відсторонення Президента Республіки Молдова від посади або тимчасового виконання його обов'язків, а також щодо неможливості виконання Президентом Республіки Молдова своїх обов'язків протягом більш ніж 60 днів [302]. У Вірменії у випадках важкої хвороби Президента Республіки або наявності інших непереборних перешкод для виконання його повноважень, через які виконання його повноважень стає неможливим на тривалий час, Конституційний Суд на підставі заяви Уряду виносить постанову про неможливість виконання повноважень Президента Республіки (ст.ст. 143, 168 Конституції) [298]. Аналогічні положення містить Конституція Литви (ст. 105 Конституції) [310] та Конституція Азербайджану (ч. 3 ст. 104 Конституції) [295].

Згідно з ч. 1 ст. 131 Конституції Республіки Польща, Конституційний Трибунал уповноважений за запитом Маршала Сейму приймати рішення з приводу перешкод до виконання Президентом Республіки своїх обов'язків, коли Президент не може проінформувати Маршала Сейму про свою нездатність виконувати обов'язки. Якщо Конституційний Трибунал встановить тимчасову нездатність Президента виконувати обов'язки, то він покладає їх виконання на Маршала Сейму [308, с. 47-48].

Конституційний Суд Португалії має аналогічне повноваження щодо встановлення наявності тимчасових перешкод до виконання Президентом Республіки своїх обов'язків, а також він підтверджує смерть і стійку фізичну недієздатність останнього (п. А) ч. 2 ст. 223 Конституції Португалії, п. А) ст. 7 Закону про Конституційний Суд) [309; 438].

Інколи навіть питання добровільної відставки глави держави є предметом конституційного контролю. Зокрема, в Азербайджані у випадку відставки Президента Азербайджанської Республіки його заяву про відставку подається в Конституційний Суд, який, упевнившись, що Президент особисто подав заяву про відставку, приймає рішення про прийняття такої відставки. З цього моменту Президент Азербайджанської Республіки вважається таким, що пішов з посади у зв'язку з виходом у відставку [295]. Конституційний Суд Вірменії відповідно до статті 168 Основного закону дає висновки щодо наявності підстав для відмови від посади Президента Республіки [298].

В окремих державах органи конституційного контролю тією чи іншою мірою є учасниками процедури розпуску парламенту. Так, до компетенції Конституційного Суду Республіки Молдова входить констатація обставин, які виправдовують розпуск Парламенту (п. «f» ст. 135 Конституції). Ці обставини зазначені у ст. 85 Конституції Молдови. До них належать неможливість формування Уряду або блокування протягом трьох місяців прийняття закону, невираження вотуму довіри Уряду в 45-денний термін після внесення пропозиції і тільки після відхилення пропозиції не менше двох разів [302].

Відповідно до ч. 1 ст. 94 Конституції Республіки Білорусь повноваження Палати представників чи Ради Республіки можуть бути достроково припинені на підставі висновку Конституційного Суду при відмові в довірі Уряду, вираженні вотуму недовіри Уряду або двократної відмови в наданні згоди на призначення Прем'єр-міністра [299]. У випадках, передбачених Конституцією, Конституційний Суд за пропозицією Президента дає висновок про наявність фактів систематичного або грубого порушення палатами Парламенту Конституції Республіки Білорусь (ч. 3 ст. 94 Конституції) [299]. Детальна регламентація конституційного контролю систематичного чи грубого порушення палатами Парламенту Конституції здійснюється главою 19 Закону «Про конституційне провадження» [173].

Предметом конституційного контролю в окремих країнах можуть бути також питання визнання правомочності окремих депутатів та питання позбавлення їх депутатських мандатів. Так, ст. 62 Конституції Молдови передбачає, що Конституційний Суд за пропозицією Центральної виборчої комісії приймає рішення про визнання мандатів депутатів [302].

У Вірменії Конституційний Суд у порядку, встановленому законом про Конституційний Суд, виносить постанову з питання припинення повноважень депутата (ст. 168 Конституції) [298]. Відповідно до п. 1 ст. 129 Конституції Словацької Республіки Конституційний Суд приймає рішення щодо скарги на рішення про перевірку чи неперевірку мандата члена Національної ради Словацької Республіки [314].

До повноважень Конституційного Суду Австрійської Республіки також належить позбавлення депутатських мандатів. Федеральне та державне законодавство визначають умови, за яких депутат втрачає свій мандат або може бути відкликаний. Так, Конституційний Суд уповноважений позбавляти мандатів членів Національної ради, Федеральної ради, державного парламенту або муніципальної ради; членів, обраних від Австрії до Європарламенту.

Така втрата мандата може бути негайно постановлена Конституційним Судом, якщо загальний представницький орган, щонайменше половина делегатів

до Австрії до Європейського Парламенту, або статутний орган законного професійного представника подає відповідний запит, і закон не потребує додаткової адміністративної процедури. Однак якщо закон (правила процедури, виборчий регламент) передає рішення про втрату мандата адміністративному органу в цих випадках, рішення про визнання втрати мандату підлягає перегляду Конституційним Судом (непряма втрата мандата через оскаржуване рішення) [286].

Стаття 141 Федерального конституційного закону встановлює, що Конституційний Суд розглядає справи про позбавлення мандата одного з членів загального представницького органу за клопотанням останнього, а також за клопотанням вищого керівного органу (представницького органу) законного професійного представництва справи про позбавлення мандата одного з членів такого органу [289]. Так, у 1997 р Конституційний Суд Австрії розглянув шість заяв, які стосувалися виборів і вісім – про позбавлення мандата [46, с. 147].

Конституційний Суд Португалії правомочний розглядати справи про втрату місця в Парламенті і про вибори, проведені в Асамблеї Республіки і регіональних законодавчих асамблеях (п. h, ч. 2 ст. 223 Конституції Португалії) [309]. Рішення Конституційної ради Франції з питань про конституційну відповідальності парламентаріїв і Президента включають рішення про сумісність діяльності депутата з депутатським мандатом і про позбавлення депутатського мандата. Стосовно Президента Конституційна Рада констатує за запитом Уряду неможливість здійснення Президентом його повноважень (наприклад, внаслідок хвороби) 30, хоча аж дотепер Конституційна Рада не використовувала даного повноваження. Тому і буквене позначення цього виду рішень залишається невідомим [280, с. 165].

У багатьох країнах органи конституційного контролю наділені повноваженням щодо контролю за політичними партіями (Азербайджан, Албанія, Болгарія, Молдова, Словаччина, Чехія, Португалія, Польща, Румунія, Туреччина, Югославія й ін.).

Перевірка конституційності створення та діяльності політичних партій передбачає вирішення питання про конституційність їх функціонування, можливості їх заборони у зв'язку із загрозою конституційним основам держави. Предметом перевірки можуть бути статутні документи, законність назви партії, яка використовується символіка, законність розпуску партії та ін. [74].

Так, ст. 21 Основного Закону Німеччини, визнаючи можливість вільного утворення політичних партій і їх роль у сприянні формування політичної волі народу, встановлює вимогу до їх внутрішньої організації, яка повинна відповідати демократичним принципам. У зв'язку, з цим Основний Закон оголошує неконституційними ті партії, які за своєю метою або поведінкою своїх прихильників прагнуть завдати шкоди основам вільного демократичного ладу, або усунути його, або поставити під загрозу існування Федеративної Республіки Німеччини. Вирішення питання про конституційність політичної партії законодавство відноситься до відання Федерального конституційного суду (ч. 2 ст. 21 Основного закону, п. 2 ст. 13 Закону про Федеральний Конституційний Суд) [46, с. 149].

Подібним чином вирішується це питання і в законодавстві Португалії, де цьому присвячені п. е ч. 2 ст. 223 Конституції і ст. 9 Закону про Конституційний Суд. Насамперед, Конституційний Суд правомочний вирішувати питання про відповідність закону і Конституції статутів політичних партій та їх об'єднань, назв, акронімів і символів партій, об'єднань і партійних фронтів, у тому числі й створених лише з виборчою метою, так само як і встановлення їх ідентичності і подібності з іншими партіями, об'єднаннями і фронтами. Конституційний Суд реєструє політичні партії в своєму реєстрі згідно із законом, всі зміни, що стосуються політичних партій, коаліцій та фронтів, оголошує і керує розпуском партій і партійних об'єднань [438].

Особливістю законодавства Португалії є виділення окремих повноважень Конституційного Суду щодо організацій з фашистською ідеологією. Згідно з нормами Закону, саме Конституційний Суд уповноважений встановлювати, що

організація сповідує фашистську ідеологію, і відповідно розпоряджатися про розпуск такої (ст. 10 Закону) [438].

Конституція Республіки Польща (п. 4 ст. 188) надає Конституційному Трибуналу повноваження приймати рішення щодо відповідності Конституції цілей або діяльності політичних партій [308, с. 63]. З. Чешейко-Сохацький виділяє три форми конституційного контролю стосовно мети та діяльності політичних партій, який здійснюється Конституційним Трибуналом. Перша форма полягає у розгляді заяви про реєстрацію політичної партії. Згідно із ч. 1 ст. 14 Закону «Про політичні партії» у випадку виникнення сумнівів про відповідність Конституції мети чи діяльності політичної партії, визначених у статуті чи програмі, Окружний Суд Варшави призупиняє провадження та звертається до Конституційного Трибуналу із запитом про дослідження відповідності Конституції мети чи діяльності цієї партії.

Якщо Конституційний Трибунал прийме рішення про невідповідність Конституції мети чи діяльності політичної партії, що бажає здійснити реєстрацію, Окружний Суд Варшави зобов'язаний відмовити такій партії в реєстрації. Як наслідок, рішення Окружного Суду напряму залежить від рішення Конституційного Трибуналу.

Друга форма конституційного контролю у цій сфері пов'язана із внесенням змін до статуту зареєстрованої політичної партії. Відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону «Про політичні партії», якщо політична партія вносить зміни до статуту, що суперечать ст. 8 вказаного закону, Окружний Суд Варшави може звернутися до Конституційного Трибуналу із запитом дослідити відповідність Конституції нової мети чи діяльності певної політичної партії. Якщо у першому випадку предметом звернення може бути як статут, так і програма партії, то у такому випадку таким предметом є винятково статут партії. Рішення Конституційного Трибуналу про невідповідність Конституції нової мети чи діяльності політичної партії тягне за собою виключення її з реєстраційного списку.

Третя форма контролю Конституційного Трибуналу за цілями та діяльністю політичних партій здійснюється в рамках ст. 56 Закону про Конституційний

Трибунал та статей 42–44 Закону «Про політичні партії» щодо зареєстрованих партій. Ця процедура здійснюється, у випадку, коли у процесі функціонування зареєстрованої політичної партії виникають сумніви щодо відповідності її мети чи діяльності Конституції [693, с. 309].

Варто зазначити, що повноваження щодо конституційного контролю за діяльністю політичних партій є досить неоднозначним за своїм характером. В одних країнах воно може розглядатися як одна з гарантій свободи утворення й діяльності політичних партій (наприклад, у Словаччині, Чехії, де конституційні суди перевіряють конституційність рішень про розпуск або призупинення діяльності політичних партій, які винесені іншими державними органами). Так, у Словаччині Конституційний Суд приймає рішення про те, чи рішення про припинення чи призупинення діяльності політичної партії чи політичного руху відповідає конституційним та іншим законам (ст. 129 Конституції) [314]. В інших країнах, навпаки, мова йде про обмеження свобод об'єднань, про залучення до відповідальності політичних партій, які порушують конституцію. У цьому випадку до виняткової компетенції конституційного суду віднесене встановлення конституційності або антиконституційності політичної партії. Антиконтитуційність партії стає ознакою правопорушення» [291, с. 307] і тягне її розпуск (Румунія, Молдова й ін.). Так, в Республіці Молдова Конституційний Суд приймає рішення з питань, предметом яких є конституційність партії (ст. 135 Конституції) [302]. Конституція Вірменії наділяє Конституційний Суд повноваженням «виносити рішення про призупинення або заборону діяльності партії» (п. 9 ст. 100) [298].

Підстави відповідальності політичної партії визначаються конституцією, що встановлює певні обмеження свободи об'єднання (наприклад, ст. 21 Основного закону ФРН, ст. 37 Конституції Румунії). Коло суб'єктів, що володіють правом звернення до органу конституційного контролю, визначається законом про нього й досить обмежене (наприклад, у Німеччині – це Бундестаг, федеральний Уряд і уряди земель; у Румунії – голови палат Парламенту, що діють на основі рішень палат, і Уряд). Специфічну форму контролю за політичними партіями передбачає

Конституція Словенії. Тут Конституційний Суд приймає рішення про неконституційність актів та діяльності політичних партій [313], тобто може скасовувати акти політичних партій, що суперечать Конституції.

Погоджуюємось з позицією А. О. Селіванова, який зазначає, що можливість закріплення за органами конституційного контролю повноважень щодо вирішення справ про конституційність політичних партій є проблематичною для країн, у яких законодавство не визначає докладно вимоги щодо організаційної структури політичної партії, особливості прав та обов'язків їх членів, вирішення внутрішньопартійних спорів тощо. У таких країнах, на думку науковця, наділення органів конституційного контролю повноваженнями щодо визнання діяльності політичних партій неконституційною і питання їх розпуску може бути приводом для звинувачення органу конституційног контролю у надмірній заполітизованості [546, с. 245]. На нашу думку, це стосується і нашої держави, й інших держав постсоціалістичного простору, в яких поки що відсутні усталені традиції демократичного функціонування суспільних та державних інститутів. У таких країнах конституційний контроль за діяльністю політичних партій здійснюється зазвичай у рамках конституційного нормоконтролю; і правові позиції, викладені в резолютивній і мотивувальній частині рішень, є не лише керівництвом до усунення неконституційних положень, але й орієнтиром для подальшого вдосконалення поточного законодавства, його систематизації та оновлення статусу політичних партій на конституційній основі і відповідно до реалій суспільно-політичного життя.

Важливе місце серед питань, що мають конституційне значення, які підлягають конституційному контролю у багатьох країнах світу, займають питання, пов'язані із організацією та проведенням виборів та референдумів.

У науці конституційного права такий конституційний контроль поділяють на обов'язковий а факультативний. За обов'язкового контролю виборів та референдуму здійснюється незалежно від наявності спору, а за факультативного контролю – за зверненням уповноважених осіб [411, с. 66-67].

Зважаючи на те, що вибори і референдуми є важливими формами участі громадян в управлінні справами держави і мають важливе значення як для громадян, так і для держави, тому органи конституційного контролю відіграють першорядну роль у забезпеченні їх конституційності. На думку В. Б. Сичова, у забезпеченні конституційності виборів і референдумів органами конституційного контролю можна виділити два аспекти: забезпечення, конституційно-правових основ, принципів виборів і референдумів (матеріальний аспект) і конституційності процедур виборів і референдумів (процесуальний аспект). При цьому органи конституційного контролю вирішують такі завдання: захист таких основ конституційного ладу, як народний суверенітет, народовладдя; забезпечення формулювання, тлумачення, розвитку і реалізації конституційних принципів виборів і референдумів; захист прав і свободи людини у сфері виборів і референдумів; забезпечення відповідності правових норм, правозастосовчої практики, діяльності суб'єктів права конституції; вирішення конфліктів, пов'язаних з виборами і референдумами; здійснення тлумачення положень конституцій, пов'язаних з виборами і референдумами.

Органи конституційного контролю виконують низку повноважень у сфері забезпечення конституційності виборів і референдумів [599, с. 101]. Так, М. В. Вітрук відзначав такі повноваження органів конституційного контролю у цій сфері, як вирішення спорів, пов'язаних з проведенням виборів і референдумів, вирішення питань про дійсність виборів і референдумів, підтвердження їх результатів, контроль за виборами і референдумами, вирішення питань про їх конституційність, перевірка актів про призначення виборів і референдумів, вирішення питання про втрату пасивного виборчого права, прийняття рішень про умови і результати проведення референдуму [91, с. 314-318].

У багатьох країнах органи конституційного контролю володіють повноваженнями щодо вирішення питань про відповідність конституції питань, винесених на референдум, та процедури ініціювання та проведення референдумів, здійснюється саме конституційними судами. До таких країн належать Болгарія, Кипр, Угорщина, Італія, Мальта, Польща, Литва, Португалія, Словаччина. В

Естонії та Нідерландах відповідні повноваження надано Державній Раді. При цьому у багатьох країнах органи конституційного контролю є відповідальними за розгляд усіх звернень, пов'язаних із референдумом (наприклад, Франція, Мальта, Португалія) [503, с. 100].

Так, Конституційний Суд Словаччини приймає рішення про скарги на результат референдуму та скарги на результат референдуму про звільнення Президента Словацької Республіки (п. 3 ст. 129 Конституції) [314]. У Франції Конституційна Рада контролює правильність проведення референдуму, передбачених статтями 11 та 89 та заголовком XV. Вона оголошує результати (ст. 60 Конституції) [316]. Конституційний Суд Молдови відповідно до підтверджує результати республіканських референдумів [302].

У Португалії відповідно до ст. 223 Конституції (п.п. с) і f) ч. 2 Конституційний Суд уповноважений здійснювати попередню перевірку законності й відповідності Конституції національного, регіонального і місцевого референдумів, включаючи перевірку відповідності певного електорату необхідним вимогам [309].

Інший варіант регулювання передбачає можливість органу конституційного контролю розглядати звернення лише щодо правових підстав проведення референдуму, тоді як інший орган перевіряє достовірність результатів (у Болгарії контроль за результатами референдуму здійснює Вищий Адміністративний Суд; в Угорщині та Італії – адміністративні суди; в Латвії – звичайні суди і виборчі комісії, адже в цих країнах лише рішення президента чи парламенту можуть бути предметом розгляду Конституційного Суду) [503, с. 100].

Конституційний Суд Словаччини за зверненням Президента Республіки вирішує, чи відповідає Конституції або конституційному закону предмет референдуму, який оголошений на підставі клопотання громадян або резолюції Національної ради Словацької Республіки відповідно до ст. 95 абз. 1, (п. 1, п. 2 ст. 125-б Конституції) [314].

У нашій державі ст. 150 Основного Закону до повноважень Конституційного Суду України відносить надання за зверненням Президента

України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків щодо відповідності Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою [315].

Досить специфічними повноваженнями у цій сфері володіє Конституційна Рада Франції. Тут Конституційний Рада здійснює подвійну функцію. З одного боку, проводить попереднє консультування про порядок проведення всенародного голосування. З іншого – консультує учасників референдуму з питань голосування, може призначити своїх делегатів для спостереження за голосуванням, розглядає протести у зв'язку з порушенням процедури голосування, оголошує результати референдуму (ст. 60 Конституції Франції). Предмет референдуму, щодо якого Конституційний Рада здійснює ці повноваження, обмежений питаннями: про передачу на голосування Президентом Республіки законопроектів з питань, зазначених ст. 11 Основного закону; про перегляд Конституції (ст. 89) [57, с. 60].

Погоджуємось з думкою О. В. Антонова, який справедливо відзначає, що ці повноваження поряд з контролем за виборами можна розглядати як механізм врегулювання спорів, пов'язаних з реалізацією політичних прав громадян на управління державою, які відповідно з французькою доктриною не можуть бути вирішені у порядку судочинства.

Звісно ж, що політична важливість питання проведення референдуму, його підсумків настільки велика, що головним критерієм контролю є конституція, конституційний інтерес. Тому логічно, що в низці країн такою функцією наділяються органи конституційного контролю. Контроль за дотриманням процедури проведення референдуму тим більш важливий, оскільки в результаті референдуму може прийматись закон, який надалі, будучи «виявом волі нації», уособленням суверенітету, не підлягає перевірці в рамках конституційного нормоконтролю [30].

Органи конституційного контролю часто наділяються правом перевірки конституційності формування представницьких органів, що покликане запобігати можливим зловживанням під час проведення виборчої кампанії і підбитті їх результатів. Так, передбачена перевірка конституційності виборів до парламентів таких держав, як Австрія, Португалія, Франція. Зокрема, Федеральний Конституційний суд Німеччини, згідно з ч. 2 ст. 41 Основного Закону та ст. 13

Закону про Конституційний суд, має право розглядати скарги на рішення Бундестагу з питань перевірки правильності виборів і втрати членства в Бундестазі. Характерно, що, за твердженням ФКС, лише вибори в Бундестаг і парламенти земель є власне парламентські вибори на відміну від виборів представників інших рівнів [403, с. 87].

Для Італії характерним є те, що його повноваження, що стосуються референдуму, не закріплюються в Конституції, а встановлюються Законом. Так, Конституційний Суд Італії повноважний виносити рішення про допустимість скасувального референдуму (ч. 1 ст. 75 Конституції) з погляду його відповідності вимогам ч. 2 ст. 75 Конституції, яка забороняє проведення референдуму щодо законів про податки і бюджет, амністії і помилування, про схвалення ратифікації міжнародних договорів [46, с. 149].

У Словаччині Конституційний Суд приймає рішення про конституційність та законність виборів Президента Словацької Республіки, виборів до Національної ради Словацької Республіки, виборів до органів місцевого самоврядування та виборів до Європейського парламенту (п. 2 ст. 129) [314].

Конституційний Суд Австрійської Республіки володіє повноваженнями щодо здійснення конституційного контролю практично за всіма видами виборів. Так, відповідно до ст. 141 Конституції Конституційний Суд розглядає заявки на перевірку конституційності наступних виборів: федеральні президентські вибори, вибори до Національної Ради, вибори до Федеральної Ради, державні вибори, вибори до міської ради (у Відні також вибори до районної ради), вибори до Європейського Парламенту, вибори до державного уряду, вибори до муніципальної ради (міський сенат, міська рада), вибори міського голови, вибори голови округу [286].

У Литві Конституційний Суд надає висновки з питань дотримання виборчого законодавства під час виборів Президента Республіки або членів Сейму (п. 1 ст. 105 Конституції) [310]. Конституційний Суд Молдови підтверджує результати виборів Парламенту і Президента Республіки Молдова (п. е ст. 135 Конституції) [302].

У Франції конституційний контроль за виборчим процесом здійснюється у двох напрямках. По-перше, це конституційний контроль за виборами Президента Республіки. У такому випадку Конституційна Рада бере участь практично на кожному етапі виборчої кампанії (ст.ст. 7, 58 Конституції): складає список

кандидатів на пост глави держави; консультує з питань проведення виборчої кампанії; розглядає протести щодо правильності виборчих процедур; оголошує результати голосування. По-друге – конституційний контроль за парламентськими виборами (ст. 59 Конституції). У разі опротестування результатів виборів до парламенту (в частині правильності обрання депутатів і сенаторів) Конституційна Рада може їх анулювати, а також зробити запит про правомірність декрету, яким були призначені вибори і визначено виробництво виборчих процедур [57, с. 60]. Причому, якщо стосовно парламентських виборів роль Конституційної Ради полягає у вирішенні спорів за умови подання скарги, то в рамках контролю за президентськими виборами Конституційна Рада контролює процедуру голосування, отримуючи звіти про інциденти, що відбулися, від суддів, що стежать за правильним ходом голосування. Крім того, в цій сфері Конституційна Рада також наділена повноваженнями, не пов'язаними з прийняттям рішень. Відповідно до ст. 47 Ордонансу від 7 листопада 1958 року Конституційна Рада має право подати свої зауваження щодо переліку організацій, уповноважених використовувати офіційні засоби пропаганди і агітації. За цим видом повноважень приймаються консультативні рішення, які іменуються «думками» [280, с. 165].

Законодавство Португалії також відносить розгляд спорів про вибори до ведення Конституційного Суду. Відповідна компетенція закріплюється у ст. 223 Конституції (п.п. с) і f) ч. 2, де встановлюється, що Конституційний Суд правомочний виносити остаточні рішення про правильність проведення та дійсність дій, вжитих під час виборчого процесу [309]. Варто зазначити, що Конституційний Суд Португалії має повноваження вирішувати спори, пов'язані не лише з виборами до органів державної влади, але й з виборами, які проводяться у самих цих органах [309]. Закон про Конституційний Суд більш детально розкриває повноваження останнього в зазначеній сфері, закріплюючи повноваження органу конституційного контролю щодо прийняття номінацій при виборах на посаду Президента Республіки, підтвердження смерті і встановлення нездатності кандидата на пост Президента Республіки виконувати президентські функції, по винесенню рішень за апеляціями на рішення щодо заяв і протестів, принесених з приводу партійного, окружного і загального підрахунку голосів на президентських виборах. Він також розглядає

справи з приводу скарг на висування кандидатів та інших спорів, що виникають у зв'язку з виборчими процедурами при обранні Президента Республіки, Асамблеї Республіки, регіональних асамблей і місцевих органів. Крім того, повноваження Конституційного Суду стосуються виборів не лише до національних, а й до міжнародних органів, він приймає пропозиції про обрання членів Європейського парламенту і приймає рішення по відповідних справах, розглядає справи, що стосуються такого обрання. Нарешті, Суд уповноважений приймати рішення щодо заяв проти остаточних і примусових адміністративних актів, виданих Національною виборчою комісією або іншими адміністративними виборчими органами (ст. 8 Закону) [438].

У нашій державі Конституційний Суд не має безпосередніх повноважень щодо конституційного контролю за конституційністю проведення виборів, однак, як свідчить практика діяльності, в рамках здійснення конституційного нормоконтролю та офіційного тлумачення конституційний контроль у цій сфері здійснюється. Конституційний контроль у сфері організації та проведення виборів в Україні бере початок з прийняття рішення Конституційного Суду України від 26.02.1998 №1-рп/98 (справа про вибори народних депутатів України) [509], де суб'єкт подання оскаржив конституційність окремих положень Закону України «Про вибори народних депутатів України» [399, с. 26]. Як справедливо зазначає Ю. Б. Ключковський, це рішення стало важливим стимулом до глибокого переосмислення низки традиційних та нових положень виборчого законодавства як науковцями, так і законодавцем; воно започаткувало період достатньо швидкої еволюції виборчого законодавства, починаючи із законів «Про вибори Президента України» 1999 р. [476] та «Про вибори народних депутатів України» 2001 р. Майже усі правові позиції Конституційного Суду України, висловлені у рішеннях, що стосувалися виборчого законодавства, були надалі враховані законодавцем та імплементовані (хоча у деяких випадках не повністю) у нових редакціях законів про вибори [264, с. 731].

Окрім вищезазначених, предметом конституційного контролю можуть і інші питання публічно-правового характеру. Так, окремо варто згадати про конституційний контроль у випадках надзвичайних обставин у державі. Так, п. 6 ст. 129 Конституції Словаччини вказує, що Конституційний Суд приймає рішення про

те, чи рішення про оголошення надзвичайного стану чи надзвичайного стану та інші рішення після цього рішення були винесені відповідно до Конституції чи конституційного закону [314].

У Франції згідно зі ст. 16 Конституції Конституційна Рада висловлює свою позицію стосовно доцільності введення надзвичайного стану, яка має консультативний характер. Крім того, відповідно до абз. 6 ст. 16 Конституції Франції, після 30 днів здійснення надзвичайних повноважень Голова Національних зборів, Голова Сенату, 60 депутатів або 60 сенаторів можуть звернутися до Конституційної Ради з проханням перевірити, чи існують, як і раніше, всі умови, передбачені в абз. 1 ст. 16 Конституції. Конституційна Рада в найкоротші терміни оголошує своє рішення у вигляді публічного повідомлення. Він автоматично проводить цю експертизу і приймає рішення відповідно до цих же умов після спливу 60-денного терміну здійснення надзвичайних повноважень і в будь-який момент після цієї дати (ч. 6 ст. 16 Конституції) [280, с. 166-167].

Серед інших повноважень, передбачених конституціями та законами країн світу, на які, на думку Г. О. Василевича, варто звернути увагу, вчений називає перевірку правозастосовчої практики, участь у процедурі прийняття присяги Президентом, право направляти послання президенту і парламенту, право приймати регламент тощо [74].

М. М. Петіна звертає увагу на особливості окремих контрольних повноважень Конституційної Ради Франції: на неї покладені права й обов'язки Центральної виборчої комісії; Конституційна Рада виконує частково функції антимонопольного органу при перевірці конституційності об'єднань (поглинань) господарюючих суб'єктів. Так, наприклад, у 2007 році в результаті реалізації цього повноваження Конституційна Рада Франції відклала злиття провідної європейської державної паливно-енергетичної компанії «Gaz de France» з французькою енергетичною компанією «Suez SA» [455, с. 127].

Варто також звернути увагу на особливості предметів конституційного контролю у Словаччині та Австрії. Так, відповідно до статті 129 (7) Конституції Республіки Словаччина Конституційний Суд приймає рішення щодо скарги на

рішення Судової ради Словацької Республіки відповідно до абз. другого ст. 154d [314].

В Австрії Конституційний Суд уповноважений приймати рішення з приводу створення та функціонування слідчих комітетів Національної ради на вимогу чверті її складу. Зокрема, це питання щодо: створення слідчого комітету, обсягу основного порядку доказів, щодо звинувачення респондента, незгоди щодо подання інформації, розбіжностей щодо розслідування, скарг на порушення особистих прав поведінкою слідчого комітету. Крім того, Конституційний Суд Австрії приймає рішення про оскарження рішень Президента Національної ради та Голови Федеральної ради щодо класифікації інформації, яка є в розпорядженні Національної ради (Федеральної ради) [286].

Таким чином, органи конституційного контролю відіграють першорядну роль у вирішенні багатьох питань публічно-правового характеру, що свідчить про те, що конституційний контроль є видом державної контрольної діяльності. Особливо слід відзначити спеціальні процедури конституційного контролю питань, пов'язаних з переслідуванням посадових осіб за порушення конституції, у сфері забезпечення конституційності виборів і референдумів, організації та діяльності політичних партій. Загалом, перелік публічно-правових відносин, які можуть бути предметом конституційного контролю в різних країнах неоднаковий, що залежить від волі законодавця, їх типовість для органів конституційного контролю та традиційна їм притаманність буде формуватися з плином часу і практикою застосування.

Висновки до розділу 3

1. Конституційний нормоконтроль є основною формою реалізації конституційного контролю і представляє врегульовану основним законом та законодавством держави діяльність спеціально уповноважених органів державної влади з перевірки на відповідність нормам конституції, її духу та принципу конституційної законності правових актів, що здійснюється з метою забезпечення верховенства основного закону та встановлення правової державності. Підставами для визнання правових актів неконституційними зазвичай є невідповідність конституції відповідної держави, тобто сам зміст норми; порушення встановленої

конституцією процедури прийняття відповідного правового акта, прийняття чи набуття ним чинності; перевищення конституційних повноважень під час його прийняття.

2. Порівняльний аналіз правового регулювання повноважень органів конституційного контролю щодо конституційного нормоконтролю змін та доповнень до конституцій дозволяє поділити держави в аспекті здійснення такого нормоконтролю на такі три групи: 1) держави, в яких конституційний нормоконтроль змін до конституції не проводиться; 2) держави, в яких законодавством прямо не передбачено можливість конституційного нормоконтролю змін до конституції, однак це повноваження реалізовується органами конституційного контролю за допомогою інших процедур; 3) держави, в яких конституційний нормоконтроль змін і доповнень до основного закону у вигляді окремого повноваження органу конституційного контролю прямо передбачено в конституції і законодавстві.

3. Конституційний нормоконтроль стосовно державних міжнародних угод проявляється в двох варіантах. По-перше, органи конституційного контролю вирішують питання про відповідність самих міжнародних договорів конституції країни, по-друге, приймають рішення щодо відповідності внутрішнього права міжнародним угодам держави.

Щодо конституційності міжнародних договорів, законодавством країн світу передбачено як попередній, так і наступний конституційний нормоконтроль у цій сфері. Якщо мова йде про здійснення органом конституційного контролю наступного нормоконтролю, то в такому випадку законодавством держави повинен бути передбачений відповідний механізм для недопущення невиконання державою міжнародних зобов'язань. Таким механізмом може бути конституційно і законодавчо закріплений обов'язок відповідних органів державної влади здійснення заходів по виходу із міжнародного договору, визнаного неконституційним.

4. Офіційне тлумачення – це діяльність уповноваженого державою органу, яка полягає в роз'ясненні змісту норми конституції або закону, з метою

заповнення прогалін у регулюванні правових відносин, усунення розбіжностей у розумінні певної правової норми різними суб'єктами правореалізації. Офіційне тлумачення має наступні характерні риси, які визначають його як окрему форму конституційного контролю: право здійснення офіційного тлумачення конституції і законів мають право здійснювати лише спеціально уповноважені державою органи; підставами для здійснення офіційного тлумачення є розбіжність у розумінні певної правової норми різними суб'єктами правореалізації; метою офіційного тлумачення є заповнення прогалін у регулюванні правових відносин, а також усунення неузгодженостей, які існують між положеннями конституції та законодавчих актів; підстави, основні принципи та порядок здійснення офіційного тлумачення встановлюється конституцією та законами; правотлумачна діяльність органу конституційного контролю не призводить до зміни правових норм, які ним тлумачиться, до створення нових правових норм, і полягає у з'ясуванні і роз'ясненні змісту волі законодавців, вираженої у конституції чи законі; офіційне тлумачення органів конституційного контролю здійснюється у формі нормативної або казуальної інтерпретації конституційних або законодавчих норм; результатом офіційного тлумачення є прийняття відповідного акта тлумачення; тлумачення, яке здійснюється органами конституційного контролю, є обов'язковим для всіх суб'єктів правових відносин у державі, тобто має нормативний характер.

5. Межі офіційного тлумачення – це певні межі уяснення і роз'яснення положень конституції чи закону, які ґрунтуються на принципах тлумачення таких положень. Органи конституційного контролю не можуть виходити за встановлену межу, не ставлячи при цьому під загрозу легітимність влади і конституційну законність. В процесі здійснення офіційного тлумачення орган конституційного контролю має право враховувати ті зміни, які відбулись в суспільстві, однак лише в межах того змісту, який вклав у відповідний акт законодавець, жодних змін до правових норм, які ним тлумачаться, орган конституційного контролю носити не може. Таким чином, органи конституційного контролю у своїй діяльності щодо офіційного тлумачення повинні дотримуватися суворо визначених вимог, оскільки питання про межі і якість тлумачення

здійснює суттєвий вплив на конституційно-правове регулювання і може мати не тільки правові наслідки.

Основним способом офіційного тлумачення можна вважати системний спосіб тлумачення. Принципами системного тлумачення є з'ясування змісту норми через розкриття зв'язків норми, що тлумачиться, з іншими нормами, а також принципами самої конституції, серед яких основними є принципи, що впливають із загальноновизнаної вищої цінності прав і свобод людини і громадянина, їх невідчужуваності, а також принципи, які закріплюють основи конституційного ладу (народовладдя, суверенітету, поділу влади, верховенства права, пріоритету норм міжнародного права, безпосередньої дії конституції)

6. Компетенція органу публічної влади – це сукупність прав та обов'язків, які складають його повноваження, що зумовлені метою діяльності відповідного органу, його завданнями та функціями. Недоліки конституційного та законодавчого регулювання компетенції органів публічної влади часто призводять до виникнення конфліктів між зазначеними органами з приводу розмежування повноважень і предметів відання.

Конституційний контроль є найбільш ефективним засобом вирішення конфліктів у сфері встановлення та розмежування компетенції, оскільки саме він сприяє забезпеченню конституційної рівноваги між органами публічної влади, узгодженню інтересів суб'єктів публічно-владних відносин. Способами правового регулювання повноважень органів конституційного контролю у сфері встановлення та розмежування компетенції органів публічної влади є: 1) закріплення повноваження про вирішення питань компетенції має непрямий характер, витікаючи з інших повноважень, наданих органу конституційного контролю; 2) безпосереднє віднесення конституцією і законодавством питання встановлення та розмежування компетенції органів публічної до відання органу конституційного контролю. Тобто такий конституційний контроль здійснюється у формі конституційного нормоконтролю або у формі вирішення конституційно-правових спорів.

7. У сфері встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади визначальним чином проявляється правова природа конституційного контролю як окремого виду державної контрольної діяльності, оскільки вирішуючи питання встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади, органи конституційного контролю визначають предмети відання таких органів, що вказує на управлінський характер відносин у цій сфері. Адже саме у цій сфері органи конституційного контролю прямо взаємодіють з органами публічної влади. Вирішуючи спори про компетенцію, органи конституційного контролю відіграють принципову роль у поділі влади і виступають в якості особливого елемента системи стримувань і противаг.

9. Звернення до органів конституційного контролю слід вважати одним із видів звернень громадян у державні органи, а тому він є ефективним засобом захисту прав та свобод, а з іншого – це одна з форм впливу на діяльність органів публічної влади. Конституційний контроль є ефективним юридичним засобом захисту прав та свобод в рамках національної правової системи. Такий захист здійснюється або спеціальними конституційно визначеними засобами, або за допомогою загальної процедури нормоконтролю.

10. За умов американської моделі, інститут конституційного контролю у сфері захисту конституційних прав та свобод, має такі недоліки: наявність великої кількості прецедентів з одного і того ж питання, які можуть суперечити один одному, можливість перегляду прецеденту, що вносить у правове поле певну нестабільність; можливість судів ухилятися від необхідності вирішення «незручних питань» шляхом використання так званої доктрини «політичного питання», згідно з якою суд може відмовити особі в розгляді його справи, якщо така справа зачіпає політичне питання.

11. Ефективним засобом захисту прав і свобод людини і громадянина є інститут конституційної скарги. Конституційна скарга – це безпосереднє звернення особи приватного права до органу конституційного контролю з вимогою перевірити конституційність певного правового акта або дії органу публічної влади чи посадової особи, якщо такий акт або дія порушує її

конституційні права та свободи. Основними елементами конституційної скарги є суб'єкти та підстави її подання, предмет конституційної скарги та основні умови прийнятності конституційної скарги.

Можливість подання конституційної скарги в чому залежить від моделі, за якою побудований цей інститут. Найбільш поширеною моделлю конституційної скарги на сьогодні є модель часткової конституційної скарги, що надає можливість оскаржувати нормативно-правові акти або їх окремі види, насамперед закони. Однак тенденцією розвитку цього інституту є поширення моделі повної конституційної скарги, яка передбачає можливість перевірки конституційності будь-яких правових актів, включаючи індивідуальні акти правозастосування. Саме повна конституційна скарга сприяє найбільш повному та ефективному забезпеченню захисту конституційних прав та свобод від неправомірних актів та дій публічної влади шляхом конституційного контролю.

Інститут конституційної скарги сприяє розвитку конституційних основ демократії. Можливість її подання забезпечує можливість впливу громадян та їх об'єднань на органи публічної влади у випадках порушення ними правових норм, слугує застережним чинником від прийняття неконституційних рішень органами публічної влади, сприяє захисту публічних інтересів та конституційного правопорядку в цілому, утвердженню верховенства права у правовій системі та верховенству суспільства щодо держави.

12. Правова природа конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності чітко проявляється і в участі органів конституційного контролю у вирішенні багатьох інших питань публічно-правового характеру: контроль питань, пов'язаних з переслідуванням посадових осіб за порушення конституції, контроль питань добровільної відставки глави держави, надання висновків про неможливість виконання президентом своїх повноважень з поважних причин, участь у процедурі розпуску парламенту, контроль конституційності виборів і референдумів, контроль конституційності організації та діяльності політичних партій, контроль у випадках надзвичайних обставин у державі.

РОЗДІЛ 4

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ

4.1. Особливості процесуальних відносин у сфері реалізації конституційного контролю

Правові доктрини (як загальнотеоретичні, так і галузеві), досить глибоко досліджують питання правових відносин. Правовідносинам, у тому числі і процесуальним, у юридичній літературі приділялась досить значна увага. Однак, дослідження процесуальних правовідносин у сфері реалізації конституційного контролю не одержало належного розвитку в дисертаційних, монографічних дослідженнях, наукових статтях. У теорії права майже відсутні праці, які б містили спроби на загальнотеоретичному рівні досліджувати специфіку процесуальних правовідносин у сфері реалізації конституційного контролю.

Процесуальні правовідносини можна визначити як правові зв'язки (зв'язки суб'єктивних прав і юридичних обов'язків) взяті у поєднанні з їхньою фактичною поведінкою, які виникають на основі норм процесуального права. Процесуальні правовідносини виникають у зв'язку з матеріально-правовими відносинами в тих випадках, коли ті не можуть отримати необхідного вирішення, у зв'язку із виникненням спору між відповідними суб'єктами, або у випадку скоєння кимось правопорушення [689, с. 223; 442, с. 340].

Серед основних ознак процесуальних відносин у правовій доктрині виділяють такі:

1) за функціональним призначенням процесуальні правовідносини – це необхідний засіб застосування охоронних матеріальних правових норм. Або, як вказують О. С. Йоффе і М. Д. Шаргородський: «Процесуальні правовідносини є необхідним засобом забезпечення дотримання норм права, оскільки сама можливість його виникнення відіграє важливу роль у справі забезпечення

дотримання тих норм, гіпотези яких припускають неправомірну поведінку» [247, с. 195].

2) процесуальні відносини – це процедурні відносини, спрямовані на вирішення правової аномалії і завжди врегульовані процесуальним правом для необхідності гарантувати певний соціальний результат;

3) процесуальним правовідносин притаманний владний і публічний характер;

4) процесуальні правовідносини, на думку В. М. Горшенєва, «складаються заради чужого інтересу, закладеного в матеріальних правовідносинах» [115, с. 30]. Для суб'єкта, наділеного владними повноваженнями в процесуальних правовідносинах, застосування норми матеріального права не тягне жодних наслідків, що впливають безпосередньо з цієї норми;

5) відмінною рисою процесуальних правовідносин є те, що вони мають подвійну юридичну природу, оскільки опосередковують процес реалізації норм матеріального права і є результатом реалізації норм процесуального права [461, с. 83];

б) процесуальні правовідносини, на відміну від матеріально-правових, виникають переважно на основі юридичних фактів-рішень. Вирішальне значення у виникненні й розвитку процесуальних правовідносин відіграють процесуальні акти уповноважених органів і посадових осіб, а також інших осіб, які реалізують свої суб'єктивні правомочності, забезпечені державним захистом;

7) Процесуальні правовідносини є більш динамічними, ніж матеріальні правовідносини, які відрізняються більшим ступенем стабільності. При цьому всю динаміку й індивідуальні властивості процесуальних правовідносин можна простежити завдяки саме процесуальним діям їх суб'єктів [355, с. 59-60].

Враховуючи існуючі у правовій доктрині підходи до поняття та ознак процесуальних правовідносин, спробуємо сформулювати поняття процесуальних правовідносин у сфері реалізації конституційного контролю. На нашу думку, під процесуальними правовідносинами у сфері реалізації конституційного контролю слід розуміти врегульовані конституцією, законодавством, регламентарними

нормами суспільні відносини, які складаються між суб'єктами права в процесі реалізації конституційного контролю.

Такі правовідносини мають специфічні риси, які виявляються в їх об'єктах, у складі суб'єктів цих відносин, у характері процесуальних прав і обов'язків цих суб'єктів. Отже, процесуальні правовідносини у сфері реалізації конституційного контролю, як і інші правовідносини, складаються з суб'єктів, об'єктів та змісту.

Питання змісту процесуальних правовідносин буде проаналізовано у окремому підрозділі нашого дослідження. У рамках цього ж підрозділу вважаємо за необхідне детально зупинитись на проблемах об'єкта процесуальних відносин у сфері конституційного контролю, а також на особливостях суб'єктів його реалізації.

Як об'єкт процесуальних відносин у сфері конституційного контролю більшість вчених-правознавців розглядають конституційно-правовий спір. Розглянемо основні підходи до розуміння цього поняття, а також спробуємо розмежувати його з іншими суміжними категоріями.

Правовий спір як загальна категорія характеризується таким особливостями: 1) виникнення лише з юридично значущих дій його учасників (тобто таких, що мають юридичні наслідки); 2) спрямованість на реалізацію та захист прав, свобод, інтересів, а також виконання обов'язків особи; 3) реалізація інтересів однієї сторони спору здебільшого може призвести до неможливості задоволення інтересів іншої; 4) юридичною основою спору є гарантована законом можливість захисту права, свободи чи інтересу особи; 5) способи вирішення правових спорів, встановлені законом, не позбавляють особу можливості звернутися до альтернативних способів [586, с. 9].

Одним із видів правових спорів є конституційно-правові спори. У науці конституційного права існують різні підходи до цього поняття.

Є. К. Замотаєва під конституційно-правовими спорами розуміє розбіжності, протиріччя між учасниками конституційно-правових відносин, що виникають у процесі здійснення ними своїх прав і обов'язків та повноважень, порядок

вирішення яких може встановлюватися як законом, так і іншими правовими актами [174, с. 3].

О. В. Брежнев визначає конституційно-правовий спір як розбіжність, що виникла між суб'єктами конституційних правовідносин у сфері реалізації норм конституційного права і підлягає вирішенню в особливому порядку, встановленому законом, у тому числі шляхом використання державними органами повноважень юрисдикційного характеру [65, с. 3-4]. Однак варто погодитись з Г. Г. Аміною, що таке визначення не дає повного уявлення про те, що являє собою конституційно-правовий спір, оскільки під зазначені характеристики може підпадати, наприклад, адміністративний спір [18, с. 67].

О. В. Брежнев виходить з позиції зіставлення конституційно-правових спорів з відповідними інститутами конституційного права та виділяє наступні їх види: 1) конституційно-правові спори в сфері правотворчої діяльності; 2) конституційно-правові спори, пов'язані з тлумаченням Конституції і законів; 3) конституційно-правові спори у сфері правового статусу особи; 4) виборчі спори; 5) конституційно-правові спори у сфері організації державної влади та місцевого самоврядування [65, с. 4].

Узагальнюючи вищевикладене, можна вказати на такі характерні риси конституційно-правових спорів: предметом таких спорів є певний інтерес чи право суб'єктів конституційно-правових відносин, під час реалізації якого виникають протиріччя; суб'єктами конституційно-правових спорів є органи публічної влади, інститути громадянського суспільства, народ, окремі фізичні особи; конституційно-правові спори вирішуються в рамках конституційного, адміністративного судочинства, в адміністративному порядку, а також за допомогою несудових та політико-правових процедур.

Таким чином, конституційно-правові спори представляють собою розбіжності, що виникають між суб'єктами конституційно-правових відносин у процесі здійснення, виконання або порушення ними правових норм. Такі спори можуть вирішуватися в рамках конституційного, адміністративного судочинства,

в адміністративному порядку, а також за допомогою несудових та політико-правових процедур.

Багатоаспектна правова природа конституційно-правових спорів визначає необхідність провести їх зіставлення з такими правовими категоріями, як юридичні (конституційно-правові) конфлікти, правові (конституційні) колізії.

Досліджуючи зіставлення понять «конституційно-правовий спір» та «конституційно-правовий конфлікт», доцільно розпочати з аналізу поняття «юридичний конфлікт». Термін «conflictus» у перекладі з латинської означає зіткнення протилежних думок, серйозні розбіжності, гостру суперечку. Існує багато визначень цього поняття. Так, на думку Т. В. Худойкіної, конфлікт – це протиборство двох або декількох суб'єктів, обумовлене протилежністю (несумісністю) їх інтересів [646, с. 26]. А. В. Дмитрієв визначає конфлікт як вияв об'єктивних чи суб'єктивних протиріч, що виражаються в протиборстві сторін [140].

Що стосується поняття «юридичний конфлікт», то варто зазначити, що у юридичній літературі відсутній єдиний підхід до цього поняття. У зарубіжній літературі зазначається, що юридичний конфлікт є різновидом соціальних конфліктів, які є «однією з найбільш поширених форм вияву і матеріалізації (актуалізації) протиріч» [317, с. 44; 441, с. 64].

На думку І. Ф. Коржа, юридичні конфлікти, як і конфлікти в цілому, є ескалацією суперництва і протистояння між людьми, чи то фізичні, чи юридичні особи, чи громади, чи влада. Конфлікт – це, насамперед, протиборство суб'єктів, які мають протилежні (несумісні) інтереси. Юридичний конфлікт у його «чистому» вигляді можна визначити як протиборство суб'єктів права з приводу використання, порушення або тлумачення правових норм. Об'єкт конфлікту, його суб'єктивна складова, учасники, мотивація їх поведінки повинні мати правові ознаки, а сам конфлікт повинен викликати юридичні наслідки. Природа юридичного конфлікту виявляється, по-перше, в можливості контактів з державними органами і правом, у реальному зв'язку з державно-правовими структурами й інструментом. По-друге, в проблемі конфлікту повинні

простежуватися правові відносини обох сторін, або ж всієї проблеми в цілому [319, с. 11].

На думку О. П. Рябченко, у широкому значенні юридичний конфлікт є протиборством двох чи кількох суб'єктів, що зумовлене протилежністю чи несумісністю їхніх інтересів, потреб або цінностей [534, с. 177].

Окремим видом юридичних конфліктів є конституційні конфлікти. На думку Т. М. Пряхіної конституційні конфлікти є політичним типом соціальних конфліктів, які за допомогою конституційних процедур можуть бути трансформовані в юридично значимі конфлікти, що породжують правові наслідки, оскільки конституційні процедури регулюють конфлікти суб'єктів політико-правових відносин [493, с. 20]. В. Кривцова зазначає, що «сутність і природа державно-правових конфліктів безпосередньо походять від сфери політичних відносин, наприклад, через установлення нових принципів державотворення, укріплення політико-економічної незалежності, відтворення нових політичних інститутів ... тощо» [330, с. 11].

Ці твердженнями, на нашу думку, є неточними, оскільки у конституційно-правовій сфері праві право і політика тісно пов'язані, і за допомогою правових засобів вирішуються конфлікти у відносинах, що виникають у зв'язку із здійсненням влади. Однак конституційні конфлікти не завжди є політичними конфліктами, оскільки вони виникають внаслідок порушення правових норм, і вирішення конфліктів відбувається на підставі правових норм. Тому варто погодитись з Г. Г. Аміною в тому, що конституційні конфлікти мають політико-правову природу [19, с. 17-18].

О. П. Рябченко визначає конституційно-правовий конфлікт як суперечність, що об'єктивно виникає між учасниками конституційно-правових відносин або між декількома конституційними нормами, які стосуються одного й того самого предмета в державно-політичній сфері, і вирішується шляхом звернення до єдиного органу конституційної юрисдикції [534, с. 178]. З цим визначенням важко погодитись, насамперед, тому, що звернення до органу конституційного контролю є далеко не єдиним способом вирішення конституційних конфліктів. У

юридичній науці способи, якими можуть вирішуватися конфлікти зазвичай класифікують за критерієм примусовості для сторін, що конфліктують. До першої групи належать способи, до яких учасники конфлікту вдаються добровільно (перемовини, залучення посередника, медіатора). Це так звані кооперативні способи вирішення конфлікту, що не припускають наявності важелів і механізмів правового примусу. Друга група представлена способами, пов'язаними із застосуванням владних повноважень і правового примусу, винесення обов'язкового до виконання рішення, як правило, третім учасником конфлікту – примусові способи вирішення конфлікту [628, с. 32-33]. Іноді такі способи визначаються більш лаконічно: погоджувальні процедури вирішення конфліктів, альтернативні способи вирішення конфліктів і судові процедури [687, с. 152-178].

Щодо зіставлення понять «конституційно-правовий спір» та «конституційно-правовий конфлікт» у юридичній доктрині існують різні підходи. Так, окремі вчені-правознавці вважають, що конституційно-правовий спір є одним з видів конституційних конфліктів. А. А. Єзеров зазначає: «Конституційно-правовий спір є публічно-правовим спором щодо нормативного змісту прав і обов'язків суб'єктів конституційних правовідносин. У такому конфлікті, по-перше, між сторонами виникає уповноважений конституцією арбітр у вигляді державного органу або посадової особи, а по-друге, подальша поведінка суб'єктів повністю підпорядковується процесуальним нормам» [150, с. 239]. Залежно від характеру конфлікту, динаміки і формалізації його розвитку вчений виділяє такі форми конституційного конфлікту: простий конституційний конфлікт і три особливих види конституційного конфлікту – конституційний делікт, конституційний спір і конституційну кризу [154, с. 11].

Інші науковці дотримуються позиції, відповідно до якої конституційний спір є стадією в розвитку конституційного конфлікту. Так, Т. М. Пряхіна вважає, що конституційний спір має місце тоді, коли виявлені і сформульовані розбіжності щодо предмета спору, а взаємні претензії сторін мають правове обґрунтування. Інакше кажучи, кожен з учасників конфлікту має власну правову позицію, яка обґрунтовує правомірність з погляду конституції обраного ним

варіанта поведінки, що суперечить позиції інших учасників конфлікту і породжує конституційно-правові суперечності» [492, с. 371]. Аналогічної позиції дотримується О. В. Брежнев, зазначаючи, що конституційний конфлікт набуває характеру конституційно-правового спору лише тоді, коли переходить на стадію його вирішення за допомогою юрисдикційних процедур [65, с. 3].

Будучи прихильником другої позиції, вважаємо за необхідне зазначити таке. Конституційно-правовий спір є стадією розвитку конституційного конфлікту і може мати місце лише у випадку, коли існує певне протиборство, взаємні претензії сторін конфлікту, які вирішуються в певному процесуальному порядку. Тобто конституційно-правовий конфлікт може бути передумовою виникнення конституційно-правового спору. Однак предметом процесуальних відносин у сфері конституційного контролю не завжди є ситуація, яка має характер конституційно-правового спору [221, с. 201]. Наприклад, у випадку здійснення обов'язкового попереднього конституційного контролю. Так, як уже зазначалось, у Франції, відповідно до статті 61 Конституції, предметом попереднього конституційного контролю є органічні закони, законопроекти, які виносяться на референдум, а також положення парламентських асамблей [316]. У вітчизняній Конституції передбачено необхідність здійснення обов'язкового попереднього конституційного контролю міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою; щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Конституції України; щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України (ст. 7 Конституції України) [315].

Для розмежування конституційно-правового спору і юридичної колізії необхідно з'ясувати сутність останньої.

У юридичній науці поняття юридичної колізії розглядається в широкому та у вузькому розуміннях. Так, до прихильників широкого розуміння категорії

«юридична колізія» належить Ю. О. Тихомиров, який розуміє юридичну колізію як протиріччя між існуючим правовим порядком і намірами і діями щодо його зміни, визнання чи відторгнення [618, с. 3-4; 613, с. 43]. В основі концепції колізії права лежить розуміння колізій як комплексних протиріч між правовими поглядами, правовими актами й нормами, діями державних та іноземних структур, між державами. На думку вченого, юридична колізія може проявлятися двояким чином: з одного боку, у власне правовій сфері, коли її предмет є суто нормативним – колізія актів, відмінності в праворозумінні, тлумаченні, розбіжності в застосуванні правових норм, з іншого боку, юридична колізія майже завжди «присутня» в інших протиріччях і конфліктах [613, с. 44].

О. Ф. Скакун вважає, що юридична колізія – це загальний термін, у якому визначаються формальні суперечності або розбіжності всередині юридичної системи держави, супроводжені уповноваженими суб'єктами нормотворчості, правозастосування, правотлумачення та заважають злагодженому її функціонуванню, під юридичними колізіями «розуміють розходження чи суперечність між окремими нормативно-правовими актами, що регулюють одні й ті ж або суміжні суспільні відносини, а також суперечності, що виникають у процесі правозастосування та здійснення компетентними органами й посадовими особами своїх повноважень» [554, с. 424].

Д. Д. Лилак вказує: «поняття «юридична колізія охоплює всі протиріччя, що виникають у правовій системі суспільства, зокрема у правових концепціях, теоріях і поглядах, правосвідомості та правовій культурі, правоутворенні та реалізації норм права, правовій поведінці, законності та правопорядку, праворозумінні» [357, с. 34].

На переконання М. І. Матузова, за умови широкого розуміння юридичних колізій, до їх видів можна віднести: 1) колізії між нормативними актами або окремими правовими нормами; 2) колізії у правотворчості (безсистемність, дублювання; видання актів, що виключають один одного); 3) колізії у правозастосуванні (різnobій у практиці реалізації тих самих приписів, неузгодженість управлінських дій); 4) колізії повноважень і статусів державних

органів, посадових осіб; 5) колізії цілей (коли цілі нормативних актів різних рівнів та органів суперечать одна одній); 6) колізії між національним та міжнародним правом [384, с. 231].

Поняття «юридична колізія» у вузькому розумінні розглядається як розбіжності змісту двох або більше чинних законодавчих актів, прийнятих з одного й того ж питання [670, с. 6; 468, с. 322; 151, с. 48]. Відповідно до цього підходу на думку Б. В. Малишева, юридична колізія є різновидом юридичних протиріч, що виникають за наявності щонайменше двох правових норм (нормативних приписів), які врегульовують одні й ті самі суспільні відносини, але з причини розходження цих правових норм за змістом унеможлиблюється одночасне їх застосування, внаслідок чого необхідно обрати лише одну норму [374, с. 92].

За вузького розуміння юридичної колізії їй притаманні такі характерні ознаки: юридична колізія – це «зіткнення» норм права; юридична колізія – це відносини між нормами, що виникають з приводу регулювання одних і тих самих відносин; для колізії необхідно аби на врегулювання одних відносин претендували щонайменше дві правові норми; – в колізії є норми, які перебувають між собою у відносинах відмінності або суперечності [397, с. 83-87].

Виходячи з аналізу основних підходів до поняття та видів юридичних колізій, варто зазначити, що, на нашу думку, стосовно процесуальних відносин у сфері конституційного контролю більш прийнятним є широке трактування поняття юридичної колізії. Це пояснюється тією обставиною, що процесуальні відносини у сфері реалізації конституційного контролю можуть стосуватись юридичних колізій різних видових груп.

Що стосується природи власне конституційно-правових колізій, то, як справедливо зазначає О. В. Брежнев, вони виявляються зазвичай у зв'язку із деформацією конституційно-правових інститутів, форм здійснення державної влади, правової системи в цілому і її окремих елементів. Водночас конституційно-правову колізію не варто сприймати як явище суто негативне. Вона може бути свідченням природних суперечностей, нормального розвитку і функціонування

державно-правових інститутів або навіть висловлювати справедливе домагання на новий правовий порядок або охорону конституційного ладу. До найбільш типових конституційно-правових колізій належать протиріччя, пов'язані з оцінкою правомірності видання тих чи інших законів, інших нормативних правових актів, їх зіставлення між собою і з конституцією; протиріччя у сфері реалізації органом державної влади конституційно встановленої компетенції; протиріччя, зумовлені неоднозначним тлумаченням норм конституційного права, різними оцінками конституційності правового статусу того чи іншого державного утворення, органу або посадової особи та ін. [65, с. 3].

Розглядаючи зіставлення юридичних колізій, у тому числі конституційно-правових та конституційно-правових спорів, погоджуємось з науковцями, які вважають, що конституційно-правові колізії, як і конституційно-правові конфлікти, є причиною, передумовою виникнення конституційно-правових спорів. Так, Ю. О. Тихомиров розглядає юридичний спір як вищу точку протиріч, викликаних колізією з найбільш гострим протиборством сторін [613, с. 44]. На думку А. А. Єзерова, конституційна колізія може розглядатися не як вид конституційних спорів, а як їх причина, джерело, передумова [151, с. 48].

Таким чином, на певному етапі свого розвитку юридична колізія, в тому числі конституційна, може стати причиною виникнення конституційно-правового спору. При цьому як юридична колізія, так і конституційно-правовий спір у своєму розвитку матимуть позитивний результат: колізія послужить поштовхом до ефективного правового регулювання суспільних відносин, конституційно-правовий спір – до задоволення інтересів однієї із сторін [19, с. 24].

В аспекті досліджуваного питання варто також розглянути зіставлення понять «юридична колізія» та «конституційно-правовий конфлікт». Правова доктрина підходить до цього питання по-різному. Так, Ю. О. Тихомиров не проводить розмежування між юридичними колізіями і конфліктами, вважаючи, що загальне поняття «конфлікт» у праві трапляється досить часто і зазвичай асоціюється з конфліктами норм права, тобто з їх «колізією», і що «юридичні колізії не тільки численні, а й вкрай різноманітні за своїм змістом, характером,

гостротою, ієрархією, соціальною спрямованістю, галузевою приналежністю, політизованістю, формами вираження і способами вирішення» [613, с. 61-65]. Вчений підкреслює, що «юридичні протиріччя виражаються в різному праворозумінні, в зіткненні правових актів, в неправомірних діях державних, міждержавних і громадських структур, у домаганнях і діях зі зміни існуючого правопорядку» [613, с. 34].

О. В. Брежнев вважає, що об'єктивною основою юридичного конфлікту у сфері конституційного права є юридична колізія, яка визначається як протиріччя між існуючим конституційним правопорядком і заходами та діями щодо його зміни. Колізії між суб'єктами конституційних правовідносин породжують юридичний конфлікт, тобто такий розвиток протиріччя, яке передбачає активне протиставлення позицій сторін відповідних правовідносин і завжди супроводжується їх протиборством. Якщо сторони намагаються врегулювати розбіжності за допомогою юрисдикційних процедур, конституційно-правовий конфлікт набуває характеру конституційно-правового спору, іншими словами, динаміка його розвитку отримує певну юридичну оформленість. Вирішення такого конфлікту відбувається в суворій відповідності з законом, у тому числі за допомогою видання компетентним державним органом юридично обов'язкового правового акта, в якому констатується порушення норм конституційного права, а також визначаються заходи з відновлення відповідного правового стану [65, с. 3-4].

Виходячи із широкого підходу до розуміння сутності колізії, про яке вже зазначалось вище, можна із впевненістю сказати, що юридична колізія і конституційно-правовий конфлікт пов'язані між собою, в основі цих явищ лежить протиріччя. Конституційно-правова колізія може бути передумовою виникнення конституційно-правового конфлікту, стадією якого може стати конституційно-правовий спір.

Узагальнюючи аналіз розмежування понять «конституційно-правовий спір», «конституційно-правовий конфлікт» та «конституційно-правова колізія», можемо зробити висновок, що об'єктом процесуальних відносин у сфері конституційного

контролю варто вважати не конституційний спір, а наявний чи можливий конституційно-правовий конфлікт.

Для правовідносин у сфері реалізації конституційного контролю характерним є специфічне коло суб'єктів цих відносин. Багато в чому воно збігається з колом суб'єктів матеріальних відносин, але може включати і «чисто процесуальних» учасників [294, с. 81].

Ж. І. Овсепян вказує на те, що суб'єктний склад учасників процедури конституційного контролю, як правило, закріплений (і обмежений) як у родовому, так і видовому переліках, тобто у спеціальному законодавстві названі конкретні категорії фізичних осіб, конкретні органи, посадові особи, юридичні особи – можливі учасники [427, с. 207].

Такими суб'єктами можуть бути органи державної влади, посадові особи, громадяни, юридичні особи, об'єднання громадян. Так, виходячи зі змісту статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України», до суб'єктів процесу реалізації конституційного контролю належать: суб'єкт права на конституційне подання, конституційне звернення, конституційну скаргу (уповноважена особа, що діє від його імені) та орган або посадова особа, які ухвалили акт, що є предметом розгляду в Суді, а також залучені Судом до участі у розгляді справи органи та посадові особи, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі та інші особи, участь яких необхідна для забезпечення об'єктивного і повного розгляду справи. У Білорусі відповідно до ст. 17 Закону «Про Конституційне провадження» учасниками процедури конституційного контролю є сторони, їх представники; повноважні представники; представники інших державних органів, інших організацій; свідки; експерти; фахівці; перекладачі [173]. У Литві такими учасниками є особи, які беруть участь у справі, їх представники, свідки, експерти, запрошені спеціалісти та перекладачі вважаються учасниками процесу (ст. 33 Закону «Про Конституційний Суд Литовської Республіки» [167]).

В. О. Кряжков, Л. В. Лазарєв, залежно від можливостей впливати на хід процесу, від характеру зацікавленості в результаті поділяють суб'єктів процесуальних відносин у сфері конституційного контролю на три групи: орган

конституційного контролю; сторони – органи та особи, безпосередньо зацікавлені в результаті справи; особи, які залучаються до участі в справі для сприяння у реалізації конституційного контролю (свідки, експерти, перекладачі). Стосовно представників сторін вчені зазначають, що вони не можуть кваліфікуватися як обов'язкові і відокремлені суб'єкти конституційного судочинства, бо сторона здатна здійснювати свої права без представника. Крім того, науковці виділяють додаткову групу суб'єктів, які за своїм становищем не є учасниками процесу і не впливають на його динаміку, але вступають в певні відносини з органом конституційного контролю [333, с. 158]. До таких суб'єктів процесуальних правовідносин у сфері конституційного контролю вчені відносять органи публічної влади, посадових осіб, що вступають в певні відносини з органами конституційного контролю, які проявляють зацікавленість в результатах розгляду справи. До них відносяться запрошені особи – глава держави, парламент, уряд, омбудсмен, верховний суд, генеральний прокурор та ін. [333, с. 164-165].

М. В. Вітрук за аналогічними критеріями поділяє суб'єктів процесуальних відносин у сфері конституційного контролю: орган конституційного контролю, органи та особи, безпосередньо зацікавлені в результаті справи, і їхні представники; учасники, що сприяють здійсненню конституційного контролю (експерти, свідки, перекладачі, фахівці, запрошені представники зацікавлених відомств). Що стосується представників сторони, то стосовно них позиція М. В. Вітрука подібна з позицією вищезгаданих науковців, а от стосовно суб'єктів, які не є за своїм становищем учасниками процесу і не впливають на його динаміку, то М. В. Вітрук їх не виділяє [91, с. 356]. Погоджуємось з цією позицією, оскільки вважаємо, що ці особи не беруть участі у процесі реалізації конституційного контролю, жодним чином на нього не впливають, а тому не можуть вважатись його суб'єктами.

Ще однією особливістю правовідносин у сфері реалізації конституційного контролю є множинність їх потенційних суб'єктів, домагання яких знаходяться в публічно-правовій сфері, на відміну від цивільного і господарського процесу, де учасники відстоюють особисті інтереси [294, с. 80]. Тобто суб'єктний склад таких

правовідносин не є статичним, він постійно змінюється залежно від стадії реалізації конституційного контролю.

Коло суб'єктів реалізації конституційного контролю в різних країнах різне, однак їх можна умовно поділити на такі основні групи:

1) орган конституційного контролю як організатор процедури здійснення конституційного контролю. Особливістю органів конституційного контролю порівняно із судами системи судоустрою полягає в тому, що, наприклад, порівняно із суб'єктами кримінально-процесуальних правовідносин, у процесі реалізації конституційного контролю орган конституційного контролю є єдиним організатором цього процесу. Він має досить значні повноваження у цій сфері, незважаючи на те, що у більшості країн органи конституційного контролю не мають права його реалізувати за власною ініціативою [402, с. 44-45]. У процесі реалізації конституційного контролю не беруть участі прокурори, слідчі, як це має місце у кримінальному процесі. Однак досить важливу роль у процесі реалізації конституційного контролю багатьох країн відіграє суддя-доповідач, який призначається органом конституційного контролю для вивчення відповідного звернення, озвучення сутності питання на засіданні органу конституційного контролю та підготовки проекту рішення. Він має право витребувати необхідні документи, направляти відповідні запити, користуватись консультаціями спеціалістів.

2) до другої групи належать суб'єкти, пов'язані з процесом реалізації конституційного контролю, які сприяють його реалізації.

В рамках цієї групи насамперед слід звернути увагу на суб'єктів, які мають в ході розгляду справи власний інтерес. Слід зазначити, що «інтерес» суб'єктів правовідносин у результаті справи, коли ним є орган публічної влади (який виступає як позивач або відповідач) в конституційному процесі мають специфіку. Особливістю цього «інтересу» є те, що він має публічно-правовий характер, пов'язаний із захистом конституції, забезпеченням її верховенства.

До вказаної підгрупи суб'єктів належать: а) заявники і б) органи або посадові особи, які видали або підписали акт, конституційність якого заперечується. Особливістю процесуальних відносин у сфері реалізації конституційного контролю

є те, що коло заявників різниться залежно від об'єкта конституційного контролю. Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 31 Закону «Про Конституційний Суд Литовської Республіки» заявник заяви – державна установа, група членів Сейму, яким надано право звернутися до Конституційного Суду відповідно до Конституції для визначення відповідності того чи іншого правового акта Конституції чи законам та їхні представники, а також посадові особи та їх представники [167].

Загалом, перелік суб'єктів, які можуть бути заявниками, у різних країнах різний. У країнах сталої демократії право звернення до органу конституційного контролю можуть мати: а) виконавчі органи (федеральний уряд та уряди земель – Австрія (п. 1 ст. 140 Конституції), ФРН (п. 2 ст. 93 Конституції); уряд країни щодо законів областей – Італія (ст. 31 Закону № 87 від 11 березня 1953 р.); глава уряду – Іспанія (пп. «а» п. 1 ст. 162 Конституції); б) законодавчі органи: 1/3 членів Національної ради Австрії (п. 1 ст. 140 Конституції), 50 депутатів (або сенаторів) Іспанії (пп. «а» п. 1 ст. 162 Конституції), 60 депутатів (сенаторів) Франції (ч. 2 ст. 61 Конституції); в) судові органи: Верховний суд – Білорусь (ст. 6 Закону про Конституційний суд), Росія (п. 2 ст. 125 Конституції); г) органи суб'єктів федерацій – Іспанія (колегіальний орган виконавчої влади автономій (пп. «а» п. 1 ст. 162 Конституції), ФРН (об'єднанням громад) (п. 4 «в» ст. 93 Конституції), Португалія – асамблея автономної області (п. «g» ст. 281 Конституції); д) інші посадові особи: Іспанія – прокурор, Захисник народу (пп. «а» і «в» п. 1 ст. 162 Конституції), Франція – Голова Національних зборів та Сенату (ч. 2 ст. 61 Конституції); е) індивіди – Австрія (п. 1 ст. 139, ст. 140 Конституції), Іспанія (пп. «в» п. 1 ст. 162 Конституції), ФРН (п. 4 «а» ст. 93 Конституції) [109, с. 130; 93, с. 229].

У рамках першої підгрупи (заявники) також слід виділити суб'єктів, які не мають особистого інтересу в процесі конституційного контролю, але мають право звертатися до органу конституційного контролю в силу обійманої посади. До таких суб'єктів варто віднести генерального прокурора, омбудсмена, главу держави (в тому випадку, коли він звертається до органу конституційного контролю для вирішення спорів між відповідними органами публічної влади). Наприклад, у

Франції Президент може звертатись до Конституційної Ради з запитом щодо конституційності проектів законів (ст. 61 Конституції Франції) [316].

До другої підгрупи належать органи або посадові особи, що видали або підписали акт, конституційність якого заперечується. Під час розгляду питань про конституційність нормативно-правових актів заявникам можуть протистояти декілька органів публічної влади. Так, у Литві відповідно до п. 2. ч. 1. ст. 31 Закону «Про Конституційний Суд Литовської Республіки «зацікавлена особа» означає державну установу, яка прийняла правовий акт, відповідність якого Конституції чи законам потрібно дослідити, та її представника; член Сейму або інша державна посадова особа, дотримання якої Конституції потребує розслідування через справу, порушену йому в Сеймі, та його представник; Президент Республіки, коли видається висновок про стан його здоров'я, та його представник [167].

Виходячи з вищезазначеного, особливістю процесуальних правовідносин у сфері конституційного контролю є те, що одні і ті ж самі суб'єкти можуть виступати і як заявники і як протилежна сторона, тобто органи чи посадові особи, що видали акти (вчинили дії), конституційність яких перевіряється шляхом конституційного контролю.

До цієї підгрупи належать також представники. Представництво відіграє дуже важливу роль у процесі реалізації конституційного контролю. Що стосується інституту представництва в процесі конституційного контролю в зарубіжних країнах, то, як зазначає Ж. І. Овсепян, йому відводиться значне місце в зарубіжному законодавстві, оскільки процес конституційного контролю ведеться в основному силами представників сторін та інших учасників. Це пояснюється особливостями суб'єктного складу процесуальних відносин у сфері конституційного контролю, у якому значна частина припадає на відносини з участю «влади держави», суб'єктів федеративної і територіальної організації; складністю предмета контролю та об'єктів, з приводу яких складаються ці відносини – перевірки на конституційність, розмежування законодавчої, виконавчої та судової влади, розмежування повноважень, захист конституційних прав і свобод, забезпечення верховенства конституції, – що вимагає надвисокого

рівня компетентності в процесі реалізації конституційного контролю [427, с. 219-220]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 32 Закону «Про Конституційний Суд Литовської Республіки особи, які беруть участь у справі, можуть вести свої справи в Конституційному Суді самостійно або через представників. Особиста участь особи у справі не позбавляє її права мати представників у цій справі [167].

Аналіз практики діяльності органів конституційного контролю показує, що в деяких випадках у процесі реалізації конституційного контролю беруть участь лише представники заявників та органів (посадових осіб), чиї акти чи дії перевіряються на предмет конституційності. Однак представники – особи, які виконують процесуальні дії від імені та в інтересах іншої особи або органу. Тому, на нашу думку, представників не слід виділяти в самостійну групу суб'єктів конституційних процесуальних відносин. Представники сторін користуються рівними процесуальними правами і несуть рівні процесуальні обов'язки. Обсяг прав і обов'язків перебуває в межах прав і обов'язків сторін;

До третьої підгрупи суб'єктів конституційних процесуальних відносин, пов'язаних з процесом реалізації конституційного контролю, які сприяють його реалізації слід віднести осіб, що не мають власних інтересів у процесі конституційного контролю і надають допомогу органу конституційного контролю в ході розгляду справи. Це – свідки, експерти, фахівці, перекладачі.

Свідком визнається особа, що володіє відомостями і матеріалами про фактичні обставини, які становлять інтерес для органу конституційного контролю. Так, відповідно до ч. 1 ст. 36 Закону «Про Конституційний Суд Литовської Республіки» свідком може бути будь-яка особа, яка може знати про будь-які обставини справи [167]. Відповідно до законодавства Республіки Білорусь свідком є особа, що володіє необхідними відомостями або матеріалами про обставини, що мають значення для вирішення справи в Конституційному Суді [173]. Однак свідки дуже рідко є учасниками процесу конституційного контролю. Закони про конституційний контроль багатьох країн навіть не містять положень щодо поняття та правового статусу свідків у процесі реалізації конституційного контролю.

До осіб, які сприяють реалізації конституційного контролю, належать перекладачі. За клопотанням сторін або їх представників орган конституційного контролю повинен забезпечити участь перекладача.

У певних випадках у органу конституційного контролю виникає необхідність скористатися допомогою фахівців, представників зацікавлених органів державної влади, які не є сторонами у справі, але висловлюють свою правову позицію або можуть повідомити будь-які відомості, що мають значення для ефективного конституційного контролю.

Суб'єктом процесуальних відносин у сфері конституційного контролю також визнається експерт. Практика діяльності вітчизняного та зарубіжних органів конституційного контролю свідчить про те, що експерти частіше за все залучаються до участі в процесі, аніж свідки. Експертом є особа, яка має пізнання в питаннях, що стосуються відповідного питання, яке є предметом конституційного контролю. До експертів, яких залучають у процесі реалізації конституційного контролю, належать експерти в області різних наук, однак аналіз практики діяльності органів конституційного контролю дозволяє зробити висновок про те, що суб'єктами процесуальних відносин конституційного контролю є експерти у сфері права. Хоча, наприклад, під час здійснення тлумачення норм конституції і законів органи конституційного контролю звертаються за допомогою до спеціалістів-філологів.

Спеціаліст – це не зацікавлена в результаті конституційного контролю особа, яка володіє спеціальними знаннями в питаннях, які підлягають вирішенню у процесі реалізації конституційного контролю і яка залучається органом конституційного контролю для участі і сприяння у їх вирішенні. Відмінність між спеціалістом та експертом полягає в тому, що спеціаліст не бере безпосередньої участі в процедурі реалізації конституційного контролю, до нього орган конституційного контролю звертається в ході на підготовчому етапі конституційного контролю. Водночас експерт – безпосередній учасник конституційного контролю, який виступає зі своїм висновком і відповідає на питання членів органу конституційного контролю. Експерта залучають до участі у процесі здійснення конституційного контролю.

Таким чином, суб'єкти процесуальних відносин у сфері конституційного контролю – це органи влади і особи, які беруть участь у процесі реалізації конституційного контролю, а також органи влади і особи, які вступають у певні відносини з органом конституційного контролю, пов'язані з реалізацією конституційного контролю, які володіють певним процесуальним статусом та комплексом процесуальних прав та обов'язків.

Специфікою суб'єктів процесуальних відносин у сфері конституційного контролю порівняно із суб'єктами провадження у судах системи судоустрою полягає в тому, що суб'єктний склад його учасників чітко визначений, обмежений, їхні інтереси знаходяться у публічно-правовій сфері.

Залежно від ступеню участі у процесі реалізації конституційного контролю, суб'єкти цих відносин можна поділити на дві основні групи: 1) основні, до яких слід віднести орган конституційного контролю як організатора процедури конституційного контролю; 2) другорядні – суб'єкти, пов'язані з процесом реалізації конституційного контролю, які сприяють його реалізації.

Спільною ознакою для всіх вищезазначених суб'єктів процесуальних відносин у сфері конституційного контролю є те, що, незважаючи на відмінності процесуального статусу, характеру і змісту їх прав і обов'язків та виконуваних ними функцій, всі вони беруть участь у реалізації конституційного контролю. При цьому така участь має різну цільову спрямованість, що визначає відмінності в їх процесуальному статусі. Зокрема, сторони та їх представники беруть участь у відстоюванні певних інтересів, пов'язаних або з забезпеченням верховенства конституції, або з захистом своїх конституційних прав і свобод, або з пред'явленням певних претензій щодо компетенції або запереченням проти таких претензій з питань про компетенцію. У цілому інтереси сторін впливають на перебіг процесу конституційного контролю та його результат. Деяка інша роль таких суб'єктів процесуальних правовідносин у сфері конституційного контролю як свідки, експерти, спеціалісти та перекладачі. Вони виконують певні обов'язки, вчиняють певні процесуальні дії, однак не є постійними учасниками таких

відносин. Допоміжна роль цих суб'єктів не дає підстав прирівнювати їх за процесуальним становищем до сторін та їхніх представників.

4.2. Процесуальний порядок реалізації конституційного контролю

Орган конституційного контролю будь-якої демократичної країни світу, де функціонує такий інститут, наділяється унікальними повноваженнями, які притаманні лише йому. Ці повноваження спрямовані на забезпечення конституційної законності у державі і, як справедливо зазначають О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, С. Г. Серьогіна, І. І. Бодрова, відповідають особливому політико-правовому статусу такого органу, який відносить його до вищого щабля організації державної влади [489, с. 17; 545, с. 75-78].

Органи конституційного контролю реалізують свої повноваження в особливій процесуальній формі, у зв'язку з чим доцільним є аналіз сутності юридичного процесу, його зіставлення із суміжними категоріями та визначення особливостей процесу реалізації конституційного контролю.

Сучасний тлумачний словник української мови визначає, що термін «процес» у загальносоціальному значенні може мати два визначення. По-перше, такий процес – це послідовна зміна фаз розвитку предметів і явищ, що відбувається закономірним порядком. По-друге, такий процес – це сукупність низки послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату [595, с. 738]. Оскільки залежно від сфери використання та контексту речення термін «процес» може набувати різного значення, в законодавстві воно використовується не тільки для характеристики юридичного процесу, а й для опису фаз розвитку будь-яких предметів і явищ, що відбуваються закономірним порядком [595, с. 738].

У словнику С. І. Ожегова термін «процес» визначається як хід, розвиток якого-небудь явища, послідовну зміну станів у розвитку чого-небудь; порядок розгляду в суді судових і адміністративних справ, а також власне така справа [430, с. 903].

Енциклопедичний словник з державного управління визначає поняття «процес» (від лат. *processus* – просування) як послідовну зміну станів, стадій, етапів або певних явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь; сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного результату [152, с. 603].

З позиції філософії, процес – це проходження, просування – закономірна, послідовна зміна явища, перехід одного явища в інше.

Щодо розуміння сутності юридичного процесу, варто зазначити, що це поняття досить ґрунтовно досліджувалось вченими-правознавцями радянської доби, зокрема В. М. Горшеневим та Д. М. Бахрахом.

Так, В. М. Горшенев розробив доктрину про наявність у праві самостійної його частини – процесуального права, норми якого регламентують усі сторони діяльності відношення не лише у юрисдикційній сфері, а й під час розгляду та вирішення будь-якими державними органами і посадовими особами різноманітних індивідуальних справ позитивного характеру. Вчений вважає, що процес як такий має місце завжди, коли здійснюється правозастосовна діяльність з реалізації матеріально-правових приписів будь-яких галузей права, що з правозастосовною діяльністю – її наявністю або відсутністю – необхідно пов'язувати наявність або відсутність процесу [118, с. 16-38]. В. М. Горшенев зазначає: «Норми процесуального права виступають своєрідною надбудовою над нормами матеріального права і тому спрямовані на регулювання суспільних відносин, що складаються в процесі застосування норм матеріального права за наявності обставин, що потребують цього застосування. Вони мають особливу мету – сприяти досягненню результату, переслідуваного нормою матеріального права» [116, с. 181].

Доктрина юридичного процесу В. М. Горшенєва виходить з того, що правові форми діяльності – це організаційно-управлінські форми діяльності, які пов'язані з розглядом юридичних справ (правопорушення, дискусії про право, скарги тощо) і мають спільні ознаки – знаходять вияв у здійсненні операцій з нормами права у зв'язку з вирішенням певних юридичних справ; здійснюються

винятково уповноваженими на таку діяльність органами держави, посадовими особами на користь заінтересованих суб'єктів права; закріплюються у правових актах – офіційних документах; регулюються процедурно-процесуальними нормами, забезпечуються відповідними способами і прийомами юридичної техніки [603, с. 120; 562, с. 20].

На думку Д. М. Бахраха, юридичний процес характеризується такими ознаками: 1) це цілеспрямована діяльність; 2) вона полягає в реалізації владних повноважень суб'єктами публічної влади, які взаємодіють один з одним і з невладними суб'єктами; 3) вона запрограмована на досягнення певного юридичного результату, вирішення індивідуально-конкретної справи; 4) її результати відображаються в офіційних документах і, як правило, воля суб'єкта влади оформляється правовим актом. 5) є розгорнута детальна регламентація цієї діяльності юридичними нормами (процесуальна форма) [42, с. 7].

У сучасній юридичній літературі визначається, що юридичний процес: а) полягає у здійсненні операцій з нормами права; б) стосується вирішення певної юридичної справи; в) процесуальні дії оформлюються конкретними індивідуальними юридично значимими актами; г) здійснюється тільки уповноваженими особами у межах реалізації повноважень, визначених законодавчо; д) регулюється процесуально-процедурними нормами; е) є стадійним і процесуальні дії здійснюються в певній послідовності, при цьому жодна наступна дія не може розпочатися раніше, ніж завершиться попередня; ж) регламентується процесуальними строковими рамками [285, с. 42; 603, с. 8; 336, с. 28].

Загалом, у юридичній науці склалось два підходи до розуміння юридичного процесу – вузький та широкий.

За вузького підходу розуміння юридичного процесу обмежується лише судовою діяльністю або включає всі види юрисдикційної діяльності незалежно від того, яким чином вона здійснюється. Тобто юрисдикційна діяльність за такого підходу безпосередньо пов'язана із судовим розглядом спорів і можливістю забезпечення дії відповідного правозастосовчого акта силою держави,

юридичний процес пов'язується суто з публічно-примусовою формою реалізації права, з правозастосуванням [190, с. 33]. Так, Ю. М. Старилов під юридичним процесом розуміє «процесуальну форму функціонування судової влади» [588, с. 7].

А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко та Р. С. Мельник до ознак юридичного процесу відносять такі: 1) розглядається певна юридична справа (як правило, спір про право чи правопорушення); 2) здійснюються операції із нормами права; 3) у результатах, перш за все, виявляється правова природа юридичного процесу; 4) діяльність відповідної гілки влади виражена у юридичній формі [285, с. 41-42].

На переконання А. М. Колодія, до ознак юридичного процесу належать такі: 1) є нормативно встановленою формою упорядкування правової діяльності, спрямованої на оптимальне задоволення і гарантування інтересів суб'єктів права; 2) є властивим будь-якій юридично значущій діяльності, містить її програму і виступає суттєвою гарантією точного дотримання і результативного здійснення правових приписів; 3) є системою взаємопов'язаних правових форм діяльності уповноважених суб'єктів, що знаходить вияв у здійсненні операцій з вирішення юридичних справ, яка врегульована процесуальними нормами, закріплена у процесуально-правових документах і забезпечена засобами юридичної техніки [283, с. 83].

Широкий підхід до розуміння юридичного процесу вперше був запропонований В. М. Горшеньовим, який відносив до процесу поряд з юрисдикційною діяльністю також позитивну діяльність управлінських органів, які пов'язану з наявністю спору про право. Зміст цього підходу полягає в тому, що діяльність органів управління зводиться до двох основних правових форм, у рамках яких вона реалізується – до нормотворчості і правозастосування [114, с. 242].

Широкий підхід до розуміння юридичної процедури передбачає вихід за межі юрисдикції включення в це поняття все, що стосується правового врегулювання розбіжностей між учасниками правових відносин. За цього підходу функція процесуального права не обмежується тільки регламентацією примусу і

вирішення цивільно-правових спорів, а передбачає наявність процесуальних норм та інститутів, на основі яких здійснюється реалізація матеріальних норм будь-яких галузей.

Серед сучасних вітчизняних вчених прихильниками широкого підходу до розуміння юридичного процесу є О. М. Бандурка та М. М. Тищенко [37, с. 9-10], О. В. Кузьменко [337, с. 11], Д. В. Слинько [562, с. 22].

Так, О. В. Кузьменко, спираючись на загальне розуміння філософської категорії «процес», стверджує, що юридичний процес об'єднує всі нормативно-регламентовані процесуальні форми правової діяльності, які є системою взаємопов'язаних, спеціально впорядкованих, розташованих у певному порядку дій та операцій, що підпорядковані певній меті та приводять (за допомогою відповідних прийомів та засобів) до конкретного результату» [337, с. 11].

Д. В. Слинько, враховуючи владний характер, юридичну природу та структуру юридичного процесу визначає це поняття як регламентовану нормами процесуального права послідовну динамічну діяльність уповноважених органів держави, посадових осіб, а також зацікавлених суб'єктів права, що мають права і обов'язки, яка має комплексний характер та спрямована на досягнення юридично значущого результату [562, с. 22].

Більш широке коло ознак юридичного процесу визначає О. М. Бандурка і М. М. Тищенко, поділяючи їх на основні і додаткові. До таких вони відносять: 1) організаційну форму діяльності, яка завжди пов'язана з розглядом таких обставин і фактів, які базуються на праві (законі) і тягнуть певні юридичні наслідки; 2) сукупність правових форм діяльності виключно вповноважених на те суб'єктів; 3) галузь людської практики, яка є органічною взаємозв'язаною системою дій щодо вчинення операцій з нормами права; 4) діяльність, результат якої закріплюється прийняттям відповідних правових (таких, що мають офіційний характер і встановлену законом форму) актів; 5) діяльність, яка об'єктивно потребує процесуальної регламентації; 6) обов'язкове використання різних методів і засобів юридичної техніки, досягнень науково-технічного процесу [38, с. 9-10].

Виявляючи прихильність до широкого розуміння юридичного процесу, вважаємо за необхідне наголосити на тому, що такий процес представляє собою цілеспрямовану, послідовну діяльність, регламентовану правовими нормами, яка полягає в реалізації владних повноважень суб'єктами публічної влади у взаємодії із невладними суб'єктами, спрямовану на забезпечення належної реалізації матеріальних правових норм і досягнення юридичного результату, закріпленого у відповідних офіційних процесуальних документах [190, s. 35].

Виходячи з викладеного, вважаємо за доцільне погодитись з В. М. Горшеньовим, який виділяв такі види юридичного процесу: установчий, правотворчий, правозастосовний і контрольний [116, с. 64]. Зокрема, контрольний юридичний процес вчений визначав як правову форму діяльності держави, громадських організацій і посадових осіб, що виражається у вчиненні юридично значущих дій зі спостереження і перевірки відповідності виконання і дотримання підпорядкованими суб'єктами нормативно-правових приписів і припинення правопорушень [117, с. 3-10].

Передумовою ініціювання і здійснення контрольного процесу завжди є потреба у створенні сприятливих умов для ефективної реалізації нормативно-правових приписів у діяльності суб'єктів відповідних суспільних відносин, відновлення стану законності та правопорядку у випадку їх порушення. Юридичним результатом контрольного процесу є контрольний-правовий акт, специфічність якого визначається своєрідністю підконтрольної діяльності суб'єктів права. Він може містити рішення констатуючого порядку, коли внаслідок перевірки встановлюються лише позитивні моменти реалізації нормативних правових приписів, або поряд з ними і правоохоронні приписи щодо усунення виявлених правопорушень [584, с. 105].

Виходячи з викладеного процес реалізації конституційного контролю можна визначити як регламентований процесуальними нормами порядок діяльності органів конституційного контролю з перевірки відповідності актів та дій (бездіяльності) органів публічної влади та їх посадових осіб приписам конституцій, а також вирішення інших питань публічно-правового характеру,

спрямованої на забезпечення верховенства конституції у правовій системі суспільства та прийняття на цій підставі загальнообов'язкових та остаточних актів [190, s. 36-37].

Контрольній діяльності як різновиду юридичного процесу притаманні всі елементи процесуальної форми. На відміну від правотворчості і правозастосування контрольний процес не має настільки широкого характеру. Він є більш уніфікованим. Водночас у загальнотеоретичному аспекті в контрольному процесі чітко виділяються стадії, процесуальний режим. Кожен вид контрольного процесу, зберігаючи загальні для всіх процесів риси, відображає й особливості тієї чи іншої сфери вияву контрольного процесу [584, с. 102-104].

Важливим структурним елементом контрольного процесу є стадії, що відображають. Їх аналіз дозволяє охарактеризувати логіко-функціональну динаміку контрольного процесу, розкрити специфіку конкретного виду контрольної діяльності.

Поняття «стадія» означає певну ступінь (період, етап) у розвитку чогось, що має свої якісні особливості [573, с. 632; 576 с. 635].

Що стосується стадії як структурного елементу юридичного процесу, то у словниковій літературі він визначається як елемент процесуальної форми, який характеризує динамічну, часову сторону юридичного процесу, тобто елемент, який визначає початковий, проміжні та кінцевий етапи розгляду юридичної справи [531, с. 115].

У юридичній доктрині стадії юридичного процесу визначаються як частина визначеної у часі структури, яка складається з об'єктивної логічної послідовності здійснення визначеного числа дій з прийняття процесуального акта допоміжного або основного призначення [45, с. 28-29]; як сукупність процесуальних дій або процесуальних відносин, об'єднаних найближчою процесуальною метою [364, с. 81]. Тобто під стадією юридичного процесу варто розуміти сукупність способів, методів, які характеризуються динамічністю і спрямовані на досягнення певного результату.

Що стосується власне стадій контрольного процесу, то під час їх визначення слід брати до уваги особливості суб'єкта контролю, його функції та повноваження, специфічні особливості їх реалізації, особливості об'єкта контролю.

У науковій літературі немає одностайності щодо кількості таких стадій. Окремі науковці виділяють лише кілька основних стадій [31, с. 4; 181, с. 14]. Інші ж деталізують контрольний процес, поділяючи його на значну кількість стадій. Так, О. Ф. Андрійко до стадій контролю відносить: 1) вибір об'єкта контролю, визначення мети і прийомів контролю; визначення кола контролюючих суб'єктів, що будуть брати участь у здійсненні перевірки та узгодження їх дій; 2) прийняття рішення про проведення контролю, із остаточним визначенням органів, що будуть задіяні під час проведення контрольних перевірок; 3) організаційні дії пов'язані з ознайомленням із наявною інформацією про об'єкт контролю, вибір прийомів та засобів контролю, повідомлення про час його проведення; 4) аналіз та встановлення фактичного стану об'єкта контролю; 5) прийняття рішення за результатами контролю, інформування відповідних органів, підготовка пропозицій та рекомендацій; 6) виконання рішень, прийнятих за результатами перевірки [25, с. 227].

В. М. Горшеньов, І. Б. Шахов у контрольному процесі виділяли стадії логічної послідовності та стадії функціонального характеру. Так, до стадій логічної послідовності вчені відносили такі: 1) встановлення фактичних обставин справи, куди відносяться операції, які пов'язані з аналізом фактичних даних, з доказом їх повноти та вірогідності; 2) вибір та аналіз норм, у випадках, коли операції пов'язані з дослідженням юридичних норм, встановленням їхньої юридичної сили і т. ін.; 3) вирішення справи, виражене в акті застосування права. Стадіями функціонального характеру вчені вважали: 1) організаційно-підготовчу стадію; 2) стадію встановлення фактичних обставин справи, аналіз фактів; 3) стадію розробки та прийняття рішення, рекомендацій або інформування компетентних органів про свої висновки та приписи з удосконалення діяльності підконтрольних об'єктів; 4) стадію перевірки виконання рішення, прийнятого за

результатами контролю [119, с. 160-167]. Схожої позиції дотримується С. С. Вітвіцький, характеризує стадії контролю за діяльністю публічної адміністрації [93, с. 268-269].

В. М. Гаращук виокремив стадії організації процесу контролю і запропонував розділити їх на такі: а) підготовча стадія (визначення об'єкта, предмета та засобу контролю; здійснення підбору (призначення) осіб, які будуть здійснювати контроль та планування контрольної діяльності; б) центральна (або аналітична) (збір, обробка інформації, що має бути піддана аналізу з позицій порівняння з існуючим станом справ на об'єкті перевірки, враховуючи наявність фактів незбігу інформації, отриманої від керівництва та з інших джерел); в) підсумкова (заклучна) (прийняття рішення за результатами контролю та доведення до адресата (а в необхідних випадках і до відома громадськості, правоохоронних органів, інших осіб, зацікавлених у результатах контролю), надання допомоги підконтрольній структурі, здійснення наступного контролю за виконанням рішень, прийнятих за підсумками контролю) [103, с. 87].

Проаналізувавши різні підходи до видів стадій контрольної діяльності, вважаємо, що стосовно процесу реалізації конституційного контролю варто застосовувати узагальнюючий підхід, врахувавши при цьому специфіку процесу конституційного контролю, суб'єктів його реалізації, учасників цього процесу, об'єктів конституційного контролю та його мету.

О. П. Рябченко виділяє такі особливості процесу реалізації конституційного контролю, які відрізняють його від процесу здійснення судочинства у судах системи судоустрою: здійснення його єдиним державним органом – Конституційним Судом України, на відміну від судових процесів, що здійснюються ієрархічно побудованою системою судів; статус органу конституційного контролю визначений Основним Законом держави, на відміну від статусу вищих судових інстанцій у сфері відправлення правосуддя адміністративними, загальними та господарськими судами; характер впливу рішень Конституційного Суду України на розвиток державності є ключовим на відміну від рішень у справах судових юрисдикцій [533, с. 97].

Погоджуємось із вищевикладеною позицією, однак вважаємо за необхідне дещо уточнити та доповнити перелік характерних рис процесу конституційного контролю, який відрізняє його від процесу здійснення судочинства у судах системи судоустрою. До таких особливостей, на нашу думку слід віднести: 1) регулюється, як правило, регламентами спеціалізованих органів конституційного контролю (за умов європейської моделі конституційного контролю), актами, які регламентують правила здійснення загального судочинства, або судовими прецедентами (за умов американської та змішаної моделей); 2) в основу процесу реалізації конституційного контролю покладені не всі принципи, на основі яких здійснюється судочинство в судах системи судоустрою; 3) на відміну від результатів здійснення правосуддя в судах системи судоустрою, результати процесу реалізації конституційного контролю здійснюють визначальний вплив на публічно-правові відносини, на розвиток правової системи та державності загалом.

Враховуючи вищевикладені особливості процесу конституційного контролю як окремого виду державного контролю, вважаємо за необхідне виділити такі його основні стадії: 1) попередня стадія (звернення до органу конституційного контролю); 2) підготовча стадія (дослідження необхідності вирішення питання органом конституційного контролю); 3) основна стадія (встановлення фактичних обставин справи, вирішення питання про конституційність актів та дій органів публічної влади та інших питань, що мають конституційне значення, прийняття підсумкового акта конституційного контролю); 4) заключна стадія (виконання підсумкового акта, прийнятого органом конституційного контролю) [190, s. 43].

Попередня стадія. Метою цієї стадії є визначення необхідності перевірки конституційності правових актів чи дій. Юридичним фактом, що означає початок стадії є наявність належним чином оформленої інформації про можливу неконституційність конкретного правового акта чи дії.

За ініціативного (активного) конституційного контролю, який має місце за умов американської моделі, фіксацію наявності такої інформації суб'єкт

конституційного контролю проводить за власною ініціативою. Так відбувається, наприклад, у практиці судів Сполучених Штатів Америки в тих випадках, коли під час розгляду справ в суд загальної юрисдикції ставить під сумнів конституційність правового акта, який має значення для вирішення справи. За пасивного конституційного контролю, за умов європейської моделі, така інформація оформляється і спрямовується на адресу органу конституційного контролю суб'єктами, які уповноважені ініціювати конституційний контроль [178, с. 146-147], про що йшла мова в попередньому підрозділі нашого дослідження.

Ініціатива процесу конституційного контролю має такі особливості: 1) така ініціатива стосується встановленого, суворо обмеженого кола питань, які визначаються особливою сферою компетенції органів конституційного контролю; 2) право такої ініціативи належить обмеженому колу суб'єктів; 3) суб'єкти ініціювання конституційного контролю і питання, з приводу яких є можливою реалізація конституційного контролю, перебувають в тісному взаємозв'язку, оскільки для кожного певного питання, що є у віданні органу конституційного контролю, встановлюється конкретний перелік суб'єктів, які володіють з цього питання правом ініціативи [46, с. 169].

Предметом попередньої стадії є інформація про зміст або проблеми застосування конкретного правового акта, необхідність перевірки конституційності якого потрібно визначити, або інформація про певну дію, конституційність якої підлягає перевірці. Перевірку належного оформлення такої інформації здійснюють помічники суб'єкта конституційного контролю, що не мають права вирішувати питання по суті, тобто апарат органу конституційного контролю.

До звернень, які подаються до органу конституційного контролю, в законодавстві більшості держав висуваються подібні вимоги. Основними вимогами до звернень традиційно є їх письмова форма, вказівка норми, яка повинна бути досліджена на відповідність конституції, норми самої конституції, які ймовірно порушені, органу, який видав відповідний акт чи вчинив відповідні

дії, а також запропоновані аргументи та відомості. Такі вимоги передбачені, наприклад, законодавством ФРН, Португалії, Австрії, Угорщини та інших країн.

Закон про Конституційний суд Іспанії, крім традиційних вимог про письмову форму, вказівки оспорюваних нормативних актів чи дій та подання відомостей, які заявник вважає доречними, встановлює, що до клопотання про розгляд спору повинні додаватися документи, що засвідчують проходження всіх попередніх інстанцій та рішення, прийняті цими інстанціями (ч. 1 ст. 69, ч. 2 ст. 73 Закону).

Найбільш детально питання подання звернень до органу конституційного контролю регламентовано законодавством Польщі. Відповідно до Закону «Про Конституційний Трибунал Республіки Польща» крім звичайних вимог, що пред'являються до письмових звернень, воно повинно включати: 1) відомості про орган, який видав оспорюваний акт; 2) точну вказівку на оспорюваний нормативний акт або частину такого; 3) формулювання вимоги про визнання оспорюваного акта невідповідним Конституції, ратифікованим міжнародним договорам або законам; 4) обґрунтування вимоги, що містить підкріплюючі докази (ч. 1 ст. 32 Закону). Органам, які можуть подавати заяви тільки з питань свого відання (п.п. 3-5 ч. 1 ст. 191 Конституції), необхідно послатися на закон або підзаконний акт, який відносить оспорюване питання до їхньої сфери відання (ч. 2 ст. 32 Закону). Якщо ж вирішується питання права, то необхідно вказати, якою мірою вирішення даного спору щодо конституційності вплине на вирішення справи, в зв'язку з якою було порушено це питання (ч. 3 ст. 32 Закону) [46, с. 192].

Аналізуючи попередню стадію процесу реалізації конституційного контролю, варто звернути на таку особливість, яка відрізняє цей процес від судочинства в судах системи судоустрою, як його безоплатність. Ця ознака, яка особливо притаманна процесу конституційного контролю в його європейській моделі реалізації, підкреслює публічно-правовий характер конституційного контролю. Однак принцип безоплатності не є універсальним, тобто таким, що застосовується в усіх без винятку органах конституційного контролю європейських держав. Зокрема, не діє він в Австрії (§ 17а Закону) [176], Словенії

(ст. 45 Закону) [501]. Проте слід зазначити, що в органах конституційного контролю західноєвропейських держав принцип безоплатності є загальним для всіх процесів публічно-правового типу. Таке правило передбачене, наприклад, законодавством Іспанії, ФРН. В Італії та у Франції, незважаючи на відсутність у цих країнах законодавчих актів, які передбачають безоплатність процесу реалізації конституційного контролю, також не існує будь-яких зборів і мит, оплата яких необхідна в класичному судочинстві під час звернення до органів правосуддя [419, с. 70].

Результатом завершення попередньої стадії є належним чином оформлені акти, які констатують наявність або відсутність необхідності перевірки конституційності правових актів чи дій, а також подання або закріплення інформації, яка свідчить про можливу неконституційність конкретного правового акта чи дії [178, с. 148]. Тобто на цій стадії можливим є прийняття двох видів рішень: 1) про необхідність встановлення факту наявності ознак відповідності або невідповідності конституції правового акта чи дії, що означає перехід до наступної стадії конституційного контролю; 2) про відсутність зазначеної необхідності встановлення факту наявності ознак відповідності або невідповідності конституції правового акта чи дії, що тягне за собою припинення процесу конституційного контролю.

Подача звернення до органу конституційного контролю в більшості випадків означає, що воно буде прийнято до вирішення. Однак за деяких обставин допускається відхилення звернень. Як справедливо зауважує Ж. І. Овсепян, найпоширенішими підставами відхилення заяв є їх необґрунтованість або явна незначимість [427, с. 154-155]. Таку підставу передбачає, наприклад, § 18 Федерального Закону «Про Конституційний Суд Австрійської Республіки [176], ст. 24 Закону «Про Федеральний Конституційний Суд ФРН [169].

До підстав відхилення звернень до органів конституційного контролю можна також віднести недотримання строків подання звернень (Польща, ФРН, Португалія, Іспанія), подання неналежним суб'єктом (Португалія), невіднесення вирішення питання до повноважень органу конституційного контролю (Іспанія)

Підготовча стадія. У процесі цієї стадії встановлюється факт наявності ознак конституційності чи неконституційності конкретного правового акта чи дії. Суб'єктом стадії є лише орган конституційного контролю. Предметом розгляду на цій стадії є ознаки конституційності чи неконституційності конкретного правового акта чи дії. Визначальну роль на цій стадії процесу реалізації конституційного контролю відіграє суддя-доповідач. Так, вітчизняним законодавством передбачено низку повноважень судді-доповідача на підготовчій стадії: 1) вивчення порушених у зверненні питань і підготовка матеріалів на розгляд Колегії, Сенату, Великої палати; 2) витребування документів, матеріалів, інших відомостей, що стосуються справи, від суб'єкта звернення, Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Генерального прокурора, судів, інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій, громадських об'єднань; 3) надання доручень відповідним підрозділам Секретаріату та встановлення строків їх виконання; 4) залучення спеціалістів для консультацій, дослідження документів; 5) внесення на розгляд Сенату, Великої палати пропозиції щодо призначення експертизи у справі, залучення до участі в конституційному провадженні спеціалістів, виклику посадових осіб, експертів, спеціалістів, свідків, уповноважених осіб, які діють від імені суб'єкта права на звернення, а також громадян, участь яких може сприяти об'єктивному та повному розгляду справи; 6) здійснення інших повноважень, визначені Регламентом (ч. 4. ст. 59 Закону) [484].

Власне у рамках підготовчої стадії приймається остаточне рішення про те, чи буде звернення заявника розглядатись органом конституційного контролю або йому буде відмовлено. На цій стадії вчиняються процесуальні дії, спрямовані на визначення правових норм, якими слід керуватись, кола осіб, які братимуть участь у процедурах в рамках основної стадії процесу конституційного контролю, обставин, які мають значення для прийняття підсумкового акта конституційного

контролю. Тобто метою цієї стадії є забезпечення умов для оперативного та ефективного здійснення процесу конституційного контролю.

Основна стадія. Метою цієї стадії є встановлення факту конституційності або неконституційності конкретного правового акта чи дії і визначення юридичних наслідків цього відповідно до приписів, передбачених для такого випадку відповідною матеріальною конституційною нормою охоронного характеру. Предметом розгляду на цій стадії є конституційність або неконституційність конкретного правового акта чи дії, а також юридичні наслідки встановленої конституційності або неконституційності правового акта чи дії.

Важливого значення на цій стадії процесу конституційного контролю надається інституту представництва, про який вже йшла мова в попередньому підрозділі нашого дослідження. Інститут представництва в процесі реалізації конституційного контролю передбачений законодавством багатьох держав, і, зокрема, європейських (Австрія, Італія, Польща ФРН). В Іспанії взагалі передбачається обов'язкове представництво для заявників та органів або посадових осіб, що видали або підписали акт, конституційність якого заперечується. Так, обов'язкове представництво передбачене для державних органів та посадових осіб (ст. 82 Закону), і такі ж вимоги поширюються і на фізичних, і на юридичних осіб: ті з них, чия зацікавленість у результаті конституційного контролю дає їм право виступати в ньому як основні дійові особи або учасники, повинні передати своє представництво довірений особі і діяти під керівництвом адвоката. При цьому особи, які мають вищу юридичну освіту, можуть виступати на процесі без зазначеного представництва і захищати власні права та інтереси, навіть якщо і не є за родом своєї діяльності довіреними особами або адвокатами (ч. 1 ст. 81 Закону). Подібні положення стосовно обов'язкової участі представників сторін у процесі конституційного контролю містяться також у законодавстві Італії та Польщі [46, с. 196].

На цій стадії процедури реалізації конституційного контролю важливе значення має взаємодія органів конституційного контролю з іншими державними органами і різними установами. Традиційно на них покладаються певні обов'язки щодо органів конституційного контролю, що сприяє процесу реалізації

конституційного контролю. Такі норми містяться, наприклад, у законодавстві Угорщини: «кожен зобов'язаний подавати дані, запитані Конституційним Судом» (ст. 24 Закону) [481]; Португалії: «під час виконання своїх обов'язків Конституційний Суд має право вимагати співпраці інших судів і влади» (ст. 4 Закону) [438].

Важливе значення для процесу реалізації конституційного контролю має форма здійснення процедури конституційного контролю. Практика реалізації конституційного контролю знає як усну, так і письмову форму. Аналіз правового регулювання та практики процесу конституційного контролю дозволяє виділити три варіанти форм здійснення процедур з реалізації конституційного контролю.

Відповідно до першого варіанта процедури конституційного контролю здійснюються лише в усній формі. Так, за усною процедурою реалізується конституційний контроль в Австрії, Словенії та ФРН.

Відповідно до другого варіанта застосовується лише письмова форма процедур по реалізації конституційного контролю. Зокрема, в Португалії конституційний контроль здійснюється лише за письмовою процедурою. В Угорщині Конституційний Суд приймає рішення по суті клопотань на підставі наявних документів або у передбачених законом випадках, заслухавши законодавця, ініціатора закону або їх представника. У Швейцарії справи розглядаються за усною процедурі у виняткових випадках, контроль, як правило, здійснюється на підставі письмових пояснень, поданих сторонами. У Південно-Африканській Республіці Конституційний Суд приймає рішення тільки на підставі письмових пояснень і в разі необхідності може давати вказівки про усному поданню доказів [149].

Третій варіант передбачає поєднання усної та письмової форм здійснення процедур конституційного контролю. В Албанії, Австрії, Азербайджані, Вірменії, Італії, Ліхтенштейні, Сполучених Штатах та Чехії розгляд справи здійснюється за усною процедурою, якщо не прийнято іншого рішення, що означає, що розгляд справи може здійснюватися як за усною, так і за письмовою процедурою в залежності від обставин конкретної справи [149], однак перевага надається усній формі.

В окремих країнах під час застосування обох форм здійснення процедур з реалізації конституційного контролю перевага надається письмовій формі. Так, у Конституційному Суді Латвії розгляд справи може відбуватися в письмовій формі. Так, відповідно до ст. 22 і 28¹ Закону Латвії «Про Конституційний Суд» на організаційних сесіях приймається рішення про проведення письмової процедури по конкретній справі, якщо суддя-доповідач у цій справі висловиться про це. У такому випадку відбувається повідомлення сторін про проведення письмової процедури [172]. Конституційний Суд Болгарії враховує лише письмові обґрунтування (за винятком справ, пов'язаних з імпичментом). Публічний розгляд може бути організований лише на підставі рішення Суду після попереднього повідомлення сторін та зацікавлених органів. Як правило, засідання проходять без участі сторін та на основі принципу письмового розгляду (ст.ст. 18-21 Закону) [171].

Конституційний Суд України застосовує також надає перевагу письмовій формі процедур конституційного контролю. Відповідно до § 49 Регламенту Конституційного Суду Сенат, Велика палата розглядає справи у порядку письмового або усного провадження. Це питання вирішується шляхом прийняття відповідної ухвали. Письмове провадження є основною формою розгляду справ у Суді. Усне провадження може проводитися у випадках, коли Суд визнає, що для забезпечення повноти розгляду справи на пленарному засіданні необхідно безпосередньо заслухати учасників конституційного провадження та/або залучених учасників конституційного провадження. За ухвалою Сенату, Великої палати у справі, яка розглядається у порядку письмового провадження, окремі питання можуть розглядатися в порядку усного провадження [502].

Враховуючи аналіз правового регулювання форм здійснення процедур конституційного контролю, вважаємо за доцільне зазначити наступне.

Звичайно, що перевагою усної форми є можливість безпосереднього зіставлення позицій і фактів, можливість учасників висловити свій погляд. Така форма є виявом відкритості процесу конституційного контролю. Однак, на нашу думку, більш доцільною, більш виправданою є письмова форма процесу реалізації конституційного контролю. По-перше, це прискорює процес конституційного контролю і дозволяє виносити рішення щодо важливих питань державного та

суспільного життя в розумні строки, тоді як усна форма вимагає тривалих термінів розгляду. По-друге, під час здійснення процесу у письмовій формі діють більш суворі формальні правила розгляду питань, що є позитивним у сенсі чіткого і послідовного розгляду питання, аналізу протилежних правових позицій і прийняття правильного рішення. Крім того, письмова форма процедури здійснення конституційного контролю більше відповідає правовій природі цього конституційно-правового інституту, оскільки здійснення конституційного контролю, на відміну від судового провадження в судах системи судоустрою, не вимагає виявлення і доказування фактичних обставин, а полягає, головним чином, в уяненні конституційно-правового змісту правових норм [71, с. 72]. Власне письмова форма процедур конституційного контролю більшою мірою відповідає і правовій природі органів, які його здійснюють, зокрема це стосується спеціалізованих органів конституційного контролю, які за своєю природою, за специфікою своїх повноважень та правовою природою рішень, які ними приймаються є не судами, а органами державної влади, які здійснюють державний контроль за актами і діями органів публічної влади з метою забезпечення верховенства конституції як основного закону держави.

Варто звернути увагу також на питання застосування в процесу реалізації конституційного контролю принципу змагальності, який є одним із основоположних принципів судового процесу в судах системи судоустрою.

Загалом, сутність класичної змагальної моделі полягає в обґрунтуванні судом свого рішення виключно аргументами (доказами), наданими йому протилежними сторонами, рівними перед законом і судом, при цьому суд не веде самостійного розслідування і не бере активної участі в процесі; змагальність означає активне протиборство, під час якого протиставляються позиції та аргументи сторін [379, с. 79].

У ст. 2 Закону «Про Конституційний Суд України» принцип змагальності як засада діяльності вітчизняного органу конституційного контролю не закріплений. Хоча в деяких країнах, особливо в тих, де на конституційному рівні органи конституційного контролю віднесені до системи судоустрою, принцип змагальності закріплений серед принципів їхньої діяльності (Білорусь), однак у процесі реалізації

конституційного контролю принцип змагальності практично не виявляється. Це пояснюється активною роллю органів конституційного контролю в процесі його реалізації та особливою правовою природою самого конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності, що спрямований на забезпечення конституційної законності в діяльності публічної адміністрації.

Результатом основної стадії процедури реалізації конституційного контролю є прийняття підсумкового акта про конституційність чи неконституційність конкретного правового акта чи дії, а також юридичних наслідків встановленої конституційності чи неконституційності.

Цей акт є стрижневим для всієї процедури конституційного контролю, тому стадія, на якій воно приймається, є основною. Такі акти складаються з двох частин. У першій частині констатується наявність факту конституційності чи неконституційності (не ознак, а власне конституційності чи неконституційності) конкретного правового акта. У другій частині підсумкового акта застосовується матеріальна конституційна норма охоронного (захисного) характеру, тобто визначаються юридичні наслідки конституційності чи неконституційності конкретного правового акта.

Заключна стадія. На цій стадії здійснюється виконання підсумкового акта, прийнятого органом конституційного контролю. Мета цієї стадії – забезпечення фактичного виконання рішення, прийнятого в процесі конституційного контролю. Оскільки фактичне виконання рішень органів конституційного контролю здійснюють суб'єкти, яким адресовано це рішення, тому до суб'єктів цієї стадії варто відносити і суб'єктів виконання рішення і органи конституційного контролю, які здійснюють контроль за виконанням рішення.

Аналізуючи законодавство зарубіжних країн про конституційний контроль, можна констатувати, що положення про обов'язковість підсумкових актів органів конституційного контролю закріплюються як на конституційному рівні, так і у спеціальному законодавстві. Однак лише в окремих країнах встановлюються конкретні норми щодо порядку та строків їх виконання. Так, ст. 86 Закону Республіки Білорусь «Про конституційне провадження» визначаються строки виконання державними органами, іншими організаціями, посадовими особами

висновків, рішень Конституційного Суду. Зокрема, Уряд та Президент протягом трьох та двох місяців відповідно повинні або внести до Палати представників Національних зборів Республіки Білорусь проєкт закону про визнання таким, що втратив силу закону, визнаного неконституційним, або проєкт закону про внесення змін і (або) доповнень до цього закону, або проєкт нового закону з тим же предметом правового регулювання. Інші державні органи, посадові особи – не пізніше двох місяців після ухвалення висновку Конституційного Суду припинити дію відповідного нормативного правового акта, визнаного неконституційним або заснованого на такому акті (відтворює його), або внести зміни і (або) доповнення до цього нормативно-правового акта, або прийняти (видати) новий нормативний правовий акт з тим же предметом правового регулювання [173]. Контроль за виконанням висновків, рішень Конституційного Суду здійснює сам Конституційний Суд (ст. 87). Невиконання висновків, рішень Конституційного Суду, які вступили в законну силу або перешкоджання їх виконанню тягнуть за собою відповідальність згідно з законодавчими актами (ст. 88) [173].

Слід зазначити, що законодавство окремих зарубіжних держав на найвищому рівні встановлює можливість або навіть обов'язковість примусового виконання рішень органів конституційного контролю. Це здійснює істотний і позитивний вплив на підтримання належного рівня конституційної законності в країні. Так, наприклад, конституційно закріплена можливість примусового виконання рішень для Конституційного Суду Австрії. Відповідно до ст. 146 Конституції Австрії примусове виконання рішень Конституційного Суду відповідно здійснюється звичайними судами. Виконання остаточного висновку Конституційного Суду покладається на Федерального Президента і повинно здійснюватися відповідно до його вказівок федеральними або державними органами, в тому числі Федеральною армією. Заява про виконання таких висновків повинна бути подана до Федерального президента Конституційним Судом [289].

Результатом даної стадії може бути прийняття акта, що засвідчує фактичне виконання рішення органу конституційного контролю, хоча це не є обов'язковою умовою. Однак у сучасних демократичних країн світу, в яких функціонує інститут конституційного контролю, як правило, відсутня практика прийняття актів органу

конституційного контролю, що констатують невиконання рішень, прийнятих за результатами конституційного контролю. На думку О. В. Зіміна, таке мовчання органу конституційного контролю можна також вважати «актом контролю», що свідчить про відсутність офіційної фіксації випадків невиконання рішення, яке визначило юридичні наслідки визнання конкретних правових актів конституційними або неконституційними. Вчений справедливо зазначає, що за своєю природою ця стадія є триваючою. Наприклад, орган конституційного контролю своїм рішенням визнав конкретний правовий акт органу держави неконституційним і, як наслідок, таким, що не підлягає застосуванню у конкретних справах. Поки це рішення діє, існує контрольна стадія, в рамках якої незастосування суб'єктами державно-правових відносин акта, визнаного в установленому порядку неконституційним, буде вважатися фактичним виконанням рішення суб'єкта конституційного контролю. У разі, якщо орган конституційного контролю визнав конституційним відповідний правовий акт, застосування його суб'єктами державно-правових відносин по конкретних справах буде фактичним виконанням рішення органу конституційного контролю [178, с. 151-152].

Таким чином, процес здійснення конституційного контролю полягає у здійсненні цілого ряду законодавчо визначених процедур, що складаються із низки логічних і тому нерозривно взаємопов'язаних між собою стадій, що дозволяє говорити про системний характер процесу реалізації конституційного контролю. Такий процес здійснюється або судовими органами за умов американської або змішаної моделі конституційного контролю, або спеціалізованими органами, специфіка правової природи та повноважень яких дозволяє говорити про їх кардинальну відмінність від судів системи судоустрою.

4.3. Підсумкові акти органів конституційного контролю як результат формалізації його здійснення

Діяльність органів конституційного контролю, як і діяльність будь-якого іншого органу публічної влади, пов'язана із прийняттям ними відповідних актів, які виступають як кінцевий результат такої діяльності. Особливе місце органів

конституційного контролю в механізмі здійснення публічної влади обумовлює виникнення питання про юридичну природу актів, які ними видаються [225, с. 355]. Питання правової природи підсумкових актів органів конституційного контролю потребує ґрунтовного теоретичного дослідження, адже вона обумовлюється місцем органів конституційного контролю в системі органів публічної влади, а також особливостями правового регулювання їх статусу. З іншого боку, юридична природа підсумкових актів, органів конституційного контролю обумовлює місце конституційного контролю в системі стримувань і противаг та в механізмі здійсненні публічної влади в цілому. Цю наукову проблему дуже точно сформулював Л. В. Лазарєв: акти конституційного контролю – це нормативно-правові акти, конституційно-судові прецеденти, правові констатації чи рішення, які мають преюдиційний характер? [249, с. 10]

Підсумкові акти органів конституційного контролю займають окреме місце в системі правових актів. Ці акти можуть поєднувати якості як правовстановлюючих, так і нормовстановлюючих актів. У результаті конституційного номоконтролю органи конституційного контролю постановляють рішення. Інтерпретуючи конституцію, вони виявляють конституційний зміст закону, встановлюють факт неконституційності правової норми і в результаті формують єдине конституційне праворозуміння – загальні масштаби діяльності учасників публічно-правових правовідносин [184, с. 24].

Практика функціонування органів конституційного контролю свідчить про те, що їх рішення мають нормативний характер, здатні породжувати певні правові наслідки і спрямовані на регулювання певних суспільних відносин. У низці випадків вони дають таку обов'язкову для правозастосовця концептуальну установку, яка володіє усіма притаманними правовому принципу властивостями і виявами. Заслуговує на увагу позиція Ж. І. Овсепян у трактуванні ознак нормативної природи рішень органів конституційного контролю. Сам факт відміни законодавчого або управлінського документа, що здійснюється органами конституційної юрисдикції, – це акт нормативного рівня, причому такий, що стоїть вище за відмінюваний закон (постанови), яку б юридичну силу він не мав

[426, с. 119]. В деяких країнах конституції, закони офіційно надають актам конституційної юрисдикції силу закону. Наприклад, в Основному Законі ФРН міститься положення, відповідно до якого рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини мають силу закону (стаття 94 (2) Основного Закону ФРН) [443]. Це стосується справ про відповідність федерального закону Основному закону, закону землі Основному Закону і федеральному закону, які суд визнає нікчемними і не мають юридичної сили (ст. 78 Закону про Федеральний Конституційний Суд) [169]. Сила закону надається рішенням Конституційного суду у справах, що виникли з ініціативи судів, про відповідність федеральних і земельних законів Основному закону і відповідно статуту Землі законам землі і Федеральним законам, а також про приналежність міжнародного договору до правової системи ФРН, породженні ним прав і обов'язків для громадян країни і дії закону як федерального (ст. 31 Закону про Федеральний Конституційний Суд) [46, с. 209]. Відповідно до пункту 1 статті 4 Конституції Республіки Казахстан нормативні постанови Конституційної Ради Республіки Казахстан входять до системи чинного права Республіки [300].

Однак окремі вчені заперечують нормативний характер актів органів конституційного контролю. Так, на думку В. М. Шаповала, рішення і висновки Конституційного Суду України не можуть мати характеру нормативно-правових актів, які здатні активно регулювати суспільні відносини. Конституційно і законодавчо визначена компетенція Конституційного Суду України не передбачає нормотворчості, крім тієї, що пов'язана з регламентацією частини питань організації його внутрішньої роботи [663, с. 29].

На противагу цьому твердженню вважаємо за необхідне звернутись до доктринального тлумачення поняття «нормативно-правовий акт». Так, О. Ф. Скакун визначає нормативно-правовий акт як офіційний акт волевиявлення (рішення) уповноважених суб'єктів права, що встановлює (змінює, скасовує) правові норми з метою регулювання суспільних відносин [550, с. 330]. Схожим чином трактують поняття «нормативний акт» М. В. Цвік та О. В. Петришин, які

визначають його як офіційний документ, прийнятий компетентними суб'єктами правотворчості, який встановлює, змінює або скасовує норми права [162, с. 19].

Окремі вчені звертають на форму виразу нормативно-правових актів, Так, П. М. Рабінович визначає нормативно-правовий акт як письмовий документ компетентного органу держави (або уповноваженого нею органу місцевого самоврядування), в якому закріплене нею формально-обов'язкове правило поведінки загального характеру [499, с. 108]. Схоже визначення пропонують М. С. Кельман та О. Г. Мурашин, характеризуючи нормативно-правовий акт як письмовий документ компетентного суб'єкта права, в якому закріплюються правила поведінки загального характеру, що забезпечуються державою [255, с. 230].

Із вищезапропонованих визначень досліджуваного поняття можна виділити характерні риси, які визначають сутність нормативно-правового акта. До таких характерних рис, на нашу думку, можна віднести такі: має державний характер, приймається спеціально уповноваженими суб'єктами, має письмову форму, встановлює, змінює або скасовує правові норми, поширюється на невизначене коло суб'єктів, є обов'язковим до виконання.

Наведені визначення поняття нормативно-правових актів, окреслення їх характерних ознак дозволяє говорити, що ці ознаки повною мірою характеризують і акти органів конституційного контролю. Тому можна із впевненістю стверджувати про їх нормативно-правову природу.

Цікавою є думка Г. А. Василевича і І. Ю. Остаповича з цього питання: нормативність як ознака юридичної природи рішень органів конституційного контролю – «це ознака (властивість) правової природи рішення, виражена у загальнообов'язковому правилі поведінки, яке виробляється під час виявлення конституційно-правового сенсу цієї норми і формулюється у вигляді правової позиції» [76, с. 46].

Також ними відзначається, що нормативність такого рішення може бути як умовною, так і безумовною [76, с. 10-11]: в разі безумовної нормативності акт з питання про конституційність нормативного правового акта має

загальнообов'язковий характер і не може бути скасований (обов'язковість рішення не має винятків навіть для глави держави і органів законодавчої влади); умовна ж нормативність має місце, коли акти органу конституційного контролю можуть бути змінені або подолані, в тому числі і власними рішеннями [9, с. 54].

Головний контраргумент противників тези про нормативність актів органів конституційного контролю полягає в тому, що конституційний контроль у системі поділу влади не призначений для створення правових норм [408, с. 34]. Проблема легітимації також виникає у зв'язку з тим, що, на відміну від законодавця, що обирається демократичним шляхом, члени органів конституційного контролю призначаються. Існує думка, що рішення, прийняті в процесі перегляду, ймовірно, неконституційних норм, формально не можуть вважатися легітимними [73, с. 342]: чому і в яких випадках законодавець, який втілює волю більшості виборців, може бути обмежений незначною кількістю осіб, котрі представляють собою якийсь «раду мудреців», що сидять в «вежі зі слонової кістки» [99, с. 70]?

На думку австрійського правознавця Г. Кельзена, який розробив і реалізував на практиці європейську (централізовану) модель конституційного контролю, конституційний суд виконує роль «негативного законодавця». Анулювання закону не рівноцінне створенню загальної норми. Значна відмінність між законотворчістю й анулюванням законів у зв'язку з їх неконституційністю полягає в тому, що вільну нормотворчість повністю виключено в конституційному контролі, оскільки повноваження «негативного законодавця» повністю обмежені рамками конституції в частині відновлення порушеної конституційної законності. Вчений підкреслював, що конституція – це не стільки звід основних процедурних правил, скільки ядро матеріального права [251]. З метою гарантування її дієвості повинна бути передбачена можливість анулювання актів, які їй суперечать. Але вона не повинна бути довірена органу, який їх прийняв. Законодавець є зацікавленою стороною в конституційно-правовому спорі; йому не можна бути «суддею» у власній справі. Таким державним органом може бути орган, що складається з найбільш компетентних і відомих у державі юристів [9, с. 55].

Тому ми повністю погоджуємось з науковцями, які стверджують, що державний інститут, якому належить останнє слово під час визначення того, які норми система права повинна або не повинна включати, є нормотворчим органом [82, с. 247-249].

Разом з тим, рішення органів конституційного контролю є обов'язковими для всіх суб'єктів правозастосування. На їх основі базуються акти що приймаються іншими органами держави. Вони виступають у цьому випадку «позитивним» законодавцем [226, с. 125; 184, с. 26].

Наступна ознака актів органів конституційного контролю – це їх обов'язковість. Будь-який нормативний правовий акт має властивість загальнообов'язковості, діє щодо конкретно невизначеного кола осіб і розрахований на неодноразове застосування. Щодо актів органів конституційного контролю законодавство зазвичай визначає їх обов'язковість на всій території держави для всіх органів публічної влади, підприємств, установ, організацій, посадових осіб, громадян і їх об'єднань.

Положення про обов'язковість рішень органів конституційного контролю закріплюються як на конституційному рівні, так і на законодавчому. Так, у Законі про Федеральний Конституційний Суд ФРН норма про обов'язковість його рішень для передбачених Основним Законом федеральних органів і органів земель, а також для судів і відомств закріплена як загальний припис [426, с. 120].

Стаття 72 Закону «Про Конституційний Суд Литовської Республіки» закріплює, що постанови Конституційного Суду є обов'язковими для всіх органів державної влади, судів, усіх підприємств, установ та організацій, посадових осіб та громадян [167].

Не менш важливою ознакою актів органів конституційного контролю є їх остаточність. Такі норми містяться в законодавстві Австрії, Іспанії, Польщі, Італії, Литви, Угорщини та ін. Так, відповідно до ст. 59 Закону «Про Конституційний суд Республіки Литва» постанови Конституційного Суду є остаточними та оскарженню не підлягають [167].

Відповідно до статті 151² Конституції України рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені [315]. Офіційне тлумачення положень цієї статті здійснено Конституційним Судом України у рішенні по справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 151² Конституції України від 2 грудня 2019 року № 11-р/2019 [527]. У п. 2 мотивувальної частини цього Рішення Конституційний Суд вказав, що в Основному Законі України передбачено здійснення Конституційним Судом України його виключних конституційних повноважень з ухвалення актів щодо питань, пов'язаних зі здійсненням конституційного провадження, а також актів з питань, пов'язаних із забезпеченням належної організації діяльності Конституційного Суду України та реалізацією конституційно-правових гарантій незалежності й недоторканності суддів Конституційного Суду України.

На думку Суду, наведене вказує на беззаперечність рішень (актів незалежно від форми) Конституційного Суду України за наслідками конституційних проваджень, неможливість їх зміни чи скасування в частині або в цілому. Незгода з такими рішеннями (актами) не дозволяє жодному органу публічної влади ставити під сумнів їх зміст. Недодержання цих вимог є посяганням на передбачені частиною другою статті 147 Конституції України такі засади діяльності Конституційного Суду України, як незалежність та обов'язковість ухвалених ним рішень і висновків.

Конституційний Суд України зазначає, що положення розділу XII «Конституційний Суд України» Конституції України, які мають системний і взаємопов'язаний характер, не конкретизують форм (видів) актів для вирішення усіх питань, які належать до виключних повноважень Конституційного Суду України. Нормами статті 151 Конституції України, яка міститься в цьому розділі, а також положеннями статті 159 Конституції України визначено лише випадки, коли Конституційний Суд України ухвалює рішення у формі висновку (надає висновок).

Водночас Конституція України не вказує, у яких випадках під час реалізації його інших виключних конституційних повноважень Конституційний Суд України ухвалює «рішення». Це дозволяє констатувати, що термін «рішення», який застосовується у статті 151² Конституції України, є загальним (родовим) поняттям, яке охоплює всі інші акти, окрім таких, як «висновки», що їх ухвалює Конституційний Суд України з питань його виключних конституційних повноважень.

Досліджуючи порушені в конституційному поданні питання, Конституційний Суд України виходив з того, що стаття 151² Конституції України не встановлює, що обов'язковими, остаточними і такими, що не можуть бути оскаржені, є лише рішення Конституційного Суду України, ухвалені з питань, пов'язаних зі здійсненням конституційного провадження. За змістом вказаної та інших статей розділу XII «Конституційний Суд України» Конституції України такими є всі рішення Конституційного Суду України, ухвалені ним з питань, які належать до його виключних конституційних повноважень.

Викладене дало підстави Конституційному Суду дійти висновку, що відповідно до приписів статті 151² Конституції України не можуть бути оскаржені будь-які рішення Конституційного Суду України, незалежно від їх юридичної форми (виду), ухвалені ним як з питань, пов'язаних зі здійсненням ним конституційного провадження, так і питань, пов'язаних із забезпеченням належної організації діяльності Конституційного Суду України та реалізацією конституційно-правових гарантій незалежності й недоторканності суддів Конституційного Суду України. Це зумовлюється особливим конституційним статусом Конституційного Суду України, юридичною природою його рішень, а також надзвичайною важливістю покладених на нього функцій та завдань, пов'язаних із забезпеченням верховенства Конституції України.

Враховуючи вищевикладене, Конституційний Суд дійшов висновку, що рішення Конституційного Суду України безвідносно до їх юридичної форми, ухвалені з питань його виключних конституційних повноважень, не можуть бути оскаржені [527].

Остаточність підсумкових актів органів конституційного контролю свідчить про їх вищу юридичну силу, оскільки вона не може бути переможена повторним прийняттям акта, визнаного неконституційним, жоден орган держави не вправі приймати правові акти, що суперечать офіційним роз'ясненням органу конституційного контролю. Правові акти, визнані неконституційними, втрачають силу.

Звідси випливає, що рішення органу конституційного контролю про неконституційність того чи іншого акта саме по собі є самодостатнім, оскільки воно приймається уповноваженим конституцією органом. Ці акти не вимагають додаткового видання правових актів органами законодавчої і виконавчої влади, які б підтверджували скасування неконституційного акта. На нашу думку, визнання нормативного акта або окремих його положень такими, що не відповідають конституції, повинно зобов'язувати відповідний орган скасувати такий акт або його положення і відповідно стати підставою скасування у встановленому порядку положень інших нормативних актів, які базуються на акті або положенні акта, визнаного неконституційним [244, с. 45].

Як справедливо зазначає М. В. Тесленко, в цьому орган конституційного контролю виступає як «негативний» законодавець. Водночас рішення Суду про офіційне тлумачення, будучи частиною Конституції України, є обов'язковими для всіх суб'єктів правозастосування. На їх основі вивіряються всі інші рішення, що приймаються органами держави. Вони здійснюють певний вплив на формування конституційно-правової доктрини, виступаючи в цьому випадку «позитивним» законодавцем. Вища юридична сила актів Конституційного Суду України свідчить про їх пріоритет над іншими актами [606, с. 6].

У більшості зарубіжних країн передбачено загальне правило про принципову недопустимість подання скарг на рішення органів конституційного контролю. Як правило, цей принцип закріплено на конституційному рівні [209, с. 158]. Однак існують певні винятки. У деяких країнах самі органи конституційного контролю в окремих випадках, передбачених законодавством, можуть переглядати свої рішення або давати пояснення до них. Так, у ФРН рішення

Федерального конституційного суду щодо позбавлення особи конституційних прав і свобод може бути переглянуте ним, якщо з моменту винесення цим судом останнього рішення пройшов рік, а також якщо повторне клопотання проти одного й того ж суб'єкта ґрунтується на нових фактах [244, с. 45].

Допускається перегляд своїх рішень Конституційним судом Республіки Молдова і Конституційною Радою Республіки Казахстан. Свої рішення вони можуть переглядати за власною ініціативою у випадках відкриття нових, суттєвих для предмету звернення обставин, а також у зв'язку зі зміною норми Конституції, на підставі якої було прийнято рішення.

У Литві постанова, висновок та рішення Конституційного Суду можуть бути переглянуті за ініціативою самого Конституційного Суду, якщо з'ясуються нові істотні обставини, які, якби вони були відомі Конституційному Суду під час винесення рішення, висновку чи рішення, могли призвести до іншого змісту. У такому випадку Конституційний суд приймає рішення та починає повторний розгляд справи. Рішення Конституційного Суду щодо тлумачення його ухвали, висновку чи рішення також може бути переглянуте у випадку, якщо постанова, висновок чи рішення не були інтерпретовані відповідно до його фактичного змісту (ст. 62 Закону «Про Конституційний суд Республіки Литва») [167].

Існують і інші винятки щодо остаточності актів органів конституційного контролю. Так, португальське законодавство містить досить відмінні норми, пов'язані з наслідками рішень Конституційного Суду. Рішенням Конституційного Суду Португалії не надається сила закону, і навіть не встановлюється їхня загальнообов'язковість. У разі визнання ним будь-якого акта чи міжнародного договору неконституційним, цей документ повинен бути відхилений Президентом або Міністром Республіки, залежно від справи, а також спрямований назад в той орган, який його схвалив (ч. 1 ст. 279 Конституції). Далі розвиток подій можливий за двома напрямками. Перший, традиційний, має на увазі, що акт не може бути ні підписаний, ні опублікований, і орган, який схвалив документ, викреслює з його тексту положення, визнані Судом неконституційними. Такий варіант більш характерний для конституційного контролю, оскільки спрямований на усунення

конституційних невідповідностей. Однак другий варіант передбачає, що документ може бути схвалений Зборами Республіки більшістю в дві третини його членів за умови, що ця більшість буде перевершувати абсолютну більшість членів Зборів, які мають право голосу (ч. 2 ст. 289 Конституції). Далі в законі закріплено, що в разі визнання міжнародного договору неконституційним, він може бути ратифікований лише за підтримки двох третин присутніх членів Зборів Республіки, за умови, що ця кількість перевершує абсолютну більшість членів Зборів Республіки, які мають право голосу (ч. 4 ст. 289 Конституції) [309]. Таким чином, рішення португальського Конституційного Суду питань неконституційності нормативних актів і міжнародних договорів не є загальнообов'язковим і остаточним, оскільки воно може бути подолано [46, с. 210].

Суттєве значення для визначення юридичної природи актів органів конституційного контролю мають особливості їх дії у часі. Насамперед це стосується рішень про конституційність нормативних актів. За основу аналізу тут можна взяти такі критерії: час набуття чинності і зворотна сила рішень цих органів.

Час набуття чинності рішень органів конституційного контролю, як правило, пов'язаний з днем їх офіційного опублікування або може бути визначений у самому рішенні в Австрії ці рішення набирають чинності з дня їх офіційного оприлюднення, в Італії та Іспанії – з дня, наступного за днем оприлюднення. Крім того, в Іспанії ці рішення стають обов'язковими для суддів загальних та інших судів з того часу, як вони дізнаються про них, а для сторін – з дня повідомлення про ці рішення [252, с. 126]. Відповідно до пункту 1 статті 161 Конституції Республіки Словенія якщо Конституційний Суд виносить рішення про неконституційність закону, його дія припиняється повністю або в певній частині. Дія закону припиняється негайно або в термін, встановлений Конституційним Судом. Вказаний термін не повинен перевищувати одного року [313]. Відповідно до пункту 3 статті 190 Конституції Республіки Польща рішення Конституційного Трибуналу набуває чинності в день опублікування, однак

Конституційний Трибунал може визначити інший термін втрати обов'язкової сили нормативним актом. Цей термін не може перевищувати вісімнадцяти місяців, коли мова йде про закон, а коли мова йде про інший нормативний акт, то дванадцяти місяців [308, с. 47].

У зв'язку з дослідженням юридичної природи актів органів конституційного контролю необхідно також розглянути питання межі їх дії у часі. Законодавством окремих країн передбачається можливість зворотної дії в часі актів органів конституційного контролю. Наприклад, відповідно до статті 85 Закону Республіки Білорусь «Про конституційне провадження» нормативні правові акти, визнані згідно з висновками Конституційного Суду, такими, що не відповідають Конституції Республіки Білорусь, не мають юридичної сили. Визнання нормативних правових актів, що не відповідають Конституції Республіки Білорусь є підставою для припинення їх дії, внесення в них відповідних змін і (або) доповнень або прийняття нових нормативно-правових актів з тим же предметом правового регулювання. До припинення дії таких нормативних правових актів, внесення в них змін і (або) доповнень або прийняття нових нормативно-правових актів безпосередньо застосовується Конституція Республіки Білорусь.

Нормативні правові акти, визнані згідно з висновками Конституційного Суду, такими, що не відповідають міжнародно-правовим актам, ратифікованим Республікою Білорусь, законам, декретів і указам Президента Республіки Білорусь, вважаються такими, що припинили дію в цілому або в певній їх частині з дня визнання їх такими, що втратили силу (їх скасування), внесення в них відповідних змін і (або) доповнень або прийняття нових нормативно-правових актів з тим же предметом правового регулювання, якщо інше не встановлено Конституційним Судом.

Визнання нормативного правового акта згідно з висновком Конституційного Суду, таким, що не відповідає Конституції Республіки Білорусь, міжнародно-правовим актам, ратифікованим Республікою Білорусь, законам, декретам і указам Президента Республіки Білорусь є підставою для припинення

дії положень інших нормативних правових актів, заснованих на такому нормативно-правового акта або відтворюють його.

Нормативні правові акти, визнані згідно з висновками Конституційного Суду, такими, що не відповідають Конституції Республіки Білорусь, міжнародно-правовим актам, ратифікованим Республікою Білорусь, законам, декретам і указам Президента Республіки Білорусь, не можуть застосовуватися судами, іншими державними органами, іншими організаціями, посадовими особами. Якщо інше не встановлено Конституційним Судом, засновані на таких актах рішення судів повинні бути в установленому порядку переглянуті, а прийняті (видані) іншими державними органами, іншими організаціями, посадовими особами правові акти – припинити свою дію [173].

Законодавство Португалії передбачає можливість зворотної дії рішень органу конституційного контролю. Так, відповідно до статті 282 Конституції, за абстрактного конституційного контролю обов'язкове рішення про неконституційність або незаконність поширює свою дію на період з моменту набуття чинності положення, визнаного неконституційним або незаконним, і має зворотню силу щодо норм, які були скасовані неконституційним положенням. У разі неконституційності або незаконності більш пізніх конституційних чи інших положень рішення Конституційного Суду поширюється тільки на період його вступу в силу. Справи, вже розглянуті в суді, не підлягають перегляду, за винятком випадків, коли Конституційний суд не вирішить зворотного [309]. За наявності необхідності правової безпеки, вимог справедливості або публічного інтересу особливої важливості Конституційний Суд має право встановлювати наслідки неконституційності й незаконності більш суворого характеру, ніж було описано вище.

При проведенні конкретного конституційного контролю Конституційний Суд, визнавши повністю або частково обґрунтованість заяви про неконституційність чи незаконність, направляє справу до нижчого суду, з якого воно прийшло, для того, щоб цей суд, рішення якого залежить від цієї справи, міг змінити рішення або змінити його в нижчому суді відповідно до рішення

Конституційного суду про неконституційність і незаконність (ч. 2 ст. 280 Конституції) [309].

Враховуючи вище викладені особливості актів органів конституційного контролю, можна сформулювати поняття «підсумковий акт органу конституційного контролю» як правовий акт, який прийнятий відповідним органом конституційного контролю в межах своєї компетенції і у встановленому законом процесуальному порядку, містить висновки органу конституційного контролю, постановлені ним у результаті конституційного нормоконтролю, офіційного тлумачення конституції чи законів, здійснення інших, передбачених законодавством повноважень, а також має державно-владний характер, обов'язкову силу на всій території держави і оскарженню не підлягає.

У процесі реалізації конституційного контролю може виникати невизначеність у різних конституційно-правових ситуаціях. Для усунення такої невизначеності органи конституційного контролю, виходячи із букви і духу конституції, за допомогою різних логічно-змістовних операцій формує своє ставлення до відповідного конституційно-правового питання. Це ставлення і виражає найбільш адекватний конституції єдиний варіант поведінки для всіх законодавців і правозастосовців. У юридичній науці і практиці таке ставлення визначається поняттям «правові (юридичні) позиції» органів конституційного контролю.

Необхідно зазначити, що в юридичній науці не існує єдиної думки щодо визначення поняття правових позицій органів конституційного контролю. Їх розглядають як сукупність правових аргументів, правоположень (праворозуміння), зразків (правил) прецедентного характеру, загальних правових орієнтирів тощо; як логічно-правове (насамперед – конституційне) обґрунтування остаточного висновку органу конституційного контролю, яке міститься у постановляючій частині його рішення і формується у вигляді правових умовиводів, установок і є загальнообов'язковими; як правові висновки й уявлення органу конституційного контролю в результаті тлумачення духу і букви Конституції, тлумачення ним конституційних аспектів положень галузевих

законів та інших нормативно-правових актів у межах його компетенції; ставлення суду до змісту конституційної норми в результаті її тлумачення, відображене у мотивувальній (установлюючій) частині підхід до інтерпретації конституційної норми, причому тієї норми, яка покладена в основу резолютивної частини остаточної постанови суду [530, с. 85].

Так, В. О. Лучин і О. М. Дороніна вважають, що під правовою позицією органу конституційного контролю необхідно розуміти не лише його підсумковий висновок щодо відповідності чи невідповідності норм розглянутого закону Конституції, а й систему аргументів, наведених ним в обґрунтування такого рішення. Правова позиція Конституційного Суду у справі може містити як тлумачення норм Конституції, які застосовувалися ним як еталону конституційності норм закону, так і тлумачення змісту власне досліджуваних положень Закону [365, с. 140]. М. С. Бондар визначає поняття «правова позиція Конституційного Суду» як аргументовані, обґрунтовані в процедурі конституційного правосуддя оцінки й інтерпретаційні уявлення з питань права в рамках рішення Конституційного Суду, прийнятого за підсумками розгляду конкретної справи [60, с. 29-30].

Т. М. Слінько та Р. Р. Рева визначають правові позиції Конституційного Суду України, як його правові уявлення (висновки) внаслідок тлумачення ним Конституції України та/або положень законів, інших нормативних актів у межах його компетенції, що мають загальний характер, усувають конституційно-правову невизначеність і є правовою підставою для прийняття остаточного рішення, викладеного в його акті [569, с. 6].

На думку А. А. Кукушкіна правову позицію органу конституційного контролю можна визначити як результат його діяльності щодо здійснення тлумачення конституційних положень, що відображає аргументовані судження і висновки Суду з різних конституційно-правових проблем, з яких виходить Конституційний Суд у своїх рішеннях. Сутність правових позицій полягає в тому, що вони виступають як загальнообов'язкові офіційні стандарти адекватного розуміння сенсу конституційних положень [340, с. 98]. Схожої позиції

дотримується П. М. Ткачук, зазначаючи, що правові позиції Конституційного Суду України – це результат його інтерпретаційної діяльності у формі висновків, роз'яснень, правових положень, доктрин, у яких міститься тлумачення нечіткого змісту закону, правова оцінка або правове визначення, суть правових уявлень і знань про вирішення конкретної ситуації, які є обов'язковими для всіх суб'єктів правовідносин [619, с. 21].

Як ми бачимо, серед науковців немає чіткого розуміння в питанні про сам обсяг поняття «правові позиції»: чи тотожне воно взагалі рішенням органу конституційного контролю або полягає лише в мотивувальній частині, має констатуючий (статичний) характер або спонукає до обов'язкової дії, звернене воно до вже існуючого законодавства чи обов'язкове також для майбутніх, ще не створених законів [350, с. 51]. Неясність ж виникає, з одного боку, через відсутність нормативного визначення поняття «правова позиція», з іншого – через суперечливість висловлених з цієї проблеми позицій [235, с. 30].

У новій редакції Закону «Про Конституційний Суд України» визначення поняття «юридична позиція» відсутнє, хоча вживається термін «юридичні позиції» Конституційного Суду. Так, ч. 1 ст. 92 Закону визначено, що юридичну позицію Конституційний Суд викладає у мотивувальній та/або резолютивній частині рішення, висновку. Юридична позиція Суду може міститися в ухвалах про відмову у відкритті конституційного провадження у справі та про закриття конституційного провадження у справі, постановлених Сенатом чи Великою палатою [484].

Однак думки вчених і щодо того, яка частина рішень органів конституційного контролю містить правові позиції є неоднозначними: чи підсумковий висновок, викладений у резолютивній частині рішення, чи система аргументів і остаточний висновок, викладені в мотивувальній і резолютивній частині рішення.

Г. А. Гаджієв та С. Г. Перепеляєв визначають правову позицію як частину рішення конституційного суду – фрагмент його мотивувальної частини [98, с. 56]. Т. Я. Хабрієва та Н. С. Волкова правовою позицією органу конституційного

контролю вважають остаточний висновок суду у справі, що знаходять свій вияв у рішенні й наводиться у мотивувальній частині як система аргументів [639, с. 42-43]. Як бачимо, наукові погляди цих науковців по суті збігаються, оскільки вони вказують на правову позицію як фрагмент мотивувальної частини рішення конституційного суду. Однак, Т. Я. Хабрієва і Н. В. Волкова точно вказують на те, що саме сукупність аргументів, що містяться в мотивувальній частині, є правовою позицією органу конституційного контролю.

Як справедливо зазначають М. А. Колоколов і С. Г. Павліков, правова позиція Конституційного Суду має оціночну, аксіологічну природу, і тому без проникнення у зміст мотивувальної частини є неможливим адекватне реальному значенню розуміння конституційно-правових висновків, що містяться в резолютивній частині [284, с. 50].

Аналіз наукових підходів до сутності правових (юридичних) позицій органів конституційного контролю дозволяє нам виділити їхні характерні ознаки: 1) мають державно-владний характер, оскільки відображають волю компетентного органу державної влади і володіє такою ж юридичною силою, як і сам акт органу конституційного контролю, в якому міститься правова позиція; 2) мають загальнообов'язковий характер на всій території держави; 3) є регулятором суспільних відносин, виступаючи орієнтиром у правотворчості та правозастосуванні; мають загальний характер дії, який передбачає, що правові позиції виходять за рамки випадку, що став предметом розгляду, і поширюються на всі аналогічні випадки, тобто на нормативні правові акти, що містять подібні положення, а також на знову прийняті нормативні акти, що містять подібні положення [235, с. 31; 186, с. 21].

У юридичній науці існують різні підходи до класифікації правових позицій органів конституційного контролю.

Так, М. В. Вітрук класифікує правові позиції органів конституційного контролю за джерелом вирішення конституційно-правової проблеми; за сферою суспільних відносин; за характером предмета регулювання, однак робить при цьому суттєве застереження, вказуючи, що правові позиції можуть виступати як

орієнтир, але цей орієнтир є обов'язковим для законодавця і правозастосовців. На його думку, незважаючи на різних характер формування та інші особливості, всі правові позиції органу конституційного контролю є рівними за юридичною силою [89 с. 113, 116]. В. О. Кряжков та Л. В. Лазарєв розрізняють юридично обов'язкові правові позиції, які формулюються в рішеннях про тлумачення конституційних норм і містяться в резолютивних частинах інших рішень у взаємозв'язку з мотивувальними їх частинами, і правові позиції, що мають юридично орієнтує і координуюче значення [333, с. 248].

Окрім того, правові позиції класифікують за іншими підставами: за характером предмета регулювання (матеріально-правові і процесуальні); за сферою суспільних відносин (правові позиції у сфері прав людини, місцевого самоврядування, реалізації судової влади тощо) [607, с. 305; 232, с. 148-150]. Зокрема, Конституційний Суд України за час своєї діяльності значно розширив розуміння конституційних прав і свобод людини і громадянина, особливо щодо права на життя, виборчих прав, права на свободу об'єднань, на участь в управлінні державними справами, права на працю, на соціальний захист, належний життєвий рівень, охорону здоров'я, освіту тощо [235, с. 33].

На нашу думку, правові позиції органів конституційного контролю можна поділити на два основні види: 1) правові позиції, сформульовані внаслідок конституційного нормоконтролю; 2) правові позиції, сформульовані внаслідок здійснення офіційного тлумачення конституції і законів [235, с. 33].

У юридичній науці дискусійним залишається питання про те, яка якість юридичної нормативності притаманна правовим (юридичним) позиціям органів конституційного контролю – прецедентна чи преюдиційна. На нашу думку, правові позиції органів конституційного контролю є особливим видом преюдиції, а не прецедентом. Термін «преюдиція» означає, що факт, один раз встановлений судом, не може встановлюватись повторно іншим судом. Він повинен розцінюватись іншими органами як уже встановлений. Тобто у випадку встановлення органом конституційного контролю факту невідповідності певного положення конституції, повторно такий факт ніким не повинен встановлюватись

– ні самим органом конституційного контролю, ні будь-яким іншим органом. Практика діяльності Конституційного Суду України свідчить про те, що у випадку виникнення правового спору, який уже вирішувався Конституційним Судом по аналогічній справі, Суд, як правило, відмовляє у прийнятті до розгляду звернення, вказуючи при цьому на відповідну сформульовану ним правову позицію [235, с. 31-32].

Правові позиції органів конституційного контролю, засновані на інтеграції конституційних положень, мають, як правило, загальне значення, що дозволяє застосовувати їх надалі і в інших аналогічних справах. У свою чергу, це зумовлює трансформацію сформульованих раніше правових позицій в ухвали органів конституційного контролю про відмову у відкритті конституційного провадження у справі. Мова йде про визначення «позитивного» і «негативного» змісту ухвали органу конституційного контролю [235, с. 32; 231, с. 99-100].

Дійсно, правові позиції органу конституційного контролю фактично ототожнюються з його офіційною думкою і є сукупним продуктом окремих думок щодо правових питань, які відіграють роль групового правового світогляду, тому такий статус можуть мати лише ті роз'яснення, догми, концепції, поняття чи дефініції, що схвалені встановленою законом більшістю від конституційного складу органу конституційного контролю [619, с. 21]. Тому правові позиції органу конституційного контролю повинні бути послідовними та виваженими. Однак це не означає, що орган конституційного контролю повинен вперто дотримуватися своїх попередніх правових позицій, навіть тих, що отримали підтримку кваліфікованої більшості його складу.

У зв'язку з цим, постає проблема незмінюваності правових позицій та можливості перегляду попередніх правових позицій органів конституційного контролю. Як свідчить досвід діяльності органів конституційного контролю, за певних умов перегляд правових позицій органами конституційного контролю є не лише можливим, але навіть необхідним.

Відносна незмінюваність правових позицій органів конституційного контролю впливає, зокрема, із загальноприйнятої практики перегляду

відповідними органами власних актів у зв'язку з виявленням нових обставин у справі, якщо такі обставини суттєво впливають на зміст прийнятих ними актів. Окрім того, органи спеціалізованого конституційного контролю, як і будь-які інші органи, не застраховані від прийняття хибних рішень.

Відносна незмінюваність правових позицій органів конституційного контролю пояснюється й іншими причинами. По-перше, конституційні суди змушені вдаватися до принципу еволюційного тлумачення конституційних норм, адаптуючи власні правові позиції до змісту правової доктрини, що розвивається. По-друге, правові позиції органів конституційного контролю повинні ґрунтуватися на конституційних положеннях, які самі є відносно незмінюваними. Тому зміна конституційних норм, які були об'єктом тлумачення органу конституційного контролю й обумовили зміст його відповідних правових позицій, викликає необхідність змінити останні [496, с. 13-14; 235, с. 34].

Механізм перегляду правових позицій у законодавстві зарубіжних країн пояснюється, як правило, значною зміною обставин застосування відповідної норми. Такий механізм передбачений Законом про Федеральний Конституційний Суд Федеративної Республіки Німеччини [169].

Відповідно до Закону Азербайджанської Республіки «Про Конституційний Суд» Конституційний Суд Азербайджану не наділений правом перегляду власних правових позицій. Однак Закон передбачає, що «при зміні норми Конституції Азербайджанської Республіки, яка стала підставою для прийняття рішення Конституційного Суду, в результаті референдуму це рішення визнається Конституційним Судом таким, що частково або повністю втратило чинність» (ч. 5 ст. 66 Закону) [170].

В інших країнах органи конституційного контролю мають більш широкі можливості для перегляду власних рішень, зокрема у випадку зміни конституційних норм, на основі яких приймалися рішення. Так, у Білорусі перегляд висновку, рішення Конституційного Суду допускається в разі, якщо змінилася норма Конституції Республіки Білорусь, на підставі якої прийнято рішення, рішення Конституційного Суду, які не набрали законної сили;

відкрилися нові обставини, які можуть вплинути на сутність висновку, рішення Конституційного Суду і правові позиції, які в них містяться (п. 1 ч. 1 ст. 83 Закону «Про конституційне провадження») [173]. У Молдові перегляд постанови і висновку здійснюється тільки з ініціативи Конституційного суду шляхом прийняття рішення більшістю голосів суддів Конституційного суду у випадках: а) нововиявлених обставин, які не були відомі на момент прийняття постанови і дачі висновку, якщо ці обставини істотно впливають на постанову і висновок; б) внесення змін до положення Конституції, законів та інших нормативних актів, що послужили підставою до ухвалення постанови і надання висновку (ч. 1 ст. 72 Кодексу конституційної юрисдикції) [275]. Схожі положення містить законодавство Вірменії, Литви, Киргизстану, Казахстану, Узбекистану.

В Україні згідно з ч. 2 ст. 92 нового Закону «Про Конституційний Суд України» Конституційний Суд може розвивати і конкретизувати юридичну позицію Суду у своїх наступних актах, змінювати юридичну позицію Суду в разі суттєвої зміни нормативного регулювання, яким керувався Суд при висловленні такої позиції, або за наявності об'єктивних підстав необхідності покращення захисту конституційних прав і свобод з урахуванням міжнародних зобов'язань України та за умови обґрунтування такої зміни в акті Суду [484].

Хоча практика діяльності Конституційного Суду України свідчить, що він здійснював перегляд своїх правових позицій ще до того, як така можливість набула свого законодавчого закріплення. Яскравим прикладом цього є ухвалення Судом Рішення від 6 квітня 2010 р. № 11-рп/2010 у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, в якому конституційний Суд змінив свою правову позицію, викладену у рішенні від 17 вересня 2008 р. № 16-рп/2008 [520].

Таким чином, правові позиції органу конституційного контролю можна визначити як систему аргументів, викладених у мотивувальній частині рішення та

підсумкові висновки, викладені в резолютивній частині рішення, прийнятого за результатами конституційного контролю, які виражають ставлення органу конституційного контролю до певного публічно-правового явища (факту, проблеми), що відображають волю всіх або більшості членів органу конституційного контролю, мають загальний характер дії, є обов'язковими на всій території держави і володіють такою ж юридичною силою, як і самі акти суду, в яких вони містяться.

Виходячи зі своїх правових позицій, орган конституційного контролю формулює остаточні висновки щодо конституційного нормоконтролю, офіційного тлумачення конституції і т. ін. Правові позиції лежать в основі аргументації, обґрунтування підсумкового правового рішення. Викладення правових позицій органу конституційного контролю в його рішеннях надає їм офіційного характеру. В основу правової позиції покладено наукові знання, конституційні принципи, доктрини і праворозуміння. Правові позиції органу конституційного контролю вносять суттєвий вклад у розвиток не тільки положень конституції, а й всього конституційного права як базової галузі системи національного права. Вони є превентивними для всіх органів публічної влади, посадових і службових осіб, а не лише для конкретного випадку, який був предметом конституційного контролю. Отже, правові позиції органу конституційного контролю мають таку ж юридичну силу, як і самі акти, які є обов'язковими на всій території держави. Така загальнообов'язковість є однією з вимог конституційної законності. Тому вважаємо за можливе розглядати правові позиції як інституціонального засобу вираження правотворчої функції конституційного контролю [201, с. 17; 200, с. 28].

Таким чином, дослідження особливостей актів органів конституційного контролю свідчить про їх вищу юридичну силу, оскільки вона не може бути переможена повторним прийняттям акта, визнаного неконституційним, жоден орган держави не вправі приймати правові акти, що суперечать офіційним роз'ясненням органів конституційного контролю. Водночас акти про офіційне тлумачення, будучи частиною конституції, є обов'язковими для всіх суб'єктів

правозастосування. На їх основі вивіряються всі інші рішення, що приймаються органами держави [244, с. 49; 200, с. 30].

Висновки до розділу 4

1. Процесуальні правовідносини у сфері реалізації конституційного контролю слід розуміти як врегульовані конституцією, законодавством, регламентарними нормами суспільні відносини, які складаються між суб'єктами права в процесі реалізації конституційного контролю. Такі правовідносини мають специфічні риси, які проявляються в їх об'єктах, в складі суб'єктів цих відносин, в характері процесуальних прав і обов'язків даних суб'єктів. Процесуальні правовідносини у сфері реалізації конституційного контролю, як і інші правовідносини складаються з суб'єктів, об'єктів та змісту.

2. В якості об'єкта процесуальних відносин у сфері конституційного контролю у правовій науці найчастіше розглядають конституційно-правовий спір. Конституційно-правові спори представляють собою розбіжності, що виникають між суб'єктами конституційно-правових відносин в процесі здійснення, виконання або порушення ними правових норм. Характерними рисами конституційно-правових спорів є: предметом таких спорів є певний інтерес чи право суб'єктів конституційно-правових відносин, при реалізації якого виникають протиріччя; суб'єктами конституційно-правових спорів є органи публічної влади, інститути громадянського суспільства, народ, окремі фізичні особи; конституційно-правові спори можуть вирішуватися в рамках конституційного, адміністративного судочинства, в адміністративному порядку, а також за допомогою несудових та політико-правових процедур.

3. Враховуючи аналіз співвідношення понять «конституційно-правовий спір» та «конституційно-правовий конфлікт», визначено, що конституційно-правовий спір є стадією розвитку конституційного конфлікту і може мати місце лише у випадку, коли існує певне протиборство, взаємні претензії сторін конфлікту, які вирішуються у певному процесуальному порядку. Тобто

конституційно-правовий конфлікт може бути передумовою виникнення конституційно-правового спору. Однак предметом процесуальних відносин у сфері конституційного контролю не завжди є ситуація, яка має характер конституційно-правового спору. Наприклад, у випадку здійснення обов'язкового попереднього конституційного контролю.

4. Стосовно процесуальних відносин у сфері конституційного контролю більш прийнятним є широке трактування поняття юридичної колізії, оскільки такі відносини можуть стосуватись юридичних колізій різних видових груп. Юридична колізія визначається як протиріччя між правовими концепціями, теоріями і поглядами, а також правовими актами й нормами, правовими діями суб'єктів правових відносин. На певному етапі свого розвитку юридична колізія, в тому числі конституційна, може стати причиною виникнення конституційно-правового спору. Виходячи із широкого підходу до розуміння сутності колізії визначено, що юридична колізія і конституційно-правовий конфлікт пов'язані між собою, в основі цих явищ лежить протиріччя. Юридична колізія може бути передумовою виникнення конституційно-правового конфлікту, стадією якого може стати конституційно-правовий спір.

5. Узагальнюючи аналіз розмежування понять «конституційно-правовий спір», «конституційно-правовий конфлікт» та «конституційно-правова колізія», об'єктом процесуальних відносин у сфері конституційного контролю варто вважати не конституційний спір, а наявний чи можливий конституційно-правовий конфлікт.

6. Суб'єкти процесуальних відносин у сфері конституційного контролю – це органи влади і особи, які беруть участь у процесі реалізації конституційного контролю, а також органи влади і особи, які вступають у певні відносини з органом конституційного контролю, пов'язані з реалізацією конституційного контролю, які володіють певним процесуальним статусом та комплексом процесуальних прав та обов'язків. Специфіка суб'єктів процесуальних відносин і сфері конституційного контролю порівняно із суб'єктами провадження у судах системи судоустрою є полягає в тому, що суб'єктний склад його учасників чітко

визначений, обмежений, їхні інтереси знаходяться у публічно-правовій сфері. Залежно від ступеню участі у процесі реалізації конституційного контролю, суб'єкти цих відносин можна поділити на дві основні групи: 1) основні, до яких слід віднести орган конституційного контролю як організатора процедури конституційного контролю; 2) другорядні – суб'єкти, пов'язані з процесом реалізації конституційного контролю, які сприяють його реалізації.

7. На підставі аналізу особливостей процесуальних відносин у сфері реалізації конституційного контролю та правового статусу суб'єктів таких відносин процес реалізації конституційного контролю визначається як регламентований процесуальними нормами порядок діяльності органів конституційного контролю з перевірки відповідності актів та дій (бездіяльності) органів публічної влади та їх посадових осіб приписам конституцій, а також вирішення інших питань публічно-правового характеру, спрямованої на забезпечення верховенства конституції у правовій системі суспільства та прийняття на цій підставі загальнообов'язкових та остаточних актів.

Характерними рисами процесу конституційного контролю, який відрізняє його від процесу здійснення судочинства у судах системи судоустрою слід віднести: 1) регулюється, як правило, регламентами спеціалізованих органів конституційного контролю (за умов європейської моделі конституційного контролю), актами, які регламентують правила здійснення загального судочинства, або судовими прецедентами (за умов американської та змішаної моделей); 2) в основу процесу реалізації конституційного контролю покладені не всі принципи, на основі яких здійснюється судочинство в судах системи судоустрою; 3) на відміну від рішень судів системи судоустрою, акти органів конституційного контролю здійснюють визначальний вплив на публічно-правові відносини, на розвиток правової системи та державності загалом.

8. Стадії є важливим структурним елементом контрольного процесу, при визначенні яких слід брати до уваги особливості суб'єкта контролю, його функції та повноваження, специфічні особливості їх реалізації, особливості об'єкта контролю. Проаналізувавши різні підходи до видів стадій контрольної діяльності,

визначено, що стосовно процесу реалізації конституційного контролю варто застосовувати узагальнюючий підхід, врахувавши при цьому специфіку процесу конституційного контролю, суб'єктів його реалізації, учасників цього процесу, об'єктів конституційного контролю та його мету.

Враховуючи особливості процесу конституційного контролю як окремого виду державного контролю, доцільно виділити такі його основні стадії: 1) попередня стадія (звернення до органу конституційного контролю); 2) підготовча стадія (дослідження необхідності вирішення питання органом конституційного контролю; 3) основна стадія (встановлення фактичних обставин справи, вирішення питання про конституційність актів та дій органів публічної влади та інших питань, що мають конституційне значення, прийняття підсумкового акта конституційного контролю); 4) заключна стадія (виконання підсумкового акта, прийнятого органом конституційного контролю).

9. Акт органу конституційного контролю – це правовий акт, який прийнятий відповідним органом конституційного контролю в межах своєї компетенції і у встановленому законом процесуальному порядку, містить висновки органу конституційного контролю, постановлені ним у результаті конституційного нормоконтролю, офіційного тлумачення конституції чи законів, здійснення інших, передбачених законодавством повноважень, а також має державно-владний характер, обов'язкову силу на всій території держави і оскарженню не підлягає.

Акти органів конституційного контролю мають нормативний характер, безпосередню дію, загальнообов'язковість і юридичну силу, що дозволяє інтерпретувати конституційні норми і дискваліфікувати акти законодавства, а також непрямым чином давати оцінку правозастосовчій практиці. Вони містять норми права, мають формально-визначений характер виразу і закріплення, є самодостатніми, регулюють суспільні відносини, є остаточними, обов'язковими на всій території держави та для всіх органів публічної влади, посадових осіб і громадян.

10. Правові позиції органу конституційного контролю можна визначити як систему аргументів, викладених у мотивувальній частині рішення та підсумкові висновки, викладені в резолютивній частині рішення, прийнятого за результатами конституційного контролю, які виражають ставлення органу конституційного контролю до певного публічно-правового явища (факту, проблеми), що відображають волю всіх або більшості членів органу конституційного контролю, мають загальний характер дії, є обов'язковими на всій території держави і володіють такою ж юридичною силою, як і самі акти суду, в яких вони містяться.

Аналіз наукових підходів до сутності правових (юридичних) позицій органів конституційного контролю дозволяє виділити їхні характерні ознаки, які відображають їх державно-правовий характер: є регулятором суспільних відносин, виступаючи орієнтиром у правотворчості та правозастосуванні; мають загальнообов'язковий характер; відображають волю компетентного органу державної влади; володіють такою ж юридичною силою, як і сам акт органу конституційного контролю, в якому міститься правова позиція; мають загальний характер дії, який передбачає, що правові (юридичні) позиції виходять за рамки випадку, що став предметом розгляду, і поширюються на всі аналогічні випадки, тобто на нормативні правові акти, що містять подібні положення, а також на знову прийняті нормативні акти, що містять подібні положення.

Правові позиції Конституційного Суду можна поділити на два основні види: 1) правові позиції, сформульовані внаслідок конституційного нормоконтролю; 2) правові позиції, сформульовані внаслідок здійснення офіційного тлумачення конституції і законів.

РОЗДІЛ 5

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

5.1. Теоретико-правові та нормативні засади інституту конституційного контролю в Україні

Становлення Української держави супроводжується складним процесом запровадження інститутів правової держави. Складність та неоднозначність цих процесів можна простежити на прикладі функціонування органу конституційного контролю – Конституційного Суду України. Перший Закон «Про Конституційний Суд України» було прийнято ще в 1992 році, але сформований він був лише після прийняття Конституції України 1996 року й ухвалення нового Закону України «Про Конституційний Суд України». Відтоді Конституційний Суд України почав діяти як єдиний орган конституційного контролю в Україні, ухвалюючи відповідні рішення та висновки, спрямовані на забезпечення верховенства Конституції України, на захист прав громадян і конституційного правопорядку.

Конституційний контроль в Україні здебільшого прийняв основні принципи організації і функціонування цього інституту, характерні для демократичних країн світу, щоправда, з деякими застереженнями, пов'язаними з труднощами періоду становлення демократичної правової держави, намаганням органів публічної влади та їх посадових осіб проігнорувати необхідність виконання підсумкових актів органів конституційного контролю, намагання окремих політичних сил та олігархічних кланів вплинути на діяльність Конституційного Суду, низьким рівнем правової свідомості та правової культури громадян, відсутністю попереднього досвіду реалізації конституційного контролю та проблемою визначення правового статусу Конституційного Суду України [68, с. 16].

Виходячи з основ теорії права, парадигма діяльності будь-якого органу визначається його правовим статусом, який, у свою чергу, багато в чому зумовлюється процесом його становлення та розвитку.

Саме тому з'ясуванню змісту правового статусу Конституційного Суду України сприятиме аналіз історичного аспекту його виникнення, оскільки зміни в державному управлінні, становлення нового конституційного порядку передували створенню такого Конституційного Суду України [411, с. 38-39].

На нашу думку, передумовою становлення інституту конституційного контролю в Україні, першим джерелом, де певною мірою висвітлювались питання правової охорони конституції є праця Михайла Драгоманова «Проект оснований устава украинского общества – «Вольный союз – Вільна спілка», в якому були зазначені такі гарантії правової охорони конституції, як особливий порядок внесення до неї змін, а також частково визначено питання конституційного контролю. Так, пункт 23 «Проекту...» визначав, що зміни до основних законів можуть бути внесені лише зі згоди кваліфікованої більшості (2/3) голосів Державної і Союзної Дум із наступним затвердженням Державним Собором [с. 39]. Крім того, пункт 10 (II) «Проекту...» визначав, що питання відповідності постанов і дій органів місцевого самоврядування основним законам та загальним інтересам держав союзу і відповідність постанов вищих органів державної влади (Державної і Союзної Дум) основним законам повинні бути вирішені Сенатом, тобто вищим органом судової влади на загальних зборах його департаментів [143].

Серед нормативно-правових актів та проектів, які першими почали закріплювати питання охорони конституції на теренах України варто назвати, насамперед, Універсали Української Центральної Ради, Конституцію Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права та вольности УНР) (1918 р.), «Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність земель бувшої австро-угорської монархії» (1918 р.), проект «Основного Державного Закону Української Народної Республіки» (1920 р.), проект «Конституції (основних державних законів) У.Н.Р.» Отто Ейхельмана (1920 р.), проект «Конституції ЗУНР» С. С. Дністрянского (1920 р.) та інші.

Вперше формулювання «контроль за виконанням Конституції» введено Основним Законом УРСР 1937 року, однак ця функція була закріплена за

Верховною Радою УРСР. Теорія єдності влади збереглася і в Конституції 1978 року. Збудована модель логічно впливала з принципу верховенства парламенту [411, с. 43].

Першим органом який був наділений повноваженнями, близькими до здійснення конституційного контролю став Комітет конституційного нагляду УРСР, який був створений в результаті реформи 1989 року. Хоча Комітет не мав безпосередніх повноважень щодо скасування неконституційного акта. В рамках попереднього конституційного контролю цей орган мав право лише подавати висновки Верховній Раді з приводу конституційності проєктів законів. В рамках наступного конституційного контролю Комітет мав наділявся повноваженнями щодо направлення органу, що видав неконституційний акт, свої висновки, тим самим призупиняючи дію неконституційного акта, а також здійснювати подання до Верховної Ради чи Ради Міністрів щодо скасування таких актів [411, с. 44].

Після проголошення Декларації про державний суверенітет України, яка закріплювала принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову [420], постало питання необхідність реформування всієї системи органів публічної влади. 24 жовтня 1990 року Законом про зміни до Основного Закону держави було передбачено створення Конституційного Суду Української Радянської Соціалістичної Республіки [479]. 1 липня 1992 року Парламент прийняв Постанову «Про проєкт нової Конституції України». Глава 21 проєкту визначала правові засади здійснення судової влади, а про Конституційний Суд мова йшла у розділі VIII «Охорона Конституції». Однак у статті 203 глави 21 вказувалось, що «судову систему України складають Конституційний Суд України, загальні й господарські суди». Крім того, статтею 204 проєкту Конституції встановлювалось, що Конституційний Суд уповноважений Суду здійснювати «правосуддя у межах, визначених цією Конституцією» [28, с. 116, 121].

Порядок створення, організація діяльності, повноваження Конституційного Суду УРСР визначалися Законом України «Про Конституційний Суд України» від 3 червня 1992 року [482], У змісті цієї статті було визначено, що Конституційний

Суд України є незалежним органом у системі судової влади, покликаним забезпечувати відповідність законів, інших нормативних актів органів законодавчої і виконавчої влади Конституції України, охорону конституційних прав та свобод особи. Конституційний Суд України здійснює свої повноваження

шляхом розгляду в судовому засіданні справ щодо конституційності законів та інших нормативних актів, а також дає висновки з питань, передбачених Конституцією України і цим Законом [482]. Суд діє на основі принципів законності, незалежності, колегіальності, змагальності тощо (ст. 4 Закону) [482]. Тобто і Проектом нової Конституції України, і Законом «Про Конституційний Суд України» 1992 року передбачалось, що Конституційний Суд входить до судової системи України.

Конституційний Суд України був повноважний здійснювати попередній і наступний конституційний контроль шляхом встановлення невідповідності Конституції діючих, а також прийнятих, але таких, що не набули чинності, законів та інших актів Верховної Ради, указів і розпоряджень Президента України, постанов Президії Верховної Ради України, законів та інших актів Верховної Ради Республіки Крим та її Президії, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України і Ради Міністрів Республіки Крим, а також міжнародних договорів, що були подані на розгляд Верховної Ради для надання згоди на їх обов'язковість.

До повноважень Конституційного Суду за цим Законом, крім вирішення питання про конституційність законів, були і такі як розгляд спорів про компетенцію, спорів між національно-територіальними та територіальними утвореннями, оцінка відповідності Конституції дій посадових осіб, у тому числі й Президента, вирішення питання про конституційність діяльності політичних партій, міжнародних та всеукраїнських громадських організацій, законності призначення виборів та референдумів [411, с. 47]. Його рішення визнавались обов'язковими для виконання всіма органами державної влади, органами

місцевого самоврядування, юридичними особами, а також об'єднаннями громадян.

Однак Верховна Рада не змогла обрати необхідну кількість суддів, тому Конституційний Суд України так і не розпочав свою діяльність.

8 червня 1995 року було прийнято Конституційний Договір між Верховною Радою та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» [305], який загальним чином визначав засади діяльності органу конституційного контролю. На думку В. Р. Нестора, це пояснюється тимчасовим характером Договору та перехідним етапом конституційного розвитку українського суспільства та держави [411, с. 47-48].

Так, у ст.ст. 36, 38 розділу V Конституційного договору («Суди України») вказувалося, що Конституційний Суд України входить до судової системи і є органом судової влади. У ст. 38 цього Договору зазначалось, що Конституційний Суд України є незалежним органом судової влади, що забезпечує відповідність законів, інших нормативних актів законодавчої і виконавчої влади Конституції України, охорону конституційних прав та свобод людини і громадянина [305]. Однак, уже статтею 39 Договору зазначалося, що правосуддя в Україні здійснюється у формі судочинства в цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах, тобто про конституційне судочинство не згадувалося [28, с. 150-151].

Повноваження щодо здійснення конституційного контролю за Договором закріплювались за Верховною Радою України, яка відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 17 «приймає Конституцію України, закони України, кодекси та інші кодифіковані акти, вносить до них зміни і доповнення, дає їх офіційне тлумачення»; відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 17 «здійснює контроль за виконанням Конституції України, законів України та постанов Верховної Ради України» та згідно із п. 3 ч. 1 ст. 17 «здійснює контроль у сфері захисту прав людини» [305].

Прийнята ж Конституція 28 червня 1996 р. та нова редакція Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року ознаменувала собою

встановлення засад подальшого вдосконалення інституту конституційного контролю [411, с. 47-48]. У статті 147 Конституції проголошувалось, що Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в країні. Стаття 1 Закону України «Про Конституційний Суд України» також визначала, що Конституційний Суд України – це єдиний орган конституційної юрисдикції [483]. Його місце в системі органів публічної влади не визначалось.

Початок практичної реалізації цього Закону став точкою відліку становлення та розвитку конституційного контролю в Україні. На його підставі був сформований Конституційний Суд України. Через два дні (18 жовтня) призначені тоді судді Конституційного Суду на засіданні Верховної Ради України склали присягу. Повний склад Суду було сформовано у вересні 1997 року. З 1 січня 1997 р., як це й передбачалось Законом, Конституційний Суд України почав приймати до розгляду конституційні подання та конституційні звернення.

Слід зазначити, що за період становлення Конституційного Суду України його повноваження, які визначені в Законах 1992 та 1996 років, дещо змінились. Закон 1996 року обмежив розгляд актів Президента і Кабінету Міністрів України, а також Верховної Ради Автономної Республіки Крим лише на відповідність Конституції України, а не Конституції і законам, як це було передбачено раніше. Справи, пов'язані зі спорами про компетенцію, були трансформовані у справи про перевірку конституційності відповідних законів. Конституційний Суд України був наділений правом давати висновки про відповідність Конституції України не лише міжнародних договорів і угод, представлених на ратифікацію, але і чинних міжнародних договорів. Суд був позбавлений повноважень розглядати спори між національно-територіальними і територіальними утвореннями України з питань, що реалізуються Конституцією України; вирішувати питання про політичну діяльність та примусовий розпуск (ліквідацію) політичних партій, міжнародних всеукраїнських громадських організацій, чинних в Україні; давати висновки про дотримання Прем'єр-міністром та іншими членами Уряду, Головою Верховного Суду, Головою Вищого арбітражного суду, Генеральним прокурором, а також дипломатичними та іншими представниками України Конституції і законів

України у випадку порушення питання про дострокове припинення їх повноважень [611, с. 30]. На наш погляд, позбавлення Конституційного Суду таких надзвичайно важливих повноважень було недоцільним, недалекоглядним, і, безумовно, суттєво вплинуло на подальший розвиток публічної влади в Україні загалом, і на статус національного органу конституційного контролю зокрема.

2 червня 2016 року було внесено зміни до Конституції України в частині правосуддя [315]. У положеннях розділу XII (Конституційний Суд України) також внесено низку змін, зокрема щодо порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України й вимог до особи судді Конституційного Суду України. Окремо встановлено підстави для звільнення з посади судді, окремо – щодо припинення його повноважень. Розширено повноваження Конституційного Суду. З переліку повноважень Конституційного Суду України вилучено тлумачення законів України й запроваджено інститут конституційної скарги.

Внесені зміни до Основного Закону України в частині повноважень Конституційного Суду України зумовили оновлення його нормативно-правового забезпечення. Новий Закон «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року [484] розширив коло повноважень Суду. До переліку повноважень Конституційного Суду включено надання висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою та вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України.

У цілому новий Закон став комплексним нормативно-правовим актом, який на законодавчому рівні регулює не лише матеріально-правові, а й низку структурних та процесуальних аспектів діяльності органу конституційного контролю.

Так, у ст.ст. 78, 87 Закону передбачається інститут забезпечувальних наказів, який раніше був невідомий українському конституційному контролю.

Зокрема, передбачається, що «при розгляді конституційної скарги Суд у виняткових випадках може вжити заходів щодо забезпечення конституційної скарги, видавши наказ». У свою чергу, підставою для забезпечення конституційної скарги є необхідність запобігти незворотнім наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення. Відповідно способом забезпечення конституційної скарги є встановлення тимчасової заборони вчиняти певну дію. Хоча не зовсім зрозумілим є те, чи видає Конституційний Суд вказані накази за власною ініціативою чи ініціативою інших учасників процесу реалізації конституційного контролю.

Окрім того, запроваджено Велику Палату Конституційного Суду, інститут спеціального радника Конституційного Суду України, що обиратиметься серед суддів у відставці іноземних органів конституційного контролю або представників міжнародних урядових організацій, конкурсних засад відбору майбутніх суддів Конституційного Суду та багато інших новел.

У частині першій 147 Конституції Конституційний Суд України вже не визначається як єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, а вказуються лише основні його повноваження [315].

Стаття 1 Закону визначає: Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та в передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України [484]. Тобто у змісті цієї статті вже відсутнє слово «єдиний» (орган конституційної юрисдикції).

Загалом, внесення змін до Основного Закону державі щодо статусу Конституційного Суду України, а також прийняття нового Закону, який регулює його діяльність не сприяло чіткому визначенню місця цього органу в системі органів публічної влади, а швидше призвело до посилення наукової дискусії з цього приводу. Однак, як і раніше, у вітчизняній юридичній науці є багато

прихильників віднесення спеціалізованого органу конституційного контролю до судової гілки влади.

В. Є. Скомороха вважає, що Конституційний Суд України є однією з ланок єдиної судової влади, який здійснює судочинство шляхом конституційного правосуддя [556, с. 10-11]. Особливість статусу Конституційного Суду України в межах судової гілки науковець вбачає в тому, що, як спеціалізований суд він стоїть у межах своєї компетенції над судами загальної юрисдикції, котрі не можуть вирішувати питання конституційності правових актів, офіційного тлумачення Конституції України [557, с. 14].

Ю. М. Грошевий зазначає, що Конституційний Суд є частиною судової влади, але при цьому за компетенцією, організацією і процедурою діяльності Конституційний Суд істотно відрізняється від інших судових органів, що дає підстави розглядати його як окрему гілку всередині судової влади [304, с. 259-260].

М. Костицький та Н. Кушакова-Костицька стверджують, що за певної автономії Конституційний Суд України входить у єдину систему судової влади, є органом правосуддя та здійснює конституційне судочинство (як один із різновидів судочинства) [325, с. 105]. Вагомим аргументом на користь цієї позиції зазначені вчені вважають запровадження інституту конституційної скарги [325, с. 105]. Цю позицію підтримує І. Е. Берестова, яка вважає, що можливість Конституційного Суду України бути повноцінним судом є контроверсійно нормативно закріпленою, адже: 1) Конституційний Суд України прямо не передбачено як судовий орган у розділі VIII «Правосуддя», а закріплено в розділі XII Основного Закону України; 2) однак Конституційний Суд України здійснює процесуальну юрисдикційну діяльність щодо захисту прав і основних свобод людини і громадянина, якій притаманні риси судочинства, серед іншого шляхом розгляду конституційних скарг (ст. 55, 151¹ Конституції України); 3) також Конституційний Суд України уповноважений зазначити у своєму рішенні, що суд (системи судоустрою) під час розгляду справи застосував закон, який є конституційним, однак у неконституційний спосіб (ч. 3 ст. 89 Закону України

«Про Конституційний Суд України») та має можливість ужити (Велика палата) заходів щодо забезпечення конституційної скарги, видавши забезпечувальний наказ, який є виконавчим документом (ст. 79 цього самого Закону) [47, с. 156]. Ці повноваження, на думку вченої, свідчать, що Конституційний Суд України, по суті, є судовим органом, що здійснює юрисдикційну діяльність, рішення за результатами якої обов'язкові для інших органів, оскільки постановлені уповноваженим державним органом [47, с. 156].

Л. М. Москвич відносить Конституційний Суд України до судової гілки влади, ґрунтуючись на змісті ст. 6 Конституції України та враховуючи обсяг компетенції Конституційного Суду, зміст повноважень цього органу. На думку вченої, такий підхід не суперечитиме Конституції України, оскільки там немає жодної норми, яка б заперечила віднесення Конституційного Суду до системи органів судової влади. По суті, на думку вченої, змістом діяльності Конституційного Суду є юридичний спір (відповідність конституції актів політичних інститутів), а будь-який юридичний спір підпадає під юрисдикцію судів (ч. 3 ст. 129 Конституції України). Крім того, делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються (ч. 2 ст. 129 Конституції України). Із цього, на думку Л. М. Москвич, випливає, що, по-перше, Конституційний Суд є саме судом у власному змісті інституту судової влади, по-друге, його юрисдикція (конституційна) повинна бути відмінною від юрисдикції (конституційної) інших органів. Ураховуючи все це, правовий статус Конституційного Суду повинен визначатися як орган судової конституційної юрисдикції [398]. Цю позицію підтримує Ю. О. Ремескова [506, с. 121].

На переконання О. В. Константого, навіть після внесення змін до Конституції України Законом № 1401-VIII від 2 червня 2016 року, Конституційний Суд України, незважаючи на те, що не згадується в розділі VIII «Правосуддя», не втратив статусу органу судової влади, а навпаки – посилився в гарантіях своєї незалежної діяльності як автономний від судів загальної юрисдикції органу правосуддя, спеціалізованого на вирішенні найбільш суспільно

значимих конституційних спорів, які виникають під час застосування норм Основного Закону України вищими суб'єктами державної влади [290, с. 37].

Однак, на нашу думку, Конституційний Суд України не входить ні до судової, ні до жодної з інших гілок влади, насамперед тому що, як ми вже зазначали в попередніх підрозділах нашого дослідження, основним призначенням органів конституційного контролю є забезпечення дотримання принципу поділу влади, рівноваги у здійсненні повноважень між органами загальнодержавного та регіонального (місцевого) рівня, а також убезпечення органів публічної влади від прийняття актів, які суперечитимуть волі та інтересам народу як єдиного джерела влади в демократичній державі.

Тим більше, що після виключення Законом № 1401-VIII від 2 червня 2016 року [478] згадки про Конституційний Суд України з розділу XIII Конституції України «Правосуддя» можна з упевненістю говорити про неприпустимість віднесення національного органу конституційного контролю до судової гілки влади [68, с. 18].

На підтвердження нашої позиції вважаємо за необхідне проаналізувати, зокрема, зіставлення правового статусу Конституційного Суду України із статусом судів системи судоустрою.

Загалом, найбільш повно сутність та призначення у суспільстві та державі Конституційного Суду України, його особливе місце в системі публічної влади визначають його функції.

Тому варто звернути увагу на зіставлення функцій судів системи судоустрою та Конституційного Суду України. Якщо функції судів системи судоустрою розуміють як напрями, види і форми діяльності з вирішення правових конфліктів, спорів у сфері цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства, що здійснюється виключно судами на підставах, у межах та порядку, передбачених Конституцією і законами України, то визначення функцій Конституційного Суду України, їх видів і ознак залишається дискусійним, попри значні здобутки вітчизняної та зарубіжної юридичної науки у вивченні цієї проблеми [249].

Конституційному Суду надано право у встановленій Конституцією і законом формі здійснювати контроль за органами законодавчої і виконавчої влади, а в опосередкованому вигляді – і над судовими органами. Як зазначає М. І. Козюбра, в цій ролі Конституційний Суд України сам є вищою державною владою [277, с. 9].

Конституційний Суд України повинен сприяти усуненню конфронтаційних тенденцій між різними гілками влади, посиленню захисту прав і свобод людини, належному тлумаченню Основного Закону [610, с. 6].

В Основному Законі України Конституційному Суду України присвячено окремий розділ, у якому визначено основні засади організації та діяльності цього органу конституційного контролю (розд. XII «Конституційний Суд України»). Відповідно до ч. 1 ст. 147 Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до цієї Конституції. Це означає, що він наділений особливою функцією – функцією конституційного контролю.

Донедавна Конституційний Суд України був наділений повноваженнями лише щодо здійснення лише абстрактного конституційного контролю, тобто перевірки конституційності нормативного акта поза зв'язком з якою-небудь справою. Однак змінами до Конституції України від 30 вересня 2016 року до переліку повноважень Конституційного Суду було включено право розглядати конституційні скарги юридичних та фізичних осіб. Порядок реалізації цього повноваження було деталізовано у новому Законі «Про Конституційний Суд України». І хоча визначений у Конституції та Законі «Про Конституційний Суд України» механізм функціонування інституту конституційної скарги має свої недоліки (про що піде мова у наступному підрозділі дослідження), однак його втілення в державно-правову практику України сприятиме утвердженню і забезпеченню прав і свобод людини як вищої соціальної цінності [214, с. 42] та підвищенню ефективності реалізації основної функції Конституційного Суду.

На нашу думку, функція конституційного контролю пронизує всі напрямки діяльності Конституційного Суду, визначає особливий правовий статус Конституційного Суду України в системі органів публічної влади, притаманну йому якість головного органу, який здійснює конституційний контроль в Україні, передбачає обов'язковість його рішень для всіх суб'єктів конституційно-правових відносин [201, с. 15; 68, с. 20].

Як справедливо зазначає Ж. В. Нечаєва, контрольна діяльність, здійснювана органом конституційного контролю, пронизує своїм організуючим впливом правотворчість і правозастосування, а рішення Конституційного Суду виступають як специфічний «генетичний фактор» соціальних та правових змін [412, с. 2]. У цілому конституційний контроль як основна функція Конституційного Суду є важливим елементом механізму захисту та забезпечення реалізації Конституції, верховенства права, вищої юридичної сили і прямої дії конституційних норм, встановленого для забезпечення нею державного і суспільного ладу, прав і свобод людини й громадянина [201, с. 16].

Окрім відмінностей у функціональному призначенні, Конституційний Суд України володіє ще низкою особливостей, як відрізняють його від судів системи судоустрою і визначають його особливе місце в системі органів публічної влади.

Не можна заперечувати той факт, що Конституційний Суд України має багато спільного із судовою владою. Стаття 149 Конституції України поширює загальний принцип незалежності суддів, гарантії цієї незалежності і на суддів Конституційного Суду України. Частина 4 ст. 148 Основного Закону України визначає вимоги щодо несумісності займаної посади суддею Конституційного суду, які є аналогічними з вимогами несумісності, встановленими для судів системи судоустрою. А ст. 149-1 Конституції передбачає підстави припинення повноважень суддів Конституційного Суду. Повноваження судді Конституційного Суду України припиняються у разі: 1) закінчення строку його повноважень; 2) досягнення ним сімдесяти років; 3) припинення громадянства України або набуття ним громадянства іншої держави; 4) набрання законної сили рішенням суду про визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим,

визнання недієздатним або обмежено дієздатним; 5) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього за вчинення ним злочину; 6) смерті судді Конституційного Суду України. Підставами для звільнення судді Конституційного Суду України з посади є: 1) неспроможність виконувати свої повноваження за станом здоров'я; 2) порушення ним вимог щодо несумісності; 3) вчинення ним істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування своїми обов'язками, що є несумісним зі статусом судді Суду або виявило його невідповідність займаній посаді; 4) подання ним заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

Як бачимо, підстави для припинення повноважень суддів Конституційного Суду є практично аналогічними підставам припинення повноважень суддів судів системи судоустрою, які закріплені у ст. 126 Основного Закону.

Законом «Про Конституційний Суд України» закріплено принцип незалежності, гласності, повного і всебічного розгляду справ, колегіальності, чим також керуються суди. Слід зазначити, що принцип законності, яким керуються всі суди, є обов'язковим і для Конституційного Суду України у вигляді принципу конституційної законності, який є ядром, вищим проявом законності у державному та суспільному житті [210, с. 46].

Однак принцип змагальності, який є основоположним принципом здійснення правосуддя в судах системи судоустрою в якості засад діяльності Конституційного Суду України ні Конституцією, ні законодавством не передбачений. Це свідчить про те, що повноваження Конституційного Суду – це не повноваження по здійсненню правосуддя, це дещо інше. Це контрольні повноваження, спрямовані на забезпечення дотримання принципу поділу влади, рівноваги у здійсненні повноважень між органами загальнодержавного та регіонального (місцевого) рівня, а також убезпечення законодавчого органу від прийняття актів, які суперечитимуть волі та інтересам народу як єдиного джерела влади в демократичній державі [68, с. 19].

Рішення Конституційного Суду, як і судів системи судоустрою, є загальнообов'язковими. Водночас рішення Конституційного Суду України є остаточними і оскарженню не підлягають.

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 147 Конституції [315] та ст. 2 Закону «Про Конституційний Суд України» [484] діяльність Конституційного Суду ґрунтується також на принципах верховенства права та обґрунтованості прийнятих ним рішень і висновків. Тобто поряд із принципами, властивими діяльності органів судової влади в Україні, чинне законодавство визначає як обов'язкові для Конституційного Суду України і такі, відповідно до яких діють глава держави, законодавча та виконавча влада.

Загалом, незважаючи на багато спільних рис із судами системи судоустрою, Конституційний Суд має чимало особливостей, зумовлених правовою природою цього органу.

Зокрема, це особлива система законодавства, яке регулює діяльність Конституційного Суду. На суттєві особливості конституційно-правового статусу органу конституційної юрисдикції порівняно з судами системи судоустрою вказує Конституція України, яка закріплює правовий статус і повноваження Конституційного Суду України у спеціальному розділі XII «Конституційний Суд України» окремо від розділу VIII «Правосуддя». Крім цього, різним є поточне законодавство, що регулює діяльність Конституційного Суду та судів загальної юрисдикції.

Діяльність судів системи судоустрою регулюється Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [487], який визначає правові засади організації судової влади в Україні, систему судів загальної юрисдикції, статус суддів, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування, систему і порядок забезпечення діяльності судів та інші важливі питання судоустрою і статусу суддів. Діяльність Конституційного Суду України регулюється новим Законом «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року [484], який було прийнято на основі змін до Основного Закону України в частині функцій та повноважень Конституційного Суду України. У цілому новий Закон став комплексним нормативно-правовим актом, який

на законодавчому рівні регулює не лише матеріально-правові, а й низку структурних та процесуальних аспектів діяльності єдиного органу конституційного контролю.

Окрім того, залежно від спеціалізації справ суди системи судоустрою керуються у своїй діяльності відповідними процесуальними кодексами, процедура ж реалізації конституційного контролю у Конституційному Суді регулюється Законом «Про Конституційний Суд України» та Регламентом Конституційного Суду України [68, с. 18].

Існують відмінності у способах формування і складі Конституційного Суду і судів системи судоустрою. Відповідно до ст. 19 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суди системи судоустрою утворюються, у тому числі шляхом реорганізації, та ліквідовуються шляхом прийняття закону Верховною Радою України за пропозицією Президента України після консультацій з Вищою радою правосуддя [487]. Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом (ст. 128 Конституції України) [315]

Що стосується Конституційного Суду України, то рівне право призначати суддів мають однаковою мірою три суб'єкти державно-правових відносин: Парламент, Президент України та з'їзд суддів України. Згідно зі ст. 148 Конституції України та ст. 9 Закону України «Про Конституційний Суд України» Суд складається з 18 суддів: шість із них призначає Президент України, шість – Верховна Рада України і шість – з'їзд суддів України. Суддя Конституційного Суду України призначається терміном на дев'ять років без права бути призначеним повторно (ст. 16 Закону) [237, с. 27; 208, с. 49]. Законодавством передбачено конкурсні засади відбору суддів Конституційного Суду.

Існують відмінності й у процесуальних формах здійснення повноважень. Здійснення конституційного контролю Конституційним Судом України передбачає наявність спеціальної процедури його реалізації. Існує певна схожість процедури реалізації конституційного контролю, що здійснюється Конституційним Судом України із судовим провадженням. Однак процедура конституційного контролю має чимало особливостей. Зокрема, це стосується кола суб'єктів звернення до Конституційного Суду України, предмета конституційного контролю, кола учасників

та процедури реалізації конституційного контролю. Законодавство передбачає як загальний порядок провадження в справах у Конституційному Суді України (глава 10 Закону), так і особливості конституційного провадження щодо розгляду окремих категорій справ (глави 11, 12 Закону) [243, с. 26; 68, с. 20].

Відрізняється і юридична природа актів органу конституційного контролю та судів системи судоустрою. Дослідження особливостей актів Конституційного Суду України дає всі підстави стверджувати, що вони мають нормативно-правову природу, передбачають регулювання найважливіших суспільних відносин, розраховані на всіх учасників правовідносин або їх певну частину, а також на багаторазове застосування при правовому регулюванні відповідних суспільних відносин [219, с. 148; 196, с. 57].

Стаття 151² Конституції визначає, що рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені. Чого не можна сказати про рішення судів системи судоустрою, і навіть вищого органу у цій системі. Відповідно до ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Крім того, висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами під час застосування таких норм права. Тобто суди системи судоустрою лише мають враховувати висновки Верховного Суду, викладені в його постановках, що не вказує на загальну обов'язковість [505, с. 99, 100]. З іншого боку, у своїй діяльності суди системи судоустрою повинні керуватися, крім Конституції і законів України, також актами Конституційного Суду, в силу їх загальнообов'язковості [68, с. 20; 217, с. 20].

Виходячи з результатів проведеного дослідження, слід зазначити, що Конституційний Суд України організаційно та функціонально знаходиться поза межами як судової, так і інших гілок влади, і діє у сфері забезпечення державної організації в цілому, будучи органом держави, який, здійснюючи конституційний контроль, забезпечує реалізацію державної влади. Він є вищим конституційним органом в механізмі публічної влади України, який володіє правом контролю щодо

всіх інших органів публічної влади. Метою конституційного контролю, який здійснюється Конституційним Судом, є припинення спроб будь-якої гілки влади перевищити свої конституційні повноваження або здійснювати їх реалізацію в неконституційний спосіб [68, с. 22].

Конституційний Суд можна вважати найважливішим елементом системи стримувань і противаг: обмежуючи зловживання владою, він виступає важливою гарантією дотримання конституційно передбаченої системи стримувань і противаг [623, с. 133; 560, с. 88]. Він повинен сприяти недопущенню узурпації державної влади. Здійснюючи конституційний контроль як вид державного контролю, він повинен забезпечити обмеження самої державної влади на користь права. Саме функція конституційного контролю є найбільш вагомим фактором стримування суб'єктів владних повноважень від перебирання на себе повноважень, не властивих їх статусу, і, як наслідок, – досягнення прийнятного балансу між гілками влади, розумної рівноваги всієї системи влади [68, с. 21].

Важливе значення для ефективного здійснення повноважень Конституційним Судом України має питання розмежування політики і права у його діяльності. Політичний аспект Конституційного Суду України заслуговує на особливу увагу, оскільки Конституційний Суд України є важливим елементом політичної системи. Він покликаний забезпечувати політичну стабільність у державі, сприяти розвитку політичних процесів у визначених Конституцією рамках. Однак політична функція Суду може і повинна здійснюватись лише у формі конституційного контролю. Саме в цьому випадку його позиція як органу, який здійснює державний контроль за станом конституційної законності, має правове значення і юридичні наслідки, обов'язкові для учасників конституційно-правових відносин [230, с. 51].

Як справедливо зазначає В. Є. Скомороха, позаполітичний статус Конституційного Суду України означає, що він є вищим охоронцем Конституції України. Щодо інших вищих владних структур він виконує стримувальну й обмежувальну функції, забезпечуючи функціонування механізму влади у визначених рамках конституційних відносин поділу, рівноваги і взаємодії. Це означає, що Конституційний Суд у своїй діяльності в аспекті контролю над актами вищих органів державної влади (Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів

України) сам не може зазнавати контролю зі сторони останніх. Навпаки, його завданням є підпорядкування політики праву. Рішення та висновки Суду вводять державну політику в рамки, визначені Основним Законом України, оскільки вони завжди повинні бути вирішенням питань права, а не актами політичної волі. Дилема політики і права в діяльності Конституційного Суду України повинна розв'язуватись у той спосіб, що Суд прийматиме позаполітичні рішення, рішення, які не переступатимуть межу права [558, с. 7].

Незалежність Конституційного Суду України від сфери політики є однією із ключових передумов забезпечення верховенства Конституції України і здійснення реального поділу влади [187, с. 52]. Оскільки Конституція України є втіленням політико-правових норм, Конституційний Суд України, виступаючи на захист Основного закону, не може не сприймати проблем політики. Водночас правова сутність Конституційного Суду не дозволяє йому розглядати політичні питання. Тому рішення органу конституційного контролю, які повинні враховувати політичні аспекти, насамперед, повинні бути обґрунтованими із правових позицій, забезпечуючи верховенство права, а не політичну доцільність [332, с. 113; 605, с. 12-13]. Застосовуючи ті або інші конституційні норми до різних сфер політичного життя, Конституційний Суд України тим самим повинен вирішувати не політичні, а правові питання, утримуючи державну владу у встановлених конституційно-правових межах. Цим він опосередковано впливає на політичні відносини, виступаючи водночас не як учасник політичного процесу, а як охоронець Конституції України і права взагалі [230, с. 55].

Оскільки Конституція України втілює політико-правові норми, Конституційний Суд, виступаючи на захист Основного Закону, не може ігнорувати політичні проблеми. Саме судочинство Суду рівною мірою, як законодавча і виконавча гілки влади, бере участь у політичному процесі. Однак необхідно відзначити особливу роль юрисдикції Конституційного Суду, оскільки він здатен не лише брати участь, але і визначати межі та завдання цього процесу, причому це відбувається тим сильніше, чим більший вплив на політику здійснює Конституція і чим менше обмежується Конституція способом політичного волевиявлення. Конституційний Суд не повинен формувати політичний процес. Не обмежуючи

політику, він повинен підкорити її (особливо законотворчість) Конституції, і навіть якщо на його шляху виникають політичні завдання, він повинен шляхом «судового самообмеження» здійснювати свою роль [230, с. 56].

Правова сутність Конституційного Суду, звичайно, не дозволяє йому розглядати політичні питання. Водночас одне із призначень Конституції як Основного закону полягає у визначенні меж політичних відносин. Пояснюється це тим, що Конституційний Суд, застосовуючи ті чи інші конституційні норми в різні моменти політичного життя, тим самим вирішує не політичне, а правове питання, стримуючи політику у встановлених конституційно-правових рамках. Тим самим він здійснює опосередкований вплив на політичні відносини, виступаючи одночасно не як учасник політичного процесу, а як захисник Конституції і права в цілому [607, с. 96].

Звичайно, Конституційний Суд є правовим інститутом і повинен стояти осторонь від політики. Але не може залишитись непоміченим той факт, що Конституційний Суд України постійно стикається з питаннями, які знаходяться на межі права і політики. Як наголошує О. Л. Копиленко, політика завжди супроводжувала рішення Конституційного Суду [303]. Суд у процесі розгляду будь-якої справи не може уникнути політичного аспекту, оскільки політика закладена вже в самій Конституції України. Вона гарантує політичні, соціальні, економічні і інші норми, виражені у формі правових приписів. Саме у конституційних принципах про основи конституційного устрою, про розподіл влади, права і свободи людини і громадянина закладено глибокий політичний зміст. І в цьому розумінні Конституційний Суд України виступає як важливий елемент політичної системи, як частина механізму розвитку, є гарантом політичної стабільності в державі, вдосконалення політичних процесів у межах, визначених Конституцією.

Сьогодні дуже важко визначити критерії відповіді на запитання щодо того, де закінчується сфера конституційного контролю і починається політична сфера діяльності. Наприклад, рішення Конституційного Суду України про неконституційність смертної кари від 29 грудня 1999 року [512], будучи досконалим юридичним документом, має також велике політичне значення та вплив, оскільки базується на природно-ліберальних підходах, зокрема щодо визнання та захисту

невідчужуваного права людини на життя. Величезне політичне значення мають і інші акти Конституційного Суду України, зокрема висновок у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статей 85 та 101 Конституції України (щодо уповноважених Верховної Ради України вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20 листопада 2019 року № 6-в/2019) [87].

Значний політичний резонанс викликав висновок Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи) вимогам статей 157 і 158 Конституції України 16 грудня 2019 року № 8-в/2019 [86]. Цим висновком Конституційний Суд України визнав конституційними зміни до Конституції України, які передбачають зменшення чисельності Верховної Ради України з чотирьохсот п'ятдесяти до трьохсот осіб та проведення виборів народних депутатів України за пропорційною виборчою системою.

Взагалі, Конституційний Суд України давно почав формувати основи доктрини «політичного питання». Наприклад, у рішенні по справі про вибори народних депутатів України від 23 лютого 1998 року за № 1-рп/98 у мотивувальній частині Суд зазначив, що питання чотиривідсоткового бар'єру, які мають подолати політичні партії та виборчі блоки для отримання мандатів у загальному багатомандатному виборчому окрузі, «є питанням політичної доцільності» і має вирішуватися Верховною Радою України [509].

Політичний підтекст містило і рішення від 25 грудня 2003 року у справі щодо строків перебування на посту Президента України [516], відповідно до якого Президент України Л. М. Кучма мав право балотуватися на посаду глави держави на президентських виборах у жовтні 2004 року. При тому, що частина третя ст. 103 Конституції України недвозначно говорить про те, що «одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд». Фактично Рішення Суду України від 25 грудня 2003 р. для багатьох фахівців виглядало алогічним та таким, що не ґрунтується на конституційних нормах. На думку М. Д. Савенка, це рішення за формою було рішенням органу конституційного контролю. Однак за змістом його

проблематично назвати актом конституційного контролю, оскільки воно не містило належного правового обґрунтування, базувалось на неправильно застосованих та інтерпретованих положеннях Конституції України, що давало підстави припустити наявність упередженості Конституційного Суду України, політичного підходу до вирішення спірного питання [431].

Найбільш резонансним рішенням Конституційного Суду України, яке має яскраво виражене політичне забарвлення, є Рішення від 30 вересня 2010 року у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) [525].

Безперечно, 30 вересня 2010 року Конституційний Суд України прийняв доленосне для України рішення, що не могло не позначитися на всій конституційно-правовій системі держави [394, с. 52; 230, с. 53]. При цьому, варто зазначити, що з юридичного погляду, на нашу думку, воно було достатньо обґрунтованим, базувалось на належній правовій аргументації [230, с. 52].

Політичний підтекст містять і багато інших рішень Конституційного Суду України. Усі вони набувають чинності, на їх основі будуються суспільні відносини, змінюється і розвивається політична система держави [230, с. 52].

При цьому із суспільною легітимністю у вітчизняного органу конституційного контролю все навпаки: рівень суспільної довіри до нього залишається традиційно низьким. Так, згідно з дослідженням Центру Разумкова станом на лютий 2020 року Конституційному Судові не довіряє 60,5 % населення України і повністю довіряє лише 2,2 % [447]. Причому тенденція недовіри до єдиного органу конституційного контролю в Україні, на жаль, тривка. Так, станом на жовтень-листопад 2020 року згідно з дослідженнями цього ж Центру Разумкова рівень повної недовіри до Конституційного Суду України складає вже 65% громадян [448]. Для порівняння: близько 70 % американців, понад 70 % німців, 70 % канадців, понад 80 % ізраїльтян задоволені тим, як Верховний (у ФРН – Конституційний) суд виконує свої обов'язки [146].

За такого дисбалансу інституційної та суспільної легітимності майбутнє Конституційного Суду України як інституції великою мірою залежить від правової легітимності його рішень. Адже намагання втілити політичні інтереси окремих можновладців та олігархічних кланів шляхом прийняття юридично непереконливих, необґрунтованих рішень органом конституційного контролю не надасть таким рішенням жодної юридичної ваги і викликатиме питання щодо можливості їх виконання відповідними органами публічної влади [230, с. 53; 68, с. 22].

Це означає, що конституційний контроль має слугувати принципу конституційної законності а не політичним інтересам [677, с. 23]. На значення цього функціонального аспекту діяльності органу конституційного контролю вказував ще Алексіс де Токвіль: «Американці ... – писав він, – надали своїм суддям величезну політичну владу, водночас судді мають право виступати проти будь-кого тільки шляхом використання судового механізму. Цим значною мірою зменшується небезпека, яку приховує у собі така влада» [626, с. 96].

Світова практика конституціоналізму показує, що органи конституційного контролю провідних демократичних країн не розглядають питання політичного характеру. Тільки деполітизований конституційний контроль може забезпечити утвердження верховенства закону. Таким чином, Конституційний Суд України, керуючись суто правовими критеріями, зобов'язаний визначити: де закінчується право та закон і починається політика. Лише в такому випадку Конституційний Суд України зможе належним чином забезпечувати стабільність функціонування державного механізму і баланс влад [230, с. 56]. Вартою уваги в цьому аспекті є практика конституційного контролю у США, яка засвідчила, що Верховний Суд не приймає до розгляду тих питань, які можуть знайти вирішення політичними засобами [354, с. 196; 230, с. 57].

Проведений аналіз історії становлення, сучасного стану правового регулювання, а також правової природи Конституційного Суду України дав підстави виділити характерні особливості, які відрізняють Конституційний Суд України від судів системи судоустрою та визначають місце в системі органів публічної влади України. Це дозволяє зробити висновок про те, що організаційно і функціонально цей орган не входить до системи судової влади. Він є носієм державної влади, який

здійснює особливу, лише йому притаманну функцію – функцію конституційного контролю і має спеціальне призначення в державі – забезпечення прав і свобод людини і громадянина, збереження збалансованості між гілками влади, забезпечення верховенства Конституції, виступає запобіжником порушень конституційного правопорядку. І саме такий його статус – органу конституційного контролю – необхідно закріпити на конституційному та законодавчому рівні. Пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 147 Конституції України, виклавши її в такій редакції: «Конституційний Суд України є єдиним органом конституційного контролю в Україні. Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до цієї Конституції».

Відповідно, пропонуємо внести зміни до статті 1 Закону України «Про Конституційний Суд України», виклавши її в такій редакції: Конституційний Суд України (далі – Конституційний Суд або Суд) є єдиним органом конституційного контролю, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України.

5.2. Шляхи нормативно-правового забезпечення підвищення ефективності реалізації конституційного контролю як окремого виду державного контролю в Україні

Основна діяльність Конституційного Суду України спрямована на захист конституційної рівноваги в системі публічної влади шляхом контролю за додержанням засад її поділу на законодавчу, виконавчу, судову, норм, які визначають розмежування повноважень як між органами різних гілок державної влади, так і між вищими органами державної влади, з одного боку, та органами місцевого самоврядування, з іншого боку, і які зобов'язують їх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та

законами України. Здійснюючи свої повноваження, Конституційний Суд визначає, як належить діяти в межах конституційного поля, стимулює утвердження засад правового порядку в Україні, виступає захисником конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина. Свого часу вагомо обгрунтував перспективу істотного внеску Конституційного Суду у розвиток правової держави в Україні перший Голова Конституційного Суду, доктор юридичних наук, професор, академік-засновник Національної академії правових наук України Л. П. Юзьков. Зокрема, вчений зазначав, що виконання триєдиного завдання – утвердження Конституції, верховенства права, забезпечення конституційної законності й формування правової культури – повинен бути постійним напрямом діяльності Конституційного Суду України, яке конкретизується в повноваженнях Конституційного Суду, що є глибокими за змістом [686, с. 9].

Однак, дослідження сучасного стану правового регулювання та практики діяльності Конституційного Суду України дає всі підстави стверджувати, що на сьогодні він не має достатньо засобів для виконання зазначеного завдання, а тому існує нагальна потреба конституційного та законодавчого вдосконалення окремих організаційних та функціональних аспектів реалізації конституційного контролю в Україні.

Основними гарантіями незалежності органів конституційного контролю є спосіб їх формування, який усуває можливість їх політичної заангажованості, вимоги, які висуваються до їх членів, що дозволяє сформувати висококваліфікований орган, а також чітко прописані підстави припинення повноважень та звільнення з посади членів органу конституційного контролю, які дозволяють їм здійснювати свої повноваження без небезпеки політичного тиску. Тому питання формування Конституційного Суду України є надзвичайно актуальним.

Вимоги до членів спеціалізованих органів конституційного контролю закріплюються в конституціях і законодавстві, і вони є досить високими. Обов'язковою вимогою до кандидатів на посади членів спеціалізованих органів

конституційного контролю є належність до громадянства відповідної держави, вимога щодо наявності юридичної освіти та стажу роботи, високого професійного рівня, високих моральних якостей, віковий ценз [237, с. 29].

Глава 3 Закону України «Про Конституційний Суд України» встановлює низку жорстких вимог до судді Конституційного Суду України. Він повинен бути громадянином України, який досяг на день призначення сорока років, мати вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості, бути правником із визнаним рівнем компетентності.

Практика призначення членів спеціалізованих органів конституційного контролю саме за професійною ознакою діє в багатьох зарубіжних країнах. Так, за Конституцією Словенії судді Конституційного Суду обираються серед найдосвідченіших правників (ст. 163) [313]. Подібні положення містять Конституції Італії (ч. 2 ст. 135) [306, с. 57], Іспанії (ч. 2 ст. 159) [307], Польщі (ст. 14) [308, с. 47-48].

В багатьох країнах законодавчо закріплена вимога до суддів конституційних судів мати науковий ступінь, мати досвід наукової та викладацької роботи. На нашу думку, така практика є позитивною, оскільки залучення до здійснення конституційного контролю науковців сприяє підвищенню якості рішень Конституційного Суду з погляду їх наукової обґрунтованості. Тому таку норму доцільно було б закріпити у Законі.

Таким чином, встановлення високих вимог до кваліфікації кандидатів на посаду суддів Конституційного Суду України сприятиме формуванню органу конституційного контролю, який буде спроможним професійно здійснювати покладені на нього завдання. Однак формулювання вітчизняного Закону стосовно того, що суддею Конституційного Суду України може бути особа, яка «є правником із визнаним рівнем компетентності», викликає запитання: про який рівень компетентності йде мова, які критерії визначення цього рівня і хто саме має їх встановлювати [237, с. 29]?

Також стаття 11 Закону встановлює вимоги до моральних якостей претендентів на посаду судді, визначаючи, що суддя Конституційного Суду України у своїй діяльності та поза її межами дотримується встановлених Конституційним Судом стандартів професійної етики судді Конституційного Суду.

Необхідно зазначити, що вимоги щодо високих моральних якостей особи, яка претендує на посаду члена спеціалізованого органу конституційного контролю, досить часто трапляються у конституційному законодавстві зарубіжних країн. Так, відповідно до ст. 5 Закону «Про Конституційний Суд Литовської Республіки» суддею Конституційного Суду можуть призначатися громадяни Литовської Республіки, які мають бездоганну репутацію [167]. У Болгарії судьями Конституційного суду обираються юристи, що володіють високими професійними й етичними якостями [297; 237, с. 31-32; 208, с. 49].

Однак, як справедливо зазначають А. Химчук та Б. Малишев, очевидним є той факт, що моральні та професійні якості самі по собі є оціночними категоріями, яким складно дати певне визначення. Проте, якщо згідно із законом процедура відбору не передбачає, скажімо, проходження тестів чи розв'язання практичних завдань, то це означає, що мають обов'язково існувати інші встановлені критерії для визначення рівня компетентності. Або бути принаймні визначені механізми чи критерії, які дозволяють об'єктивно порівнювати компетентність і добросесність кандидатів між собою [644, с. 12].

Також законодавством стосовно членів органу конституційного контролю встановлено заборони на зайняття певною діяльністю. В Україні конституційні зміни 2016 року впровадили додаткову заборону судьям Конституційного Суду України брати участь у будь-якій політичній діяльності. Новий Закон «Про конституційний Суд України» деталізував принцип політичної нейтральності для суддів Конституційного Суду України, фактично розширивши заборону на політичну діяльність для майбутніх суддів [452]. Стаття 11 Закону встановлює такі обмеження для суддів Конституційного Суду: суддя повинен бути політично нейтральним, не суміщати посаду з посадою в органі державної влади або

місцевого самоврядування, органі професійного правничого самоврядування, з представницьким мандатом, адвокатською чи підприємницькою діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати будь-яку іншу оплачувану роботу або отримувати іншу винагороду, за виключенням наукової, викладацької чи творчої діяльності. Окрім того суддя Конституційного Суду не може входити до складу керівного органу чи наглядової ради юридичної особи, метою діяльності якої є одержання прибутку. На суддів Конституційного Суду поширюються вимоги та обмеження встановлені для них Законом «Про запобігання корупції» [484].

Таким чином, можна зробити висновок, що кваліфікаційні вимоги, які пред'являються до претендентів на посаду судді Конституційного Суду говорять про те, що судді є стрижневими фігурами, які формують авторитет і суспільну оцінку діяльності Конституційного Суду. І від того, наскільки діяльність кожного з них відповідає вимогам правосуддя у правовій державі, складається оцінка і формується громадська думка. А основою цієї оцінки є професійний рівень усіх суддів Конституційного Суду [607, с. 29]. Також це вказує на ту роль, яка належить спеціалізованим органам конституційного контролю в процесі правової охорони конституції, забезпеченні стабільного розвитку суспільства і держави [237, с. 30].

Статтею 12 Закону «Про Конституційний Суд України» закріплено конкурсні засади відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду. Відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду на конкурсних засадах щодо осіб, яких призначає Президент України, здійснює конкурсна комісія, яку створює Президент України. Підготовку питання щодо розгляду на конкурсних засадах кандидатур на посаду судді Конституційного Суду у Верховній Раді України здійснює комітет, до предмета відання якого належать питання правового статусу Конституційного Суду України, у порядку, визначеному Регламентом Верховної Ради України. Підготовку питання щодо розгляду на конкурсних засадах кандидатур на посаду судді Конституційного Суду 3'їздом суддів України здійснює Рада суддів України [237, с. 30].

Слід зазначити, що законодавчо визначений порядок конкурсного відбору суддів Конституційного Суду України має низку недоліків. Так, відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду на конкурсних засадах стосовно осіб, яких призначає Президент України за своєю квотою, здійснює конкурсна комісія, яку Президент України створює самостійно і закон не встановлює жодних вимог до її складу, порядку діяльності, окрім того, що її членами можуть бути правники з «визнаним рівнем компетентності». Хто визначатиме цей рівень компетентності – законом не визначається, мабуть, це має бути Президент. Зрозуміло, що проведення «конкурсу» за таких умов, з високою вірогідністю, узаконить просування політично заангажованих суддів до складу Конституційного Суду [237, с. 30-31; 208, с. 50].

Що стосується порядку призначення судді Конституційного Суду Верховною Радою України, то він досить детально врегульований у ст. 208 Регламенту Верховної Ради України. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 208 Регламенту право подання пропозиції щодо кандидата на посаду судді Конституційного Суду України може реалізувати депутатська фракція (депутатська група), а також група позафракційних народних депутатів у кількості, не меншій за кількісний склад найменшої депутатської групи. Депутатська фракція (депутатська група) може запропонувати по одному кандидату на кожну вакантну посаду судді Конституційного Суду України [486].

Також Регламентом детально визначено строки проведення конкурсу, перелік документів, які необхідно подати кандидатам на посади суддів Конституційного Суду, вимогу спеціальної перевірки щодо всіх кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України та проведення співбесіди з ними.

Регламент визначає порядок проведення голосування стосовно кандидатур. Так, відповідно до п.п. 10, 11 Регламенту відбір на посади судді Конституційного Суду України здійснюється Верховною Радою відкритим рейтинговим голосуванням по кожному кандидату окремо. Верховна Рада призначає суддів Конституційного Суду України списком, визначеним за підсумками рейтингового голосування, відповідно до кількості вакантних посад відкритим голосуванням

більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради. У разі якщо вакантною є одна посада судді Конституційного Суду України, Верховна Рада призначає, відкритим голосуванням більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради, на посаду того кандидата, який за підсумками рейтингового голосування отримав найбільшу кількість голосів народних депутатів. Якщо рішення про призначення на посади суддів (судді) Конституційного Суду України не прийнято, оголошується повторний конкурс, який проводиться відповідно до процедури, визначеної цією статтею. Рішення про призначення на посади суддів Конституційного Суду України оформлюється постановою Верховної Ради [486].

Що стосується підготовки питання щодо розгляду на конкурсних засадах кандидатур на посаду судді Конституційного Суду 3'їздом суддів України, то в Законі «Про Конституційний Суд України» лише зазначається, що таку підготовку здійснює Рада суддів України. Детально це питання не регламентується жодним нормативним актом.

Стаття 15 Закону України «Про Конституційний Суд України» визначає порядок призначення судді Конституційного Суду 3'їздом суддів України вже після так званого конкурсного відбору. Так, за результатами конкурсного відбору 3'їзд відкритим голосуванням більшістю голосів присутніх делегатів 3'їзду включає кандидатури на посаду судді Конституційного Суду до бюлетеня для таємного голосування. Призначеним на посаду судді Конституційного Суду вважається той кандидат, який у результаті таємного голосування одержав більшість голосів від числа обраних делегатів 3'їзду. Якщо за результатами голосування суддя Конституційного Суду не призначений, проводиться повторне голосування щодо двох кандидатів, які набрали більшу кількість голосів порівняно з іншими кандидатами. 3'їзд призначає особу на посаду судді Конституційного Суду не пізніше трьох місяців із дня припинення повноважень або звільнення з посади судді Конституційного Суду, якого призначив 3'їзд. Рішення 3'їзду про призначення на посаду судді Конституційного Суду підписують головуєчий на 3'їзді та секретар [484].

Узагальнюючи, слід зазначити, що відбір кандидатів здійснюється кожним суб'єктом самостійно та полягає у прийнятті заяв від кандидатів, оприлюдненні їх автобіографій і мотиваційних листів, вивченні документів та відомостей, наданих кандидатами, співбесіди з кандидатами, а також складання списку кандидатів, рекомендованих на посаду судді Конституційного Суду [188, с. 95].

Таким чином, на жаль, фактично Закон «Про Конституційний Суд України» не встановлює порядок проведення відбору кандидатів на посаду судді Конституційного Суду на конкурсних засадах, як того вимагає нова ч. 3 ст. 148 Конституції. Фактично прописаний у Законі порядок відбору кандидатів кожним суб'єктом призначення на посаду суддів Конституційного Суду (Парламентом, Президентом, З'їздом суддів) на практиці суттєво не відрізняється від попередньо існуючого. Президент створює конкурсну комісію самостійно і самостійно визначає її склад. Верховна Рада за своєю квотою взагалі не створює конкурсну комісію, її функції виконує комітет Верховної Ради. Підготовку питання щодо розгляду кандидатур на посаду судді Конституційного Суду З'їздом суддів замість конкурсної комісії здійснює Рада суддів України, і порядок такої підготовки детально не регламентується. Тобто, незважаючи на те, що Конституцією України передбачені конкурсні засади призначення суддів Конституційного Суду, Закон не зобов'язує суб'єкта призначення сформувати конкурсну комісію і провести конкурс, в якому ключовим буде фах кандидатури, а не її політична лояльність. І такі положення не просто перетворюють конкурс на фікцію. Вони прямо суперечать Конституції України, положення якої є нормами прямої дії.

Що стосується конкурсної процедури відбору кандидатур, то її слід максимально детально врегулювати на рівні закону з метою забезпечення реальної конкуренції і уникнення впливу на відбір кандидатів різного роду політичних груп. Тобто насамперед мова йде про детальну регламентацію порядку створення і організації діяльності конкурсних комісій. На нашу думку, доцільним було б створення конкурсних комісій у відповідних органах, уповноважених призначати суддів Конституційного Суду України, шляхом

автоматизованого відбору із списку, що формується з числа осіб, які мають науковий ступінь доктора юридичних наук, або досвід роботи у галузі права не менше, ніж 20 років і висловили бажання буди включеними до такого списку.

Порядок формування Конституційного Суду України повинен бути визначений таким чином, щоб створити незалежний від політичного впливу орган, який зможе забезпечити верховенство Конституції, сприятиме стабільному розвитку суспільства і держави, дотриманню і захисту прав та свобод людини і громадянина, адже Конституційний Суд повинен бути тим органом, який стоїть поза політикою і на його формування не повинні впливати будь-які політичні симпатії, олігархічні інтереси та політичні домовленості. Будучи органом конституційного контролю, Конституційний Суд є органом державної влади, який здійснює державний контроль. Це орган, який має спеціальне призначення в державі: забезпечення прав і свобод людини і громадянина, збереження принципу розподілу влади, забезпечення верховенства права [234, с. 64]. Формуючи склад Конституційного Суду України, який буде політично незалежним, можна очікувати і на прийняття ним справедливих, неупереджених рішень [237, с. 32].

У своєму рішенні від 2 грудня 2019 року № 11-р/2019 [527] Конституційний Суд з-поміж іншого зазначив, що незалежність суддів Конституційного Суду України також забезпечується особливим порядком їх призначення на посади, звільнення з посад та припинення повноважень.

Конституційними змінами та новим Законом «Про Конституційний Суд України» суб'єктів призначення суддів Конституційного Суду (Парламент, Президента та З'їзд суддів) було позбавлено права їх звільняти. Це право тепер має сам Конституційний Суд. Він ухвалює таке рішення щонайменше двома третинами від конституційного складу (частина третя статті 149¹ Конституції України). Таке нововведення має як позитивні, так і негативні сторони. З одного боку – тепер члени органу конституційного контролю значною мірою убезпечені від політичного тиску з боку тих органів, які їх призначили. З іншого – таке нововведення створює передумови для так званої «корпоративної солідарності»,

тобто небажання членів Конституційного Суду звільняти своїх колег навіть за умови порушення ними норм закону.

Що стосується підстав звільнення суддів Конституційного Суду України, які передбачені статтею 21 Закону, то, на нашу думку, задля забезпечення незалежності членів вітчизняного органу конституційного контролю необхідно їх більш чітко законодавчо визначити. Позитивним моментом нового Закону вважаємо вилучення із переліку підстав звільнення такої підстави, як порушення присяги, оскільки вона, будучи оціночним поняттям, була інструментом зловживань під час звільнення членів органу конституційного контролю. Однак тепер потрібно детально визначити, які дії слід розцінювати як істотний дисциплінарний поступок, що слід розуміти під систематичним нехтуванням своїми обов'язками, оскільки вони також є досить оціночними поняттями, які можуть тлумачитись у кожному конкретному випадку в різному обсязі (обмежувально чи розширювально). Крім того, потребує законодавчого врегулювання процедура ініціювання звільнення суддів Конституційного Суду за цими підставами, оскільки на сьогодні така процедура ніде не прописана.

Стосовно перспектив вдосконалення функціональних аспектів діяльності Конституційного Суду України, то, насамперед, варто звернутись до такого актуального питання конституційного нормоконтролю, як конституційний контроль змін та доповнень до Конституції України.

Що стосується попереднього нормоконтролю змін до Конституції, то варто зазначити, що в період з 1999 по 2019 р.р. Конституційний Суд України виніс 41 висновок з питань про відповідність законопроектів про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції. За такої великої кількості законопроектів зміни до Основного закону держави за цей період вносились лише 7 разів.

Стосовно наступного нормоконтролю, як вже зазначалось, в Україні Конституція України прямо не наділяє Конституційний Суд України повноваженням здійснювати наступний конституційний контроль законів України про внесення змін та доповнень до Конституції України, однак і не забороняє

його. І вітчизняна державно-правова практика пішла шляхом визначення повноваження щодо наступного конституційного контролю змін до Основного Закону самим органом конституційного контролю.

У 2004 році процедура внесення змін до Конституції викликала низку критичних зауважень з боку інститутів громадянського суспільства, політиків, науковців. З цього приводу висловила занепокоєння Парламентська Асамблея Ради Європи, в Резолюції якої зазначалось, що нові конституційні зміни були схвалені без попереднього розгляду Конституційним Судом так, як це передбачено статтею 159 української Конституції та як це витлумачено в рішенні Конституційного Суду України від 1998 року [477].

Це пов'язано з тією обставиною, що в угоду інтересам окремих політичних груп Основний Закон держави було змінено з грубими порушеннями конституційної процедури, адже 8 грудня 2004 року Верховна Рада України розглянула законопроект № 4180 з поправками, щодо остаточної редакції якого Конституційний Суд України не давав висновку, і ухвалила Закон № 2222-IV. Це і призвело до скасування цього Закону у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття на підставі Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року [525].

Однак, незважаючи на те, що, відповідно до Конституції України, рішення Конституційного Суду України є остаточними й оскарженню не підлягають, Постановою Верховної Ради від 22 лютого 2014 року [488] були визнані такими, що є чинними на території України положення Конституції України, прийнятої на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII [36, с. 169].

Вищезазначене дозволяє говорити про необхідність детального дослідження практики діяльності Конституційного Суду у сфері наступного конституційного контролю і визначення доцільності конституційного закріплення за ним такого повноваження.

Варто зазначити, що питання про можливість здійснення Конституційним Судом України наступного конституційного контролю змін до Конституції було двічі розглянуто Судом у 2008 році, в результаті чого він висловив дві протилежні правові позиції з цього питання.

У першій справі Конституційний Суд фактично вказав на неможливість здійснення наступного конституційного контролю законів про внесення змін до Конституції, зазначивши, що положення закону про внесення змін до Конституції України після набрання ним чинності стають невід'ємною складовою Конституції України – окремими її положеннями, а сам закон вичерпує свою функцію. З набуттям чинності Законом № 2222-IV його положення, оскаржені суб'єктом права на конституційне подання, стали фактично положеннями Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 року, яка діяла в редакції Закону № 2222-IV [630].

У результаті вирішення Конституційним Судом другої справи у відповідному рішенні від 26 червня 2008 року № 13-рп/2008 [519] Конституційний Суд України зазначив, що Конституція України (стаття 150) не містить застережень щодо можливості здійснення Конституційним Судом України наступного конституційного контролю закону про внесення змін до Конституції України після його прийняття Верховною Радою України, тому саме він повинен здійснювати наступний конституційний контроль і щодо закону про внесення змін до Конституції України після набрання ним чинності, оскільки відсутність контролю за процедурою його розгляду та ухвалення, визначеною у розділі XIII Конституції, може мати наслідком обмеження чи скасування прав і свобод людини і громадянина, ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності України або зміну конституційного ладу у спосіб, що не передбачений Основним Законом України. Тобто в цьому рішенні була сформульована правова позиція, відповідно до якої Конституційний Суд фактично наділив себе повноваженням здійснювати наступний конституційний контроль змін до Конституції.

На жаль, новий Закон «Про Конституційний Суд України» цю проблему не врегулював. І на сьогодні де-юре Конституційний Суд має право здійснювати лише попередній конституційний контроль змін до Конституції, а де-факто таке він здійснює і наступний контроль у цій сфері.

З цього приводу вважаємо за необхідне зазначити таке. Звичайно, зміна будь-якої конституції має свої межі, а суб'єкти, які здійснюють установчу владу, повинні знати міру у реалізації своєї влади. Тому зміна конституції має свої об'єктивні межі, які випливають із самої її сутності. Межі зміни конституції встановлюються для забезпечення таких юридичних властивостей конституції, як її характер основного закону і стабільність. Такі межі бувають формальними, пов'язаними з ускладненою процедурою зміни конституції і часовими періодами, коли зміна конституції є неможливою, і матеріальними, пов'язаними з визначенням конституційних положень, зміна яких є неможливою в рамках цієї конституції.

Для гарантування дотримання меж зміни конституції необхідний особливий контрольний механізм, і саме таким контрольним механізмом є інститут конституційного контролю як особливий вид державної контрольної діяльності, головне призначення якого полягає в забезпеченні верховенства і стабільності конституції конституційного контролю. Наявність такого механізму дозволяє захистити і вберегти конституцію від можливих зловживань правом внесення до неї змін з боку органів публічної влади.

Але матеріальні межі зміни конституції – незмінювані конституційні положення, а також конституційний контроль за їх дотриманням є взаємовпливаючими інструментами, здатними як попередити неконституційні зміни конституції, так і спровокувати кризу влади. Тому вони повинні тлумачитись вузько, суворо, обмежувально, застосовуватись обережно і стримано, стосуватись лише дійсно основоположних конституційних положень.

Загальний принцип здійснення органом конституційного контролю повноважень з конституційного контролю за зміною конституції на основі ідеї оцінки необхідності зміни конституції і зважування цінностей, які ними

зачіпаються, з погляду пропорційності, полягає в такому: орган конституційного контролю може визнати зміни до конституції неконституційними лише у виняткових випадках, коли невизнання їх неконституційними здатне спричинити конституційному правопорядку значно більшу шкоду, ніж визнання їх конституційними. І необхідність визнання неконституційними змін до конституції повинна бути детально обґрунтована в підсумковому акті органу конституційного контролю.

Тому виникає питання про доцільність існування наступного конституційного контролю змін до конституції. Окремі науковці та практики категорично заперечують можливість здійснення конституційного контролю законів про внесення змін до Конституції України після набуття ними чинності, справедливо зазначаючи, що вони стають невід'ємною складовою Конституції.

Так, згідно із окремою думкою судді Конституційного Суду України В. І. Шишкіна, висловленою щодо Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України), «втручання в тіло конституції» може бути здійснене лише установчою владою, а не будь-яким іншим органом державної влади та у спосіб і за формою, визначеними Конституцією України» [432].

Цю позицію підтримує О. І. Багрій, яка вважає, що можна, наприклад, законодавчо передбачити правило, згідно із яким законопроект про внесення змін до Конституції України до набуття ним чинності може бути розглянутий Конституційним Судом України за власною ініціативою, якщо процедуру його прийняття було порушено. При цьому після набуття чинності цей проект Закону не може бути визнаний таким, що не відповідає Конституції України, адже він стає невід'ємною частиною Основного Закону, змінювати який Конституційний Суд України не уповноважений [36, с. 181]. Таким чином, буде знайдено баланс між необхідністю здійснення конституційного контролю додержання порядку

внесення змін до Конституції України й захистом Основного Закону від його зміни іншими суб'єктами, окрім носіїв установчої влади [36, с. 181].

Не заперечуючи виключного права установчої влади на зміну положень Основного Закону, вважаємо за необхідне, однак, зазначити, що в історії нашої держави мали місце випадки, коли зміни до конституції вносились з порушенням процедурних правил, досить часто здійснювались намагання внесення змін до конституції, враховуючи інтереси певних політичних сил, які на той чи інший момент були при владі і мали можливість «протягнути» зміни до Конституції, які могли б в подальшому суттєво вплинути на основні засади державного та суспільного ладу, принципи здійснення державної влади та політичний режим в країні.

Тому, на нашу думку, Конституційний Суд України, будучи органом, який здійснює державний контроль за дотриманням стану конституційної законності в країні, повинен мати можливість забезпечити дотримання принципу верховенства права та здійснювати охорону Конституції від будь-яких посягань з боку органів публічної влади, їх посадових осіб окремих політичних та олігархічних кланів. Виходячи з викладеного вважаємо за необхідне закріпити за Конституційним Судом на конституційному та законодавчому рівні право здійснювати наступний конституційний контроль змін та доповнень до Конституції України.

Потребує конституційного та законодавчого закріплення і повноваження Конституційного Суду України щодо вирішення питань про встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади.

Дослідження питання щодо конституційного контролю у сфері розподілу компетенції між органами публічної влади вже мало місце в нашому дослідженні. Ми зазначали, що таким повноваженням володіють органи конституційного контролю багатьох демократичних країн світу, причому об'єм реалізації такого повноваження у різних країнах різний, однак саме це повноваження дозволяє йому забезпечувати принцип розподілу влад і баланс політичних сил у державі.

У вітчизняній державно-правовій практиці закріплення такого повноваження вже мало місце у першому Законі «Про Конституційний Суд

України» від 3 червня 1992 року. Так, відповідно до п. 3 ст. 14 цього Закону Конституційний Суд України був уповноважений розглядати справи, пов'язані з: 1) порушенням компетенції органами і особами державної влади, зазначеними в Конституції України; 2) порушенням розподілу встановленої Конституцією України та Конституцією Республіки Крим компетенції місцевих Рад різного рівня, а також компетенції місцевих Рад і органів державної виконавчої влади [482]. Тобто орган конституційного контролю наділявся правом розглядом питань про встановлення і розподіл компетенції як між усіма рівнями публічної влади.

Наступним Законом «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року [483] це повноваження було виключено з переліку повноважень Конституційного Суду України і конституційний контроль у сфері встановлення і розподілу компетенції між органами публічної влади здійснювався лише шляхом конституційного нормоконтролю.

На жаль, і чинний Закон «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року [484] таке повноваження за вітчизняним органом конституційного контролю не закріпив.

Хоча практична діяльність Конституційного Суду України свідчить про те, що, незважаючи на те, що повноваження вітчизняного органу конституційного контролю у сфері встановлення та розмежування компетенції органів публічної влади закріплені за ним не прямо, однак значну кількість справ він розглядає саме з питань, які виникають щодо розмежування компетенції [223, с. 28]. Приймаючи такі рішення, Конституційний Суд України активно збалансовує «вагові категорії» основних суб'єктів влади шляхом тлумачення норм Конституції і законів України та перевірки норм правових актів на конституційність. Попри всі недоліки, його практика дозволяла і дозволяє зараз утримувати владну структуру держави у стані критично необхідної динамічної рівноваги [542, с. 130].

Вирішуючи питання щодо встановлення та розмежування повноважень органів публічної влади вітчизняний орган конституційного контролю сформулював низку юридичних позицій, які лягли в основу принципів

положень щодо повноважень органів публічної влади в Україні і, зокрема, стосовно меж повноважень вищих органів державної влади.

Так, у рішенні у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення у 2008 році земельних аукціонів» (справа про земельні аукціони) 11 листопада 2008 року № 25-рп/2008 [522] Конституційний Суд сформулював юридичну позицію, відповідно до якої визначення повноважень Кабінету Міністрів України повинно здійснюватись виключно Конституцією та законами України. Юридичну позицію щодо вичерпності повноважень Президента та Парламенту Конституцією України та недопустимості обмеження цих повноважень Конституційний Суд висловив у рішенні у справі за конституційним поданням Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 17, частини другої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» (справа про гарантії діяльності народного депутата України) 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003 [515]. Принцип недопустимості делегування повноважень одними органами публічної влади іншим сформульовано в рішеннях вітчизняного органу конституційного контролю № 15-рп/2000 від 14 грудня 2000 року [514], № 22-рп/2008 від 9 жовтня 2008 року [521], № 15-рп/2009 від 23 червня 2009 року [524].

Виходячи з викладеного, вважаємо за необхідне включити до переліку повноважень конституційного Суду України вирішення питань про встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади, причому як за горизонтальним, так і за вертикальним принципом. Тобто Конституційний Суд повинен мати право визначати та розмежовувати компетенцію як між органами, які належать до різних гілок влади, так і між органами публічної влади загальнонаціонального, регіонального та місцевого рівня.

Наступним актуальним питанням, яке стосується підвищення ефективності конституційного контролю в Україні є питання вдосконалення національної моделі конституційної скарги на основі позитивного зарубіжного досвіду з метою

створення ефективного механізму захисту прав і свобод людини і подальшому становленню демократичного суспільства в Україні.

В цій сфері вважаємо за необхідне звернути увагу на проблеми правового регулювання та перспективи вдосконалення таких елементів конституційно скарги, як суб'єкти конституційної скарги, підстави її подання, предмет конституційної скарги та основні умови прийнятності конституційної скарги.

На підставі аналізу правового регулювання цього інституту в Україні можна дійти висновку, що в цілому модель конституційної скарги, закріплена в законодавстві України, відповідає сучасним тенденціям діяльності органів конституційного контролю і міжнародним стандартам захисту прав людини. Однак існує низка питань функціонування інституту конституційної скарги в Україні, які потребують свого теоретичного вивчення та законодавчого вдосконалення. І досвід зарубіжних країн повинен бути покладений в основу розробки науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення інституту конституційної скарги в Україні [220, с. 193].

В Україні, виходячи зі змісту статті 56 Закону «Про Конституційний Суд України», суб'єктом права на конституційну скаргу є громадяни України, іноземці та особи без громадянства, а також юридичні особи приватного права [484]. У переліку суб'єктів які можуть реалізувати право на конституційну скаргу, на законодавчому рівні відсутні юридичні особи публічного права.

У цілому такий підхід до законодавчого регулювання кола суб'єктів конституційно скарги є правильним. Але, на нашу думку, для гарантування захисту прав територіальних громад та її членів варто запозичити позитивний досвід ФРН та інших країн щодо визнання на конституційному рівні територіальних громад суб'єктами подання конституційної скарги з приводу захисту муніципальних інтересів.

Щодо підстав подання конституційної скарги слід зазначити, що, враховуючи законодавство і практику застосування інституту конституційної скарги провідних європейських країн (Австрія, ФРН, Чехія та ін.), які були предметом аналізу в попередніх розділах нашого дослідження, необхідно на

конституційному та законодавчому рівні чітко закріпити, що забезпеченню захисту конституційних прав і свобод громадян шляхом подання до Конституційного Суду України конституційної скарги повинні підлягати всі конституційно гарантовані права. Тобто підставою для конституційної скарги має бути порушення прав і свобод, закріплених Конституцією України, передусім її розділом II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

Також варто наголосити, що вітчизняна модель конституційної скарги потребує вдосконалення в аспекті розширення кола нормативних актів, які можуть бути предметом конституційної скарги, з урахуванням позитивного досвіду країн Європи. Насамперед, слід взяти до уваги досвід Республіки Польща і передбачити на конституційному та законодавчому рівні можливість оскарження за допомогою конституційної скарги не лише законів, але й інших нормативно-правових актів. З досвіду застосування моделі повної конституційної скарги, на нашу думку, варто було б звернути увагу на досвід Австрійської Республіки щодо можливості визнання предметом конституційної скарги підзаконних нормативно-правових актів, які безпосередньо стосуються прав і свобод, і незалежно від їх застосування в конкретній справі. Однак до застосування цього досвіду слід підходити дуже виважено, щоб запобігти перезавантаженості Конституційного Суду України і створити умови для чіткого розмежування компетенції Конституційного Суду і судів загальної юрисдикції [233, с. 118].

Як і в зарубіжних країнах, в Україні умовою подання конституційної скарги теж є попереднє використання всіх інших національних засобів юридичного захисту (ст.151¹ Конституції України, ч. 1 ст. 77 Закону). Однак, на нашу думку, доцільно було б законодавчо передбачити виключення з цього правила за прикладом таких країн, як ФРН, Словенія і закріпити можливість подання конституційної скарги без використання всіх інших національних засобів правового захисту у випадку, якщо зволікання із вирішенням питання про конституційність оскаржуваного акта може призвести до серйозної та невідвратної шкоди для скаржника.

Як і в зарубіжних країнах, в Україні законодавчо визначено, що конституційна скарга повинна бути обґрунтованою, однак вітчизняний законодавець не деталізував поняття необґрунтованості конституційно скарги. П. 6 ч. 2 ст. 55 Закону «Про Конституційний Суд України» визначає, що в конституційній скарзі серед іншого зазначається обґрунтування тверджень щодо неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення внаслідок застосування закону. Частина 4 ст. 77 Закону зазначає, що Суд відмовляє у відкритті конституційного провадження, визнавши конституційну скаргу неприйнятною, якщо зміст і вимоги конституційної скарги є очевидно необґрунтованими [484].

Однак, на нашу думку, законодавством повинно бути деталізовано критерії обґрунтованості конституційної скарги як умова її прийнятності. Зокрема, необхідно закріпити, що шкода, завдана законом, конституційність якого оскаржується: 1) повинна бути завдана конкретному конституційному праву; 2) вона повинна стосуватись прав суб'єкта права на конституційну скаргу, а не інших осіб 3) походити саме від оскаржуваного закону і бути реальною (а не передбачуваною або можливою).

Окремо слід вернути увагу на таку умову прийнятності конституційної скарги, як відсутність зловживання правом на конституційну скаргу.

Відповідно до ч. 4 статті 77 Закону Конституційний Суд відмовляє у відкритті конституційного провадження, визнавши конституційну скаргу неприйнятною, якщо наявне зловживання правом на подання скарги [484]. Однак законодавством не визначено, що саме може вважатися таким зловживанням. На нашу думку, до таких зловживань можна віднести багаторазове звернення до Конституційного Суду з того самого питання. Це питання також потребує подальшого законодавчого врегулювання. У випадку зловживання правом на конституційну скаргу необхідно встановити певні обмеження, які б передбачали неможливість багаторазового звернення громадянином, чи в його інтересах, з того

ж питання, зокрема, встановити штраф за зловживання правом на конституційну скаргу, а також державне мито за подання конституційної скарги.

Говорячи про вдосконалення функціональних аспектів реалізації конституційного контролю не можна не згадати про те, що відповідно до Конституції України [315] та нової редакції Закону «Про Конституційний Суд України» [484] із переліку повноважень Конституційного Суду виключено повноваження здійснювати офіційне тлумачення законів. При цьому на сьогодні в жодному нормативному акті не визначено органи, уповноважені здійснювати таке тлумачення. Саме це сприяло виникненню дебатів з приводу того, хто має бути суб'єктом офіційного тлумачення законів. Ці дебати ведуться як на державному рівні, так і в наукових колах.

Як вже зазначалось, окремі науковці вважають, що повноцінним замінником права офіційного тлумачення законів для органів конституційного контролю можна вважати втілений у вітчизняну державно-правову практику інститут конституційної скарги. [590, с. 98; 500, с. 107]. Однак, на нашу думку, конституційна скарга жодним чином не може вважатись замінником офіційного тлумачення законів. Звичайно, вирішуючи питання конституційності закону за конституційною скаргою, Конституційний Суд певною мірою здійснює інтерпретаційну діяльність. Однак особливістю тлумачення законів Конституційним Судом було те, що таке тлумачення не мало інцидентного характеру. Тобто, здійснюючи офіційне тлумачення закону, Конституційний Суд не розглядав конкретний спір про суб'єктивні права. З цього приводу О. В. Капліна справедливо зазначає, що на відміну від судів загальної юрисдикції, Конституційний Суд не розглядає питання факту, не встановлює фактичні обставини справи [248, с. 106]. Цим правоінтерпретаційна діяльність Конституційного Суду суттєво відрізняється від інших видів процесуальної діяльності. Тобто, як бачимо, ці інститути не є взаємозамінними [204, с. 76].

Отже питання: хто повинен здійснювати офіційне тлумачення законів – залишається відкритим.

Деякі науковці та правозастосовці переконані, що це повноваження повинен здійснювати найвищий судовий орган [446]. Однак з цією думкою важко погодитись. Звичайно, певною мірою суди загальної юрисдикції здійснюють тлумачення як Конституції, так і законів, адже, розглядаючи конкретну справу, вони з'ясовують для себе зміст правових норм і на цій основі приймають рішення, але таке тлумачення є казуальним. Верховний Суд України тривалий час здійснював офіційне тлумачення нормативного характеру і давав роз'яснення закону. Відповідно до п. 4 ст. 45 Закону України «Про судоустрій» 1981 року і до прийняття Закону «Про судоустрій України» 2002 року він мав право на підставі розгляду судової практики давати обов'язкові для нижчих судів роз'яснення з питань застосування законів. Закон «Про судоустрій і статус суддів» від 1 червня 2002 року зберіг за Верховним Судом України повноваження надавати судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики (п. 2 ст. 47 Закону). При цьому з Закону було виключено положення щодо обов'язкової сили таких роз'яснень для нижчих судів. У Законі «Про судоустрій і статус суддів» редакції 2010 року це повноваження Пленуму Верховного Суду було виключено взагалі [204, с. 76].

Відповідно до п.п. 10¹, 10² ч. 2 ст. 46 нового Закону від 02.06. 2016 р. № 1402-VIII Пленум Верховного Суду надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства під час вирішення судових справ [487]. Тобто сьогодні постанови Пленуму Верховного Суду з питань застосування законодавства – це різновид офіційних роз'яснень чинного законодавства, які не мають формально обов'язкової сили. І це, на нашу думку, є виправданим, оскільки, як справедливо зазначав М. Цвік, Верховний Суд не повинен на підставі узагальнення судової практики робити висновки, які є загальнообов'язковими для всіх судів, як офіційна модель тлумачення тієї чи іншої норми. Така практика є прямим перевищенням Верховним Судом своєї компетенції, перетворенням його із правозастосовного в правотворчий орган [647, с. 57 242, с. 52]. Тим більше, що Верховному Суду досі не завжди вдавалось формувати єдину судову практику, і навіть його рішення інколи суперечили один одному.

Окрім того, виникає питання: чи здатен Верховний Суд України здійснювати якісне тлумачення законів, виходячи з положень юридичної науки, чи буде таке тлумачення базуватись на достатній доктринальній базі? Дуже сумнівно. Як приклад можна привести Постанову Верховного Суду від 14 березня 2018 року № П/800/120/14 [472]. Не вдаючись у сутність справи, з приводу якої була прийнята дана Постанова, зауважимо лише окремі моменти.

По-перше, в аналізованій Постанові Верховний Суд, не маючи на це відповідних повноважень, дає правову оцінку окремим рішенням Конституційного Суду України, вказуючи на їх неконституційність, звинувачуючи Конституційний Суд у зміні конституційного ладу, порушенні принципу розподілу влад, конституційних прав громадян. На нашу думку, така практика є неприпустимою.

По-друге, в зазначеній Постанові міститься висновок про те, що Конституційний Суд України є політичним органом і вказується на правомірність застосування до суддів Конституційного Суду України заходів політичної відповідальності. Однак у теорії права відсутнє таке поняття, як «політичний орган». Та й заходи політичної відповідальності до суддів Конституційного Суду застосовуватись не можуть, оскільки їхній статус, і за чинним на той час, і за теперішнім Законом «Про Конституційний Суд України» прирівнюється до статусу суддів судів системи судоустрою.

З вищезазначеного можна зробити висновок, що Верховний Суд не може здійснювати науково та нормативно обґрунтоване тлумачення законів України і надання йому такого права є недоцільним і навіть небезпечним [204, с. 77].

Виходячи з теорії права, автентичне тлумачення Конституції і законів внутрішньо притаманне органу, який їх приймає. В окремих європейських державах, а також країнах пострадянського простору право здійснювати тлумачення законів закріплено за парламентами. Як зазначав свого часу М. Цвік, відсутність у законодавця права офіційно тлумачити зміст прийнятих ним законів не може позитивно впливати на правозастосовчу практику [647, с. 59].

Однак варто вказати на ризики, пов'язані з наданням права здійснювати офіційне тлумачення законів законодавчому органу.

По-перше, парламентарі є політичними діячами. Це породжує небезпеку того, що тлумачення закону буде здійснюватись виходячи з політичних вподобань. Окрім того, дійсно автентичне тлумачення закону може дати Верховна Рада того ж скликання, коли його було прийнято. Тлумачення ж Парламентом наступного скликання законів, прийнятих Парламентом попереднього скликання не може вважатись автентичним. Також існує небезпека, що вже розтлумачені положення закону Парламент наступного скликання зможе «перетлумачувати» враховуючи той розклад політичних сил, ту політичну ситуацію, яка існує на момент тлумачення.

По-друге, очікувати на високу якість законодавчих актів, а тим більше на якісне їх тлумачення можна лише від законодавців-професіоналів. Однак, відверто кажучи, рівень правової освіченості наших народних обранців залишає бажати кращого, адже в Парламенті дуже незначний відсоток депутатів, які мають юридичну освіту. І, на жаль, в Законі «Про вибори народних депутатів» взагалі відсутня вимога мати вищу освіту, не кажучи вже про освіту юридичну [204, с. 77-78].

Тоді як Конституційний Суд складається з правознавців високого рівня, які мають досвід практичної діяльності у сфері юриспруденції, значна їх частина є представниками юридичної науки і має науковий ступінь, що дозволяє їм здійснювати тлумачення як з практичного погляду, так і з погляду правової доктрини. Із цього приводу Ю. М. Тодика зазначав, що в інтелектуальному аспекті правотлумачна діяльність Конституційного Суду є одним із найскладніших видів інтелектуальної діяльності, оскільки його судді повинні володіти суттєвим науковим потенціалом, знанням практики правозастосування, бачити тенденції розвитку державно-правових приписів, мати широкий діапазон юридичного мислення щодо норм не тільки національної правової системи, але й зарубіжного законодавства. Також вони повинні бути обізнаними в практиці

правозастосовної діяльності органів конституційного контролю інших країн [621, с. 105].

На думку П. Стецюка, повноваження зі здійснення тлумачення законів було найбільш вразливим повноваженням Конституційного Суду, оскільки «... можливість тлумачення правових норм за зверненням громадян на основі реалізації положень ст. 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» була достатньо складною для реалізації, нормативно до кінця не виписаною, і часто – просто не реалізувалася Конституційним Судом з причин, далеких від об'єктивного характеру» [590, с. 98].

Дійсно, повноваження Конституційного Суду зі здійснення офіційного тлумачення законів за попередньою редакцією Закону «Про Конституційний Суд України» мало свої недоліки, головним з яких, на нашу думку, було те, що правом звернення володіли громадяни та юридичні особи приватного права, адже їм потрібно було з рішенням Конституційного Суду щодо офіційного тлумачення закону звертатись до відповідних органів, які повинні застосовувати його під час вирішення відповідних питань. Окрім того, практика діяльності Суду з цієї категорії справ показала дуже низьку правову культуру і недостатню інформованість громадян про порядок здійснення захисту своїх конституційних прав і свобод. Здебільшого такі звернення в Конституційний Суд зводились до оскарження дій державних органів за відсутності неоднозначного тлумачення Конституції і законів України, без використання в повному обсязі всіх можливостей для захисту своїх прав у судах системи судоустрою.

Однак, незважаючи на недоліки правового регулювання і практики здійснення Судом права офіційного тлумачення законів, все ж реалізація цього повноваження була дієвим засобом захисту прав та свобод громадян. У ході здійснення офіційного тлумачення законів Конституційний Суд зосереджувався, насамперед, на тих положеннях законів, які безпосередньо чи опосередковано були пов'язані із забезпеченням реалізації і захисту основних громадянських і політичних прав і свобод людини і громадянина [204, с. 78].

Таким чином, здійснення офіційного тлумачення законів Конституційним Судом сприяло єдності правового розуміння і застосування норм права всіма

органами публічної влади, вирішенню колізій, які виникали у правозастосовній діяльності та реалізації і захисту конституційних прав та свобод громадян.

Виходячи з викладеного, можемо стверджувати, що існує нагальна потреба повернути Конституційному Суду України право здійснювати офіційне тлумачення законів, однак, врахувавши недоліки попереднього конституційно-правового регулювання здійснення ним цього повноваження. На нашу думку, право на звернення до Конституційного Суду України з питань офіційного тлумачення законів України доцільно надати безпосереднім правозастосовцям, тобто підстава звернення до Суду повинна бути пов'язана з реалізацією своїх повноважень органами публічної влади та їх посадовими особами. Офіційне тлумачення законів України повинно бути виключною прерогативою Конституційного Суду, оскільки повноцінне здійснення функції конституційного контролю як виду державного контролю Конституційним Судом України є неможливим без повноваження щодо здійснення офіційного тлумачення як Конституції, так і законів України.

Окремою невирішеною проблемою є виконання рішень Конституційного Суду України. Відповідно до статті 97 Закону України «Про Конституційний Суд України» Суд у рішенні, висновку може встановити порядок і строки їх виконання, а також зобов'язати відповідні державні органи забезпечити контроль за виконанням рішення, додержанням висновку. Суд може вимагати від відповідних органів письмове підтвердження виконання рішення, додержання висновку. Тобто, як і попередній, так і новий Закон, лише фрагментарно закріплює механізм виконання рішень Конституційного Суду України [484].

Існує і юридична позиція самого органу конституційного контролю щодо механізму виконання його рішень. Зокрема, Конституційний Суд, у своєму рішенні від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000 вказав, що рішення Конституційного Суду України, незалежно від того, визначено в них порядок і строки їх виконання чи ні, є обов'язковими до виконання на всій території України; органи державної влади, органи Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, посадові та службові особи, громадяни та їх об'єднання, іноземці, особи без громадянства повинні утримуватись від застосування чи використання правових актів або їх положень, визнаних неконституційними;

рішення Конституційного Суду України мають пряму дію і для набрання чинності не потребують підтверджень з боку будь-яких органів державної влади; обов'язок виконання рішення Конституційного Суду України є вимогою Конституції України, яка має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів; додаткове визначення у рішеннях, висновках Конституційного Суду України порядку їх виконання не скасовує і не підміняє загальної обов'язковості їх виконання [514].

Таким чином, виконання (тобто реалізація) рішень Конституційного Суду України про визнання неконституційним нормативно-правового акта або окремих його положень не вимагає певної спеціальної процедури і повинно реалізуватись як правова норма. Якщо рішення не буде виконуватись суб'єктом, якому воно було адресовано, і це призведе до порушення прав чи інтересів інших суб'єктів права, чинності набирає механізм захисту порушених прав: юридична відповідальність способом і в порядку, які визначені законом. Однак у цьому випадку настання стану захисту не є механізмом примусового виконання рішень Конституційного Суду України [49, с. 64; 203, с. 462; 194, с. 331].

Визнаючи закони, інші правові акти або їх окремі положення неконституційними, Суд, покладаючи на відповідні державні органи обов'язки щодо забезпечення виконання рішення, додержання висновку, «пропонує» державним органам виконати рішення, тим самим визначає завдання нормативного органу зі врегулювання ситуації, що склалася. У тому разі, коли нормативний орган не приводить або не належно приводить нормативний акт у відповідність до рішення Суду, виникає ситуація, пов'язана з невиконанням або неналежним виконанням рішення Суду. Реалії життя свідчать про непоодинокі випадки невиконання і неналежного виконання рішень Суду, що дає підстави твердити про вірогідність несприйняття, а може, й ігнорування органами державної влади і місцевого самоврядування волі органу конституційної юрисдикції [657, с. 56].

Статтею 98 Закону визначено, що за невиконання рішень та недодержання висновків Суду настає відповідальність згідно із законом [484]. Така норма існувала і у попередній редакції Закону «Про Конституційний Суд України», однак проблема відповідальності виконання рішень Конституційного Суду залишається актуальною,

оскільки жоден нормативний акт не передбачає конкретного виду відповідальності (конституційної, адміністративної, кримінальної) за невиконання рішень і висновків вітчизняного органу конституційного контролю. У цьому або в іншому законі повинні бути передбачені конкретні види і порядок притягнення до відповідальності, але такого закону в державі не прийнято. Подібна відповідальність може бути передбачена також спеціальними нормами Кримінального кодексу або Кодексу про адміністративні правопорушення, як це має місце в інших державах, проте чинне законодавство України таких норм також не передбачає. Немає навіть самого поняття правопорушення, коли йдеться про невиконання рішень Конституційного Суду України [203, с. 462].

У цьому аспекті варто звернути увагу на досвід Республіки Білорусь, де законодавчо передбачено кримінальну відповідальність за невиконання рішень органу конституційного контролю (стаття 423 Кримінального кодексу Республіки Білорусь передбачає відповідальність у вигляді штрафу або позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю) [629].

Н. О. Задорожня та В. С. Самсонов звертають увагу на те, що в Україні спроби впровадити відповідальність за невиконання рішень Конституційного Суду здійснювались неодноразово. На розгляд Верховної Ради України різних скликань вносились схожі за змістом законопроекти з цього питання. Це проекти законів України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення», внесений народним депутатом України Грачовим О. О. (реєстр. № 5772 від 13 липня 2004 року); «Про внесення зміни до статті 382 Кримінального кодексу України (щодо посилення кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення)», внесений народними депутатами України Маркуш М. А. та Грачовим О. О. (реєстр. № 5772 від 16 лютого 2005 року), а також аналогічні йому законопроекти (реєстр. № 4044 від 21 серпня 2007 року та реєстр. № 1194 від 24 березня 2008 року), внесені народним депутатом України Мірошниченком Ю. Р., а також проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» (щодо посилення кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення), (реєстр. № 5307 від 4 листопада 2009 року). У 2013 році на розгляд Верховної Ради України народним депутатом України Развадовським В. Й. було

внесено проєкт Закону України «Про внесення змін до статті 382 Кримінального кодексу України (щодо посилення кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення службовими особами), (реєстраційний номер № 2890 від 19.04.2013).

Проте жоден із зазначених проєктів Верховною Радою України прийнято не було. На цьому спроби законодавчо закріпити забезпечення виконання рішення Конституційного Суду законодавцем були вичерпані, і на розгляд Парламентом це питання більше не виносилось. На думку вчених, саме відсутність юридичної відповідальності за невиконання рішень і висновків Конституційного Суду є однією з причин негативного ставлення і до влади, і до Конституційного Суду, що підриває авторитет держави в цілому [164, с. 12].

Слід зауважити, що застосування заходів юридичної відповідальності за порушення, невиконання рішень органів, які забезпечують правову охорону конституції є важливим показником формування ефективного механізму конституційного контролю. Однак складність встановлення спеціальної відповідальності за невиконання або неналежне виконання рішень органів конституційного контролю полягає в особливостях суб'єктів, яким адресуються ці рішення. Ними найчастіше є органи публічної влади, зміст і правовий режим діяльності яких, а також підстави, порядок і умови їх притягнення до відповідальності, досить специфічні. Для цих суб'єктів головним видом відповідальності може бути відповідальність політична [49, с. 66; 193, с. 168]. Як «заходів політичної відповідальності» деякі вчені називають відповідальність депутатів або інших посадових осіб виборних державних органів перед громадянами, яка полягає у можливому необранні їх на виборну посаду в подальшому; відставку органу державної влади або посадової особи за політичними мотивами тощо [365, с. 151; 199, с. 92].

На наше переконання, для підвищення ефективності виконання рішень вітчизняного органу конституційного контролю необхідним є поєднання вдосконалення процедури виконання таких рішень і встановлення відповідальності за їх невиконання з урахуванням специфіки правового статусу суб'єктів, які повинні виконувати відповідні рішення. Вважаємо за доцільне внести до відповідних

законодавчих актів, що стосуються статусу органів публічної влади, процесуальні норми щодо виконання ними рішень Конституційного Суду України з відповідними обов'язками цих суб'єктів [228, с. 78].

Практика діяльності органів конституційного контролю інших держав засвідчує, що беззаперечне виконання рішень органів конституційного контролю можливе тільки за стабільного соціально-економічного і політичного становища, високого рівня демократії в державі, де існує правова свідомість та культура. І залежить воно здебільшого від того, наскільки поважають одна одну гілки влади і наскільки вони зацікавлені в існуванні правової держави [49, с. 68; 50, с. 52; 236, с. 80].

Таким чином, для ефективної реалізації конституційного контролю в нашій державі як контролю неупередженого та політично незаангажованого, а також для забезпечення принципу поділу влади та належного авторитету інституту конституційного контролю, необхідно вдосконалити правові засади його діяльності, забезпечити належне здійснення конституційного контролю, високе становище органу конституційного контролю в системі органів публічної влади, його роль як державного контролюючого органу з вирішення політичних конфліктів між органами публічної влади виключно правовими засобами на підставі Конституції України.

Висновки до розділу 5

1. Дослідження історичних аспектів становлення та розвитку інституту конституційного контролю на теренах нашої держави дозволяє стверджувати, що розвиватись цей інститут почав після проголошення незалежності України з прийняттям першого Закону «Про Конституційний Суд України» 1992 року, однак про початок функціонування вітчизняного органу конституційного контролю в повному розумінні цього слова можна говорити лише після закріплення його статусу у новій Конституції нашої держави, яка заклала правові засади його організації та діяльності.

2. На сьогодні відсутні чіткі конституційні та законодавчі приписи стосовно місця Конституційного Суду України в системі органів публічної влади, відсутня визначеність з цього питання і у вітчизняній правовій доктрині. У юридичній науці найбільше прихильників віднесення органу конституційного контролю до судової гілки влади. Однак, сучасний стан правового регулювання, а також правова природа Конституційного Суду України дає підстави виділити характерні особливості, які відрізняють Конституційний Суд України від судів системи судоустрою та визначають його місце в системі органів публічної влади України.

3. Між Конституційним Судом України і судами системи судоустрою існують суттєві відмінності функціонального характеру, оскільки Конституційний Суд здійснює особливу, лише йому притаманну функцію конституційного контролю. Ця функція пронизує усі повноваження Конституційного Суду, визначає його правовий статус в системі органів державної влади як особливого контролюючого органу, метою якого є забезпечення верховенства і прямої дії Конституції України на всій території держави. Конституційний контроль як основна функція Конституційного Суду є важливим елементом механізму захисту та забезпечення реалізації Конституції, верховенства права, вищої юридичної сили і прямої дії конституційних норм, встановленого нею державного і суспільного ладу, прав і свобод людини й громадянина

4. Крім відмінностей функціонального характеру можна виділити такі особливості, які відрізняють Конституційний Суд України від судів системи судоустрою: спеціальна система законодавства; відмінність у способах та порядку формування, відмінність суб'єктів і процесуальної форми здійснення провадження, різна предметна компетенція, відмінності у юридичній природі підсумкових актів.

5. Конституційний Суд України організаційно та функціонально знаходиться поза межами як судової, так і інших гілок влади і діє у сфері забезпечення державної організації в цілому, будучи органом держави, який, здійснюючи конституційний контроль, забезпечує реалізацію державної влади. Він є вищим конституційним органом в механізмі публічної влади України, який

володіє правом контролю щодо всіх інших органів публічної влади. Метою конституційного контролю, який здійснюється Конституційним Судом, є припинення спроб будь-якої гілки влади перевищити свої конституційні повноваження або здійснювати їх реалізацію у неконституційний спосіб. Конституційний Суд України є одним із найвищих конституційних органів публічної влади в Україні, головною функцією, призначенням якого є конституційний контроль як окремий вид державної контрольної діяльності. І хоча він іменується судом, однак є абсолютно специфічним органом, непідконтрольним і непідзвітним жодному органу публічної влади.

6. Важливе значення для ефективного здійснення повноважень Конституційним Судом України має питання розмежування політики і права у його діяльності. Конституційний Суд є правовим інститутом і повинен стояти осторонь від політики. Однак, будучи важливим елементом політичної системи, повністю відсторонитись від проблем політики він не може. Здійснюючи повноваження по реалізації конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності, виступає на захист конституційного устрою держави. Однак підсумкові акти Конституційного Суду повинні базуватись на правовій основі, а не виходити із міркувань політичної доцільності.

7. З метою формування дійсно незалежного, політично незаангажованого Конституційного Суду необхідно вдосконалити порядок його формування. По-перше, необхідно чітко визначити критерії рівня компетентності осіб, які претендують на посади суддів Конституційного Суду. По-друге, слід вдосконалити механізм конкурсного відбору на посади суддів Конституційного Суду, зокрема передбачити створення незалежної конкурсної комісії всіма суб'єктами призначення членів органу конституційного контролю, а не лише Президентом України.

8. Конституція України прямо не наділяє Конституційний Суд України повноваженням здійснювати наступний конституційний контроль законів України про внесення змін та доповнень до Конституції України, однак і не забороняє його. Однак на практиці Конституційний Суд здійснює наступний

конституційний контроль змін та доповнень до Конституції. Зважаючи на те, що Конституційний Суд України є органом, який здійснює державний контроль за дотриманням стану конституційної законності в країні і повинен мати можливість забезпечити дотримання принципу верховенства права та здійснювати охорону Конституції від будь-яких посягань, вважаємо за необхідне закріпити за Конституційним Судом на конституційному та законодавчому рівні право здійснювати наступний конституційний контроль змін та доповнень до Конституції України.

9. З метою забезпечення в державі чіткого розподілу влад, забезпечення функціонування органів публічної влади на основі норм Конституції, до переліку повноважень конституційного Суду України необхідно включити повноваження з вирішення питань про встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади, причому як за горизонтальним, так і за вертикальним принципом. Тобто Конституційний Суд повинен мати право визначати та розмежовувати компетенцію як між органами, які належать до різних гілок влади, так і між органами публічної влади загальнонаціонального, регіонального та місцевого рівня.

10. Модель конституційної скарги, закріплена в законодавстві України, відповідає сучасним тенденціям діяльності органів конституційного контролю і міжнародним стандартам захисту прав людини. Однак існує низка питань функціонування інституту конституційної скарги в Україні, які потребують законодавчого вдосконалення на основі позитивного зарубіжного досвіду: розширення кола суб'єктів подання конституційної скарги, чітке визначення підстав та предмету конституційної скарги, законодавче врегулювання питання критеріїв обґрунтованості конституційної скарги, закріплення можливості подачі конституційної скарги без використання всіх інших національних засобів правового захисту, законодавчого визначення випадків зловживання конституційною скаргою і встановлення обмежень, які передбачали б неможливість таких зловживань.

11. Необхідно повернути Конституційному Суду України право здійснювати офіційне тлумачення законів, однак, врахувавши недоліки попереднього конституційно-правового регулювання здійснення ним цього повноваження. Право на звернення до Конституційного Суду України з питань офіційного тлумачення законів України доцільно надати безпосереднім правозастосовцям, тобто підстава звернення до Суду повинна бути пов'язана з реалізацією компетенції відповідними органами публічної влади та їх посадовими особами. Офіційне тлумачення законів України повинно бути виключною прерогативою Конституційного Суду, оскільки повноцінне здійснення функції конституційного контролю як виду державного контролю Конституційним Судом України є неможливим без повноваження щодо здійснення офіційного тлумачення як Конституції, так і законів України.

12. Правова природа актів Конституційного Суду України вимагає детального законодавчого механізму, який би реально забезпечував їх виконання, визначення заходів відповідальності за їх невиконання. Водночас реалізація актів Конституційного Суду України повинна забезпечуватися всіма органами держави, оскільки орган конституційного контролю не володіє повноваженням контролю за діяльністю органів держави з реалізації прийнятих ним актів, не наділений примусовими засобами виконання своїх рішень. Для підвищення ефективності виконання рішень вітчизняного органу конституційного контролю необхідним є поєднання вдосконалення процедури виконання таких рішень і встановлення відповідальності за їх невиконання з урахуванням специфіки правового статусу суб'єктів, які повинні виконувати відповідні рішення. Доцільно внести до відповідних законодавчих актів, що стосуються статусу органів публічної влади, процесуальні норми щодо виконання ними рішень Конституційного Суду України з відповідними обов'язками цих суб'єктів. Цю прогалину в законодавстві необхідно усунути, адже процес виконання рішень Конституційного Суду України на практиці стикається із значними труднощами. Акти Конституційного Суду України, які володіють обов'язковістю, не мають ніякої реальної примусової сили, крім сили власного авторитету органу конституційного контролю.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено і по-новому розв'язано важливу наукову проблему, що виявляється в комплексному дослідженні конституційного контролю як окремого виду державного контролю, його ролі в механізмі здійснення публічної влади, та вироблено пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері організації та реалізації конституційного контролю. Найважливішими науковими результатами дослідження є такі:

1. Первинним положенням теоретико-методологічних засад дослідження інституту конституційного контролю є визначення змісту поняття «державний контроль», який можна розглядати як функцію держави, як засіб забезпечення законності, як стадію управлінського процесу, а також у найбільш широкому значенні – як вид юридичної діяльності. Особливість державного контролю як функції, що пронизує всі гілки влади і є засобом реалізації різнорідних гілок влади, визначає надзвичайну різноманітність його видів. Конституційний контроль є окремим за особливостями реалізації, метою та призначенням видом державного контролю.

2. Історія становлення та розвитку інституту конституційного контролю показує, що в сучасній державно-правовій практиці цей інститут має універсальний характер, оскільки є притаманним як для країн із глибокими демократичними традиціями, так і для країн, які лише в недалекому минулому стали на шлях демократичного розвитку. Незважаючи на схожі функції всіх органів такого характеру, цей інститут проявляється у значному різноманітті моделей, які вже не можна зводити до «класичних» – американської та європейської. Факторами, які вплинули на формування наявних на сьогодні моделей конституційного контролю, є особливості правових систем окремих держав, форма правління, політичний режим, який склався в державі, національні, історичні особливості розвитку відповідної держави, її політико-правові традиції. Тому сьогодні можна говорити про змішані моделі конституційного контролю, у яких поєднано певні риси, властиві як американській, так і європейській моделі.

Аналіз поширеності застосування конкретних моделей конституційного контролю дозволяє стверджувати, що на сучасному етапі домінантною є європейська модель в її різноманітних варіантах. Це пояснюється перевагами континентальної системи права загалом та закону як джерела права зокрема, а також здатністю спеціалізованих органів більш ефективно здійснювати конституційний контроль, який є головною функцією і головним призначенням таких органів.

3. Методологія дослідження теоретико-правових та праксеологічних засад конституційного контролю в системі державного контролю вимагає використання як вихідних методологічних основ дослідження філософських, загальноправових і конкретно-наукових методів без прив'язки до ієрархії методологій, враховуючи, що конституційний контроль як вид державного контролю тісно пов'язаний з іншими державно-правовими явищами та інститутами, що вимагає застосування широкого арсеналу методів дослідження. Саме такий підхід до методології сприяє правильному розумінню інституту конституційного контролю, а отже, й вирішенню важливих питань його ефективної реалізації.

4. Конституційний контроль – це специфічна діяльність державних органів, наділених спеціальною компетенцією безпосередньо в основному законі, заснована на правозастосовних і правотворчих засадах і спрямована на забезпечення верховенства конституції у правовій системі суспільства, яка здійснюється за суворо визначеною процедурою і полягає в перевірці, виявленні, констатації та усуненні невідповідностей конституції правових актів, а також дій (бездіяльності) органів публічної влади, організацій або громадських об'єднань, здійснення офіційного тлумачення конституції та законів і прийняття на цій підставі актів, що мають загальнообов'язковий і остаточний за своїми юридичними наслідками характер.

Характерні риси конституційного контролю базуються на таких ознаках державного контролю: 1) правовий характер діяльності; 2) форми реалізації державного контролю; 3) відносини між контролюючим і підконтрольним

суб'єктом (підконтрольність); 4) об'єкт державного контролю; 5) право органу державного контролю скасовувати акти підконтрольного суб'єкта.

5. Принципи конституційного контролю – ключові ідеї, вихідні засади організації та діяльності державних органів, наділених спеціальною компетенцією щодо перевірки, виявлення, констатації та усунення невідповідностей конституції правових актів, а також дій (бездіяльності) органів публічної влади, організацій або громадських об'єднань та здійснення інших повноважень, які забезпечують удосконалення, забезпечення ефективності та результативності такої діяльності.

До принципів конституційного контролю слід віднести окремі загальні принципи державного контролю, тобто ті, що відтворюють засади контролю, незалежно від сфери державно-правової діяльності (верховенство права, законність, гласність, ефективність), та спеціальні принципи, які відображають особливості конституційного контролю як виду державного контролю (принцип незалежності здійснення конституційного контролю, принцип неупередженості, принцип загальнообов'язковості й остаточності результатів конституційного контролю, принцип науковості). При цьому системоутворююче значення мають принципи верховенства права та законності, які є основоположними засадами правової регламентації суспільних відносин у сфері конституційного контролю.

6. Конституційний контроль не належить до функцій жодної з гілок влади у зв'язку з тим, що, по-перше, інститут конституційного контролю покликаний вирішувати питання, пов'язані із розмежуванням повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, а також між органами загальнодержавного та регіонального (місцевого) рівня, по-друге, конституційний контроль покликаний убезпечити органи публічної влади від прийняття актів, які суперечитимуть волі та інтересам народу як єдиного джерела влади в демократичній державі.

Функціонально перебуваючи за межами будь-якої із традиційних гілок влади, конституційний контроль визначальним чином впливає на забезпечення чіткого балансу між гілками влад і є важливим чинником реалізації системи стримувань і противаг у демократичних країнах світу та здійснює суттєвий вплив на всі види

публічної влади: як на державну владу, так і на безпосереднє народовладдя та місцеве самоврядування.

7. Конституційний нормоконтроль представляє врегульовану основним законом та законодавством держави діяльність спеціально уповноважених органів державної влади з перевірки на відповідність нормам конституції, її духу та принципу конституційної законності правових актів, що здійснюється з метою забезпечення верховенства основного закону та встановлення правової державності. Конституційний нормоконтроль є основним призначенням інституту конституційного контролю та основною формою його реалізації.

Підставами для визнання правових актів неконституційними зазвичай є невідповідність конституції відповідної держави змісту норми; невідповідність юридичній формі та неналежне юридичне оформлення; порушення конституційно встановленої процедури прийняття відповідного правового акта; перевищення конституційних повноважень під час його прийняття, порядку набуття ним чинності.

8. Офіційне тлумачення як форма конституційного контролю – це діяльність уповноваженого державою органу, яка полягає в роз'ясненні змісту норми конституції або закону, з метою заповнення прогалин у регулюванні правових відносин, усунення розбіжностей у розумінні певної правової норми різними суб'єктами правореалізації.

В процесі здійснення офіційного тлумачення орган конституційного контролю має право враховувати зміни, які відбулись у суспільстві, однак лише в межах того змісту, який вклав у відповідний акт законодавець, жодних змін до правових норм, які ним тлумачаться, орган конституційного контролю вносити не може.

Незважаючи на те, що повноваження зі здійснення офіційного тлумачення конституції і, тим більше, законів притаманне далеко не всім державам, воно є важливою формою реалізації конституційного контролю, оскільки функціонально переважає і навіть визначає глибинну сутність нормоконтролю та інших форм

реалізації цього правового інституту, сприяючи його ефективному функціонуванню в механізмі здійснення публічної влади.

9. Правова природа конституційного контролю як окремого виду державної контрольної діяльності чітко виявляється під час вирішення питань щодо встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади. Відносини конституційного контролю у сфері встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади мають управлінський характер, оскільки в процесі здійснення таких повноважень органи конституційного контролю визначають предмети відання органів публічної влади.

Реалізація конституційного контролю у сфері встановлення та розмежування компетенції органів публічної влади здійснюється двома способами: 1) закріплення повноваження про вирішення питань компетенції має непрямий характер, витікаючи з інших повноважень, наданих органу конституційного контролю; 2) конституція і законодавство безпосередньо відносить питання встановлення та розмежування компетенції органів публічної влади до відання органу конституційного контролю.

10. Звернення приватних осіб до органів конституційного контролю, з одного боку, є ефективним засобом захисту прав та свобод, а з іншого – це одна з форм впливу на діяльність органів публічної влади. Найбільш ефективною формою захисту прав та свобод органами конституційного контролю є інститут конституційної скарги. Конституційна скарга – це звернення особи приватного права до органу конституційного контролю з вимогою перевірити конституційність певного правового акта або дії органу публічної влади або посадової особи, якщо такий акт або дія порушує її конституційні права та свободи.

Найбільш поширеною моделлю конституційної скарги на сьогодні є модель часткової конституційної скарги, що надає можливість оскаржувати нормативно-правові акти або їхні окремі види. Однак тенденцією розвитку інституту конституційної скарги можна вважати поширення моделі повної конституційної

скарги, яка передбачає можливість перевірки конституційності будь-яких правових актів, включаючи індивідуальні акти правозастосування.

11. Правова природа конституційного контролю як окремого виду державної контрольної діяльності значною мірою виявляється під час вирішення таких питань публічно-правового характеру, як питання, пов'язані з переслідуванням посадових осіб за порушення конституції, питання добровільної відставки глави держави, надання висновку про неможливість виконання президентом своїх повноважень з поважних причин, участь у процедурі розпуску парламенту, у сфері забезпечення конституційності виборів і референдумів, повноваження щодо контролю за конституційністю організації та діяльності політичних партій, конституційний контроль у випадках надзвичайних обставин у держав і право вирішення питання про неконституційність внаслідок прогалини в законодавстві.

12. Процесуальні правовідносини у сфері реалізації конституційного контролю – це врегульовані конституцією, законодавством, регламентарними нормами суспільні відносини, які складаються між суб'єктами права в процесі реалізації конституційного контролю. Такі правовідносини мають специфічні риси, які виявляються в їхніх об'єктах, у складі та характері процесуальних прав і обов'язків суб'єктів цих відносин.

Аналіз зіставлення понять «конституційно-правовий спір», «конституційно-правовий конфлікт» та «конституційно-правова колізія» дозволяє стверджувати, що об'єктом процесуальних відносин у сфері конституційного контролю варто вважати не конституційний спір, а наявний чи можливий конституційно-правовий конфлікт.

Суб'єкти процесуальних відносин у сфері конституційного контролю – це органи влади і особи, які беруть участь у процесі реалізації конституційного контролю, а також органи влади і особи, які вступають у певні відносини з органом конституційного контролю, пов'язані з реалізацією конституційного контролю, які володіють певним процесуальним статусом та комплексом процесуальних прав та обов'язків. Залежно від ступеню участі у процесі реалізації конституційного контролю, суб'єкти цих відносин можна поділити на дві основні

групи: 1) основні, до яких слід віднести орган конституційного контролю як організатора процедури конституційного контролю; 2) другорядні – суб'єкти, пов'язані з процесом реалізації конституційного контролю, які сприяють його реалізації.

13. Процес реалізації конституційного контролю – регламентований процесуальними нормами порядок діяльності органів конституційного контролю з перевірки відповідності актів та дій (бездіяльності) органів публічної влади та їх посадових осіб приписам конституцій, а також вирішення інших питань публічно-правового характеру, спрямованої на забезпечення верховенства конституції у правовій системі суспільства та прийняття на цій підставі загальнообов'язкових та остаточних актів.

Характерними рисами процесу конституційного контролю, який відрізняє його від процесу здійснення судочинства у судах системи судоустрою, слід віднести: 1) регулюється, як правило, регламентами спеціалізованих органів конституційного контролю (за умов європейської моделі конституційного контролю), актами, які регламентують правила здійснення загального судочинства, або судовими прецедентами (за умов американської та змішаної моделей); 2) в основу процесу реалізації конституційного контролю покладені не всі принципи, на основі яких здійснюється судочинство в судах системи судоустрою; 3) на відміну від рішень судів системи судоустрою, акти органів конституційного контролю здійснюють визначальний вплив на публічно-правові відносини, на розвиток правової системи та державності загалом.

14. Підсумковий акт органу конституційного контролю – це правовий акт, який прийнятий відповідним органом конституційного контролю в межах своєї компетенції та у встановленому законом процесуальному порядку, містить висновки органу конституційного контролю, постановлені ним у результаті конституційного нормоконтролю, офіційного тлумачення конституції чи законів, здійснення інших, передбачених законодавством повноважень, а також має державно-владний характер, обов'язкову силу на всій території держави й оскарженню не підлягає. Підсумкові акти органів конституційного контролю

мають нормативний характер, безпосередню дію, загальнообов'язковість, остаточність і юридичну силу, що дозволяє інтерпретувати конституційні норми і дискваліфікувати правові акти, а також непрямым чином давати оцінку правозастосовчій практиці.

Правові позиції органу конституційного контролю – це система аргументів, викладених у мотивувальній частині рішення та підсумкові висновки, викладені в резолютивній частині рішення, прийнятого за результатами конституційного контролю, які виражають ставлення органу конституційного контролю до певного публічно-правового явища (факту, проблеми), що відображають волю всіх або більшості членів органу конституційного контролю, мають загальний характер дії, є обов'язковими на всій території держави і володіють такою ж юридичною силою, як і самі акти суду, в яких вони містяться. Правові позиції Конституційного Суду можна поділити на два основні види: 1) правові позиції, сформульовані внаслідок конституційного нормоконтролю; 2) правові позиції, сформульовані внаслідок здійснення офіційного тлумачення конституції і законів.

15. Характерними особливостями, які відрізняють Конституційний Суд України від судів системи судоустрою та визначають місце в системі органів публічної влади України, є такі: відмінності функціонального характеру, оскільки Конституційний Суд здійснює особливу, лише йому притаманну функцію конституційного контролю; спеціальна система законодавства, яке регулює порядок здійснення конституційного контролю; відмінність у формуванні між судами системи судоустрою і Конституційним Судом; особливість суб'єктів і процесуальної форми здійснення конституційного контролю; різна предметна компетенція, відмінності у юридичній природі підсумкових актів. Конституційний Суд України є одним із найвищих конституційних органів публічної влади в Україні, головною функцією, призначенням якого є конституційний контроль як окремий вид державної контрольної діяльності. І саме такий його статус – органу конституційного контролю – необхідно закріпити на конституційному та законодавчому рівні.

16. Важливе значення для ефективного здійснення повноважень Конституційним Судом України має питання розмежування політики і права у його діяльності. Конституційний Суд України є важливим елементом політичної системи, однак політична функція цього органу може і повинна реалізовуватися лише у формі конституційного контролю. Саме Конституційний Суд України як незалежний, політично незаангажований орган може виступати гарантом забезпечення чіткого розподілу влади та конституційної законності в державі.

17. З метою забезпечення підвищення ефективності організації та реалізації конституційного контролю необхідним є вдосконалення конкурсного порядку відбору кандидатур на посади суддів Конституційного Суду України, підвищення вимог до кандидатів на ці посади, включення до переліку повноважень Конституційного Суду України права здійснювати наступний конституційний контроль законів України про внесення змін та доповнень до Конституції України та права вирішення питань про встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади як за горизонтальним, так і за вертикальним принципом, вдосконалення національної моделі конституційної скарги на основі позитивного зарубіжного досвіду, повернення Конституційному Суду України право здійснювати офіційне тлумачення законів, з урахуванням недоліків попереднього конституційно-правового регулювання здійснення ним цього повноваження, конституційне та законодавче визначення механізму виконання рішень Конституційного Суду України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики: навч. посіб. К.: Факт, 2003. 384 с. URL: <http://pravoznavec.com.ua/books>
2. Авер'янов В. Б. Організація виконавчої влади: необхідність усунення внутрішніх суперечностей. *Право України*. 2009. № 6. С. 30-35.
3. Авер'янов В. Б., Андрійко О. Ф. Виконавча влада і державний контроль / ред. Лопата М. С. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Робоча група з реформування центральних органів виконавчої влади. Київ, 1999. 47 с.
4. Административное право: учебник / Б. В. Россинский, Ю. Н. Стариков. М.: НОРМА: ИНФРА-М. 2011. 928 с.
5. Административное право: учебник / под ред. Л. Л. Попова, М. С. Студеникиной. М.: Норма: ИНФРА-М, 2016. 704 с.
6. Адміністративне право України: підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
7. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у двох томах: Том 1. Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с. URL: <http://textbooks.net.ua/content/category/9/29/15/>.
8. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у двох томах: Том 1. Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. К.: ТОВ Юридична думка, 2007. 592 с.
9. Александрова М. А. Решения Конституционного Суда Российской Федерации как источник российского права: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Московский государственный университет имени О. Е. Кутафина. М., 2017. 256 с.
10. Алексеев Д. Б. Актуальные проблемы контрольной деятельности органов государственной власти в современной России: дисс... канд. юрид. наук: 12.00.14.

Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ. М., 2015. 240 с.

11. Алексеев Д. Б. Система государственной контрольной деятельности. *Административное и муниципальное право*. 2015. № 11 (95). С. 1131-1137.

12. Алексеев С. С. Государство и право. Начальный курс. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Юрид. лит., 1996. 192 с.

13. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2 т. М.: Юрид. литература, 1981 – 1982. Том II. 1982. 360 с.

14. Алексеев С. С. Теория государства и права. 2-е изд. М.: Норма, 2002. 595 с.

15. Алексеєнко І. Г. Європейська модель конституційної юстиції: теоретико-правові проблеми становлення та розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2001. 14 с.

16. Алехин А. П., Кармолицкий А. А., Козлов Ю. М. Административное право в Российской Федерации: учебник. М.: Зерцало-М, 2003. 608 с.

17. Алмейда Луиш Нунеш де. Развитие идеи демократического правового государства и применение вытекающих из нее принципов Конституционным Судом Португалии. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2004. № 3. С. 88-91.

18. Аминова Г. Г. К вопросу о понятии конституционно-правового спора. *Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование*. 2013. Выпуск 5. С. 66-73.

19. Аминова Г. Г. Конституционно-правовые споры в процессе создания и деятельности политических партий: дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.02. Национальный исследовательский университет». Высшая школа экономики». М., 2016. 243 с.

20. Англійсько-український словник термінів та понять з державного управління / уклад. Г. Райт та ін.; пер. В. Івашко. К.: Основи, 1996. 128 с.

21. Андрійко О. Ф. Державний контроль: теорія і практика: наукова доповідь. К.: НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 1999. 24 с.

22. Андрійко О. Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади. К.: Наукова думка, 2004. 301 с.
23. Андрійко О. Ф. Державний контроль: нові погляди на його сутність і призначення. *Державний контроль у сфері виконавчої влади: наук. доп.* / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Юрнаукацентр, 2000. С. 10-13.
24. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 1999. 38 с.
25. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 1999. 378 с.
26. Андрійко О. Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади. К.: Наукова думка, 2004. 301 с.
27. Андрошук С. Принцип верховенства права: визначення, співвідношення із суміжними поняттями, особливості законодавчого закріплення та реалізації. *Юридичний журнал*. 2005. № 11. С. 74-77.
28. Антологія конституційного процесу в сучасній Україні. *Центр Разумкова* ; авт.-уклад. Віктор Мусіяка. К.: Заповіт, 2017. 780 с.
29. Антонов А. В. Реформа Конституционного Совета Франции. *Журнал конституционного правосудия*. 2011. № 2 (30). С. 27-38.
30. Антонов А. В. Конституционный совет Франции – полномочия в сфере организации и проведения референдума. URL: https://zakon.ru/LibraryHome/DownloadPub?_id=4280
31. Артеменко В. М. Надзор и контроль за соблюдением законодательства о труде: автореф. дис ... канд. юрид. наук. М., 1975. 24 с.
32. Артемчук Д. О. Поділ державної влади в контексті конституційної юриспруденції: загальнотеоретичний і функціональний аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. К., 2019. 242 с.

33. Арутюнян Г. Г. Конституционный Суд в системе государственной власти (сравнительный анализ). Ереван, «Нжар», 1999. 238 с. URL: <https://mognovse.ru/qiz-arutyunyan-gagik-garushevich-konstitucionnij-sud-stranica-2.html>
34. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: курс лекц. М.: Омега-Л, 2004. 282 с.
35. Афанасьев В. Г. Человек в управлении обществом. М.: Политиздат, 1977. 125 с.
36. Багрій О. І. Доктрина верховенства Конституції України (за матеріалами практики Конституційного Суду України): дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. Ужгородський національний університет. Ужгород, 2016. 239 с.
37. Бандурка О. М., Тищенко М. М. Адміністративний процес: підручник для вищих навч. закл. К.: Літера ЛТД, 2001. 336 с.
38. Бандурка О. М., Тищенко М. М. Адміністративний процес: підручник для вищих навч. закл. К.: Літера ЛТД, 2002. 286 с.
39. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права: монографія. Х.: Право, 2008. 220 с.
40. Барбук А. В. Непосредственное применение норм международных договоров в национальных правовых системах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.10. Минск, 2007. 20 с.
41. Барнашов А. М. Судебная власть и конституционное правосудие в системе единства, разделения и взаимодействия ветвей государственной власти. *Вестник Томского государственного университета*. 2003. № 279. С. 12-17. <http://journals.tsu.ru/uploads/import/789/files/279-012.pdf>
42. Бахрах Д. Н. Юридический процесс и административное судопроизводство. *Журнал российского права*. 2000. № 9. С. 6-17.
43. Бачило И. Л. Функции органов управления (правовые проблемы оформления и реализации). М.: Юрид. лит., 1976. 200 с.

44. Беляев В. П. Контроль и надзор как формы юридической деятельности: вопросы теории и практики: дисс... д-ра юрид. наук. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2006. 436 с.
45. Бенедик И. В. Понятие и соотношение логических и функциональных стадий в юридическом процессе. *Процессуальные вопросы повышения эффективности правового регулирования социалистических общественных отношений*. Ярославль, 1981. С. 28-29.
46. Березин Ю. Б. Конституционно-правовой статус органов конституционного контроля в европейских странах: дис... канд. юрид. наук. 12.00.02. Уральская Государственная Юридическая Академия. Екатеринбург, 2006. 234 с.
47. Берестова І. Е. Конституційний Суд України в системі юрисдикційних органів: загальні положення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 154-159.
48. Битяк Ю. П., Зуй В. В. Адміністративне право України. Конспект лекцій. Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 1996. 160 с.
49. Білоусов Ю. В., Івановська А. М. Шляхи забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 58-68.
50. Білоусов Ю. В., Івановська А. М. До питання про причини невиконання рішень Конституційного Суду України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*. 2007. Вип. 180. С. 47-55.
51. Бланкенагель А. Теория и практика конституционного контроля в ФРГ. *Советское государство и право*. 1989. № 1. С. 102-109.
52. Блохин П. Судебный контроль законодательства в Королевстве Бельгия: от конституционного арбитража к конституционному правосудию. *Сравнительное Конституционное Обозрение*. 2015. № 4 (107). С. 62-83.
53. Боботов С. В., Жигачев И. Ю. Введение в правовую систему США. М.: Норма, 1997. 333 с.

54. Богданевич Т. С. Офіційне тлумачення Основного Закону Конституційним Судом України: дис... канд. юрид.наук. 12.00.02. Національна академія внутрішніх справ. К., 2019. 244 с.
55. Богданевич Т. Теоретичні аспекти інституту тлумачення в системі конституційного права. *Юридична наука*. 2016. № 12 (66). С. 4-10.
56. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. М.: Норма, 2003. 1235 с.
57. Бондарева Е. А. Институт предварительного конституционного контроля в России и Франции: теория и практика применения. *Вестник ВГУ. Серия: Право*. 2013. № 2. С. 57-67.
58. Бондаренко В. А., Пустова Н. О. Парламентський контроль у системі державного контролю. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. Вип. 1. С. 159-171.
59. Бондарь Н. С. Обеспечение баланса власти и свободы – главная задача конституционного правосудия. *Проблемы совершенствования российского законодательства*. Ростов-на-Дону. Изд-во Рост. ун-та, 2005. С. 6-16.
60. Бондарь Н. С. Конституция, Конституционный Суд и налоговое право. *Налоги*. 2006. № 3 (461), январь. С. 3-7.
61. Брежнев О. В. Споры о компетенции между органами власти как объект судебного конституционного контроля. *Конституционное и муниципальное право*. 2005. № 4. С. 35-37. URL: www.zonazakona.ru › law › comments
62. Брежнев О. В. «Американская» модель судебного конституционного контроля (генезис и основные черты). *Конституционное и муниципальное право*. 2005. № 6. С. 30-32.
63. Брежнев О. В. Правовая природа конституционного суда как судебного органа конституционного контроля. *Государственная власть и местное самоуправление*. 2005. № 6. URL: <http://www.lawmix.ru/comm.php?id=961>.
64. Брежнев О. В. Федеральный судебный конституционный контроль в России. М.: Издательство Московского университета, 2006. 273 с.

65. Брежнев О. Конституционно-правовые споры как явление современной действительности (генезис, содержание, порядок разрешения). *Сравнительное конституционное обозрение*. 2005. № 4 (53). С. 3-8.
66. Буханевич О. М. Адміністративні послуги в Україні: засади надання та шляхи вдосконалення: монографія. Хмельницький: Хмельницький, 2017. 391 с.
67. Буханевич О. М., Івановська А. М. Конституційний контроль як вид державного контролю: змістовно-функціональна характеристика. *Публічне право*. 2019. № 4 (36). С. 9-18.
68. Буханевич О. М., Івановська А. М. Конституційний Суд України: до питання про місце в системі розподілу влад. *Публічне право*. 2020. № 3 (39). С. 16-25.
69. Буханевич О. М. Президент України в механізмі держави: історія становлення та проблеми конституційно-правового регулювання. *Публічна влада в Україні: проблемні аспекти та шляхи вдосконалення*: колективна монографія / О. М. Буханевич, А. М. Івановська, І. Л. Литвиненко та ін. ; за заг. ред. доктора юридичних наук, доцента Буханевича О. М. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018., С. 50-81.
70. Буханевич О. М., Івановська А. М. До питання про правову природу державного контролю. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*: збірник тез III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 28 лютого – 3 березня 2020 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 60-63.
71. Буханевич О. М., Івановська А. М. Принципи конституційного контролю як специфічного виду державного контролю: сутнісна характеристика. *Наука і правоохорона*. 2019. № 4. С. 67-79.
72. Буханевич О. М., Івановська А. М. Сутність та види принципів державного контролю. *Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення*:

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 3 – 4 квітня 2020 року). Дніпро: Дніпровський гуманітарний університет, 2020. С. 130-133.

73. Ван Хук М. Конституционные суды и делиберативная демократия. *Известия вузов. Правоведение*. 2013. № 2. С. 135-149.

74. Василевич Г. А. Конституционное правосудие. Минск: Право и экономика, 2012. 326 с. URL: https://law.bsu.by/pub/26/Vasilevich_14.pdf

75. Василевич Г. А. Толкование (разъяснение) актов как средство обеспечения единообразного их применения *Повышение качества законодательства как средство юридической безопасности*: материалы Междунар. круглого стола, Минск, Беларусь, 16 ноября 2018 г. ; БГУ, Юридический фак., каф. конституционного права / под ред. Г. А. Василевича, Т. С. Масловской. Минск: БГУ, 2019. С. 3-15. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/218015/1/3-15.pdf>

76. Василевич Г. А., Остапович И. Ю. Нормативность решений специализированных органов конституционного контроля в Российской Федерации, Республике Беларусь и Республики Казахстан: сравнительно-правовое исследование. Минск, : «Право и экономика», 2016. 311 с.

77. Васильев С. В. Загальноправові та спеціальні методи дослідження джерел цивільного процесуального права. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 13-128., с. 126.

78. Васьковский Е. В. Руководство к толкованию и применению законов. М.: Бр. Башмаковы, 1913. 158 с.

79. Веклич В. Методи дослідження прав і свобод людини та громадянина. Віче. 2009. № 22. С. 4-6.

80. Великий тлумачний словник сучасної української мови : Близько 170 000 слів / укл. та гол. ред. Вячеслав Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.

81. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) : Близько 250 000 слів/ укл. та гол. ред. Вячеслав Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

82. Верещагин А. Н. Судебное правотворчество в России. Сравнительно-правовые аспекты. *Международные отношения*, 2004. 344 с.

83. Вершинин С. И. Понятие публичной власти и её взаимодействие с государственным принуждением. *Вектор науки ТГУ*. 2010. № 1. С. 8-11. URL: [edu.tltsu.ru › media71246 › 02Vershinina](http://edu.tltsu.ru/media71246/02Vershinina)
84. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Ін-Юре, 2002. 668 с.
85. Висновок «Про конституційну ситуацію в Україні». *Європейська Комісія за демократію через право (Венеціанська комісія)*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a36#Text
86. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи) (реєстр. № 1017) вимогам статей 157 і 158 Конституції України 16 грудня 2019 року № 8-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008v710-19#Text>
87. Висновок у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статей 85 та 101 Конституції України (щодо уповноважених Верховної Ради України) (реєстр. № 1016) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20 листопада 2019 року № 6-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006v710-19>
88. Витрук Н. В. Конституционное правосудие: Судебно-конституционное право и процесс: учеб. пособ. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2005. 527 с.
89. Витрук Н. В. Конституционное правосудие в России (1991-2001 гг.): Очерки теории и практики. М.: Городец-издат, 2001. 508 с.
90. Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс. М.: Закон и право. Издательское объединение «ЮНИТИ», 1998. 376 с.
91. Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма: Инфра-М, 2012. 592 с.

92. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
93. Вітвіцький С. С. Контроль як гарантія законності публічної адміністрації: дис... д-ра юрид. наук...12.02.07. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро. 2016. 480 с.
94. Вітвіцький С. С. Контрольна влада в Україні: проблеми теорії та практики. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 4 (162). С. 89-97.
95. Вітвіцький С. С. Співвідношення термінів «контроль» та «нагляд»: проблеми теорії, аналіз законодавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 1-2. том 1. С. 93-96.
96. Вознюк В. Практика вирішення Конституційним Судом України деяких проблем щодо захисту прав і свобод людини згідно з чинним Кримінальним кодексом України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 5. С. 72-77.
97. Гаджиев Г. А. Подведомственность и допустимость обращений в Конституционный Суд Российской Федерации. *Журнал российского права*. 1997. № 6. С. 3-10.
98. Гаджиев Г. А., Перепеляев С. Г. Предприниматель – налогоплательщик – государство. *Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации : [учебное пособие]*. М.: ФБК-Пресс, 1998. 592 с.
99. Галмаи Г. Опыт конституционного правосудия в Венгрии. *Государство и право*. 1993. № 9. С. 63-73.
100. Галус О. О. Безпосереднє народовладдя як форма здійснення публічної влади *Публічна влада в Україні: проблемні аспекти та шляхи вдосконалення: колективна монографія / О. М. Буханевич, А. М. Івановська, І. Л. Литвиненко та ін. ; за заг. ред. доктора юридичних наук, доцента Буханевича О. М.* Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 294-351.
101. Галус О. О. *Форми безпосереднього народовладдя в Україні: дис. канд. юридичних наук: 12.00.02 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. 2012. 223 с.

102. Гантман В. И. Государственный строй Италии. М.: Изд-во Института международных отношений, 1961. 295 с.
103. Гаращук В. М. Контроль та нагляд в державному управлінні. Х.: Фоліо, 2002. 176 с.
104. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.07. Х., 2003. 35 с.
105. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Х., 2003. 412 с.
106. Гарлицкий Л. Реформа конституционного судопроизводства в Польше. *Конституционное право: восточноевропейское обозрение*. М.: МОНФ, 1999. № 3. С. 103-113.
107. Гашина Н. Н. Конституционный контроль как фактор обеспечения эффективности Конституционного законодательства Российской Федерации. *Правовое государство*. 2012. № 2. С. 63-68.
108. Герасимова А. Е. Конституционные основы права на судебную защиту в США: дисс... канд. юрид. наук. 12.00.02. Московский государственный юридический университет имени О. Е. Кутафина. М., 2015. 182 с.
109. Гергелійник В. О. Правові проблеми становлення і функціонування конституційної юстиції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Національна академія внутрішніх справ України. К., 1999. 203 с.
110. Гетьман Є. А. Поняття «державна влада» та її співвідношення з виконавчою владою. *Публічне право*. 2012. № 4 (8). С. 70-76.
111. Головатий С. П. Верховенство права: юридичний принцип, який в Україні офіційно визнано та який має діяти. *Українське право*. 2006. № 1. С. 85-90.
112. Голосніченко Д. І. Теорія повноважень: вітчизняний та зарубіжний досвід їх формування: монографія. К.: Г.А.М., 2009. 356 с.
113. Горбова Н. А. Природа державного контролю (нагляду) та генезис його законодавчого визначення. *Право та державне управління*. 2019. № 1 (34). Том 1. С. 37-42.

114. Горшенев В. М. Природа юридического процесса как комплексной системы. *Актуальные проблемы юридического процесса в общенародном государстве*: сб. науч. тр. ; под ред. В. М. Горшенева. Ярославль: ЯрГУ, 1980. С. 240-244.
115. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М.: Юрид. лит, 1972. 258 с.
116. Горшенев В. М. Теория юридического процесса / В. М. Горшенев, В. Г. Крупин, Ю. И. Мельников и др.; под общ. ред. В. М. Горшенева. Харьков: Вища школа, 1985. 192 с.
117. Горшенев В. М. О разновидностях юридического процесса. *Актуальные проблемы юридического процесса в общенародном государстве*: сб. науч. тр.; под ред. В. М. Горшенева. Вып. I. Ярославль: ЯрГУ, 1979. С. 3-10.
118. Горшенев В. М. Функции и содержание нормы процессуального права по советскому законодательству. *Проблемы правоведения*. Новосибирск. 1967. С. 16-38.
119. Горшенев В. М., Шахов И. Б. Контроль как правовая форма деятельности. М.: Юрид. лит., 1987. 176 с.
120. Грабильніков А. В. Конституційна юстиція в Україні: до визначення поняття. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 1. С. 3-7.
121. Грабчук Я. І. Кабінет Міністрів України як суб'єкт правової охорони Конституції України: автореф. дис... канд. юрид. наук. 12.00.02. Ужгородський національний університет. Ужгород, 2018. 20 с.
122. Грабчук Я. І. Кабінет Міністрів України як суб'єкт правової охорони Конституції України: дис... канд. юрид. наук. 12.00.02. Ужгородський національний університет. Ужгород, 2018. 205 с.
123. Грабчук Я. Кабінет Міністрів України як суб'єкт наступного конституційного контролю. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2018. Квітень. С. 28-31.
124. Григор'єв В. А. Політико-правова природа конституційного Суду в системі поділу влади. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип 60. С. 305-310.

125. Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація. К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. 211 с.
126. Гришина Н. В. Система принципів державного контролю. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2017. Випуск 24. С. 72-75.
127. Гультай М. Інститут конституційної скарги в конституціях європейських держав. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 2. С. 130-139.
128. Гультай М. М. До питання про необхідність впровадження конституційної скарги в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 6. С. 114-124.
129. Гультай М. М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя. Курс лекцій. К.: «Центр учбової літератури», 2019. 270 с.
130. Гультай М. М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя: монографія. Х.: Право, 2013. 424 с.
131. Дайси А. В. Основы государственного права Англии: Перевод, дополненный по 6-му английскому изданию. Введение в изучение английской конституции ; под ред.: П. Г. Виноградов, проф.; пер.: О. В. Полторацкая. 2-е изд. М.: Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1907. 707 с.
https://rusneb.ru/catalog/004034_000032_PEGUB-RU_%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%BC%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F+%D0%93%D0%9E%D0%A3%D0%91_EK_91170/
132. Даль В. Л. Толковый словарь живого велико-русского языка: в 2 т. Т. 2. М.: Рус. яз., 1981. 779 с.
133. Данильян О. Г. Місце і значення соціального контролю у сфері правового виховання. *Проблеми законності*. 2009. № 103. С. 220-225.
134. Дашковська О. Р. Теоретичні аспекти розподілу влад в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 1997. 22 с.
135. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. М.: Русский язык, 1976. 1096 с.

136. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.
137. Державне управління та державна служба: словник-довідник / уклад. О. Ю. Оболенський. К.: КНЕУ, 2005. 480 с.
138. Державний контроль у сфері виконавчої влади / В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, В. Л. Коваленко; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Ін-т держави і права ім. В. Корецького НАН України, 1999. 47 с.
139. Деркач А. Л. Захист прав людини у конституційному процесі: питання теорії та практики: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.02, 12.00.11. Інститут законодавства Верховної Ради України. К., 2019, 390 с.
140. Дмитриев А. В. Конфликтология. Учебное пособие. М.: Гардарики, 2000. 320 с. http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KOMPLEKS/KURS_1/kurs/10/03.htm
141. Дмитриев В. В. Конституционная юстиция в субъектах РФ: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Академия управления МВД России. М., 2004. 34 с.
142. Дніпров О. С. Парадигма виконавчої влади в Україні: адміністративно-правовий аспект: дис. д-ра юрид. наук. 12.00.07. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2019. 498 с.
143. Драгоманов М. «Вільна спілка» – «Вольный союз». Спроба української політико-соціальної програми «Вільна спілка» та сучасний український конституціоналізм: Драгоманівський збірник / [за ред. Т. Г. Андрусяка]. Львів: Світ, 1996. С. 7-72.
144. Драчов О. В. Польський Конституційний Трибунал та міжнародні договори. *Форум права*. 2010. № 4. С. 326-332. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10dovtmd.pdf>
145. Дрозд А. О. Історико-порівняльний аналіз формування інституту конституційного контролю в Німеччині та Франції. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 3-10.
146. Друзенко Г. Конституційний Суд України: на шляху до інституційного суїциду. *Дзеркало тижня*. 2010. № 41. 6 листопада.

147. Дуброва О. Б. Поняття, суб'єкти та різновиди конституційного контролю. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 12. С. 88-97.
148. Дябло В. К. Судебная охрана конституций в буржуазных государствах и в Союзе ССР, М., 1928, 118 с.
149. Европейская комиссия за демократию через право. Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Исследование № 538/2009. Страсбург, 27/11/2011. 185 с. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad\(2010\)039rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad(2010)039rev-rus)
150. Езеров А. А. Конфликтность и конфликт в конституционном праве / Проблемы современной конституционалистики: учеб. пособ. / под ред. М. Ф. Орзиха. К.: Юринком Интер, 2012. 368 с.
151. Езеров А. Конфликтность и конфликт в конституционном праве. *Российское право: образование, практика, наука*. 2007. № 7 (36). С. 48-53.
152. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с.
153. Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод: (Укладена в г. Римі 04.11.1950). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
154. Єзеров А. А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.12. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2007. 20 с.
155. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект). К.: Світ знань, 2002. 528 с.
156. Жалімас Д. Індивідуальна конституційна скарга: на шляху до оптимальної моделі захисту прав людини. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з питань запровадження конституційної скарги в Україні: збірка тез*, м. Київ, 18 груд. 2015 р. / Конституц. Суд України ; за заг. ред. Ю. В. Бауліна. К.: ВАІТЕ, 2016. С.124-131.

157. Жалімас Д. Офіційна конституційна доктрина: концепція, значущість, головні принципи розвитку. *Філософія права і загальна теорія права*. 2016. № 1-2. С. 267-280.
158. Жидков О. А. Верховный суд США: право и политика ; отв. ред. А. А. Мишин. М.: Наука, 1985. 221 с.
159. Жук Н. Парламент, Президент, Уряд: через взаємостримування до порозуміння: монографія. Харків, 2007. 242 с.
160. Загальна Декларація прав людини: (принята Генеральною Ассамблеєю ООН 10.12.1948). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
161. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та інші; за ред. В. В. Копейчикова. Стер. вид. К.: Юрінком Інтер, 1999. 320 с.
162. Загальна теорія держави й права: підручник / М. Цвік, О. Петришин, Л. Авраменко та ін. ; за ред. М. Цвіка, О. Петришина. Х.: Право, 2009. 584 с.
163. Загвязинский В. И., Атаханов Р. А. Методология и методы психолого-педагогического исследования. М.: Academia, 2001. 207 с.
164. Задорожня Н. О., Самсонов В. С. До окремих питань вдосконалення правового статусу Конституційного Суду України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 2. 2013. С. 11-13.
165. Зайцев Р. В. Види судового нормоконтроля. *Російський судья*. 2003. № 4. С. 4-17.
166. Закоморна К. О. Роль інституту конституційного контролю в забезпеченні стабільності конституційного розвитку (на прикладі постсоціалістичних країн Східної Європи). *Державне будівництво і місцеве самоврядування*. 2011. Випуск 22. С. 96-105.
167. Закон «Про Конституційний Суд Литовської Республіки (станом на 30.06.2020 р.)». *Офіційний сайт Конституційного Суду Литовської Республіки*. URL: <https://www.lrkt.lt/lt/apie-teisma/teisine-informacija/konstitucinio-teismo-istatymas/1450>

168. Закон «Про Конституційний Суд Республіки Словенія». *Офіційний сайт Конституційного Суду Республіки Словенія*. <https://www.us-rs.si/pravna-podlaga/zakoni/>
169. Закон «Про Федеральний Конституційний Суд». *Офіційний Сайт Федерального Конституційного Суду Німеччини*. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/DE/Verfahren/Rechtsquellen/rechtsquellen_node.html;jsessionid=CD8C65ED593B53F2C44F7E78581A2715.1_cid393.
170. Закон Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде». *Офіційний сайт Конституційного Суду Азербайджанської Республіки*. URL: <http://www.constcourt.gov.az/legislation/30>
171. Закон за Конституционния Съд (Обн., ДВ, бр. 67 от 16.08.1991 г., доп., бр. 25 от 16.03.2001 г., в сила от 1.09.2000 г., изм. и доп., бр. 45 от 30.04.2002 г., бр. 114 от 30.12.2003 г., в сила от 1.01.2004 г.; изм. с Решение № 1 от 7.03.2006 г. на Конституционния съд на РБ - бр. 23 от 17.03.2006 г.; изм. и доп., бр. 50 от 3.07.2012 г., бр. 19 от 5.03.2014 г., в сила от 5.03.2014 г.)). *Офіційний сайт Конституційного Суду Республіки Болгарія*. URL: <http://www.constcourt.bg/bg/LegalBasis>
172. Закон Латвийской Республики «О Конституционном Суде» (С изменениями, принятыми до 5 сентября 2013 года). URL: www.parliament.am/library/.../latvia.pdf
173. Закон Республики Беларусь «О Конституционном судопроизводстве» от 8 января 2014 г. № 124-З. *Офіційний сайт Конституційного Суду Республіки Білорусь*. URL: <http://www.kc.gov.by/document-35203>
174. Замотаева Е. К. Конституционно-правовые споры. *Конституционное и муниципальное право*. 2004. № 5. С. 2-7.
175. Замотаева Е. К. Судебный нормоконтроль как способ разрешения конституционно-правовых споров в РФ: автореф. дисс.... канд. юрид. наук. 12.00.02. МГУ имени М. В. Ломоносова. М., 2005. 25 с.
176. Зведений федеральний закон: Повне законодавче положення Закону про Конституційний Суд Австрійської Республіки 1953 року, версія від 2 листопада

2020 року. *Офіційний сайт Конституційного Суду Австрійської Республіки*. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000245>

177. Зейберт Х. Требования, предъявляемые к конституционным жалобам, для принятия их к рассмотрению и механизмы для избежания излишней загруженности суда. Защита основных прав Конституционным судом. Страсбург: Издание Совета Европы, 1995. С. 60-70.

178. Зимин А. В. Конституционный контроль в системе разделения властей (теоретико-правовые аспекты): дисс... канд. юрид. наук: 12.00.01. Юридический институт МВД России. М., 2002, 211 с.

179. Зимин А. В. Конституционный контроль в системе разделения властей (теоретико-правовые аспекты): автореф. дис. канд. юрид. наук.: 12.00.01. Юридический институт МВД России. М., 2002. 23 с.

180. Золотухіна Л. О. Методологія дослідження поняття «публічний інтерес» як адміністративно-правової категорії. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 1 (26), 2019. С. 135-139.

181. Иванов И. Н. Общественный контроль в государственных производственных предприятиях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1965. 19 с.

182. Ивановская А. Н. Актуальные вопросы защиты прав и свобод человека Конституционным Судом Украины. *Правовое обеспечение устойчивого развития Республики Беларусь в контексте интеграционных процессов*: материалы 1 Республиканской научно-практической конференции (г. Гомель, 6 – 7 апреля 2006 года): в 2 ч. / ред. кол.: Е. В. Богданов, Л. А. Краснобаева, Т. Г. Кравченко, И. И. Эсмантович ; Мин-во обр. РБ. Гомель: УО «ГГУ им. Ф. Скорины», 2006. Ч. 1. С. 48-52.

183. Ивановская А. Н. К вопросу об условиях приемлемости конституционной жалобы. *Тенденции развития юридической науки и практики совершенствования правовых институтов в условиях формирования инновационного общества: сб.*

науч. ст. В 2-х ч. Ч 1. / Гр.ГУ им. Я. Купалы ; редкол.: С.Е. Чебуранова (гл. ред.) [и др.]. Гродно: Гр.ГУ, 2019. С. 19-22.

184. Ивановская А. Н. К вопросу о правовой природе решений Конституционного Суда Украины об официальном толковании Конституции и законов. *Актуальные проблемы современного публичного и частного права: материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Минск, 9 апреля 2015 г.)*. Минск.: Экоперспектива, 2015. С. 33-35.

185. Ивановская А. Н. Отдельные вопросы правового регулирования института конституционной жалобы. *Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы*. Серыя 4. Правазнаўства. 2019. Том 9. № 2. С. 6-16.

186. Ивановская А. Н. Правовые позиции Конституционного Суда Украины. *Национальная государственность и европейские интеграционные процессы: в 2 т.: сб. науч. тр. ; редкол.: С. А. Балашенко [и др.]*. Мн.: Изд. центр БГУ, 2008. Т. 2. Проблемы унификации законодательства в Содружестве Независимых Государств и Европейском Союзе. С. 20-23.

187. Ивановская А. Н. Политико-правовой аспект в деятельности Конституционного Суда Украины. *Динамика правотворчества и правоприменения в новых условиях развития экономики: сб. научн. тр. ; в 2-х ч. / Ин-т парламентаризма и предпринимательства ; под ред. А. А. Квяткович [и др.]*. Мн.: ИПП, 2012. Ч. 1. С. 48-53.

188. Ивановская А. Н. Проблемные вопросы конкурсного отбора кандидатов на должность судьи Конституционного Суда Украины. *Юридическая наука и практика: наследие, состояние и перспективы развития: сб. науч. ст. / ГрГУ им. Я. Купалы.: ред. кол. С. Е. Чебуранова (гл. ред.) [и др.]*. Гродно: ГрГУ, 2018. Часть 1. С. 93-96.

189. Ивановская А. Н. Проблемные вопросы проверки конституционности международных договоров Конституционным Судом Украины *Наука. Общество. Государство. Электронный научный журнал*. 2013. № 3 (3). URL: http://esj.pnzgu.ru/files/esj.pnzgu.ru/ivanovskaya_am_13_3_07.pdf.

190. Ивановская А. Процесс реализации конституционного контроля: отдельные

теоретико-правовые вопросы. *Art and Science*. 2020. Vol. 2 (2). S. 30-50.

191. Ивановская А. Н., Чудык-Белоусова Н. И. Роль Конституционного Суда Украины в защите трудовых прав. *Трудовое и социальное право*. 2014. № 4 (12). С. 33-40.

192. Ильинский И. Н., Щетинин Б. В. Конституционный контроль и охрана конституционной законности в социалистических странах. *Советское государство и право*. 1969. № 9. С. 40-48.

193. Івановська А. М. Актуальні питання забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XIII регіональної науково-практичної конференції (м. Львів, 8 – 9 лютого 2007 року). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету ім. І. Франка, 2007. С. 167-169.

194. Івановська А. М. Актуальні питання забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів*: зб. наук. пр. за результатами Другої науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 4 березня 2011 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2011. С. 325-333.

195. Івановська А. М. Верховенство права як основоположний принцип конституційного контролю. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання», м. Острог, 22 травня 2020 року. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2020. С. 35-36.

196. Івановська А. М. До питання про гарантії недоторканості суддів Конституційного Суду. *Актуальні проблеми юридичної науки*: Збірник тез Міжнародної наукової конференції «П'ятнадцяті осінні юридичні читання». (21 – 22 жовтня 2016 року). Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 56-58.

197. Івановська А. М. До питання про державно-правову природу конституційного контролю. *Правові засади взаємодії органів публічної влади з інституціями громадянського суспільства в Україні та зарубіжних державах*: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 29

листопада 2019 року). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2019. С. 113-117.

198. Івановська А. М. До питання про доцільність віднесення конституційного контролю до окремої гілки влади. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 8 – 9 травня 2020 року). Ужгородський національний університет. Ужгород., 2020. С. 28-32.

199. Івановська А. М. До питання про забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів*: зб. наук. пр. за результатами Четвертої науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 18 – 19 жовтня 2013 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2014. С. 82-95.

200. Івановська А. М. До питання про зміст правотворчої функції Конституційного Суду України. *Актуальні проблеми юридичної науки*: Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Тринадцяті осінні юридичні читання». (м. Хмельницький, 14 – 15 листопада 2014 року). Частина 2. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2014. С. 27-30.

201. Івановська А. М. До питання про місце Конституційного Суду України в системі органів державної влади. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1 (53). С. 12-26.

202. Івановська А. М. До питання про місце судової влади в системі розподілу влад демократичних країн світу. *Актуальні проблеми юридичної науки*: зб. тез Міжнародної наукової конференції «Десяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 18 – 19 листопада 2011 р.): у 4-х част. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2011. Частина друга. С. 92-95.

203. Івановська А. М. До питання про обов'язковість виконання рішень Конституційного Суду України органами державної влади. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 460-463.

204. Івановська А. М. До питання про офіційне тлумачення законів України. *Публічне право*. 2018. Спеціальний випуск. С. 75-81.

205. Івановська А. М. До питання про підстави подання конституційної скарги. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Сімнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 19 – 20 жовтня 2018 року): [у 2-х част.]. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. Перша частина. С. 78-81.
206. Івановська А. М. До питання про сутність поняття «публічна влада». *Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, (м. Запоріжжя, 8 – 9 травня 2020 року) / За заг. ред. Т.О. Коломoeць. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. С. 138-143.
207. Івановська А. М. До питання розмежування понять «контроль» та «нагляд» в адміністративному праві. *Адміністративно-правова доктрина і практика в умовах сучасних викликів: матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Адміністративно-правова доктрина і практика в умовах сучасних викликів»*, м. Київ, 4 – 5 червня 2020 року / ред. кол. Гриценко І. С., Мельник Р. Л. та ін. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 17-20.
208. Івановська А. М. До питання про формування Конституційного Суду України. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Хмельницький, 23 – 30 квітня 2018 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 48-52.
209. Івановська А. М. До питання про юридичну природу актів органів конституційної юстиції. *Актуальні проблеми конституційного права та державотворення: зб. наук. пр., присвячений 70-ій річниці з дня народження першого голови Конституційного Суду України Л. П. Юзькова* / за заг. ред. В. М. Олуйка. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2008. Частина 1. С. 157-160.
210. Івановська А. М. Законність, конституційна законність та конституційність як засади здійснення конституційного контролю: до питання співвідношення понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 43-46.

211. Івановська А. М. Засоби захисту прав і свобод людини і громадянина органами конституційної юстиції: європейський досвід. *Актуальні питання реформування правової системи України*: зб. наук. ст. за матеріалами 3-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 2 – 3 червня 2006 р.): у 2-х т. / уклад. Т. Д. Климчук, І. М. Якушев. Луцьк: Вежа, 2006. Т. 1. С. 120-123.
212. Івановська А. М. Конституційна скарга як ефективний засіб захисту прав і свобод людини та громадянина органами конституційного контролю: недоліки вітчизняної моделі. *Соціологія права*. 2019. Спецвипуск, присвячений 23-ій річниці Конституції України. С. 12-15.
213. Івановська А. М. Конституційна скарга як засіб захисту прав та свобод людини Конституційним Судом України. *Актуальні проблеми юридичної науки*: зб. тез Міжнародної наукової конференції «Дев'ять осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 12 – 13 листопада 2010 р.): у 4-х част. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2010. Частина друга. С. 39-4.
214. Івановська А. М. Конституційне правосуддя і захист прав людини: позитивний зарубіжний досвід та перспективи розвитку в Україні. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 36-42.
215. Івановська А. М. Конституційне право зарубіжних країн: навчальний посібник. В 2-х частинах. Частина 2. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. 653 с.
216. Івановська А. М. Конституційний контроль: теорія та практика реалізації: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова 2020. 558 с.
217. Івановська А. М. Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції: організаційно-правові та функціональні відмінності. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 24 – 25 жовтня 2019 року). Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, С. 18-21.

218. Івановська А. М. Конституційний Суд України як гарант місцевого самоврядування в Україні. *Муниципальне право України: навчальний посібник.* / О. М. Буханевич, С. Г. Стеценко, І. Л. Самсін, А. М. Івановська та ін. ; за заг. ред. доктора юридичних наук, професора Буханевича О. М. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 375-384.
219. Івановська А. М. Місце Конституційного Суду України в системі органів державної влади. *Публічна влада в Україні: проблемні аспекти та шляхи вдосконалення: колективна монографія* / О. М. Буханевич, А. М. Івановська, І. Л. Литвиненко та ін. ; за заг. ред. доктора юридичних наук, доцента Буханевича О. М. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. 391 с.
220. Івановська А. М. Недоліки правового регулювання умов прийнятності конституційної скарги в Україні. *Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації»* (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019, С. 191-194.
221. Івановська А. М. Об'єкт процесуальних відносин у сфері реалізації конституційного контролю. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.); [редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л.Г. Бзова (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2020. С. 199-202.
222. Івановська А. М. Окремі особливості функціонування змішаних моделей конституційного контролю. *Конституційна реформа в Україні: досвід країн Центральної і Східної Європи: зб. матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції.* (Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 16 жовтня 2020 р.). / Упоряд. І.Д. Софінської. Львів Каменярь, 2020. С. 105-109.

223. Івановська А. М. Окремі питання визначення конституційності правових актів Конституційним Судом України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1 (17). С. 23-31.
224. Івановська А. М. Основні підходи до розуміння сутності державного контролю: *Актуальні питання вдосконалення національного законодавства: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Маріуполь, 14 травня 2020 р.). Маріуполь: ДонДУУ, 2020. 133 с. С. 31-33.
225. Івановська А. М. Особливості дії у часі актів Конституційного Суду України. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів: зб. наук. пр. за результатами Третьої науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 14 – 15 червня 2012 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. С. 354-359.
226. Івановська А. М. Особливості правової природи актів органів конституційного контролю. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року): Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2019. С. 123-126.
227. Івановська А. М. Офіційне тлумачення Конституції і законів України як повноваження Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4 (48). С. 19-35.
228. Івановська А. М. Перспективи визначення заходів відповідальності за невиконання рішень Конституційного Суду України. *Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез Міжнародної наукової конференції «Одинадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 23 – 24 листопада 2012 р.): у 4-х част. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. Частина друга. С. 77-79.
229. Івановська А. М. Питання місцевого самоврядування в актах Конституційного Суду України. *Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні: Збірник тез VI Всеукраїнської заочної науково-*

практичної конференції (м. Хмельницький, 7 грудня 2017 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017. С. 48-55.

230. Івановська А. М. Питання політики і права в діяльності Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4 (40). С. 51-59.

231. Івановська А. М. Поняття та значення правових позицій Конституційного Суду України. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні*: матеріали Всеукраїнської міжвузівської наукової конференції молодих вчених та аспірантів (м. Івано-Франківськ, 28 квітня 2006 року). Івано-Франківськ, 2006. С. 98-101.

232. Івановська А. М. Правозахисна діяльність Конституційного Суду України у сфері кримінального судочинства України. *Правова політика в Україні: питання теорії та практики*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 24 жовтня 2014 року): в 2 т. К.: Національна академія прокуратури України, 2014. Т. 2. С. 148-153.

233. Івановська А. М. Предмет конституційного контролю, що здійснюється за конституційними скаргами фізичних та юридичних осіб: європейський досвід. *Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави» (м. Хмельницький, 19 – 20 жовтня 2018 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 116-118.

234. Івановська А. М. Правові засади функціонування Конституційного Суду України: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. 222 с.

235. Івановська А. М. Правові позиції Конституційного Суду України: поняття та характерні ознаки. *Університетські наукові записки*. 2015. № 2 (54). С. 27-41.

236. Івановська А. М. Проблеми виконання рішень Конституційного Суду України. *Конституційні засади державного управління та місцевого самоврядування в Україні*: зб. тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 15-й річниці прийняття Конституції України (м. Хмельницький,

17 червня 2011 р.). Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2011. С. 76-80..

237. Івановська А. М. Проблемні питання формування Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2018. № 2 (66). С. 24-35.

238. Івановська А. М. Розмежування судового та конституційного контролю: теоретико-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 234-237.

239. Івановська А. М. Роль конституційного контролю у забезпеченні балансу державної влади: теоретико-правовий аспект. *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 1. С. 325-327.

240. Івановська А. М. Роль Конституційного Суду України у захисті соціальних прав особи. *Актуальні питання регулювання відносин у сфері соціального забезпечення: збірник тез доповідей круглого столу*. (м. Хмельницький, 6 листопада 2015 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 40-46.

241. Івановська А. М., Чудик-Білоусова Н. І. Захист трудових і соціальних прав у практиці Конституційного Суду України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Університетські наукові записки*. 2014. № 3. С. 245-258.

242. Івановська А. М. Щодо питання про офіційне тлумачення законів України. *Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез Міжнародної наукової конференції «Шістнадцяті осінні юридичні читання»*. (м. Хмельницький, 20 – 21 жовтня 2017 року). Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017. С. 52-54.

243. Івановська А. М. Щодо принципів відмінностей Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції. *Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез Міжнародної наукової конференції «Чотирнадцяті осінні юридичні читання»*. (м. Хмельницький, 23 – 24 жовтня 2015 року). Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2015. С. 25-27.

244. Івановська А. М. Юридична природа актів конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4 (16). С. 42-50.
245. Ільков В. В. Методологія дослідження джерел права в адміністративному судочинстві. *Форум права*. 2016. № 5. С. 48-52. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_10.pdf
246. Інститут конституційної скарги як засіб захисту основних прав і свобод: порівняльно-правовий аналіз: монографія ; за заг. ред. М. М. Гецько, Ю. М. Бисаги, Д. М. Белова. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2015. 228 с.
247. Йоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. М.: Юрид. лит., 1961. 381 с.
248. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: монографія. Х.: Право, 2008. 296 с.
249. Карпечкін П. Ф. Співвідношення функцій судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України в контексті судової реформи. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/72B8E4BBF0E079F6C2257AF4003AB4C5?OpenDocument](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/72B8E4BBF0E079F6C2257AF4003AB4C5?OpenDocument)
250. Кельзен Г. Чисте правознавство. Проблема справедливості. К.: Юніверс, 2004. 495 с.
251. Кельзен Г. Чистое учение о праве. 2-е изд ; пер. с нем. М.В. Антонова и С.В. Лёзова. СПб.: ООО Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2015. 542 с. URL: http://ivka.rsuh.ru/binary/78809_76.1462732758.46936.pdf
252. Кельман М. Підсумкові акти конституційної юрисдикції зарубіжних країн: їх юридична природа. *Право України*. 2000. № 10. С.124-127.
253. Кельман М. С. Конституційний контроль як засіб захисту конституцій у національних правових системах континентального права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. *Національна академія наук України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького*. К., 2001. 19 с.
254. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль: ТЗВО «Терно-граф», 2011. 492 с.

255. Кельман М., Мурашин О. Загальна теорія держави й права: підручник. К.: Кондор, 2006. 478 с.
256. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). М.: Норма, 2000. 156 с.
257. Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права. 5-е изд. М. Изд-во СГУ, 2009. 521 с.
258. Кизяковский В. В. Германский конституционализм. 1813-1866., М., 1985. 198 с.
259. Клишас А. А. Конституционная юстиция в зарубежных странах. М.: Междунар. Отношения, 2007. 288 с.
260. Клишас А. А. Конституционный контроль и конституционное правосудие в зарубежных странах: дисс. ... д-ра. юрид. наук по спец.: 12.00.02. Московский университет Министерства внутренних дел России. М., 2007. 571 с.
261. Клишас А. А. Конституционный контроль и конституционное правосудие зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование / под ред. В. В. Еремяна. М.: Международные отношения, 2007. 496 с.
262. Клишас А. А. Основные концепции конституционного контроля и конституционного правосудия: политико-правовое обоснование. *Вестник Академии экономической безопасности МВД России*. 2010. № 7. С. 82-92.
263. Ключков В. Система органів державного нагляду та контролю. *Право України*. 2010. № 2. С. 204-207.
264. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Ваіте, 2018. 908 с.
265. Кметик-Подубінська Х. Правове моделювання як метод сучасних конституційно-правових досліджень. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 211-215.
266. Кобзарь Д. А. Судебное разрешение конституционно-правовых споров о компетенции в Российской Федерации: автореф. дисс... канд. юрид. наук:

- 12.00.02. Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. М., 2005. 22 с.
267. Кобзарь Д. А. Судебное разрешение конституционно-правовых споров о компетенции в Российской Федерации: дис.... канд. юрид. наук. 12.00.02. Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. М., 2005. 207 с.
268. Кобринський В. Ю. Державний контроль у сфері національної безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київський національний університет внутрішніх справ. К., 2008. 20 с.
269. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 323 с.
270. Ковалів М. В. Судовий контроль як гарантія забезпечення прав та свобод громадян. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С.117-124.
271. Ковалко Н. М., Дрозд А. О. Актуальні пропозиції щодо імплементації міжнародного законодавства у сфері конституційного контролю в правову систему України. *Право і суспільство*. 2016. № 4. Частина 2. С. 26-32.
272. Ковальчук В. Б. Конституційна юстиція в механізмі легітимації державної влади: зарубіжний та вітчизняний досвід. URL: naub.oa.edu.ua > Факультети > Інститут права ім. І. Малиновського
273. Ковальчук В. Б. Роль та місце Конституційного Суду України в системі органів державної влади. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 114-126.
274. Ковальчук С. Проблема визначення поняття публічної влади в теорії держави і права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. № 884. С. 47-51.
275. Кодекс конституційної юрисдикції № 502-XIII від 16.06.1995 р. *Офіційний сайт Конституційного Суду Республіки Молдова*. URL: http://www.constcourt.md/public/files/file/Baza%20legala/cod_jc_ro.pdf

276. Козюбра М. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 30-63.
277. Козюбра М. І. Наявні гарантії незалежності суддів не забезпечують належної самостійності судової влади в Україні. *Юридичний журнал*. 2005. № 5. С. 8-11. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1687>
278. Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 4. С. 24-32.
279. Козюбра Н. И. Юридическая наука и перспективное прогнозирование. *Методологические проблемы юридической науки*. К.: Наукова думка, 1990. С. 55-68.
280. Кокотова М. А. Решения Конституционного Совета Франции. *Конституционный Совет Франции на современном этапе: сборник статей*. М.: Издательская группа «Юрист», 2015. С. 156-171.
281. Колесников Е. В., Степанова Ю. В. Толкование конституционных норм Конституционным Судом России: некоторые вопросы теории. *Вестник Саратовской государственной академии права*. 2011. № 3. С. 32-37.
282. Колісник О. В. Запровадження принципу верховенства права в національне судочинство. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. Випуск 11. С. 84-94.
283. Колодій А. М. Принципи права України: монографія. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
284. Колоколов Н. А., Павликов С. Г. Право, закон, судебный прецедент: российский вариант: монография. М.: ИГ «Юрист», 2008. 92 с.
285. Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України: навч. посіб. К.: Прецедент, 2007. 531 с.
286. Компетенції та процедури. *Офіційний сайт Конституційного Суду Республіки Австрія* URL: <https://www.vfgh.gv.at/kompetenzen-und-verfahren/kompetenzen.de.html>
287. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, прийнята в м. Нью-Йорку 31.10.2003: затверджена Резолюцією 58/4 51-му на пленарному

засіданні 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text

288. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11. 1950 р. (ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97). URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

289. Консолідований федеральний закон: Повне законодавче положення Федерального конституційного закону Австрії, версія від 20 липня 2020 року. *Федеральна система правової інформації (RIS)*. URL:
<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000138>

290. Константи́й О. Щодо місця Конституційного Суду України в механізмі державної влади (за результатами внесення змін до Основного Закону в частині правосуддя). *Український часопис конституційного права*. 2018. Часопис 3. С. 31-38.

291. Конституционное (государственное право) зарубежных стран: в 4 т. ; отв. ред. Б. А. Страшун. 3-е изд. М.: БЕК, 2000. Тома 1–2. Часть общая. 784 с.

292. Конституционно-правовые основы государственного контроля в Российской Федерации. Научно-практическое пособие. М.: Издание Государственной Думы. 2011. 160 с. URL:
<http://duma.gov.ru/media/files/sHuOBRk3ESc5cWRZx7wPSvgxdiVZqJJG.pdf>

293. Конституционный Закон Республики Армения О Конституционном Суде от 17.01. 2018 г. *Офіційний сайт Конституційного Суду Республіки Вірменії*.
http://www.concourt.am/russian/law_cc/index.htm

294. Конституционный судебный процесс : учебник для вузов / Воробьев А. П., Жилин Н. А., Задиора В. И. и др. ; отв. ред. М. С. Саликов. М.: Норма, 2003. 405 с.

295. Конституция Азербайджанской Республики от 26 сентября 2016 года. *Офіційний сайт Конституційного Суду Азербайджанської Республіки*. URL:
<http://www.constcourt.gov.az/legislation/37>

296. Конституция в XXI веке: сравнительно-правовое исследование: монография ; Институт государства и права РАН ; Отв. ред. В. Е. Чиркин. М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. 656 с.
297. Конституция на Република България. *Офіційний сайт Конституційного Суду Республіки Болгарія*. URL: <http://www.constcourt.bg/bg/LegalBasis>
298. Конституция Республики Армения, принята референдумом РА 5 июля 1995 года. (Изменения в Конституцию РА внесены референдумом 27 ноября 2005 года. (Изменения в Конституцию РА внесены референдумом 6 декабря 2015 года. *Офіційний сайт Президента Республіки Вірменія*. <https://www.president.am/ru/constitution-2015/>
299. Конституция Республики Беларусь от 15 марта 1994 г. с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г. *Офіційний сайт Конституційного Суду Республіки Білорусь*. URL: <http://www.ks.gov.by/document-1013>
300. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. *Офіційний сайт Конституційної Ради Республіки Казахстан*. URL: <http://ksrk.gov.kz/kk/article/kazakstan-respublikasynyn-konstituciyasy>
301. Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий. Алматы: Раритет, 2010. 400 с.
302. Конституция Республики Молдова 27.08.1994. *Президентура Республіки Молдова. Офіційний сайт*. URL: <http://www.presedinte.md/rus/constitution>
303. Конституційна ситуація в Україні: «розмови запросто». *Голос України*. 15 грудня 2020 року. URL: <http://www.golos.com.ua/article/339697>
304. Конституційне право України / за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. К.: Укр. центр правн. студій, 1999. 376 с.
305. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 18. Ст. 133.

306. Конституція Італійської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). К.: Москаленко О. М., 2018. 62 с.
307. Конституція Королівства Іспанії (чинний текст), затверджений судами на пленарних засіданнях Конгресу депутатів та Сенату, що відбулися 31 жовтня 1978 р., ратифікований іспанським народом на референдумі 6 грудня 1978 р. та санкціонований Його Величністю Королем перед судами 27 грудня 1978 року. *Офіційний сайт Конституційного суду Королівства Іспанія.* URL: <http://www.tribunalconstitucional.es/es/tribunal/normativa/Normativa/CONSTITUCION.pdf>
308. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). К.: Москаленко О.М., 2018. 84 с.
309. Конституція Португальської Республіки від 2 квітня 1976 року. *Офіційний сайт Конституційного Суду Португальської Республіки.* URL: <http://www.tribunalconstitucional.pt/tc/crp.html>
310. Конституція Республіки Литва, прийнята громадянами Литовської Республіки у 1992 році 25 жовтня на референдумі оголошено: Lietuvos Aidas, 10.11.1992, №: 220; Valstybės Žinios, 30.11.1992, №: 33, видання № 1014. *Офіційний сайт Конституційного Суду Литовської Республіки.* URL: <https://www.lrkt.lt/lt/apie-teisma/teisine-informacija/konstitucija/125>)
311. Конституція Республіки Румунія. *Офіційний сайт Палати депутатів Парламенту Республіки Румунія.* URL: http://www.cdep.ro/pls/dic/site2015.page?den=act2_2&par1=5#t5c0s0sba146
312. Конституція Республіки Сербія. *Офіційний сайт Конституційного Суду Республіки Сербія.* URL: <http://www.ustavni.sud.rs/>
313. Конституція Республіки Словенія. *Офіційний сайт Конституційного Суду Республіки Словенія.* URL: <https://www.us-rs.si/pravna-podlaga/ustava/>
314. Конституція Словацької Республіки від 1 вересня 1992 року. *Офіційний сайт Конституційного Суду Словацької Республіки.* URL: <https://www.ustavnysud.sk/ustava-slovenskej-republiky>

315. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (редакція від 1.01.2020 р.). *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
316. Конституція Французької Республіки: *Офіційний сайт Конституційної Ради Французької Республіки.* <https://www.conseil-constitutionnel.fr/la-constitution>
317. Конфликтология: учебник / О. З. Муштук, А. Ю. Деев, О. С. Которова, М. В. Цыбульская ; под общ. ред. О. З. Муштука 2-е изд., перераб. и доп. М. Московская финансово-промышленная академия, 2011. 320 с.
318. Копейчиков В. В. Теоретичні і практичні питання тлумачення конституції. *Вісник Академії правових наук України.* 1996. № 7. С. 61-68.
319. Корж І. Ф. Феномен юридичного конфлікту в умовах децентралізації державної влади в Україні. *Інформація і право.* 2016. № 3 (18). С. 4-11.
320. Косінов С. А. Контроль у демократичній державі: монографія. Х.: Право, 2015. 360 с.
321. Косінов С. Контроль у державі як складова соціальної системи. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2013. № 2 (73) С. 63-71.
322. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 1. С. 3-11.
323. Костицький М. В. Діалектика як методологія пізнання у психології. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/13868/%CC>
324. Костицький М. В. Філософсько-правові питання методології юридичної науки: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Fmpp/2011_2/kostit.htm.
325. Костицький М., Кушакова-Костицька Н. Про вдосконалення парадигми діяльності Конституційного Суду України на сучасному етапі. *Вісник Конституційного Суду України.* 2019. № 5. С. 101-107.
326. Кравец И. А. Российская Конституция и конституционализация правового порядка (некоторые вопросы теории и практики). *Журнал российского права.* 2003. № 11. С. 113-124.

327. Кравец И. А. Формирование российского конституционализма (проблемы теории и практики). Москва-Новосибирск: ООО «Издательство ЮКЭА», 2001. 360 с.
328. Краснов М. Толкования Конституции как ее фактические поправки. *Сравнительное Конституционное Обозрение*. 2016. № 1 (110). С. 77-91.
329. Крестовская Н. Н., Матвеева Л. Г. Теория государства и права: Элементарный курс. Х.: Одиссей, 2007. 432 с.
330. Кривцова В. М. Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 20 с.
331. Крусян А. Конституційно-правові засади запровадження конституційної скарги в Україні як форми захисту прав і свобод людини та громадянина. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з питань запровадження конституційної скарги в Україні: збірка тез*, м. Київ, 18 груд. 2015 р. Конституційний Суд України ; за заг. ред. Ю. В. Бауліна. К.: ВАІТЕ, 2016. С. 31-37.
332. Кряжков А. В., Кляйн Ханс Х. Юрисдикция Конституционного Суда и структура Конституции. От правового государства к конституционному государству. *Государство и право*. 1999. № 8. С. 111-114.
333. Кряжков В. А., Лазарев Л. В. Конституционная юстиция в Российской Федерации. М.: БЕК, 1998. 462 с.
334. Кузин Д. А. Публичная власть в Российской Федерации: понятие и принципы. *Ученые записки Орловского государственного университета*. 2014. № 1 (57). С. 317-321.
335. Кузьменко А. В. Акты высших судебных органов в системе источников трудового права. *Известия вузов. Правоведение*. 2012. № 2. С. 247-249.
336. Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу: монографія. К.: Атіка, 2005. 352 с.

337. Кузьменко О. В. Адміністративний процес у парадигмі права: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Київський національний університет внутрішніх справ, Київ, 2006. 32 с.
338. Кузьменко О. В. Курс адміністративного процесу: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2012. 208 с.
339. Кузьмин И. А. Формально-юридический метод в составе методологии компаративистского исследования. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2017. № 2. С. 18-29.
340. Кукушкин А. А. Правовая позиция Конституционного Суда РФ: сущность, юридические признаки и процессуальные формы. *Актуальные проблемы российского права*. 2009. № 1. С. 96-102.
341. Курис Э. О стабильности конституции, источниках конституционного права и мнимом всемогуществе конституционных судов. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2004. № 3. С. 92-102.
342. Куцин Я. М. Праксеологія парламентського контролю: порівняльно-аналітичне дослідження: дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2018. 262 с.
343. Кушнір С. М. Принципи державного контролю у сфері вищої освіти: поняття та класифікація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія ПРАВО. Випуск 41. Том 3. С. 103-110.
344. Кушніренко О. Г. Конституційний Суд України як гарант охорони і захисту засад конституційного ладу держави. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2003. Вип. 6. С. 40-45.
345. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Конституційне право України у запитаннях і відповідях: навч. посібник. Х.: Майдан, 2012. 330 с.
346. Лагутов Ю. Е. Звернення громадян як важлива складова захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Агенство стратегічних досліджень*. К., 2009. URL: http://sd.net.ua/2009/10/29/zvernennja_gromadjan_jak_skladova_zakhistu_prav__s.htm

347. Лазарев Б. М. Компетенция органов управления. М.: Юридическая литература, 1972. 210 с.
348. Лазарев В. В. Пробелы в праве и пути их устранения. М.: Юридическая литература, 1974. 184 с.
349. Лазарев Л. В. Конституционный Суд России и развитие конституционного права. *Журнал российского права*. 1997. № 11. С. 3-13.
350. Лазарев Л. В. Правовые позиции Конституционного Суда России. М.: Городец ; Формула права, 2003. 528 с.
351. Лазор О., Лазор О. Місцеве управління: поняття, терміни, визначення: навч. посіб. 2-е вид., переробл. і доп. К.: Дакор, 2006. 352 с.
352. Лапаева В. В. Методология изучения эффективности действия законодательства в процессе правового мониторинга. *Законодательство и экономика*. 2008. № 10. С. 5-11.
353. Лафитский В. И. Конституционный строй США. М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации, 2007. 320 с.
354. Лафитский В. Основы конституционного строя США. М.: НОРМА, 1998. 272 с.
355. Леженин А. В., Скрынникова М. В. Процессуальные правовые отношения: обзор юридических доктрин. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2017. № 4 С. 58-65.
356. Лившиц Р. Э. Теория права. М.: БЕК, 1994. 244 с.
357. Лилак Д. Д. Проблеми колізій у законодавстві України (теорія і практика): дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2004. 175 с.
358. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. К.: «Юристконсульт», 2006. 355 с.
359. Лімбах Ю. На скарги громадян у нас припадає 95% від їх загальної кількості. *Дзеркало тижня*. 2001. № 41 (365). С. 1.

360. Лімська Декларація керівних принципів контролю (прийнята на IX Конгресі Міжнародної організації контрольних органів (INTOSAI) в 1977 році). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604_001#Text
361. Ломакін М. Французька модель конституційного контролю. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 150-155.
362. Лукич Р. М. Методологія права. М.: Прогресс, 1981. 304 с.
363. Луць Л. А. Сучасна українська правова наука: деякі проблеми та перспективи. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2 (9). С. 20-27.
364. Лученко Д. В. Контрольне провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Х., 2003. 180 с.
365. Лучин В. О., Доронина О. Н. Жалобы граждан в Конституционный Суд Российской Федерации. М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. 260 с.
366. Лютиков П. С. Державний контроль у галузі чорної металургії в Україні: організаційно-правовий аспект: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2009. 212 с.
367. Лялюк О. Ю. Державний апарат як елемент механізму реалізації публічної влади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Випуск 23. С. 81-93.
368. Майданник О. О. Парламентський контроль в Україні. Київ. Нац. пед. універ-т. ім. М. П. Драгоманова. 2004. 320 с.
369. Маклаков В. В. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Общая часть. М.: Инфотропик Медиа, 2012. 896 с.
370. Максимовская И. Н. Конституционный Суд в государственно-правовом механизме России: дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00. 01. Чувашский государственный университет им. И. Н. Ульянова. Чебоксары, 2006. 215 с.
371. Малиновський В. Я. Державне управління: навчальний посібник. Луцьк: Вежа, 2000. 558 с.
372. Малиновський В. Я. Державне управління: навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. та перероб. К.: Атіка, 2003. 576 с.

373. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. Вид. 2-ге, допов. і випр. К.: Центр сприяння інстит. розвитку держ. служби, 2005. 254 с.
374. Малишев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика): навч. посіб. ; за заг. ред. Б. В. Малишева. К.: Реферат, 2010. 260 с.
375. Малютин Н. С. Судебное толкование нормативных правовых актов в Российской Федерации: конституционно-правовой аспект: дисс... кад. юрид наук. 12.00.02. Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова. М., 2015. 260 с.
376. Манжук І. В. Визначення методів пізнання в науковій літературі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 11-17.
377. Маринів І. І. Конституційний контроль у Республіці Польща: монографія. Х.: Право, 2013. 160 с.
378. Марков К. В. Конституционно-правовые основы развития государственного контроля в Российской Федерации: дисс... канд. юрид. наук. 12.00.02. Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации. М., 2006. 196 с.
379. Маркуш М. Засада змагальності та рівноправність сторін у конституційному судочинстві. *Конституційний контроль і процеси демократичної трансформації у сучасному суспільстві*. Збірка матеріалів міжнародної конференції, присвяченої 20-річчю Конституційного Суду України. К.: ВАІТЕ, 2016. С. 75-96.
380. Мартиненко П. Конституційний Суд України: повноваження у контексті дворічного досвіду (квітень 1997 – квітень 1999 року). *Вісник Конституційного Суду України*. 1999. № 4. С. 46-62.
381. Мартынов А. В. Административный надзор в Российской Федерации: теоретические основы построения, практика осуществления и проблемы правового регулирования: автореф. дис.... д-ра юрид... наук. 12.00.14. Воронеж, 2011. 56 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/administrativnyi-nadzor-v-rossiiskoi-federatsii/read>

382. Мартынюк Р. С. Особенности функционально й природы органов конституционной юрисдикции. *Евразийская адвокатура*. 2016. № 4 (23). С. 80-87.
383. Масловская Т. С. Европейская модель конституционного правосудия: особенности защиты конституционных прав и свобод граждан. *Веснік Канстытуцыйнага Суда Рэспублікі Беларусь*. 2010. № 1. С. 103-106.
384. Матузов Н. И. Коллизии в праве: причины, виды и способы разрешения. *Правоведение*. 2000. № 5. С. 231-232.
385. Махрова М. В. Государственный контроль в сфере исполнительной власти Российской Федеации. *Вестник ОГУ*. 2005. № 3. С. 212-220.
386. Мачкув Е. Путь к хранителю конституции. Сравнительная характеристика конституционных судов в Германии и Польше. *Правосудие в посткоммунистических странах*. М.: Центр конституционных исследований Московского общественного фонда, 1999. С. 73-87.
387. Медушевский А. Кельзеновская модель конституционного контроля и изменения конституций в странах Восточной Европы. *Конституционное правосудие в посткоммунистических странах*. М.: Центр конституционных исследований Московского общественного фонда, 1999. С. 14-21.
388. Мещеряков П. Н. К вопросу о понятии и признаках судебного нормоконтроля в России. URL: <http://elib.sfu-kras.ru/handle/2311/4599>
389. Мильчакова О. В. Роль конституционного суда Словении в поддержании правового порядка в государстве. *Lex Russica*. М.: Изд-во МГЮА, 2013. № 1. С. 47-55.
390. Мильчакова О. В. Разрешение юрисдикционных споров (споров о компетенции) в Конституционном Суде. *Административное и муниципальное право*. 2014. № 1 (73). С. 47-52.
391. Мицкевич А. В. Субъекты советского права М.: Госюриздат, 1962. 213 с.
392. Мишин А. А., Власихин В. А. Конституция США. Политико-правовой комментарий. М.: Международные отношения, 1985. 334 с.
393. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. Т. III. Поліцейський менеджмент: історія та сучасність ; відп. ред.: Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв,

Є. М. Моїсеєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К.: Концерн «Видавничий Дім Ін Юре», 2006. 675 с.

394. Мірошніченко Ю. Контроль Конституційного Суду України за додержанням процедури внесення змін до Конституції України як засіб забезпечення її верховенства. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 1. С. 42-52.

395. Морозова Л. А. Юридическая техника (обзор материалов научно-методического семинара). *Государство и право*. 2000. № 11. С. 108-120.

396. Морщакова Т. Г. Некоторые вопросы конституционного правосудия в системе процессуальных реформ. *Журнал российского права*. 2001. № 12. С. 10-16.

397. Москалюк О. В. Поняття та ознаки юридичної колізії. *Державо і право: зб. наук. праць*. Юридичні і політичні науки. Випуск 50. К., 2010. С. 82-87.

398. Москвич Л. М. Статус Конституційного Суду України в контексті конституційної реформи 2016 р. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали II Міжнар. наук.-практич. конф. (Чернівці, 18 – 19 жовт. 2018 р.)* / редкол.: О. В. Щербанюк та ін.. Чернівці, 2018. С. 72-74.

399. Мохончук Б. С. Конституційний контроль за процесом виборчої інженерії: порівняльно-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 26-32.

400. Музика І. В. Принцип верховенства права: сучасний погляд на проблему крізь призму кантівського праворозуміння. *Проблеми філософії і права*. 2008-2009. Т. VI-VII. С. 112-116.

401. Музика М. П. Феноменологія як пошук нових ірраціоналістичних тенденцій в осмисленні права. *Університетські наукові записки*. 2018. № 65. С. 136-149.

402. Назарова И. С. Конституционное судопроизводство: На материалах деятельности Конституционного Суда Российской Федерации: дис. ... канд. юрид наук: 12.00.02 . М.: РГБ, 2003. 162 с.

403. Невинский В. В. Немецкие граждане в зеркале основополагающих принципов Конституции ФРГ. Барнаул: Изд-во Алтайского гос. ун-та. 1994. 216 с.

404. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. М.: Госюриздат, 1960. 512 с.
405. Нерсисянц В. С. Теория государства и права. Краткий учебный курс. М.: Норма-Инфра, 2001. 245 с.
406. Нерсисянц В. С. Конституционно-правовой контроль. М.: Юрид. лит., 2010. 146 с.
407. Нерсисянц В. С. Право – математика свободы: Опыт прошлого и перспективы. М.: Юрист, 1996. 160 с.
408. Нерсисянц В. С. Суд не законодательствует и не управляет, а применяет право (О правоприменительной природе судебных актов). *Судебная практика как источник права: Сборник статей* ; Торопнин Б. Н., Серверэн Э., Гюнтер К. и др. М., 1997. С. 34-41.
409. Несмеянова С. Э. К вопросу о конституционной ответственности. *Конституционное и муниципальное право*. 2012. № 4. С. 34-37.
410. Несмеянова С. Э. Проблемы становления и развития органов конституционного контроля в субъектах Российской Федерации: монография. Челябинск: ЮУрГУ, 2003. 201 с.
411. Нестор В. Р. Конституційне правосуддя в Україні та Литовській Республіці (порівняльно-правовий аналіз): дис... канд. юрид.наук. 12.00.02. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2016. 199 с.
412. Нечаева Ж. В. Принципы конституционно-правовой технологии и их роль в повышении эффективности исполнения решений Конституционного Суда России. *Журнал конституционного правосудия*. 2009. № 1 (7). С. 1-7.
413. Никитина А. В. Конституционно-правовые споры: дисс. ... д-ра юрид. наук. 12.00.02. Хабаровский государственный университет экономики и права. Хабаровск, 2019. 500 с.
414. Никифорова М. А. Гражданские права и свободы в США: судебная доктрина и практика. М. 1991. 96 с.

415. Никовская Л. И. Конфликты в сфере государственного управления / *Конфликты в современной России (проблемы анализа и регулирования)*. М., 1999. 344 с.
416. Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах). Том 1, А – К ; укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. К.: Вид-во «АКОНІТ», 2006. 926 с.
417. Новий тлумачний словник української мови: в 4 т. Т. 3: ОБЕ-РОБ ; [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. К.: Аконіт, 1998. 927 с.
418. Нудель М. А. Конституционный контроль в капиталистических государствах. М.: Юрид. лит., 1968. 223 с.
419. Нуриев Г. Х. Требования к обращениям в конституционные суды европейских государств. *Российский журнал правовых исследований*. 2015. № 4 (5). С. 69-72.
420. О конституционном надзоре в СССР: Закон СССР от 23 декабря 1989 г. *Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР*. 1989. № 29. Ст. 574.
421. О Конституционном судопроизводстве: Закон Республики Беларусь от 8 января 2014 г. № 124-З. *Офіційний сайт Конституційного Суду Республіки Білорусь*. URL: <http://www.kc.gov.by/document-35203>
422. О контроле конституционности некоторых положений Закона № 1115-XIV от 5 июля 2000 г. о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Молдова: Постановление Конституционного Суда Республики Молдова от 4 марта 2016 г. URL: <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=558&l=ru>
423. О прекращении производства по делу о контроле конституционности некоторых положений Договора между Республикой Молдова и Украиной о государственной границе и Дополнительного Протокола к Договору, подписанных в Киеве 18 августа 1999 г.: определение Конституционного Суда Республики Молдова № 5 от 24 сентября 2002 г. URL: <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=decizii&docid=62&l=ru?tip=decizii&docid=62&l=ru>

424. Об отказе в принятии к рассмотрению по существу обращения № 35а/2013 о контроле конституционности некоторых актов, касающихся Соглашения между Правительством Республики Молдова и Правительством Румынии о сотрудничестве в военной области: определение Конституционного Суда Республики Молдова № 17 от 7 ноября 2013 г. URL: <https://www.constcourt.md/public/ccdoc/decizii/ru-d172013ru36ce7.pdf>
425. Общая теория государства и права. Академический курс: в 2 т. ; под ред. М. Н. Марченко. М.: Зерцало, 1998. Т. 2: Теория права. 656 с.
426. Овсепян Ж. И. Акты органов судебного (квазисудебного) конституционного контроля (на материалах Австрии, Италии, Испании, Франции, ФРН). *Государство и право*. 1994. № 4. С. 114-123.
427. Овсепян Ж. И. Правовая защита конституций. Судебный контроль в зарубежных странах. Ростов-на-Дону: Издательство «Литера-Д», 1992. 320 с.
428. Овсепян Ж. И. Судебный конституционный контроль в зарубежных странах: автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук: 12.00.01. Ин-т государства и права. М., 1994. 21 с.
429. Овсепян Ж. И. Судебный конституционный контроль в Российской Федерации: проблемы деполитизации (сравнительный анализ). *Государство и право*. 1996. № 1. С. 33-42.
430. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. 3-е изд. М., 1996. 907 с.
431. Окрема думка судді Конституційного Суду України Савенка М. Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 53 і 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 103 Конституції України (справа щодо строків перебування на посту Президента України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na22d710-03#Text>
432. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шишкіна В. І. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України

(конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na20d710-10#Text>

433. Омельчук О. М., Івановська А. М. Конституційний контроль: до визначення змісту поняття. *Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції» (Київ, 27 червня 2019 року). Конституційний Суд України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2020. С. 204-212.

434. Оніщенко Н. М. Принцип законності: наукові реалії сьогодення. *Альманах права: науково-практичний юридичний журнал*. Київ. 2012. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри. С. 13-18.

435. Оніщенко Н. Принцип законності: природа та сутність в умовах демократичних змін. *Віче*. 2012. № 12. С. 2-4.

436. Органи державної влади України: монографія. [за ред. В. Ф. Погорілка]. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 592 с.

437. Органический закон Грузии «О Конституционном Суде Грузии» от 11.11.1997 г. № 1059. *Законодательный вестник Грузии*. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/32944?publication=29>

438. Організація, функціонування та процес дії Конституційного Суду: Закон 28/82 від 15 листопада (Змінено Законом № 143/85 від 26 листопада Законом № 85/89 від 7 вересня Законом № 88 / 95, від 1 вересня, Законом № 13-А / 98 від 26 лютого та Органічними законами № 1/2011, від 30 листопада 5/2015 від 10 квітня, Органічним законом n 11/2015 від 28 серпня та органічним законом № 1/2018 від 19 квітня). *Офіційний сайт Конституційного Суду Португальської Республіки*. URL: <http://www.tribunalconstitucional.pt/tc/legislacao01.html>

439. Орзіх М. Доктрина в діяльності Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 57-63.

440. Основин В. С. Основы науки социального управления. Воронеж.: Изд-во Воронеж. ун-та, 1971. 260 с.
441. Основы конфликтологии: учебное пособие / А. В. Дмитриев, Ю. Г. Запрудский, В. П. Казимирчук, В. Н. Кудрявцев ; под ред.: Кудрявцева В.Н. М., Юристь, 1997. 200 с.
442. Основы права: учеб. для сред. учеб. заведений / В. С. Афанасьев и др. ; под ред. В. В. Лазарева. М.: Юристь, 1996. 432 с.
443. Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина. *Офіційний Сайт Федерального Конституційного Суду Німеччини*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html
444. Остапенко В. В. Конституційна скарга у механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина. *Форум права*. 2016. № 4. С. 240-251. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_4_40.pdf
445. Остапович И. Ю. Понятие и сущность конституционного контроля. *Гуманитарные и социальные науки*. 2015. № 2. С. 131-143.
446. Офіційне тлумачення законів має здійснювати Верховний Суд. URL: ib.com.ua/.../126553-oficiyne_tlumachennya_zakoniv_mae_zdiysnyuvati_vs__ya_r..
447. Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (лютий 2020 р. соціологія). *Разумков центр*. URL: azumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-liutyi-2020r
448. Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (жовтень-листопад 2020 р. соціологія). *Разумков центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-zhovten-lystopad-2020r>
449. Поленина С. В. Судебный прецедент в Российской Федерации – реальность и перспектива. *Представительная власть*. 2002. № 5-6. С. 47-48.

450. Пантыкина М. И. Феноменология права и интегративное правопонимание. *Общественные науки и современность*. 2014. № 3. С. 151-158.
451. Пантыкина М. И. Феноменология правовой жизни: методология и социально-философский аспект исследования: дисс. ... д-ра филос. наук: 09.00.11. Уральский государственный университет им. А. М. Горького. Екатеринбург, 2010. 356 с.
452. Паралізований вартовий: як зробити Конституційний Суд України справді незалежним. Центр політико-правових реформ. Аналітичний звіт. Червень 2017. URL: <https://ukraine-office.eu/the-constitutional-court-of-ukraine-the-problem-of-guaranteeing-independence/>
453. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монограф. К.: Юридична думка, 2008. 336 с.
454. Паславська Н. Т. Становлення та розвитк конституційної юстиції ФРН: історико-правове дослідження: дис... канд. юрид. наук. 12.00.01. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2015. 210 с.
455. Петина М. М. Конституционный контроль в Франции и США: сравнительно-правовое исследование: дисс... канд. юрид. наук. 12.00.02. Саратовский национальный исследовательский государственный университет имени Н. Г. Чернышевского. Саратов, 220 с. URL: <http://test.ssla.ru/dissertation/dissert/06-04-2018-1d.pdf>
456. Петришин О. В. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин. *Право України*. 2010. № 3. С. 24-34.
457. Петряев К. Д. Вопросы методологии исторической науки. К.: Вища шк., 1971. 163 с.
458. Пілюк С. В. Особливості американської моделі конституційного контролю. Матеріали 70-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу ЕПФ ОНУ імені І. І. Мечникова, присвяченої 150-й річниці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (25-27 листопада, м. Одеса). О.: Астропринт, 2015. С. 55-58.

459. Пілюк С. В. Офіційне тлумачення конституції та законів як елементів юрисдикції органів конституційної юстиції. *Право і безпека*. 2012. № 3 (45). С. 60-65.
460. Пілюк С. В. Сучасні моделі конституційного контролю. *Форум права*. 2012. № 3. С. 550-557. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12pcvmkk.pdf>.
461. Погребной И. М. Общетеоретические проблемы производств в юридическом процессе: дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1982. 214 с.
462. Подорожна Т. С. Верховенство конституції як складова верховенства права: проблеми конституціоналізації правового порядку. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 61-64.
463. Подорожна Т. С. Вплив концепції верховенства конституції на теорію конституціоналізму як необхідна умова забезпечення правопорядку в державі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 39-42.
464. Полінець О. П. Контроль в державному управлінні України: теоретико-організаційні питання: автореферат дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. К. Національна академія при Президентові України. 20 с.
465. Половченко К. А. Специфика полномочия Конституционного Суда Словении по привлечению к ответственности высших должностных лиц государства. *Проблемы экономики и юридической практики*. 2018. № 2. С. 97-101. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifika-polnomochiya-konstitutsionnogo-suda-slovenii-po-privlecheniyu-k-otvetstvennosti-vysshih-dolzhnostnyh-lits-gosudarstva>
466. Поляков С. Б. Судебное правотворчество: проявление демократизма или отступление от принципа разделения властей? *Юридическая техника*. 2014. № 8. С. 341-348.
467. Попов Г. Х. Проблемы теории управления. М. Экономика, 1970. 208 с., с. 5-6.
468. Популярный юридический энциклопедический словарь; редкол.: О. Е. Кутафин, Н. Л. Туманова, И. В. Шмаров и др. М.: Большая Российская энциклопедия; Эксмо, 2004. 800 с.

469. Портнов А. В. Особливості інституту конституційного контролю в Швейцарській Конфедерації. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 3 (11). С. 139-146., с. 45.
470. Портнов А. В. Особливості французької моделі конституційної юстиції. *Адвокат*. 2012. № 8 (143). С. 8-11.
471. Портнов А. Конституційна юрисдикція: наукові погляди та їх відтворення у законодавстві. *Право України*. 2008. № 5. С. 9-13.
472. Постанова Верховного Суду України від 14 березня 2018 року у справі № П/800/120/14. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/review/73195164>
473. Потіп М. М. Щодо сутності компетенції органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 32-35.
474. Правовая охрана Конституции. Сборник обзоров / ред. кол.: Моисеенко М. Г. и др. ; АНСССР, ИНИОН.М., 1991. 73 с.
475. Придачук О. А. До питання про систему правової охорони Конституції України. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2014. № 2. С. 171-176.
476. Про вибори Президента України: Закон України від 05.03.1999 р. № 474-XIV. (втрата чинності 1.01.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14#Text>
477. Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною: Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 жовтня 2005 року № 1466. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_611#Text
478. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2.06.2016 р. № № 1401-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n2>
479. Про зміни і доповнення до Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон України від 24 жовтня 1990 р. № 404-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 45. Ст. 606.
480. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 р. № 116/95-ВР (редакція від 2.04.2020 р.). URL: zakon.rada.gov.ua > ..

481. Про Конституційний Суд (чинний текст Закону CLI 2011 р. із змінами) *Офіційний сайт Конституційного Суду Угорщини*. URL: <https://alkotmanybirosag.hu/alkotmanybirosagi-torveny>
482. Про Конституційний Суд України: Закон України від 03 червня 1992 р. № 2400-XII (Закон втратив чинність на підставі Закону № 422/96-ВР від 16.10.96). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 33. Ст. 471.
483. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10. 1996 р. № 422/96-ВР (Закон втратив чинність на підставі Закону № 2136-VIII від 13.07.17). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80#Text>
484. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII (редакція від 20.03.2020 р.). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: zakon.rada.gov.ua/go/2136-19.
485. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України від 29 серпня 2019 року № 19-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-20#Text>
486. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI (редакція від 3.07.2020 р.). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
487. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (редакція від 20.06.2020 р.). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
488. Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII: Постанова Верховної Ради від 22 лютого 2014 року (втратила чинність на підставі Закону № 742-VII від 21.02.14). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-18#Text>

489. Проблеми і перспективи запровадження індивідуальної конституційної скарги в Україні: монографія / О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, С. Г. Серьогіна, І. І. Бодрова. К.: Атіка-Н, 2010. 108 с.
490. Пронський Е., Колеснікова М. Організаційно-правові засади здійснення судового контролю в Україні. *Visegrad journal on human Rights*. 2016. № 2. Том 2. С. 130-135.
491. Процюк І. В. Законодавча влада в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Х., 1999. 19 с.
492. Пряхина Т. М. Конституционная доктрина современной России : дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Саратовская государственная академия права. Саратов, 2004. С. 371.
493. Пряхина Т. М. Конституционные конфликты. *Государство и право*. 2004. № 11. С. 19-25.
494. Пузирний В., Зливко С. Принципи контролю в адміністративній діяльності органів та установ державної кримінально-виконавчої служби України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 117-120.
495. Пушко-Цибуляк Є. Теоретичні засади побудови системи державного контролю. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. Вип. 1. С. 265-271. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2011_1_35
496. Рабінович П. М. Конституційні права людини в Україні: юридичні проблеми реалізації. *Правова держава*. № 9. К., 1999. С. 13-18.
497. Рабінович П. М. Методологія правознавства: проблеми плюралізації. *Вісник Академії правових наук України*. 1995. № 3. С. 81-88.
498. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. Юридична енциклопедія: у 6 т. К.: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2001. Т. 3. С. 618-619.
499. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави: навч. посіб. Л.: Край, 2007. 188 с.

500. Ревер С. Зміна повноважень Конституційного Суду України в контексті реформування національної системи правосуддя. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2017. Випуск 64. С. 103-110.
501. Регламент Конституційного Суду Республіки Словенія, прийнятий на адміністративному засіданні 17 вересня 2007 р., 4 липня 2011 р. та 4 грудня 2017 р., із змінами. *Офіційний сайт Конституційного Суду Республіки Словенія*. <https://www.us-rs.si/pravna-podlaga/poslovnik-ustavnega-sodisca/>
502. Регламент Конституційного Суду України: Ухвалений на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України Постановою Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 року № 1-пс/2018. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18#n12>
503. Референдуми в Європейському Союзі / О. Д. Чебаненко, О. Ю. Грищук, Н. В. Колодяжна, А. Євгенєва / за ред. Д. С. Ковриженка. К.: ФАДА, ЛТД, 2007. 186 с.
504. Решение № 5 от 18 април 2003 года по к. д. № 5/2003 года. *Решения и определения на Конституционния Съд на Република България*. 2003. Софія: Изд. Марин Дринов, 2004. С. 62-65.
505. Решота В. Правова природа рішень Верховного Суду України в адміністративному судочинстві у контексті забезпечення права на справедливий суд. *Публічне право*. 2015. № 2 (18). С. 96-102.
506. Ремєскова Ю. О. Особлива роль Конституційного Суду України у захисті конституційних прав і свобод людини. *Судоустрій. Прокуратура та адвокатура*. 2018. № 2 (37). С. 119-125.
507. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 2 пункту 3 розділу IV Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно правових актів органів Верховної Ради України (справа про акти органів Верховної Ради України) 23 червня 1997 року № 2-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-97#Text>

508. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25.12.1997 р. № 9-зп. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text>

509. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про вибори народних депутатів України (справа про вибори народних депутатів України) від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-98#Text>

510. Рішення Конституційного Суду України по справі про відповідність Конституції України (конституційність) Указу Президента України № 371 від 24 квітня 1997 року «Про Національне бюро розслідувань України» за конституційним поданням народних депутатів України від 06.06.1998 р. № 10-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-98#Text>

511. Рішення Конституційного Суду України по справі про відповідність Конституції України (конституційність) Закону України «Про тимчасову заборону підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги і послуги громадського транспорту, які надаються громадянам України» за конституційним поданням Президента України від 02.03.1999 р. № 2-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-99#Text>

512. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190¹ Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>;

513. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України

(конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» (справа про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р.) від 12.07.2000 р. № 9-рп/2000. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-00#Text>.

514. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України) від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-00#Text>

515. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 17, частини другої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» (справа про гарантії діяльності народного депутата України) 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-03#Text>

516. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 53 і 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 103 Конституції України (справа щодо строків перебування на посту Президента України) від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-03#Text>

517. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

518. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ряду указів Президента України стосовно діяльності Ради національної безпеки і оборони України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про склад Ради національної безпеки і оборони України» 22 квітня 2008 року № 9-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-08#Text>

519. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 3 розділу IV Закону України «Про Конституційний Суд України» (в редакції Закону України від 4 серпня 2006 року № 79-V) (справа про повноваження Конституційного Суду України) від 26 червня 2008 року № 13-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-08#Text>

520. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 105 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частин шостої, сьомої, дев'ятої статті 83 Конституції країни (справа про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України) від 17.09.2008 р. № 16-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-08#Text>

521. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Про закупівлю послуг, пов'язаних з формуванням інформаційно-телекомунікаційної системи Державного реєстру виборців» від 9 жовтня 2008 року № 22-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-08#Text>

522. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення у 2008 році земельних аукціонів» (справа про земельні аукціони) 11 листопада 2008 року № 25-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v025p710-08#Text>

523. Рішення Конституційного Суду України по справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про деякі питання керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави» від 15 січня 2009 року № 2-рп/2009 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-09#Text>

524. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 3.5, 3.6 пункту 3 статті 3 «Прикінцеві положення» Закону України «Про Митний тариф України», абзацу восьмою частини другої статті 9 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (справа про тимчасову надбавку до діючих ставок ввізного мита) від 23 червня 2009 року № 15-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-09#Text>

525. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30 вересня 2010 року 20-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>

526. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 20 червня 2019 року № 6-р/2019. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text>

527. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 151² Конституції України від 2 грудня 2019 року № 11-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-19#Text>

528. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України

(конституційності) Указу Президента України «Про призначення А. Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України» від 28 серпня 2020 року № 9-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-20#Text>

529. Розвадовський В. Окремі аспекти судового контролю в конституційному провадженні: теорія і практика. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Випуск 3 (7). С. 17-20.

530. Романова О. В. К вопросу о понятии и правовой природе правовых позиций Конституционного Суда РФ. *Государство и право*. 2001. № 7. С. 84-87.

531. Русско-украинский словарь терминов по теории государства и права: [учебное пособие]. / рук. авт. кол И. Н. Панов. Х., 1993. 165 с.

532. Рыжов В. А. Политические институты и конституционное право США. *Иностранное конституционное право*; под ред. В. В. Маклакова. М., 1997. С. 31-32.

533. Рябченко О. Доктринальна основа запровадження судового конституційного процесу: питання формування. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 2. С. 94-100.

534. Рябченко О. Категорія «публічно-правовий спір»: розмежування конституційної та адміністративної юрисдикцій. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4-5. С. 174-178.

535. Савин В. И. Муниципальное право России. Учебно-методическое пособие. М.: «Формула права», 2007. 284 с.

536. Савчин М. В. Конституційне право України: підручник; відп. ред. проф., д.ю.н. М. О. Баймуратов. К.: Правова єдність, 2009. 1008 с.

537. Савчин М. В. Конституційний Суд України у механізмі гарантування прав і свобод людини. *Право України*. 1999. № 4. С. 35-38.

538. Савчин М. В. Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2004. 218 с.

539. Салищева Н. Г., Шорина В. Е. Контрольная деятельность: практический опыт и научные рекомендации. *Советское государство и право*. 1965. № 11. С. 19-25.

540. Салыгин Е.Н. Моделирование в праве: проблемы и перспективы. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2013. № 3. С. 12-35.

541. Сандеуарь П. Юридические процедуры во французском праве. М.: Французская Организация Технического Сотрудничества, 1994. 92 с.
542. Сас. С. В. Место и значение органа конституционного контроля в эффективном функционировании системы и противовесов между ветвями государственной власти. *Место и значение органа конституционного контроля в эффективном функционировании системы сдержек и противовесов между ветвями государственной власти* (материалы Международной конференции, 9-10 июня 2016 года, Кыргызская Республика). 202 с, с. 125-131.
543. Селіванов А. Доктрина «охорони Конституції України» в період активних політичних задумів про її реформування. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 1. С. 75-81.
544. Селіванов А. О. Верховенство права в конституційному правосудді: аналіз конституційної юрисдикції. К.; Х.: Акад. прав. наук України, 2006. 136 с.
545. Селіванов А. О. Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади. К.: Ін Юре, 2008. С. 75-78.
546. Селіванов А. О. Питання теорії конституційного правосуддя в Україні: актуальні питання сучасного розвитку конституційного правосуддя. К.: Логос, 2010. 276 с.
547. Селіванов А. Теоретичні і практичні погляди на тлумачення Конституційним Судом України норм законодавства. *Право України*. 1999. № 10. С. 37-40.
548. Селіванов О. А. Конституційний судовий контроль за актами органів державної влади країни: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.02. Інститут законодавства Верховної Ради України. К., 2017. 174 с.
549. Серьогіна С. Г. Теоретично-правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні: монографія. Харків: Ксілон, 2001. 280 с.
550. Скакун О. Теорія держави й права: підручник. Х.: Консум, 2001. 656 с.
551. Скакун О. Ф. Теория государства и права: Учебник. Х.: Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
552. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: (енциклопедичний курс): підруч. 2-ге вид., перероб. і доп. Х.: Еспада, 2009. 752 с.

553. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник ; пер. з рос. Х.: Консум, 2006. 656.
554. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. [2-ге видання]. К.: Алерта; 2011. 520 с.
555. Скомороха В. Є. Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики: монографія. К.: МП Леся, 2007. 716 с.
556. Скомороха В. Є. Конституційний Суд України в механізмі державної влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.02. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2001. 19 с.
557. Скомороха В. Окремі питання поділу влади і юрисдикція Конституційного Суду України. *Право України*. 1998. № 5. С. 8-17.
558. Скомороха В. Конституційне правосуддя – веління часу. *Право України*. 2001. № 10. С. 3-8.
559. Скомороха В. Конституційне правосуддя і права людини на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування та їх забезпечення державою. *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 5. С. 62-67.
560. Скрипнюк О. Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації. До десятої річниці прийняття Конституції України. К.: Академія правових наук України, 2005. 168 с.
561. Слеженков В. В., Лакеев А. Е. Система конституционного контроля в Португалии: предпосылки формирования и особенности функционирования. *Правовая парадигма*. 2019. Т. 18. № 1. С. 157-161.
562. Слинько Д. Поняття, зміст та основні ознаки юридичного процесу. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2016. Февраль. С. 19-23.
563. Сліденко І. Абсолютне в праві, або аксіоматичність базисних категорій сучасного конституційного права (конституціоналізм). *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4-5. С. 178-193.
564. Сліденко І. Д. Інститут конституційного контролю: методологічні аспекти дослідження. *Філософські та методологічні проблеми права*. 24-36.
565. Сліденко І. Д. Конституційний контроль з позицій універсалізму. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія 6. Право. 2011. Випуск 1. С. 51-57.

566. Сліденко І. Д. Конституційний контроль з позицій універсалізму. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 61. С. 42-50.
567. Сліденко І. Д. Тлумачення Конституції України: питання теорії і практики в контексті світового досвіду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2001. 20 с.
568. Сліденко І. Д. Феноменологія конституційного контролю. Генеза, природа і позиціонування в контексті аксіологічних, епістемологічних, праксіологічних, синергетичних аспектів: монографія. Київ: Істина, 2010. 624 с.
569. Слінько Т. Рева Р. Правові позиції Конституційного Суду України з питань діяльності судів загальної юрисдикції. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 117. С. 3-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2011_117_3.
570. Сліпушко О. М. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові. Правопис. Граматика ; О. М. Сліпушко. К.: Криниця, 1999. 507 с.
571. Словарь административного права ; колл. авт. М.: Фонд «Правовая культура», 1999. 320 с.
572. Словарь иностранных слов ; гл. ред. Ф. Петров. М.: Рус. яз. 1988. 608 с.
573. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. К.: Головна редакція Української Радянської енциклопедії АН УРСР, 1974. 776 с.
574. Словник іншомовних слів [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. К.: Довіра, 2000. 1018 с.
575. Словник української мови ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / [ред. кол.: І. К. Білодід (гол.), А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін.]. К.: Наукова думка, 1976. Т. 7. 723 с.
576. Словник української мови: [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовозна. ім. О.О. Потебні ; редкол: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. К., Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 9: С / ред. тому: І. С. Назарова [та ін.]. 1978. 916 с.
577. Словник української мови: [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовозна. ім. О.О. Потебні ; редкол: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. К., Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 10: Т-Ф / ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. 1979. 658 с.
578. Собакарь А. О. Характеристика адміністративного нагляду та державного контролю в системі публічного управління. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 2. С. 270-272.

579. Соболева Е. А. Законы субъектов Российской Федерации в нормоконтрольной деятельности Конституционного Суда РФ: теория и практика: дис... канд. юрид наук: 12.00.02. Южный федеральный университет. Ростов-на Дону, 2019. 265 с.
580. Советское государственное право: учеб. для юрид. вузов / Под ред. Е. Козловой, В. Шевцова. М.: Высшая школа, 1978. 439 с.
581. Сокіл А. О. Податковий апарат УРСР в період НЕПу (1921-1928 рр.): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національний університет внутрішніх справ. Х., 2003. 20 с.
582. Соколова А. И. Нормоконтроль в сфере местного самоуправления: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Оренбургский государственный университет. М., 2015. 240 с.
583. Соколова А. И. Понятие и правовая природа института нормоконтроля. *Вестник ОГУ*. 2013. № 3 (152). март. С. 162-168.
584. Солдатова О. Е. Юридический процесс (теоретико-правовой аспект): дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Алтайский государственный университет. Барнаул, 2014. 178 с.
585. Союзная конституция Швейцарской Конфедерации от 19 апреля 1999 г. ; Конституции государств Европы: В 3 Т. Т. 3 / Под общей ред. и со вступ. ст. Л. А. Окунькова. М.: Изд-во НОРМА, 2001. С. 537-580.
586. Способи вирішення публічно-правових спорів з органами влади: практичний посібник / Л. Б. Сало, І. Я. Сенюта, Н. Є. Хлібороб, А. М. Школик. Дрогобич: Коло, 2009. 112 с.
587. Сравнительное конституционное право / ред. А. Й. Ковлер, В. Е. Чиркин, Ю. К. Юдин. М.: Манускрипт, 1996. 730 с.
588. Стариков Ю. Н. Административный процесс в системе современных научных представлений об административной юстиции. *Государство и право*. 2004. № 6. С. 4-8.
589. Стецюк П. Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша: Посібник для студентів. Львів: Астролябія, 2003. 232 с.
590. Стецюк П. Конституційний Суд України: між пострадянським минулим та європейським майбутнім. *Національна безпека і оборона*. 2016. № 5-6. С. 96-99.

591. Сторожев А. Н. Защита конституционных прав и свобод человека и гражданина в Испании (процедура ампаро). *Актуальные проблемы российского права*. 2014. № 12 (49) декабрь. С. 2734-2741.
592. Струцкая И. Н. Конституционное право граждан СССР на обращение с предложениями и критическими замечаниями: автореф. дисс... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Свердловск, 1989. 25 с.
593. Студеникина М. С. Государственный контроль в сфере управления. М.: Юридическая литература, 1974. 159 с.
594. Сухінін Д. В. Контроль в органах державної влади та органах місцевого самоврядування: порівняльний аналіз. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012 . № 7. Вип. 3 (14). С. 283-294.
595. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / уклад. Н. Д. Кусайкіна, Ю. С. Цибульник ; за заг. ред. проф. В. В. Дубічинського. Х.: ШКОЛА, 2006. 1008 с.
596. Сушинський О. І. Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти: монографія. Львів: ЛРІДУ УАДУ, 2002. 468 с.
597. Сырых В. М. История и методология юридической науки: учебник. М.: Норма: ИНФРА-М, 2012. 464 с.
598. Сырых В. М. Логические основания общей теории права: в 2 т. Т. 1: Элементный состав. 2-е изд., исправл. и дополн. М.: Юрид. Дом «Юстицинформ», 2001. 528 с.
599. Сычев В. Б. Роль органов конституционного контроля в обеспечении конституционности выборов и референдумов. Выборы в конституционной системе власти: *Материалы IX Международного Конституционного Форума* (12, 14, 15 декабря 2017 г.): сборник научных статей. Саратов: Издательство «Саратовский источник», 2018. 184 с., С. 99-103.
600. Табарин И. В. Современная теория права: новый научный курс: монография. М.: Самиздат, 2008. 624 с.
601. Теория государства и права / под ред. С. С. Алексеева. М.: Юридическая литература, 1985. 360 с.

602. Теория государства и права: учебник для вузов / под ред. проф. В. М. Корельского и проф. В. Д. Перевалова. 2-е изд., изм. и доп. М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА_ИНФРА-М), 2001. 616 с.
603. Теория юридического процесса / под ред. В. М. Горшенева. Харьков: Вища школа, 1985. 192 с.
604. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
605. Тесленко М. Взаємозв'язок права і політики в діяльності Конституційного Суду України. *Право України*. 1999. № 10. С. 11-13.
606. Тесленко М. В. Конституційна юрисдикція в Україні: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. НАН України. Інститут держави і права ім. М. В. Корецького. К., 2000. 17 с.
607. Тесленко М. В. Судебный конституционный контроль в Украине: монография / вступ. ст. В. Ф. Погорилко. К.: Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2001. 344 с.
608. Тесленко М. Юридична природа правової охорони конституції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2006. № 3. С. 24-30.
609. Тесленко М. В. Конституційна юрисдикція в Україні: навч. посібник. К.: Школа, 2003. 256 с.
610. Тихий В. Захист конституційних прав і свобод Конституційним Судом України за зверненнями фізичних та юридичних осіб. *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 2. С. 67-71.
611. Тихий В. Основні повноваження Конституційного Суду України (коментар до статті 150 Конституції України). *Вісник Конституційного Суду України*. 2003. № 4. С. 30-33.
612. Тихий В. Офіційне тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом України. *Вісник Конституційного Суду України*. 1998. № 4. С. 38-45.
613. Тихомиров Ю. А. Коллизионное право: учебное и научно-практическое пособие. М.: Изд. г-на Тихомирова М. Ю., 2000. 394 с.
614. Тихомиров Ю. А. Курс административного права и процесса. М.: Юридинформцентр, 1998. 798 с.

615. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. М.: НОРМА, 1996. 432 с.
616. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции. М.: Издательство г-на Тихомирова М. Ю., 2001. 355 с.
617. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции: монография. М.: Формула права, 2008. 400 с.
618. Тихомиров Ю. Юридическая коллизия, власть и правопорядок. *Государство и право*. 1994. № 1. С. 3-11.
619. Ткачук П. Правові позиції Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2006. № 2. С. 10-21.
620. Тлумачний словник сучасної української мови. Загальноживана лексика: близько 60 000 слів / за заг ред. проф. В. С. Калашника. Харків, 2009. Х.: ФОП Співак Т. К., 2009. 464 с.
621. Тодика Ю. М. Тлумачення Конституції України як теоретична і практична проблема сьогодення. *Конституція України – основа модернізації держави та суспільства*. Матеріали наукової конференції 21 – 22 червня 2001 року. Х.: Право, 2001. С. 105-112.
622. Тодика Ю. Способи тлумачення Конституції і законів Конституційним Судом. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 2 (25). С. 51-59.
623. Тодыка Ю. Конституция Украины: проблемы теории и практики: монография. Харків: Факт, 2000. 608 с.
624. Тодыка Ю. Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина: учеб. пособие. Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого, Акад. прав. наук Украины. Харьков: Фолио-Райдер, 1998. 292 с.
625. Тодыка Ю. Н. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика: монография. Х.: Факт, 2001. 328 с.
626. Токвіль А. де. Про демократію в Америці. К.: Всесвіт, 1999. 587 с.
627. Тосака Дзюн. Теория науки. М.: Наука, 1983. 192 с.
628. Третьяк И. А. Предупреждение и разрешение конституционно-правовых конфликтов: понятие и способы. *Правоприменение*. 2019. Т. 3. № 4. С. 30-41.

конституционализма / под общ. ред. Т. Я. Хабриевой. М.: Институт государства и права РАН, 2000. С. 42-43., с. 42, 43.

640. Хабриева Т. Я., Чиркин В. Е. Теория современного конституционализма. М.: Юрист, 2005. 319 с.

641. Халипов В. Ф. Власть. Основы кратологии. М.: Луч, 1995. 304 с.

642. Харитоновна Н. Н. Правовое регулирование осуществления конституционного контроля в Российской Федерации: системно-функциональные и федеративные аспекты: автореферат дисс. канд. юрид. наук: 12.00.02. М., 2006. 26 с.

643. Харитоновна Н. Н. Функции органов конституционного контроля. *Конституционное и муниципальное право*. 2003. № 5. С. 43-48.

644. Химчук А., Малишев Б. Конкурс до Конституційного Суду України. *Аналітичний звіт*. Київ. Квітень, 2018. 16 с.

645. Хоменко О. В. Виконавча влада: соціально-правова природа, особливості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2005. 20 с.

646. Худойкина Т. В. Юридическая конфликтология в условиях государственно-правовых и общественных преобразований в России: постановка проблемы, теоретические и социологические аспекты. *Сибирский юридический вестник*. 1998. № 3. С. 25-34.

647. Цвік М. В. Про офіційне тлумачення законів України. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 4 (11). С. 56-60.

648. Цимбалюк В. І., Кісілевич К. О. Звернення громадян як важлива складова захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. «Молодий вчений». 2017. № 5.1 (45.1). травень. С. 149-154.

649. Цуркан О. Конституционный контроль как функция правового государства: очерки становления и развития *Закон и жизнь*. 2012. № 8. С. 34-38.

650. Черданцев А. Ф. Теория государства и права: учебник для вузов. М.: Юрайт, 2002. 432 с.

651. Чиркин В. Е. Контрольная власть. М.: Юристъ, 2008. 214 с.

652. Чиркин В. Е. Президентская власть. *Государство и право*. 1997. № 5. С. 15-23.

653. Чиркин В. Организация власти в современном государстве. *Сборник научных трудов МГУ*. 2000. С. 10-14.
654. Чиркин В. Е. Основы сравнительного государственоведения: учебник. М.: Артикул, 1997. 352 с.
655. Чиркин В. Е. Публичная власть в современном обществе. *Журнал российского права*. 2009. № 7. С. 3-13.
656. Чиркин В. Е. Система государственного и муниципального управления: учебник. М.: Юрист, 2005. 379 с.
657. Чубар Л. Обов'язок державних органів виконувати рішення конституційних судів. *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 5. С. 54-59.
658. Чубар Л. Захист прав і свобод людини і громадянина у конституційному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 85-89.
659. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2003. 17 с.
660. Шагиева Р. В. Государственный контроль и надзор: теоретические аспекты соотношения понятий (на примере финансового контроля). *Ученые труды Российской Академии адвокатуры и нотариата*. 2012. № 1 (24). С. 34-39.
661. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн: підручник. К.: Артек, Вища шк., 1997. 264 с.
662. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс. підручник. К.: Юрінком Інтер, 2010. 464 с.
663. Шаповал В. М. Становлення конституціоналізму в Україні: проблеми теорії. *Право України*. 1997. № 5. с. 29-32.
664. Шевчук В. О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою: проблеми теорії, організації, методології: монографія. К.: КДТЕУ, 1999. 371 с.

665. Шевчук І. М. Процедура ампаро як форма конституційного контролю в Мексиці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 17. том 2. С. 148-150.
666. Шевчук С. В. Основи конституційної юриспруденції: навчальний посібник. Х.: Консум, 2002. 296 с.
667. Шевчук С. В. Способи тлумачення Конституції: порівняльний досвід. *Конституція і конституціоналізм в Україні: вибіркові проблеми*: зб. наук. праць членів Товариства конституційного права з нагоди десятої річниці Конституції України, Конституційного Суду України та самого Товариства; відп. ред. П. Ф. Мартиненко, В. М. Кампо. К.: Купріянова, 2007. С. 34-35.
668. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. 3-є вид. К.: Знання-Прес, 2003. 295 с.
669. Шемшученко Ю. С. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: у 2-х кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Кн. 2: Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / Ред. В. Б. Авер'янов. К.: Конус-Ю, 2008. 314 с.
670. Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади подолання колізій у законодавстві України. К.: Генеза, 1996. С. 6-7.
671. Шестак В. С. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання): монографія. Х.: Основа, 2003. 208 с.
672. Шестак В. С. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.01. Національний університет внутрішніх справ. Х., 2002. 18 с.
673. Шестак В. С. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національний університет внутрішніх справ. Х., 2002. 195 с.
674. Шестак С. В. Недержавний контроль за діяльністю міліції: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2009. 199 с.
675. Шигаль Д. А. Логічні засади історичного методу у дослідженні історії державно-правових явищ. *Форум права*. 2012. № 2. С. 790-794.

676. Шигаль Д. А. Основні елементи теорії історико-правового порівняльного методу. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20 – 21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 179-183.
677. Шишкін В. Організація судоустрою в світлі вимог ст. 6 Європейської конвенції про захист прав. *Право України*. 2000. № 9. С. 21-23.
678. Шорина Е. В. Контроль за деятельностью органов государственного управления в СССР. М.: Наука, 1981. 301 с.
679. Штарк К. Толкование конституции / Государственное право Германии. Т. 2. М.: Изд-во ИГиПРАН, 1994. 320 с.
680. Шульженко Ю. Л. Конституционный контроль в России. М.: Институт государства и права РАН, 1995. 175 с.
681. Шульженко Ю. Л. О понятии «Правовая охрана конституции». *Государство и право*. 2002. № 7. С. 5-12.
682. Шутак І. Д. Правовий моніторинг: застосування прогностичного методу. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 2. С. 47-57.
683. Щедровицкий Г. П. Проблемы методологии системного исследования. М.: Знание, 1964. 48 с.
684. Эбзеев Б. С. Конституция. Правовое государство. Конституционный суд: учеб. пособие для вузов. М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1996. 349 с.
685. Юдин Ю. Модели конституционного правосудия. *Сравнительное конституционное право* / отв. ред. В. Е. Чиркин. М.: Манускрипт, 1996. 730 с.
686. Юзьков Л. П. На сторожі правових засад держави. *Політика і час*. 1992. № 9-10. С. 8-9.
687. Юридический конфликт: монография / отв. ред. Ю. А. Тихомиров. М.: ИНФРА-М, 2017. 312 с.
688. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. *Лексика – українські енциклопедії та словники*. URL: <http://leksika.com.ua/legal/>
689. Явич Л. С. Общая теория права. Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. 286 с.

690. Ярошенко Н. И. Нормоконтроль: конституционно-правовые основы и роль в механизме реализации конституционно-правовой ответственности: дисс канд. юрид. наук. Сибирский университет потребительской кооперации. Челябинск, 2006. 240 с.
691. Brzezinski M. The emergence of Judicial Review in Eastern Europe: The case of Poland. *The American Journal of Comparative Law*. V. 41. Spring 1993. № 2. S. 140-159.
692. Czeszejko-Sochacki Z. Sądownictwo konstytucyjne w Polsce na tle porównawczym. Warszawa: Wydawnictwo Trybunału Konstytucyjnego, 2003. 476 s.
693. Czeszejko-Sochacki Z. Trybunał Konstytucyjny PRL. Warszawa: Książka i Wiedza, 1986. 232 s.
694. Garlicki Leszek. Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu. Wyd. 12. Warszawa, 2008. 431 s.
695. Gwizdz A. Główne kierunki rozwoju współczesnego konstytucjonalizmu socjalistycznego. *Panstwo i prawo*. W-wa. 1971. № 8/9. S. 4-18.
696. Ivanovska A. Constitutional control in the mechanism of exercising public power. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 2. (volume 2). S. 47-52.
697. Ivanovska A. Theoretical and Legal Principles of the State Control System. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 3. (volume 1). S. 144-149.
698. Rousseau D. Sądownictwo konstytucyjne w Europie / przekł. M. Granat. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1999. 110 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Івановська А. М. Правові засади функціонування Конституційного Суду України: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. 223 с.

2. Івановська А. М. Конституційний контроль: теорія та практика реалізації: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова 2020. 558 с.

Рецензія:

Биков О. М. Комплексне дослідження конституційного контролю як виду державної контрольної діяльності (рецензія на монографію Івановської А. М. «Конституційний контроль: теорія та практика реалізації»). *Публічне право*. 2020. № 3 (39). С. 197-199.

3. Івановська А. М. Конституційне правосуддя і захист прав людини: позитивний зарубіжний досвід та перспективи розвитку в Україні. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 36-42.

4. Івановська А. М. Юридична природа актів Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4 (16). С. 42-50.

5. Івановська А. М. Окремі питання визначення конституційності правових актів Конституційним Судом України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1 (17). С. 23-31.

6. Білоусов Ю. В., Івановська А. М. Шляхи забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2. С. 58-68.

7. Білоусов Ю. В., Івановська А. М. До питання про причини невиконання рішень Конституційного Суду України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: збірник наукових статей Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*. 2007. Вип. 180. С. 47-55.

8. Івановська А. М. До питання про обов'язковість виконання рішень Конституційного Суду України органами державної влади. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 460-463.

9. Івановська А. М. Питання політики і права в діяльності Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4. С. 272-280.

10. Ивановская А. Н. Проблемные вопросы проверки конституционности международных договоров Конституционным Судом Украины. *Наука. Общество. Государство. Электронный научный журнал*. 2013. № 3 (3). URL: http://esj.pnzgu.ru/files/esj.pnzgu.ru/ivanovskaya_am_13_3_07.pdf.

11. Івановська А. М. Офіційне тлумачення Конституції і законів України як повноваження Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4 (48). С. 19-35.

12. Івановська А. М., Чудик-Білоусова Н. І. Захист трудових і соціальних прав у практиці Конституційного Суду України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Університетські наукові записки*. 2014. № 2 (50). С. 245-258.

13. Ивановская А. Н., Чудык-Белоусова Н. И. Роль Конституционного Суда Украины в защите трудовых прав. *Трудовое и социальное право*. 2014. № 4 (12). С. 33-40.

14. Івановська А.М. До питання про місце Конституційного Суду України в системі органів державної влади. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1 (53). С. 12-26.

15. Івановська А. М. Правові позиції Конституційного Суду України: поняття та характерні ознаки. *Університетські наукові записки*. 2015. № 2 (54). С. 27-41.

16. Івановська А. М. Проблемні питання формування Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки*. 2018. № 2 (66). С. 24-35.

17. Івановська А. М. До питання про офіційне тлумачення законів України. *Публічне право*. 2018. Спеціальний випуск. С. 75-81.

18. Івановська А. М. Конституційна скарга як ефективний засіб захисту прав і свобод людини та громадянина органами конституційного контролю: недоліки вітчизняної моделі. *Соціологія права*. 2019. Спецвипуск, присвячений 23-ій річниці Конституції України. С. 12-15.

19. Ивановская А. Н. Отдельные вопросы правового регулирования института конституционной жалобы. *Вестник Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы*. Серыя 4. Правазнаўства. 2019. Том 9. № 2. С. 6-16.

20. Буханевич О. М., Івановська А. М. Конституційний контроль як вид державного контролю: змістовно-функціональна характеристика. *Публічне право*. 2019. № 4 (36). С. 9-18.

21. Буханевич О. М., Івановська А. М. Принципи конституційного контролю як специфічного виду державного контролю: сутнісна характеристика. *Наука і правоохорона*. 2019. № 4. С. 67-79.

22. Івановська А. М. Законність, конституційна законність та конституційність як засади здійснення конституційного контролю: до питання співвідношення понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 43-46.

23. Ivanovska A. Constitutional control in the mechanism of exercising public power. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 2. (volume 2). S. 47-52.

24. Івановська А. М. Розмежування судового та конституційного контролю: теоретико-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 234-237.

25. Буханевич О. М., Івановська А. М. Конституційний Суд України: до питання про місце в системі розподілу влад. *Публічне право*. 2020. № 3 (39). С. 16-25.

26. Ivanovska A. Theoretical and Legal Principles of the State Control System. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 3. (volume 1). S. 144-149.

27. Ивановская А. Процесс реализации конституционного контроля:

отдельные теоретико-правовые вопросы. *Art and Science*. 2020. Vol. 2 (2). S. 30-50.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

28. Ивановская А. Н. Актуальные вопросы защиты прав и свобод человека Конституционным Судом Украины. *Правовое обеспечение устойчивого развития Республики Беларусь в контексте интеграционных процессов*: материалы I Республиканской научно-практической конференции (г. Гомель, 6 – 7 апреля 2006 года): в 2 ч. / ред. кол.: Е. В. Богданов, Л. А. Краснобаева, Т. Г. Кравченко, И. И. Эсмантович ; Мин-во обр. РБ. Гомель: УО «ГГУ им. Ф. Скорины», 2006. Ч. 1. С. 48-52.

29. Ивановська А. М. Поняття та значення правових позицій Конституційного Суду України. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні*: матеріали Всеукраїнської міжвузівської наукової конференції молодих вчених та аспірантів (м. Івано-Франківськ, 28 квітня 2006 року). Івано-Франківськ, 2006. С. 98-101.

30. Ивановська А. М. Засоби захисту прав і свобод людини і громадянина органами конституційної юстиції: європейський досвід. *Актуальні питання реформування правової системи України*: зб. наук. ст. за матеріалами 3-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 2 – 3 червня 2006 р.): у 2-х т. / уклад. Т. Д. Климчук, І. М. Якушев. Луцьк: Вежа, 2006. Т. 1. С. 120-123.

31. Ивановська А. М. Актуальні питання забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали 13-ї регіональної науково-практичної конференції (м. Львів, 8 – 9 лютого 2007 року). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету ім. І. Франка, 2007. С. 167-169.

32. Ивановська А. М. Конституційна скарга як засіб захисту прав та свобод людини Конституційним Судом України. *Актуальні проблеми юридичної науки*: зб. тез Міжнародної наукової конференції «Дев'яті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 12 – 13 листопада 2010 р.): у 4-х част. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2010. Частина друга. С. 39-41.

33. Івановська А. М. Актуальні питання забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів*: зб. наук. пр. за результатами Другої науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 4 березня 2011 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2011. С. 325-333.

34. Івановська А. М. Проблеми виконання рішень Конституційного Суду України. *Конституційні засади державного управління та місцевого самоврядування в Україні*: зб. тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 15-й річниці прийняття Конституції України (м. Хмельницький, 17 червня 2011 р.). Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2011. С. 76-80.

35. Івановська А. М. До питання про місце судової влади в системі розподілу влад демократичних країн світу. *Актуальні проблеми юридичної науки*: зб. тез Міжнародної наукової конференції «Десяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 18 – 19 листопада 2011 р.): у 4-х част. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2011. Частина друга. С. 92-95.

36. Івановська А. М. Особливості дії у часі актів Конституційного Суду України. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів*: зб. наук. пр. за результатами Третьої науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 14 – 15 червня 2012 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. С. 354-359.

37. Ивановская А. Н. Проблемы регулирования рассмотрения компетенционных споров Конституционным Судом Украины в контексте зарубежного опыта. *Актуальные проблемы развития правовой системы Республики Беларусь*: материалы Республиканской научно-практической конференции с международным участием (Минск, 26 октября 2012 г.) / отв. ред. Г. А. Короленок. Минск: БГЭУ, 2012. С. 85-87.

38. Івановська А. М. Перспективи визначення заходів відповідальності за невиконання рішень Конституційного Суду України. *Актуальні проблеми юридичної науки*: зб. тез Міжнародної наукової конференції «Одинадцять осінні

юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 – 24 листопада 2012 р.): у 4-х част. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. Частина друга. С. 77-79.

39. Івановська А. М. До питання про забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів*: зб. наук. пр. за результатами Четвертої науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 18 – 19 жовтня 2013 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2014. 314 с., С. 82-95.

40. Івановська А. М. Правозахисна діяльність Конституційного Суду України у сфері кримінального судочинства України. *Правова політика в Україні: питання теорії та практики*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 24 жовтня 2014 року): в 2 т. К.: Національна академія прокуратури України, 2014. Т. 2. С. 148-153.

41. Івановська А. М. До питання про зміст правотворчої функції Конституційного Суду України. *Актуальні проблеми юридичної науки*: Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Тринадцяті осінні юридичні читання». (м. Хмельницький, 14 – 15 листопада 2014 року). Частина 2. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2014. С. 27-30.

42. Ивановская А. Н. К вопросу о правовой природе решений Конституционного Суда Украины об официальном толковании Конституции и законов. *Актуальные проблемы современного публичного и частного права*: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Минск, 9 апреля 2015 г.). Минск.: Экоперспектива, 2015. С. 33-35.

43. Івановська А. М. Щодо принципів відмінностей Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Чотирнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 – 24 жовтня 2015 року). Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2015. С. 25-27.

44. Івановська А. М. До питання про гарантії недоторканості суддів Конституційного Суду. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «П'ятнадцяті осінні юридичні читання»*. (21 – 22 жовтня 2016 року). Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 56-58.

45. Івановська А. М. Роль Конституційного Суду України у захисті соціальних прав особи. *Актуальні питання регулювання відносин у сфері соціального забезпечення: збірник тез доповідей круглого столу*. (м. Хмельницький, 6 листопада 2015 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 40-46.

46. Івановська А. М. Щодо питання про офіційне тлумачення законів України. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Шістнадцяті осінні юридичні читання»*. (м. Хмельницький, 20 – 21 жовтня 2017 року). Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017. С. 52-54.

47. Івановська А. М. Питання місцевого самоврядування в актах Конституційного Суду України. *Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні: Збірник тез VI Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 7 грудня 2017 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017. С. 48-55.

48. Івановська А. М. До питання про формування Конституційного Суду України. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Хмельницький, 23 – 30 квітня 2018 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018, С. 48-52.

49. Івановська А. М. Предмет конституційного контролю, що здійснюється за конституційними скаргами фізичних та юридичних осіб: європейський досвід. *Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави»* (м. Хмельницький, 19

– 20 жовтня 2018 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 116-118.

50. Івановська А. М. До питання про підстави подання конституційної скарги. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Сімнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 19 – 20 жовтня 2018 року): [у 2-х част.]. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. Перша частина. С. 78-81.

51. Івановська А. М. Недоліки правового регулювання умов прийнятності конституційної скарги в Україні. *Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації»* (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. Частина 1. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 191-194.

52. Омельчук О. М., Івановська А. М. Конституційний контроль: до визначення змісту поняття. *Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції»* (Київ, 27 червня 2019 року). Київ, 2020. С. 204-212.

53. Івановська А. М. Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції: організаційно-правові та функціональні відмінності. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Чернівці, 24 – 25 жовтня 2019 року). Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2019. С. 18-21.

54. Івановська А. М. Особливості правової природи актів органів конституційного контролю. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року): Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2019. С. 123-126.

55. Івановська А. М. До питання про державно-правову природу конституційного контролю. *Правові засади взаємодії органів публічної влади з інституціями громадянського суспільства в Україні та зарубіжних державах*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 29 листопада 2019 року). Київський національний університет імені Тараса Шевченка Київ, 2019. С. 113-117.

56. Буханевич О. М., Івановська А. М. До питання про правову природу державного контролю. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*: збірник тез III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 28 лютого – 3 березня 2020 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 60-63.

57. Буханевич О. М., Івановська А. М. Сутність та види принципів державного контролю. *Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 3 – 4 квітня 2020 року). Дніпро: Дніпровський гуманітарний університет, 2020. С. 130-133.

58. Івановська А. М. До питання про сутність поняття «публічна влада». *Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 8 – 9 травня 2020 року / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. С. 138-143.

59. Івановська А. М. До питання про доцільність віднесення конституційного контролю до окремої гілки влади. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 8 – 9 травня 2020 року). Ужгородський національний університет. Ужгород., 2020. С. 28-32.

60. Івановська А. М. Основні підходи до розуміння сутності державного контролю. *Актуальні питання вдосконалення національного законодавства: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Маріуполь, 14 травня 2020 р.). Маріуполь: ДонДУУ, 2020. 133 с. С. 31-33.

61. Івановська А. М. Роль конституційного контролю у забезпеченні балансу державної влади: теоретико-правовий аспект. *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 1. С. 325-327.

62. Івановська А. М. Верховенство права як основоположний принцип конституційного контролю. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «*Малиновські читання*», м. Острог, 22 травня 2020 року. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2020. С. 35-36.

63. Івановська А. М. До питання розмежування понять «контроль» та «нагляд» в адміністративному праві. *Адміністративно-правова доктрина і практика в умовах сучасних викликів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Адміністративно-правова доктрина і практика в умовах сучасних викликів»*, м. Київ, 4 – 5 червня 2020 року / ред. кол. Гриценко І. С., Мельник Р. Л. та ін. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 17-20.

64. Івановська А. М. Окремі особливості функціонування змішаних моделей конституційного контролю. *Конституційна реформа в Україні: досвід країн Центральної і Східної Європи: зб. матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції*. (Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 16 жовтня 2020 р.) / упоряд. І. Д. Софінської. Львів Каменярь, 2020. С. 105-109.

65. Івановська А. М. Об'єкт процесуальних відносин у сфері реалізації конституційного контролю. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.); [редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л. Г. Бзова (відпов. секр.) та ін.]. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2020. С. 199-202.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

66. Івановська А. М. До питання про юридичну природу актів органів конституційної юстиції. *Актуальні проблеми конституційного права та державотворення*: зб. наук. пр., присвячений 70-ій річниці з дня народження першого голови Конституційного Суду України Л. П. Юзькова / за заг. ред. В. М. Олуйка. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2008. Частина 1. С. 157-160.

67. Ивановская А. Н. Правовые позиции Конституционного Суда Украины. *Национальная государственность и европейские интеграционные процессы*: в 2 т.: сб. науч. тр. / редкол.: С. А. Балашенко [и др.]. Мн.: Изд. центр БГУ, 2008. Т. 2. Проблемы унификации законодательства в Содружестве Независимых Государств и Европейском Союзе. С. 20-23.

68. Ивановская А. Н. Политико-правовой аспект в деятельности Конституционного Суда Украины. *Динамика правотворчества и правоприменения в новых условиях развития экономики*: сб. научн. тр. ; в 2-х ч. / Ин-т парламентаризма и предпринимательства ; под ред. А. А. Квяткович [и др.]. Мн.: ИПП, 2012. Ч. 1. С. 48-53.

69. Ивановская А. Н. Проблемные вопросы конкурсного отбора кандидатов на должность судьи Конституционного Суда Украины. *Юридическая наука и практика: наследие, состояние и перспективы развития*: сб. науч. ст. / ГрГУ им. Я. Купалы.: ред. кол. С. Е. Чебуранова (гл. ред.) [и др.]. Гродно: ГрГУ, 2018. Часть 1. С. 93-96.

70. Івановська А. М. Конституційне право зарубіжних країн: навчальний посібник. В 2-х частинах. Частина 2. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. 653 с. (Глава 11. Конституційний контроль у зарубіжних країнах). С. 446-518.

71. Ивановская А. Н. К вопросу об условиях приемлемости конституционной жалобы. *Тенденции развития юридической науки и практики совершенствования правовых институтов в условиях формирования инновационного общества*:

сб. науч. ст. В 2-х ч. Ч 1. / Гр.ГУ им. Я. Купали ; редкол.: С.Е. Чебуранова (гл. ред.) [и др.]. Гродно: Гр.ГУ, 2019. С. 19-22.

72. Івановська А. М. Місце Конституційного Суду України в системі органів державної влади. *Публічна влада в Україні: проблемні аспекти та шляхи вдосконалення*: колективна монографія / О. М. Буханевич, А. М. Івановська, І. Л. Литвиненко та ін. ; за заг. ред. доктора юридичних наук, доцента Буханевича О. М. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 108-154.

73. Івановська А. М. Конституційний Суд України як гарант місцевого самоврядування в Україні. *Муніципальне право України: навчальний посібник* / О. М. Буханевич, С. Г. Стеценко, І. Л. Самсін, А. М. Івановська та ін. ; за заг. ред. доктора юридичних наук, професора Буханевича О. М. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 375-384.

Додаток Б

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правової політики

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-84

№ 04-26/17-2020/244614 (294961)" 18 " грудня 2020 р.

АКТ

впровадження результатів наукового дослідження

ІВАНОВСЬКОЇ А.М. у законотворчу діяльність

Комісія у складі: Голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики Костіна А.Є., заступника голови Комітету Совгирі О.В. та керівника секретаріату Комітету Колісника І.В., склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто результати наукового дослідження кандидата юридичних наук, доцента, професора кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, Івановської А.М. на тему: «Конституційний контроль в системі державного контролю: теоретико-правові та праксеологічні засади».

Комісія вважає, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного комплексного наукового дослідження, мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, практичну значимість, є надзвичайно актуальними та можуть бути використані для вдосконалення положень Конституції України та Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно організації та діяльності Конституційного Суду України.

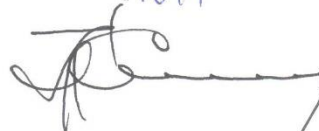
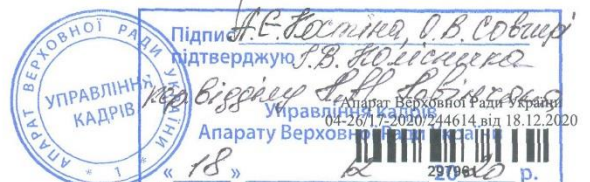
Голова Комітету

 А.Є. КОСТИН

Заступник голови Комітету

 О.В. СОВГИРЯ

Керівник секретаріату Комітету

 І.В. КОЛІСНИК

Додаток В

СЕКРЕТАРІАТ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

вул. Жилянська, 14, м. Київ, 01033, тел. (044) 238-11-19, факс 238-13-37
web: <http://www.ccu.gov.ua>

АКТ

впровадження результатів наукового дослідження кандидата юридичних наук, доцента, професора кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова Івановської Алли Миколаївни на тему: „Конституційний контроль в системі державного контролю: теоретико-правові та праксеологічні засади“

Результати наукового дослідження на тему: „Конституційний контроль в системі державного контролю: теоретико-правові та праксеологічні засади“, виконаного кандидатом юридичних наук, доцентом, професором кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова Івановською А.М. за програмою досліджень Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова „Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави“ (номер державної реєстрації 0108U008927), викладені у монографічних працях (*Правові засади функціонування Конституційного Суду України*: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. 223 с.; *Конституційний контроль: теорія та практика реалізації*: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 558 с.), мають важливу теоретичну та практичну значущість. Результати цього наукового дослідження враховуються та використовуються судьями-доповідачами Конституційного Суду України, зокрема, у виборі загальної методики формування своєї позиції у тій чи іншій справі, у процесі створення висновків під час підготовки матеріалів справ до розгляду й обґрунтування питань стосовно реалізації та здійснення конституційного судочинства в Україні, встановлення й розмежування компетенції між органами публічної влади, ролі Конституційного Суду України у забезпеченні принципу поділу влади, а також у вирішенні питань, пов'язаних із функціонуванням, організацією та діяльністю Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України
004-004-18/5155 від 21.12.2020

G:\2020\Sekretariat\Kerivni>List\3377.doc

2

Крім того, результати науково-дослідницької діяльності Івановської А.М. використовуються судьями Конституційного Суду України та працівниками Секретаріату Конституційного Суду України у науковій роботі, внутрішньодержавній та міжнародно-правовій комунікації.

Керівник Секретаріату

A handwritten signature in blue ink, which appears to be 'В. М. Бесчастний'.

В. М. БЕСЧАСТНИЙ

Додаток Г

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА
ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
61002, м. Харків, вул. Чернишевська, 80; тел. (факс) 057 700-36-69

«27» листопада 2020 р. № 205/1

АКТ
впровадження результатів наукового дослідження
кандидата юридичних наук, доцента, професора кафедри
конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького
університету управління та права імені Леоніда Юзькова Івановської А.М. на
тему: «Конституційний контроль в системі державного контролю: теоретико-
правові та праксеологічні засади»

До Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України надійшли матеріали дисертаційного дослідження кандидата юридичних наук, доцента, професора кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова Івановської А.М. на тему: «Конституційний контроль в системі державного контролю: теоретико-правові та праксеологічні засади», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право, 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право, виконаного за програмою досліджень Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» (номер державної реєстрації 0108U008927).

Результати дисертаційного дослідження Івановської А.М. отримала впровадження у дослідницьку діяльність Інституту при вивченні проблем функціонування органів публічної влади, питань встановлення та розмежування компетенції між органами публічної влади, місця Конституційного Суду у системі органів державної влади, впливу актів Конституційного Суду на вдосконалення

правових засад організації та діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Вони використовуються співробітниками Інституту при підготовці експертно-аналітичних матеріалів за запитами державних органів та органів місцевого самоврядування, при напрацюванні пропозицій щодо конституційно-проектного та законопроектного регулювання питань організації та здійснення публічної влади, використовуються при написання наукових статей, монографій, коментарів до чинного конституційного та муніципального законодавства України, визначенні векторів наукових розробок в межах фундаментальних наукових досліджень «Правові проблеми розвитку державотворчих процесів у контексті конституційної реформи в Україні» (РК УкрІНТЕІ № 0118U001380) та «Реформа децентралізації публічної влади та удосконалення місцевого самоврядування в аспекті європейської інтеграції України» (РК УкрІНТЕІ № 0118U001381).

**Заступник директора
з наукової роботи НДІ
державного будівництва та
місцевого самоврядування
НАПрН України,
к. ю. н., доцент**

Бодрова І.І.

Додаток Д

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024; телефон (057) 704-92-93, факс (057) 704-11-71,
 e-mail: kancel@nulu.edu.ua, код ЄДРПОУ 0201139

31.12.2020р № 124-0103-1391
 На № _____ від _____

АКТ

про впровадження у навчальний процес
результатів дисертаційного дослідження
кандидата юридичних наук, доцента
ІВАНОВСЬКОЇ АЛЛИ МИКОЛАЇВНИ

на тему: «Конституційний контроль в системі державного контролю:
 теоретико-правові та праксеологічні засади»,
 поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за
 спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право,
 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне
 право

Основні положення та результати дисертаційного дослідження Алли Миколаївни Івановської «Конституційний контроль в системі державного контролю: теоретико-правові та праксеологічні засади» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук використовуються у навчальному процесі Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого на кафедрі конституційного права України.

Зокрема, у навчальному процесі використовуються розроблені дисертанткою наукові положення щодо правової природи конституційного контролю, його місця в механізмі здійснення публічної влади, історії становлення інституту конституційного контролю в Україні, нормативних засад функціонування та основних напрямків підвищення ефективності реалізації конституційного контролю як виду державного контролю в Україні в межах дисципліни «Теорія та практика конституційного судочинства» для студентів першого курсу магістратури напряму підготовки 081 «Право».

Проректор
з навчальних робіт

Юрій БАРАБАШ

Додаток Е

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
 ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

вул. Героїв Майдану, буд. 8, м. Хмельницький, 29000. Тел. (038-2) 71-80-00, факс 71-75-70
 E-mail: info@univer.km.ua Розрахунковий рахунок № 35421264032328 в ГУДКСУ у Хмельницькій області
 МФО 815013. Код ЄДРПОУ 14163438

23.11.2020 № 0702/20
 На № _____ від _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Хмельницького
 університету управління та права
 імені Леоніда Юзькова,
 кандидат наук з державного
 управління, доцент

І. Б. Ковтун
 « 23 » листопада 2020 р.

АКТ

**про впровадження у навчальний процес результатів
 дисертаційного дослідження кандидата юридичних наук, доцента
 ІВАНОВСЬКОЇ АЛЛИ МИКОЛАЇВНИ**
 на тему: «Конституційний контроль в системі державного контролю:
 теоретико-правові та праксеологічні засади»,
 на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю
 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право,
 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право;
 інформаційне право

Комісія Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова у складі: голови – першого проректора університету, доктора юридичних наук, професора, академіка Академії наук вищої освіти України, заслуженого юриста України Омельчука Олега Миколайовича, членів комісії – в.о. завідувача кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України

Самсіна Ігоря Леоновича, доцента кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права, кандидата юридичних наук, доцента Литвиненко Ірини Леонідівни, підтверджує факт впровадження результатів дисертаційного дослідження кандидата юридичних наук, доцента, професора кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова Івановської А. М. на тему: «Конституційний контроль в системі державного контролю: теоретико-правові та праксеологічні засади» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право, 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право), у навчальний процес Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова. Основу наукової бази, розробленої А.М. Івановською та включеної до підготовки і викладання студентам навчальних курсів «Організація судових і правоохоронних органів», «Конституційне право України», «Конституційне процесуальне право», «Конституційне право зарубіжних країн», «Адміністративне право», «Порівняльне конституційне право», «Конституційний контроль в Україні», «Проблеми конституційного права України», «Сучасна доктрина адміністративного права», «Тлумачення нормативно-правових актів» становлять її *монографії* (одноособові та у співавторстві) – Івановська А. М. Правові засади функціонування Конституційного Суду України : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. 223 с.; Івановська А.М. Конституційний контроль : теорія та практика реалізації : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова 2020, 558 с. ; Івановська А. М. Місце Конституційного Суду України в системі органів державної влади. Публічна влада в Україні : проблемні аспекти та шляхи вдосконалення : колективна монографія. Кол. авторів ; за заг. ред. доктора юридичних наук, доцента Буханевича О. М. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2018. 420 с., С. 108-154.; а також *навчальні посібники* (одноособовий та у співавторстві) –

Івановська А. М. Конституційне право зарубіжних країн : навчальний посібник. В 2-х частинах. Частина 2. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2018. 653 с. (Глава 11. Конституційний контроль у зарубіжних країнах, С. 446-518.); Івановська А. М. Конституційний Суд України як гарант місцевого самоврядування в Україні. Муніципальне право України : навчальний посібник. Кол. авторів ; за заг. ред. доктора юридичних наук, професора Буханевича О. М. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. 440 с., С. 375-384.

Голова комісії:

перший проректор університету
доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої освіти України,
заслужений юрист України

О. М. Омельчук

Члени комісії:

в.о. завідувача кафедри
конституційного, адміністративного
та фінансового права
доктор юридичних наук, професор
заслужений юрист України

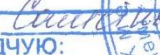
І. Л. Самсін

доцент кафедри
конституційного, адміністративного
та фінансового права
кандидат юридичних наук, доцент

І. Л. Литвиненко

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова